

T.C.
İSTANBUL KÜLTÜR ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

ROMA'DA PATRICIUS'LARLA PLEB'LER ARASINDAKİ SINIF
ÇATIŞMASININ HUKUKTA YARATTIĞI DEĞİŞİKLİKLER

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ÜMİT MELİH METİNTAŞ

1700005590

Anabilim Dalı: Kamu Hukuku

Programı: Kamu Hukuku

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi ÖMER KORKMAZ

KASIM, 2020

T.C.
İSTANBUL KÜLTÜR ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

ROMA'DA PATRICIUS'LARLA PLEB'LER ARASINDAKİ SINIF
ÇATIŞMASININ HUKUKTA YARATTIĞI DEĞİŞİKLİKLER

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ÜMİT MELİH METİNTAŞ

1700005590

Anabilim Dalı: Kamu Hukuku

Programı: Kamu Hukuku

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi ÖMER KORKMAZ

Jüri Üyeleri: Dr. Öğr. Üyesi SAKİNE NİLÜFER BİLGİN

Doç. Dr. İPEK SEVDA SÖĞÜT

KASIM, 2020

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	iv
KISA ÖZET	v
ABSTRACT	vi
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

I- ROMA KENT DEVLETİ'NİN (CIVITAS) KURULUŞU	2
A- Roma'nın Doğuşu	2
B- Civitas Öncesi Birlikler	6
1- Pagi Teşkilatı	6
2- Gens	12
3- Familia	17
C- Curia	26
D- Tribus	28
II- ANTİK ROMA'DA TOPLUMSAL SINIFLAR VE SINIFSA MÜCADELEYİ BAŞLATAN SEBEPLER	29
A- Krallık Dönemi'nde Toplumsal Sınıflar	29
1- Patricius'lar	29
2- Pleb'ler	31
3- Clientes	33
B- Cumhuriyet Dönemi'ne Geçiş Gerektiren Nedenler	35
C- Cumhuriyet Dönemi'nde Toplumsal Sınıflar	37
D- Sınıfsal Mücadeleyi Başlatan Nedenler	38
1- Askeri ve Siyasi Nedenler	39

2- Sosyal ve Ekonomik Nedenler	43
3- Hukuki Nedenler	44
III- KRALLIK DÖNEMİ'NDE TOPLUMSAL SINIFLARIN SİYASİ VE HUKUKİ DÜZENE ETKİSİ	55
A- Monarşide Hukuk Düzeni	55
B- Senatonun Oluşumu	57

İKİNCİ BÖLÜM

IV- CUMHURİYET DÖNEMİ'NDE SINIFSA MÜCADELE SONUNDA ELDE EDİLEN SİYASİ KAZANIMLAR	59
A- Pleb'lerin Mons Sacer'e Çekilmesi	59
B- Tribunus Plebis Magistra'lığının İhdası	61
C- Tribunus Militum'un İhdası	68
D- Pleb'lerin Elde Ettiği İlk Magistra'lık: Quaestor'luk	70
E- Sınıf Mücadelesinde Patricius'ların Siyasi Hamlesi: Censor'luk Magistra'lığının İhdası	75
F- Pleb'lere Consul Olabilme İmkânının Sağlanması	81
G- Patricius'lar İçin Yeni Bir Magistra'lığın İhdas Edilmesi	85
H- Patricius'ların Talepleri Sonucunda Oluşturulan Yeni Aedilis'likler	88
V- CUMHURİYET DÖNEMİ'NDE SINIF MÜCADELESİ SONUNDA ELDE EDİLEN HUKUKİ KAZANIMLAR	92
A- XII Levha Kanunu (Lex Duodecim Tabularum)	92
1- Hazırlanma Süreci (Decemviri'lerin Göreve Başlaması ve Kanun Metninin Yasalaşması)	93
2- Özel Hukuk Açısından Hükümlerin Değerlendirilmesi (Etkisi ve Önemi)	96
3- Kamu Hukuku Açısından Hükümlerinin Değerlendirilmesi (Etkisi ve Önemi)	124
B- Leges Valeriae-Horatiae	137

C- Pleb'lerin Patricius'larla Evlenme Hakkını Kazanması.....	138
D- Lex Licinia Sextia'nın Yasalaşması	147
VI- PATRICIUS'LARLA PLEB'LER ARASINDAKİ MÜCADELEYİ SONLANDIRAN GELİŞMELER.....	149
A- Pleb'lerin Bütün Siyasi Makamlara Gelebilmeleri	149
B- Pleb'lerin Yeniden Mons Sacer'e Çekilmeleri.....	150
C- Leges Publiliae Philonis.....	151
D- Appius Claudius Caecus Reformları	153
E- Lex Hortensia	155
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	
VII- SINIF MÜCADELESİ SONUNDA ROMA CUMHURİYETİ	157
VIII- ROMA CUMHURİYETİ'NİN SONUNU HAZIRLAYAN NEDENLER	158
A- Coğrafi Nedenler	158
B- Ekonomik Nedenler	159
C- Askerî Nedenler	162
D- Sınıfsal Nedenler.....	165
E- Hukuki ve İdari Nedenler	170
IX- SINIF MÜCADELESİ GÖLGESİNDE GRACCHUS KARDEŞLER VE TOPRAK REFORMU	175
X- CUMHURİYET DÖNEMİ'NİN SONA ERMESİ.....	188
SONUÇ.....	189
KAYNAKÇA.....	194
DİĞER KAYNAKLAR	201

KISALTMALAR

a.u.c.	: ab Urbe Condita
ABD	: Ankara Barosu Dergisi
AÜSBFD	: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi
AKDTYK	: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu
BULR	: Boston University Law Review
Bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
D.	: Digesta
DEÜHFD	: Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi
DÜHFD	: Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi
HÜHFD	: Hacettepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi
Hız.	: Hazreti
İÜHFM	: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası
KHÜHFD	: Kadir Has Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi
m.	: madde
M.Ö.	: Milattan Önce
M.S.	: Milattan Sonra
s.	: sayfa
S.	: Sayı
Tab.	: Tablet
vb.	: ve benzeri
vs.	: vesaire
Vers.	: Versiyon
YÜHFD	: Yeditepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi

Üniversite : İstanbul Kültür Üniversitesi
Enstitü : Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
Dalı : Kamu Hukuku
Programı : Kamu Hukuku
Tez Danışmanı : Dr. Öğr. Üyesi Ömer KORKMAZ
Tez Türü ve Tarihi : Yüksek Lisans – Kasım 2020

KISA ÖZET

ROMA'DA *PATRICIUS*'LARLA *PLEB*'LER ARASINDAKİ SINIF ÇATIŞMASININ HUKUKTA YARATTIĞI DEĞİŞİKLİKLER

Ümit Melih METİNTAŞ

Bu çalışmada, Roma'nın Cumhuriyet Dönemi'nde *patricius*'larla *pleb*'ler arasında yaşanan sınıf mücadelesi ile bu mücadelenin hukukta yarattığı değişiklikler arasındaki ilişki incelenmiştir. Tezin ilk bölümünde sınıf mücadelesi öncesindeki Roma'nın nasıl olduğu açıklanmış, sınıf mücadelesine yol açan tablo ortaya konulmaya çalışılmıştır. Tezin ikinci bölümünde yaşanan sınıf mücadelesi ve bu mücadele neticesinde getirilen hukuki düzenlemeler ele alınmıştır. Tezin son bölümünde ise sınıf mücadelesinin bitmesine rağmen Roma Cumhuriyeti'nin içine düştüğü kriz, bu krizin sebepleri ile krizden çıkış arayışları özellikle sınıfsal eşitsizlikler çerçevesinde incelenmiştir. Sonuç olarak yürürlükteki hukuk ile o hukukun ortaya çıktığı toplum arasındaki ilişki ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Roma Hukuku, Roma Cumhuriyeti, Sınıf Çatışması, *Patricius*'lar, *Pleb*'ler, Kanuni Değişiklikler, Gracchus Kardeşler.

University : Istanbul Kultur University
Institute : Institute of Graduate Education
Department : Public Law
Programme : Public Law
Supervisor : Asst. Prof. Dr. Ömer KORKMAZ
Degree Awarded and Date : Master's Degree – November 2020

ABSTRACT

CHANGES IN LAW CREATED BY CLASS STRUGGLE BETWEEN *PATRICII* AND *PLEBES* IN ROME

Ümit Melih METİNTAŞ

In this study, the relationship between the class struggle among patricii and plebes in the Republican Period of Rome and the changes created by this struggle in law have been examined. In the first chapter, it is explained how Rome was before the class struggle and the situation that led to the class struggle was tried to be revealed. In the second chapter, the class struggle and the legal arrangements introduced as a result of this struggle were evaluated. In the last part of the thesis, despite the end of the class struggle, the crisis that the Republic of Rome fell into, the reasons for this crisis and seeking an exit from the crisis were examined especially in the scope of class inequalities. As a result, the relationship between the law in force and the society in which that law emerged has been tried to be revealed.

Key Words: Roman Law, The Roman Republic, Class Struggle, *Patricii*, *Plebes*, Legal Changes, The Gracchi Brothers.

GİRİŞ

Tarih boyunca toplumlar kendi egemenliklerini kurabilmek, barışı, sosyal refahı ve huzuru sağlayabilmek için hukuka ihtiyaç duymuşlar ve ortaya koydukları hukuk sistemi ile hedefledikleri bu şeyleri hayata geçirebilmeye çalışmışlardır. Tüm bunlar için hukuk olmazsa olmazdır, fakat söz konusu hedeflerin gerçekleşebilmesi adına bir garanti değildir. Çünkü hukukun nasıl oluşturulduğu ya da neleri içerdiğinden ziyade, nasıl uygulandığı bu süreçte daha belirleyici olmaktadır. Hem geçmişte hem de günümüzde hukuka önem veren ve onu gereğince uygulayan toplumlar, verdikleri bu önemin karşılığını olumlu bir şekilde almışlar ve uzun süre varlıklarını devam ettirebilmişlerdir. Yürütülen bu çalışmanın konusunun geçtiği Roma Hukuku ise tarih boyunca varlık göstermiş olan diğer hukuk sistemlerinden ayrılmış ve günümüz hukukunu derinden etkilemiştir. Bu etki hukukumuzun özel hukuk kısmında kendini göstermektedir. İster istemez Roma Hukuku'na dair yürütülen çalışmalar da özellikle özel hukuk üzerinden gerçekleştirilmektedir. Bu çalışmada Türkiye'deki genel eğilimden farklı olarak Roma Hukuku'nun kamu hukuku kısmının üzerinde durulmuştur.

Yürütülen çalışma, hukukun içinde var olduğu toplumsal koşullarla yoğun bir şekilde ilişkili olduğunu ve bu koşulların hukuku şekillendirdiğini, Roma Kamu Hukuku üzerinden ortaya koymaya çalışmaktadır. Çalışmada, Roma'nın toplum sınıfları olan *patricius*'lar ile *pleb*'lerin birbirlerine karşı yürütmüş oldukları sınıf temelli mücadelenin hukukta yarattığı değişiklikler incelenmiştir. Bu sayede hukukun uygulandığı toplumun etkisine ne derece açık olduğu, var olan kuralların topluma rağmen aynı şekilde varlığını koruyamayıp değişmeye mecbur olduğu gösterilmeye çalışılmıştır. Ortaya konulan çalışma ile ülkemizdeki Roma Hukuku araştırmalarında daha önce bu düzeyde ele alınmamış olan bu konuya dikkat çekilmek istenmiş, her zaman geçerliliğini koruyacak olan toplumsal koşullarla hukuk arasındaki ilişki konusu, Roma Hukuku üzerinden ifade edilmeye çalışılmıştır. Böylelikle hem hukuk tarihinin güncel hukuku aydınlatmadaki etkisini gözler önüne sermek hem de hukukun

toplumdan ve doğal olarak sosyolojiden ayrı ele alınamayacağı vurgulanmak istenmiştir.

Çalışmanın birinci bölümünde Roma Kent Devleti'nin ortaya çıkışı, Antik Roma'nın toplumsal sınıfları ve bu sınıflar arasındaki mücadeleyi başlatan sebepler ele alınmıştır. İkinci bölümde toplum sınıf mücadelesi ve bu mücadele ile elde edilen siyasi ve hukuki kazanımlar incelenmiştir. Çalışmanın üçüncü ve son bölümünde ise toplumsal sınıflar arasındaki mücadelenin sona ermesine rağmen, Roma Cumhuriyeti'nin içine düştüğü sıkıntılı durum sebepleri ile birlikte ele alınarak sınıf mücadelesi gölgesinde *Gracchus* Kardeşlerin cumhuriyeti kurtarma çabaları incelenmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

I- ROMA KENT DEVLETİ'NİN (CIVITAS) KURULUŞU

A- Roma'nın Doğuşu

Günümüzdeki İtalya Cumhuriyeti'nin başkenti olan Roma Kenti, geçmişte Roma Devleti'nin de kalbiydi. Çalışmaya ruhunu veren toplumsal sınıflar arasındaki mücadelenin cereyan ettiği Roma Devleti'nin siyasi tarihi, iki bin yedi yüz seneyi aşkın bir geçmişe sahip olan bu kentin kuruluşu ile başlamaktadır¹. Roma Devleti'nin kuruluşuna ve Romalıların kökenlerine ait bilgiler yeterince sağlıklı değildir. Hâl böyle olmakla birlikte, *Augustus* Dönemi'nde (M.Ö. 30 – M.S. 14) kaleme alınmış *Vergilius*'un *Aenas* adlı şiiri ile *Titus Livius*'un² *Roma Tarihi* adlı eseri hem Roma

¹ **Tahiroğlu, Bülent/Erdoğan, Belgin**, Roma Hukuku Dersleri, 13. Baskı, Der Yayınları, 2019, s.1.

² Roma'nın ünlü tarihçisi *Titus Livius*'un (M.Ö. 59 – M.S. 17) eserlerinde Roma'nın Krallık Dönemi'ne ilişkin bilgiler yer almaktadır. Ancak kendisi Krallık Dönemi'nden yüzyıllar sonra yaşamış olduğundan, aktardığı bilgilerin birçoğu efsanelerin anlatım tarzına sahiptir. **Söğütü Erişgin**, Özlem, Roma Kamu Hukukuna Giriş, Seçkin Yayıncılık, 2017, s.23.

Devleti'nin kuruluşuna hem de Romalıların soyuna ilişkin bilgileri taşımaktadır. Fakat sözünü ettiğimiz eserler Roma Devleti'nin kuruluşunu efsanelere dayandırmaktadır³.

Roma Devleti'nin kuruluşuna dair ilk efsaneye göre, Truva⁴ Savaşı'ndan sonra M.Ö. 1184 yılında Prens *Aeneas*, ülkesinin işgal edilmesi üzerine yaşlı babası *Anchises*'i omuzlarında taşıyarak yanındakilerle birlikte bugünkü Türkiye'nin Batı Anadolu kıyılarından ayrılmak ve deniz yoluyla ülkesinden kaçmak zorunda kalmıştır. Bu ayrılık *Aeneas* için sıkıntılı bir dönemin başlangıcı olmuş, kendisinden intikam almak isteyen tanrılar onu rahat bırakmamış ve *Aeneas* yedi yıl boyunca kendine ve etrafındakilere güvenli bir liman aramak zorunda kalmıştır. Önceleri Kartaca kıyılarına çıkmış, sonrasında Tanrı *Juppiter* onu günümüzdeki İtalya'ya gitmek ve tarihsel görevini yerine getirmekle görevlendirmiştir. Böylece *Aeneas* ve beraberindekiler *Latium* Bölgesi'nde karaya çıkmışlardır⁵.

Aeneas geldiği bu yeni topraklarda hüküm süren Kral *Latinus*'un kızı *Lavinia* ile evlenir. Çeşitli savaşlarda yer alan *Aeneas*, gelişinin üçüncü yılında hayatını kaybeder. *Aeneas* ile birlikte Truva'dan gelen oğlu *Ascanius*, onun yerine geçer ve babasının yerleşim yeri olan *Lavinium*'u terk ederek yakınlardaki tepelerde yer alan *Alba Longa*'da yeni bir kent kurar. *Alba Longa*'da *Ascanius*'un ardılları üç yüz yıl boyunca hüküm sürer. *Ascanius*'un torunu olan *Amilius*, *Alba Longa*'nın son kralı⁶ ve aynı zamanda büyük kardeşi *Numitor*'u tahtan indirir ve kardeşinin tek çocuğu olan bakire *Rhea Silvia*'yı bir *Vesta* rahibesi⁷ yapar. *Vesta* rahibelerinin evlenmeleri yasak olduğundan *Amilius*, *Numitor*'un soyunu kurutmayı hedefler. Fakat manastıra kapatılan *Rhea Silvia*, Savaş Tanrısı Mars ile ilişkiye girer ve Mars tarafından hamile bırakılarak *Romulus* ve *Remus* adında ikiz erkek çocuklarını dünyaya getirir. Bu haberi

³ Üçer, Mehmet, Roma Hukuku, On İki Levha Yayıncılık, 2018, s.7.

⁴ Truva, Çanakkale ilinin Hisarlık köyü yakınlarında kurulu antik bir yerleşim yeridir. Tahiroğlu/Erdoğan, s.1.

⁵ Üçer, s.7-8.

⁶ Akıncı, Şahin, Roma Hukuku Dersleri, 9. Baskı, Sayram Yayınları, 2016, s.7.

⁷ Roma'da kızlar da tıpkı erkekler gibi dinî görevlerde bulunabilirlerdi. Rahibe olabilen bu kızlara *Vesta* bakireleri denirdi. Dinin ötesinde birtakım devlet hizmetlerine dahi müdahil olabilen *Vesta* rahibelerinin, Roma'daki Forum'un hemen yanında *Palatinus*'un eteklerinde bir manastırları mevcuttu. Ayiter, Kudret, Roma Hukuku Dersleri Aile Hukuku, 2. Baskı, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları Üniversite Basımevi, 1963, s.62. Bu rahibeler Roma Devleti'nin ocağının ateşini koruyan kimseler olarak kabul edilirdi. Roma toplumunun en soylu aileleri arasından altı bakire, on ya da daha küçük yaşlarda bu görevi ifa etmeleri için seçilir ve otuz yıl boyunca bu kızların kendilerini dinsel yaşama adanmaları beklenirdi. Göreve başlayan *Vesta* rahibelerinin, babalarının egemenliği altından çıkmış oldukları kabul edilirdi. Roma'nın ananelerine göre *Vesta* rahibesi olmak, tanrı ile *manus*'lu bir evlilik akdetmiş olmak demektir. Söğütü Erişgin, s.175. Roma'daki dinî bu anlayış Hristiyanlığa aynen mal oldu. Hristiyanlıkta da rahibelerin Hz. İsa ile evlenmiş oldukları anlayışı mevcuttur. Ayiter, s.62.

alan Kral *Amilius* çok hiddetlenir ve yeğeni *Rhea Silvia*'yı diri diri toprağa gömerek öldürür⁸, çocukları ise bir beşiğin içine koyarak Tiber Nehri⁹'ne bırakır¹⁰.

Çocukların beşiği bir süre akıntıda ilerledikten sonra Tiber Nehri'nin kenarındaki bir incir ağacına takılır ve ardından çocuklar bir dişi kurt tarafından bulunarak emzirilir¹¹. Bu sayede ölmekten kurtulan ikizleri gören kraliyet çobanı *Faustulus* ve karısı, çocukları sahiplenerek büyütür¹². *Faustulus* çocuklara *Romulus* ve *Remus* isimlerini verir. İkizler büyüyüp kim olduklarını öğrendiklerinde, *Alba Kenti*'ne giderler, hâlâ tahtta olan *Amilius*'u öldürürler ve tahtın gerçek sahibi olarak gördükleri büyükbabaları *Numitor*'u tekrar ülkenin başına getirirler. *Numitor*'un bu iki gençten bir dileği vardır. Gençlerden kurdun kendilerini beslediği yere gitmelerini ve orada yeni bir kent kurmalarını ister. Bu isteği yerine getirmek için *Romulus* ve *Remus* Tiber Nehri'nin sularından kurtuldukları yere giderler ve yeni bir kent kurmaya başlarlar. İki kardeş kuracakları kentin hangisinin adını alacağı ve hangisinin kente hükümdarlık edeceği konularında anlaşmazlığa düşerler¹³. Anlaşmazlık üzerine *Romulus* ve destekçileri *Palatium (Palatin)* Tepesi'ne, *Remus* ve destekçileri de *Aventius*'a yerleşir. *Remus* kardeşinin kurduğu kentin sınırlarını tanımayarak ihlal edince *Romulus* tarafından öldürülür ve *Romulus* kurduğu kente Roma adını verir¹⁴.

Remus'un öldürülmesi olayından sonra *Romulus*, kafasındaki kenti inşa etmeye devam eder. Fakat yeni kurulan bu kentin hem nüfusa hem de askere gereksinimi vardır. Nüfusu artırmak amacıyla *Romulus*; sürgün edilmiş kişilere, haydutlara, kaçaklara ve suçlulara kenti açar. İzlediği bu yol kentin gereksinimi olan nüfusu büyük ölçüde karşılamıştır. Ancak kentin ihtiyaç duyduğu kadın nüfus hâlâ mevcut değildir. Bu amaçla *Romulus* bir plan yapar ve planını hayata geçirebilmek için büyük bir eğlence düzenleyerek bedava yiyecek ve içeceklerle komşu kavimleri eğlencesine davet eder. Davete katılan Sabinler'in kadınları, o gün Romalılar tarafından kaçırlır, kendilerine eş yapılır, nüfusun kadın unsuru da tamamlanarak yeni kurulan kentte bir

⁸ *Rhea Silvia*'nın akıbeti ile ilgili bir kesinlik söz konusu değildir. Kral *Amilius*'un yeğenini zindana attırması olduğu da ifade edilmektedir. Bkz. Üçer, s.8.

⁹ Tiber Nehri ya da diğer adıyla *Tiberis*, Roma Kenti'nin yakınından geçen nehirdir. Eski devirde Roma'nın sınırı olarak kabul edilmiştir. Umur, Ziya, Roma Hukuku Lügati, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları Fakülteler Matbaası, 1975, s.207.

¹⁰ Söğütlü Erişgin, s.23; Üçer, s.8.

¹¹ Akıncı, s.8.

¹² Üçer, s.8.

¹³ Söğütlü Erişgin, s.23.

¹⁴ Akıncı, s.8; Üçer, s.8.

toplum yaratılır¹⁵. Bahsi geçen olay Sabinler ile Romalıları karşı karşıya getirmiştir. Baş gösteren savaşta Sabinler'in kralı *Titus Tatius*, Romalı kadın *Tarpeia*'nın yardımı ile *Capitol*'u¹⁶ zapt etmiştir. Yapılan son muharebede, kaçırılan Sabin kadınlarının araya girmesi sonucunda savaş yarıda kesilmiş ve Romalılar ile Sabinler, *Romulus* ile *Titus Tatius*'un ortak idaresi altında, tek bir devlet hâlinde birleşmişlerdir¹⁷.

Romulus'un kenti en baştan yabancılara, suçlulara ve kaçaklara açmış olması olumlu da sayılmaktadır. Bu yolla Roma'nın diğer bütün Antik Batı toplumlarından ayrıldığı ve yabancılara içine alma noktasında daha açık ve istekli olduğu, hiçbir Antik Yunan kentinin bu denli birleştirici olmadığı şeklinde düşünceler de ileri sürülmektedir¹⁸. Yaşanan bu gelişmeler nasıl değerlendirilse değerlendirilsin, kentin kuruluşunun temelinde kardeş kanının olması, Roma'nın kurulduğu anda lanetlendiği ve bu sebeple imparatorluğun çöktüğü yönündeki düşüncelerin doğmasına da yol açmıştır¹⁹.

Roma'nın kuruluşu ile ilgili başka efsaneler de mevcuttur. Romalıların inançlarına göre Roma, Truva'dan ayrılmak zorunda kalan Prens *Aeneas*'ın erkek torunları tarafından kurulmuştur. Efsanenin en eski hâli kentin bizzat *Aeneas* tarafından kurulduğu ve adını Truvalı bir kadın olan *Rhome*'den aldığı yönündedir. Efsanenin daha sonraki şekli ise yine *Aeneas*'dan bahsetmektedir. Fakat bu sefer efsane, kentin *Aeneas*'ın *Tyrsenia* adlı bir kadından doğan oğlu *Romylos*'un torunu *Rhomos* tarafından kurulduğuna işaret etmektedir²⁰.

Kentin efsanelere dayanan kuruluş senesi M.Ö. 754 (753?, 751?)²¹ olarak kabul edilmektedir. Romalılar bu kuruluşu özel bir önem atfetmişler ve Milat veya Hicret gibi kendi tarihlerine başlangıç saymışlardır. Kendileri için önemli olan olaylara da kentin kuruluşunu esas alarak tarih vermişlerdir²². Bugün dahi benzer eğilim

¹⁵ **Söğütlü Erişgin**, s.23; **Üçer**, s.8.

¹⁶ *Capitol* ya da *Capitolium*; Roma Devleti'nin baş tanrısı olan *Juppiter Optimus Maximus*'un devlete ait mabedinin ve kentin iç kalesinin bulunduğu dik tepenin adıdır. **Atlan**, Sabahat, Roma Tarihi'nin Ana Hatları I. Kısım Cumhuriyet Devri, 2. Baskı, AKDITYK Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2018, s.297 ve 301.

¹⁷ **Atlan**, s.12.

¹⁸ **Beard**, Mary, SPQR: Antik Roma Tarihi, Pegasus Yayınları, 2018, s.67.

¹⁹ **Söğütlü Erişgin**, s.23-24.

²⁰ **Atlan**, s.11.

²¹ Romalılar Cumhuriyet Dönemi'nin sonlarında, Roma'nın kuruluş tarihi olarak M.Ö. 21 Nisan 753'ü kabul etmişlerdir. **Demircioğlu**, Halil, Roma Tarihi I. Cilt Cumhuriyet, 7. Baskı, AKDITYK Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2019, s.37.

²² **Tahiroğlu/Erdoğan**, s.1.

görülmektedir. Kimi yazarlar Roma Hukukunu ya da Roma Tarihini anlatırken, Roma'nın kuruluşunu başlangıç olarak kabul edip, olayları kentnin kuruluşu itibarıyla tarihlendirirler. Örneğin XII Levha Kanunu'nun yapılış tarihi olarak a.u.c. (*ab Urbe Condita* = Roma'nın kuruluşundan itibaren) 203-205 yıllarını gösterirler²³.

Roma Devleti'nin kuruluşuna dair efsaneler, bu efsanelerin meydana geldiği tarihten yaklaşık olarak yedi yüz elli yıl sonra kaleme alınmıştır. Bu durum dahi tek başına, efsanelerin tamamının değilse de büyük bir kısmının gerçeklerden uzak olduğu ihtimalini kuvvetlendirmektedir²⁴. Fakat efsaneler de çoğu zaman gerçeklik zemini üzerinde yükselmektedir. Efsanelerin içinde tarihi bir öz barındırdığı unutulmayarak akla ve bilime uygun olan verilerin dikkate alınması faydalı olacaktır²⁵. Romalılar efsaneler yoluyla devletlerinin kuruluşunu ortaya koymaya çalışmışlardır. Bunun devlete ve onu yönetenlere meşruiyet kazandırma çabası olarak değerlendirilmesi mümkündür. Tarih boyunca da yönetim erkini elinde tutanlar, yönetim haklarının sorgulanmasının önüne geçebilmek adına, söz konusu yönetimlerini sağlam bir temele dayandırma gayretini göstermişlerdir²⁶.

B- Civitas Öncesi Birlikler

1- Pagi Teşkilatı

Milattan önce VIII. yüzyılın ortalarında, bugünkü Roma'nın bulunduğu yerde bir kent değil, tepelere kurulmuş sadece birkaç köy yerleşimi²⁷ mevcuttu. Bahsi geçen bölgede, M.Ö. XII. yüzyılda Alplerin kuzeyinden Po Vadisi'ne gelen ve M.Ö. X. yüzyılda *Latium*'a ulaşan, isimleri bu bölgeye yerleştikten sonra düz memleket adamı anlamına gelen *Latinus* olan, ölümlerini yakan İtalik gruplar²⁸ yaşıyordu²⁹. Köylerin üzerinde bulunduğu tepelerden, yapılan kazılar sonucunda, hakkında en fazla bilgi

²³ **Umur**, Ziya, Roma Hukuku, Tarihî Giriş, Kaynaklar, Umumî Mefhumlar, Hakların Himayesi, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları Fakülteler Matbaası, 1982, s.3.

²⁴ **Üçer**, s.9.

²⁵ **Demircioğlu**, s.40.

²⁶ **Üçer**, s.9.

²⁷ Bu konuda kesin bir sayı verilememektedir. Faulkner üç ya da dört köyden bahsederken Söğütlü Erişgin yedi tane köyün bulunduğunu ifade etmektedir. **Faulkner**, Neil, Roma: Kartalların İmparatorluğu, Yordam Kitap, 2017, s.43; **Söğütlü Erişgin**, s.21.

²⁸ M.Ö. VIII. yüzyılda *Latium*'a, etrafındaki dağlık kısımlardan, ölümlerini gömen İtalik diğer grupların da gelerek yerleşmiş olabileceklerinin üzerinde durulmaktadır. **Demircioğlu**, s.34.

²⁹ **Atlan**, s.11. Kimi Romanistlere göre, M.Ö. X. yüzyılda Tiber Nehri'ne hâkim olan yedi tepe, Latin ırkından Albenler'in işgali altındaydı. O bölgede sadece dağınık hâlde birkaç mesken bulunmaktaydı. **Ventura**, Mişon, Roma Hukuku I. Cilt, Ahmet İhsan Matbaası, 1934, s.47.

sahibi olunan *Palatium (Palatinus)* Tepesi'dir. *Palatium* Tepesi'nin Demir Çağı çiftçileri ve çobanları için iyi bir yerleşim yeri oldu düşünülmektedir³⁰.

Bölge; merkezî bir konumdaydı, Tiber Nehri'ne dik inen bir yamaç söz konusuydu³¹, var olan geniş plato etrafını çevreleyen bataklık sayesinde orada bulunan insanlara ve vahşi hayvanlara hem sellerden hem de yağmacılardan korunabildikleri ideal bir çevreyi sunuyordu. O dönemde sürülebilir topraklar ile otlaklar oldukça önemliydi ve bu araziler sık sık çatışmaların konusunu oluşturuyordu. Ayrıca koyun ve sığır çalarak geçimini sağlayan haydutlar da yerleşimciler için büyük bir tehditti. *Palatium*'un üzerinde yer alan ve sarp kayalıklar ile topraktan yapılmış bir surla çevrili olan köy, dışarıdan gelebilecek saldırılara karşı yerleşimcilerine emniyet sağlıyordu³².

Küçük kulübelerde yaşayan ve çiftçilikle uğraşan bölge sakinleri, eski kabile âdetleri gereğince ölülerini yakıyorlar ve ölülerinin küllerini çömleklere koyarak vadinin aşağısında mezar olarak seçtikleri yere³³ gömüyorlardı³⁴. Bu sayede mezarlığa defnettikleri ataları, yerleşimcilerin o bölgedeki toprakların sahibi olduklarına ilişkin iddialarını da desteklemiş oluyordu³⁵.

Roma Kent Devleti'nin kuruluşundan önce, o bölgedeki tek yerleşim yeri *Palatium* Tepesi değildi³⁶. Zaman içinde *Palatium*'un çevresindeki tepelerde de yeni yerleşim yerleri görüldü. Fakat bu yerleşim birimlerinin bir kent hâline gelmesi bir anda olmamış, uzun bir süreçte gerçekleşmişti. Bugün Roma Kent Devleti'nin üç evrede oluştuğunun üzerinde durulmaktadır³⁷.

Roma'nın kuruluşunun birinci evresinde, yaklaşık olarak M.Ö. X. yüzyıldan itibaren, *Esquilinus* Tepesi'nin batı yamacında yeni bir köy kuruldu. M.Ö. IX. ve VIII. yüzyıllarda diğer tepelerde de yeni köy yerleşimleri görüldü. Köylerden bir tanesi hariç diğer hepsi Latin yerleşimiydi. İstisna olan ise *Quirinalis* Tepesi'ndeki Sabin yerleşimciler tarafından kurulan köydü. Bu köy diğerlerinden daha büyüktü ve köyün

³⁰ **Faulkner**, s.43. Demircioğlu da benzer görüşü savunmuş, bölgede sadece Tunç Devri'nde herhangi bir yerleşimin görülmediğinden bahsetmiştir. **Demircioğlu**, s.34.

³¹ **Demircioğlu**, s.40.

³² **Faulkner**, s.43.

³³ Mezarlık, bataklık olan aşağı vadide tam bataklığın kuruduğu yerde bulunuyordu. Bu mezarlık M.Ö. X. yüzyılın ilk günlerinden beri kullanılıyordu. **Faulkner**, s.44.

³⁴ **Demircioğlu**, s.40-41.

³⁵ **Faulkner**, s.44.

³⁶ *Palatium* Tepesi'ne göre güneybatıda *Aventius*, güneydoğuda *Caelius*, kuzeydoğuda da *Esquilinus*, *Viminalis* ve *Quirinalis* Tepeleri yer alıyordu. **Faulkner**, s.44.

³⁷ **Demircioğlu**, s.41.

halkı da kendi âdetlerine göre ölümlerini farklı bir mezarlığa gömüyorlardı³⁸. Halkı *Apenin* Dağları'nın *Osci-Umbria* dilinin bir lehçesini konuşan, iç bölgelerdeki dağlıların soyundan geliyordu. Köylerin arasındaki ilişkiler genellikle gergindi ve bu gerginlikte köy halklarının farklı soylardan geliyor olmaları da etkiliydi³⁹. Toplumsal yapısı genel hatlarıyla bu şekilde olan köylerdeki yerleşimciler, ekonomik uğraş olarak da tarım ve hayvancılıkla ilgileniyorlardı⁴⁰.

Kabile hayatı yaşayan ve başlarında bir kabile reisi bulunan yerleşimciler, tepelerin yamaçlarında köy grupları hâlinde hayatlarını sürdürüyorlardı. Bahsi geçen bu tarz yerleşim birimlerine *pagi* deniyordu⁴¹. *Pagi* ya da *pagus*; Roma'nın kent devletinden (*civitas*) küçük, kendine ait bir teşkilatı olmayan, fakat bazen tüzel kişiliği olduğu kabul edilen kasaba veya köylere verilen isimdi⁴². Roma İdare Hukuku'nun bir terimi olan *pagi*, bir noktadan ziyade bir alana istinaden, bölgelerin alt bölümlerini ifade etmek için kullanılmıştı. Bu yüzden herhangi bir merkezi olmayan yerleşim yerlerini ve bunların genişletilmiş bölgelerini, alt bölümlere ayırmak için tercih edilen terim *pagi* olmuştu. *Pagi*'nin kullanıldığı üç yer vardı: I- Roma'nın *civitas* olmasından önce veya sonra Transalpin Galya'da⁴³ olduğu gibi kabile halklarının topraklarının alt bölümlerine *pagi* denirdi. II- İtalya'da kentsel bir yapısı olmayan, fakat yine de ayrı bir statüsü olan dağınık yerleşim toplulukları için bu terim kullanılırdı (Roma Cumhuriyeti'nin geç dönemindeki belediye kanununda yer almasa da yazıtbilimince bu bilgi tasdik edilmiştir). Bunların; meclisi, ortak fonu, yönetimi idaren eden ve Romalı zenginlerin mal varlıklarını bağışlamaları ile ilgilenen *magistra*'lar kurulu ile forumda⁴⁴ yer alan ortak bir mabetleri vardı ve bunlar İtalya'da en az *Augustus*

³⁸ Demircioğlu, s.41.

³⁹ Faulkner, s.44.

⁴⁰ Latinler genellikle buğday, arpa, bezelye ve fasulye ekimi yapıyor; sığır, koyun ve domuz yetiştiriyorlardı. Onlar hem hayvancılıkla hem de tarımla ilgilenen ova insanlarıydı. Besledikleri hayvanlar Latinler'e hem et, süt, deri ve yün veriyor hem de tarım yaptıkları toprakları daha verimli hâle getiren gübreyi sağlıyordu. Sabınler ise yukarı vadilerdeki küçük tarlalarını ekiliyor, fakat esas olarak hayvancılıkla uğraşıyorlardı. Her iki halkın da hayvan yetiştiriciliğini yoğun bir şekilde yapması, oldukça değerli olan otlakların kullanım hakkı konusunda sık sık anlaşmazlıkların çıkmasına sebep oluyordu. Faulkner, s.44-45.

⁴¹ Atlan, s.11.

⁴² Umur, Lügat, s.149.

⁴³ Antik Roma'da Alpler, Akdeniz, Pireneler, Atlantik Okyanusu ve Ren Nehri ile sınırlanan bölgeye Transalpin Galya (*Gallia Transalpina*) denirdi. Bu bölge günümüzde Almanya, Hollanda ve İsviçre'nin bazı kısımlarıyla birlikte Fransa ve Belçika'yı içine almaktadır. *Britannica Online*, vers 98. 24 Temmuz 2014, Encyclopaedia Britannica, 03 Eylül 2020 (<https://www.britannica.com/place/Transalpine-Gaul>).

⁴⁴ Forum, Roma'nın siyasal ve yargısal faaliyetlerinin büyük bir kısmının yürütüldüğü, çok sayıda anıt ve mabedin yer aldığı, büyük toplantı meydanıydı. Önemli *comitia*'lar burada toplanır, hâkimler kararlarını forumda verirlerdi. Umur, Lügat, s.75.

Dönemi'ne kadar varlığını sürdürmüştü. III- Kentin tamamındaki topraklarının esas alt bölümleri (*Velenia* levhasında⁴⁵ görüldüğü gibi) ile Roma Kenti'nin bazı kentsel alt bölümleri için de *pagi* ifadesi kullanılırdı⁴⁶.

Pagi, ilkel bir siyasal yapılanmaydı ve birkaç kabilenin müstahkem bir mevkie ya da iyi korunan bir yere⁴⁷ yerleşmesiyle oluşuyordu. *Pagi* olarak adlandırılan bu topluluklarda, tıpkı *gens*'lerde⁴⁸ olduğu gibi ya tamamen demokratik bir yapı mevcuttu ya da söz konusu topluluklar oranın yaşlıları, sözüne değer verilen kişileri tarafından idare ediliyordu. Birbirine komşu tepe yerleşimlerin oluşturduğu bu tip ortaklık, takip eden süreçte ticari ilişkilerde karşılıklı korumayı da beraberinde getirmişti. Kesin olmamakla birlikte *Latium*'da birkaç konfederasyonun kurulduğunun, fakat tarihi önemi en fazla olanın, merkezi *Alba Longa* olan konfederasyon olduğunun üzerinde durulmaktadır. Bu kasabanın, daha öncesinde de konfederasyon üyeleri tarafından *Juppiter Latiaris*⁴⁹ için kurbanlarını ortaklaşa sundukları yer olarak seçilmiş olması, *Alba Longa*'nın esasında konfederasyonun merkezi olduğunu açıkça göstermektedir. Fakat sonrasında Roma, en azından konfederasyonu meydana getiren yapıların (*pagi*'lerin) liderliğini elde etmeyi başarmıştır⁵⁰.

Roma'nın kuruluşunun ikinci evresinde, M.Ö. VIII. yüzyılın sonlarından itibaren, *Palatium* ve çevresindeki tepelerde yer alan köylerde bir değişim görülmüş; bu köylerde yaşayan insanlar, bir önceki paragrafta da ifade edildiği gibi, federatif bir çatının altına girmişlerdi. Köylerin birleşmesinin iki evrede meydana geldiği düşünülmektedir. Birinci evrede, kuzeyden gelecek bir Etrüsk akımına karşı, *Palatium*'daki Latin yerleşimcilerin hem en yakın komşuları olan hem de aralarında uzun zamandır husumet bulunan *Quirinalis*'teki Sabinler'le birleştiğinin, ikinci evrede

⁴⁵ 1747'de *Velenia*'da bulunan ve bugün Parma Müzesi'nde saklanan, yaklaşık olarak M.S. 104'e tarihlenen bronz levha. *Identifiants et Référentiels pour l'enseignement supérieur et le recherche (IdRef) En Ligne*, 22 Ekim 2010, *Centre national de la recherche scientifique (France)*, 03 Eylül 2020 (<https://www.idref.fr/034428755#>).

⁴⁶ *Oxford Research Encyclopedias Online*, Mart 2016, *Oxford Classical Dictionary*, 03 Eylül 2020 (<https://oxfordre.com/classics/view/10.1093/acrefore/9780199381135.001.0001/acrefore-9780199381135-e-4651>).

⁴⁷ Metnin orijinalinde "arx" sözcüğü kullanılmıştır. Latince bu sözcük dilimizde hisar, sığınak, kale, burç gibi anlamlara karşılık gelmektedir. *Pagi*'ler son derece basit yerleşim yerleri olduğun için, çeviride bu sözcükler yerine, "iyi korunan yer" ifadesi tercih edilmiştir. *University of Notre Dame Online*, 25 Nisan 2016, *Latin Wordlist and Grammar Aid*, 04 Eylül 2020 (<http://archives.nd.edu/cgi-bin/lookit.pl?latin=arx>).

⁴⁸ Bir sonraki başlığın altında *gens*'ler üzerinde durulacaktır.

⁴⁹ *Latium*'un en yüksek dağı olan *Alba*'da, *Juppiter Latiaris* adında bir kült kurulmuştu. **Demircioğlu**, s.46

⁵⁰ **Abbott**, Frank Frost, *History and Description of Roman Political Institutions*, Ginn & Co., 1901, s.2.

geri kalan beş köyün onlara katıldığının üzerinde durulmaktadır⁵¹. Toplamda yedi köyün meydana getirdiği federatif yapı, Roma Kent Devleti'nin kuruluşu öncesindeki aşamayı teşkil etmiştir⁵².

Roma, İtalya Yarımadası'nda federatif bir sistem izleyerek genişledi. Federatif sistem, Roma Kent Devleti'nden önce de bugünkü İtalya'nın bulunduğu topraklarda biliniyor ve uygulanıyordu. Yarımadanın *Latium* Bölgesi'nde, Roma'nın da bir parçası olduğu Latin Konfederasyonu (Latin Birliği) vardı⁵³. Latin Konfederasyonu; her biri kendi bağımsız hükûmetine sahip, kendi yasalarına, teamüllerine ve geleneklerine göre yaşayan, yine de birbirine bağlı olan otuz *pagi*'den meydana geliyordu ve merkezi *Alba Longa* Kenti idi⁵⁴. Bu konfederasyon M.Ö. 338 yılına kadar varlığını devam ettirmişti. *Alba Longa* uzun bir süre konfederasyonun merkezi olarak kalmış, kent Romalılar tarafından tahrip edilince merkez *Aricia* olmuştu⁵⁵.

Alba Longa'nın yıkılmasının ardından Roma, bir meclis ve bir *dictator*'u olan Latin Konfederasyonu'nun müttefiki oldu⁵⁶. Konfederasyonun üyeleri, delegeleri vasıtasıyla menfaatlerini ortak bir mecliste görüşür, savaş ile barışa ve diğer devletlerle yapılacak anlaşmalara, orada karar verirdi. Birlikte hareket edecekleri zaman devreye giren *magistra*'ları (*dictator* veya *praetor*) mevcuttu⁵⁷. Konfederasyon içinde barışın, iç düşmanlara karşı da ortak savunmanın yürütülmesi amaçlanmaktaydı⁵⁸. Latin Birliği'ni oluşturan unsurlar, kendi egemenliklerini muhafaza ettikleri için, savunma hâlinin gerektirdiği zorunluluklar dışında birbirlerine karışmazlardı. Fakat konfederasyon üyeleri, isterse ayrı ayrı taarruz amaçlı savaflara girişebilir hatta birbirlerine karşı mücadele de edebilirlerdi⁵⁹.

⁵¹ Roma Kent Devleti'nin kuruluşundan önce henüz taş binalar yoktu, kent yaşamı da söz konusu değildi. İnsanlar kolektif bir şekilde köy hayatını ve köy kültürünü sürdürüyorlardı. Kamusal faaliyetlere de daha geçilmemişti. Güney *Etruria*'nın büyük, gelişmiş ve zengin kentlerinin karşısında, köyler siyasi ve iktisadi açıdan zayıf durumdaydı ve yüksek kültüre sahip Etrüskler'den soyutlanmış bir şekilde, kendi hâlinde varlığını devam ettiriyorlardı. **Demircioğlu**, s.43 Köy grupları hâlinde yaşayan bu insanların, oturdukları tepelerin üzerinde, *oppidum* denilen sağlamlaştırılmış bir mevkileri vardı. Eğer savaş söz konusu olursa köylüler bu bölgeye sığınır, barış zamanlarında da burada topluluğun pazarını kurarlardı. Köy topluluğunun kendi arasında dinî bir birliği de vardı. Yıl içinde bir kez Tanrı *Juppiter Latiaris* için kurban kesilir, bayram düzenlenirdi. **Atlan**, s.11.

⁵² **Demircioğlu**, s.41-42.

⁵³ **Umur**, Tarihî Giriş ve Kaynaklar, s.58.

⁵⁴ **Dew**, Thomas, Digest of the Laws, Customs, Manners, and Institutions of the Ancient and Modern Nations, D. Appleton., 1865, s.213.

⁵⁵ **Umur**, Tarihî Giriş ve Kaynaklar, s.58.

⁵⁶ **Hart**, Albert Bushnell, Introduction to the Study of Federal Government, Ginn & Co., 1891, s.35.

⁵⁷ **Umur**, Tarihî Giriş ve Kaynaklar, s.58.

⁵⁸ **Hart**, s.35.

⁵⁹ **Umur**, Tarihî Giriş ve Kaynaklar, s.58.

Roma çok geçmeden, bir asırlık zaman içinde, komşuları üzerinde önce bir hegemonya kurdu, ardından onların koruyucusu oldu, sonra da onlar üzerinde büyük bir kontrol sağladı. M.Ö. V. yüzyılın ortalarına gelindiğinde, Latin kentleri büyük ölçüde bağımsızlıklarını elde etti. M.Ö. 341 yılında ise Latin kentleri ayaklandı, ayaklanma bastırıldı ve bu kentler tamamen Roma'ya bağımlı hâle getirildi⁶⁰. Mommsen, Latin Konfederasyonu'nun dağılmasını kısmen Roma hegemonyasındaki artışa, kısmen de önde gelen topluluklar tarafından işlenmiş nefret uyandıran haksızlıklara bağlamıştır⁶¹. Nihayetinde Latin Konfederasyonu sonu ermiş, Roma da bu federasyonu kendine model olarak almıştır⁶².

Roma Kenti'nin kuruluşuna dair hâlen aydınlatılamamış birçok noktanın olduğunu öncelikle ifade etmek gerekir⁶³. Kentin ortaya çıkışından önceki son evrede, üç kabilenin bir araya geldiği ve Roma'nın bu kabilelerin birleşiminin sonucunda oluştuğunun üzerinde durulmaktadır⁶⁴.

Ventura, Roma'nın kent olarak ortaya çıkışının Etrüskler'in İtalya'yı işgal ettikleri M.Ö. VII. yüzyılın öncesine denk geldiğini belirtmiştir. O dönemde Roma'nın olduğu yer, çeşitli birçok ırk tarafından işgal edilmiş, bu ırklardan biri olan Latinler *montes* denilen ve her biri en fazla elli metre yüksekliğinde olan tepecikleri egemenlikleri altına almışlardır⁶⁵. Ayrıca Roma Devleti'nin rivayete göre *Ramnes*, *Tities* ve *Luceres* adındaki kavimlerden kurulmuş olmasının muhtemel olduğunu da ifade etmiştir⁶⁶.

Arsal; M.Ö. VII. yüzyılın ortalarında Latin Konfederasyonu'nun yaşadığı, sonraları Roma Devleti'nin merkezi olacak bölgenin, Etrüskler tarafından istila edilip, Roma kabilelerinin boyun eğdirilerek o bölgede güçlü ve düzenli bir krallığın kurulduğunu belirtmiştir⁶⁷.

Okandan, Roma'nın kuruluşu ile ilgili olarak şu hususları vurgulamıştır: M.Ö. VII. yüzyılın ortalarında Etrüskler Roma'ya geldiklerinde, Roma'nın olduğu yerde

⁶⁰ Hart, s.35.

⁶¹ Phillipson, Coleman, International Law and Custom of Ancient Greece and Rome, Macmillan and Co., 1911, s.160.

⁶² Umur, Tarihî Giriş ve Kaynaklar, s.59.

⁶³ Ventura, s.47.

⁶⁴ Söğütü Erişgin, s.22.

⁶⁵ Tolles denilen alçak tepecikler de Sabinler'in egemenliği altındaydı. Ventura, s.49.

⁶⁶ Ventura, s.49.

⁶⁷ Arsal, Sadri Maksudi, Umumî Hukuk Tarihi, 3. Baskı, İstanbul Üniversitesi Yayınları İstanbul Matbaacılık, 1948, s.178.

bataklık tepelerin üzerinde kurulmuş birtakım köyler mevcuttu. Bu köyler bir konfederasyon meydana getirmişlerdi. Fakat bu konfederasyon gerçek bir birlik olmaktan uzaktı. Konfederasyon üyeleri arasında zaman zaman uyuşmazlıklar yaşanmaktaydı ve bu uyuşmazlıklar, bunların üzerinde yaşadığı toprakların Etrüskler tarafından kolayca işgal edilmesine de neden olmuştu. Etrüskler, *Latium* yöresini ve Roma topraklarını kolayca istila edince, Roma arazisini kaplayan bataklıkları kurutarak bu bölgede Roma Kenti'ni kurmuşlardı. Kasabaların birleşmesiyle ilk defa *civitas* vasfını kazanan bu yerleşim yerine de ırmak kenti anlamına gelen “*Rumon*” adı verilmişti⁶⁸.

Söğütlü Erişgin; Roma Kent Devleti'nin *Ramnes* (Latinler), *Tities* (Sabinler) ve *Luceres* (Etrüskler) *Tribus*'ları tarafından kurulduğunu, bunların arasından Etrüskler'in baskın gelerek Latinler'i ve onlarla konfederatif bir birlik şeklinde yaşayan Sabinler'i egemenliği altına aldığını ve nihayetinde bu kompozisyonun Roma'yı meydana getirdiğini ifade etmektedir⁶⁹.

Demircioğlu; Roma Kenti'nin kuruluşundan önce üç yüzyıl boyunca Latinler'in Etrüskler'i gözlediklerini, fakat M.Ö. VII. yüzyılın ortalarından itibaren onların gücü karşısında daha fazla karşı koyamadıklarını belirtmiştir. M.Ö. VII. yüzyıldan itibaren Etrüskler genişlemeye başlamışlar, Tiber Nehri'ni geçerek *Latium*'u istila etmişler ve bu bölgede bir buçuk asır kadar kalmışlardır. Bulundukları süre zarfında da Roma'yı egemenlikleri altına almışlardır. Etrüskler'in de etkisiyle Roma, federatif bir şekilde gruplaşmış köylerden bir kent hâline gelmiştir⁷⁰.

2- Gens

Roma Kent Devleti'nden (*civitas*) önce gelen küçük devlet oluşumlarına *gens* denirdi⁷¹. XX. yüzyılın ortalarına kadar *gens*'in niteliği ve kökeni hakkında Romanist yazarlar iki görüş etrafında toplanıyorlardı. XIX. yüzyılın Alman ünlü tarihçisi Niebuhr'un başını çekti birinci görüşün savunucularına göre *gens*, Roma'da devletin yarattığı yapay bir kurumdur; bu kurum oluşturulurken kan bağı dikkate alınmayarak onu meydana getiren insanlara (*gentiles*) ortak bir soyadı verildi ve o insanlar verilen

⁶⁸ Okandan, Recai Galip, Roma Âmmе Hukuku, İstanbul Üniversitesi Yayınları Kenan Matbaası, 1944, s.24.

⁶⁹ Söğütlü Erişgin, s.22.

⁷⁰ Demircioğlu, s.44.

⁷¹ Umur, Lügat, s.78.

soyadı ile tanımlandı. Jhering ve Maine'in savunduğu ikinci görüşe göre ise *gens*, aynı soydan gelen ailelerin alışılmış bir şekilde bir araya gelmeleri esasına dayanan bir birlikti. İkinci görüş *gens*'in devlet vasfı taşımadığı, bu sebeple *gens*'i oluşturan ailelerin ihtiyaç duyulan devlet fonksiyonunu yerine getirdiği ve bu hâli ile *gens*'in aile ile kent devleti arasında bir geçit, başka bir ifadeyle bir ara form olduğu yönündeki değerlendirmeleri taşımaktadır. Hem birinci görüş etrafında hem de ikinci görüş etrafında bir araya gelenlerin anlaştığı nokta ise *gens*'in kent devletinden önce gelen bir tür devlet oluşumu olduğu yönündeki kabuldür⁷².

Umur'a göre *gens*, köleleri ve bağımlı insanları olan ve bunlarla birlikte yaşayan büyük bir ev topluluğu yahut komün şeklinde örgütlenmiş bir topluluk, bir köydür. Bu yaklaşımı ile Umur *gens*'i, Niebuhr'un ifade ettiği gibi yapay bir kurum olarak görmemiş, aynı soydan gelen ailelerin devlet fonksiyonu gördükleri yönündeki Jhering'in görüşüne de katılmamıştır⁷³.

Akıncı, Roma Devleti'nin *gens* adı verilen toplulukların birleşmesi sonucu oluştuğunu savunarak *gens*'leri Roma'nın yapı taşı olarak kabul etmektedir. Akıncı'ya göre *gens*'ler, aynı atadan geldiklerine inanan ailelerin oluşturdukları, aileden daha büyük topluluklardı. Diğer bir ifadeyle *gens*'in temeli aileydi. Roma Devleti'nin kurulmasından önce bugünkü İtalya'nın bulunduğu bölgede dağınık hâlde yaşayan aileler, birleşerek *gens*'leri meydana getirmişlerdi⁷⁴.

Söğütlü Erişgin'in ifade ettiği şekliyle *gens*, *pater familias*'ın⁷⁵ ölümüyle *sui iuris*⁷⁶ olan çocuklar ile bu çocukların aileleri, ortak bir soydan gelen ve bu sebeple aynı soyadı taşıyan kişilerin oluşturduğu bir yapıydı. Aile toplulukları olduğu düşünülen *gens*'lerdeki insanların, aynı kökten geldikleri kabul ediliyor, ancak bunlar arasındaki akrabalık derecesini belirleyebilmek mümkün olmuyordu. Sebebi ise *gens*'lerin; aralarında kan bağı olmayan, fakat ortak çıkar ve amaçları olan, dinsel ve

⁷² Umur, Tarihî Giriş ve Kaynaklar, s.6.

⁷³ Umur, Tarihî Giriş ve Kaynaklar, s.6-7.

⁷⁴ Akıncı, s.8-9.

⁷⁵ Roma ailesinin reisine *pater familias* (aile babası) denirdi. *Pater familias* fiziki anlamda aile babası olmaktan çok, hukuki anlamda *sui iuris* ve aile bireyleri üzerinde egemenlik (*patria potestas*) sahibi olan kişi demektir. Roma ailesindeki tek *sui iuris* kişi *pater familias*'tı ve onun ölümü ile kendi evlatları (*filii familias*'lar) yaşları ne olursa olsun ancak *sui iuris* olabiliyorlardı. Torunları ise kendi babalarının egemenliği altına girerlerdi. Eğer babaları büyükbabadan önce hayatını kaybederse torunlar da *sui iuris* olurlardı. Umur, Lügat, s.150.

⁷⁶ *Sui iuris* sözcük anlamı ile kendi hukukundan olan kişi demektir. Bir aile babasının (*pater familias*) egemenliği altında bulunmayan, haklara ehil olan ve kendi hesabına iktisapta bulunabilen kimseye *sui iuris* denirdi. Umur, Lügat, s.202.

kültürel açıdan da ortak özellikleri bulunan ve farklı ailelerden gelmiş kişilerden oluşan birlikler olmasından kaynaklanıyordu⁷⁷.

Demircioğlu, Roma ailesinin genişleyerek daha büyük bir birlik olan *gens*'in ortaya çıktığını ve *gens*'in birden fazla ailenin bileşerek meydana geldiğini ifade etmiştir⁷⁸. Atlan da konuya Demircioğlu'na benzer bir açıklama getirmiş, *gens*'i birkaç aileden oluşmuş birlik ya da büyük aileler olarak tanımlamıştır⁷⁹.

Gens'lerde belirgin bir ataerkil yapı ve kapalı bir ekonomi modeli görülmekteydi. Hayvan sürüleri ve otlaklar ortaklaşa kullanıldığı için, *gens* üyeleri arasında birlik söz konusuydu ve ellerindeki toprak da *gens*'in ortak mülkü, ana-babadan kalan malı ya da vatanı (*patria*) olarak kabul ediliyordu. Özel mülkiyet sınırlıydı. Hayvan, silah, ziynet eşyası, ev aletleri fazlası ile iki *jugerium*'u⁸⁰ aşmayan küçük bahçeler ancak özel mülkiyetin konusunu oluşturabiliyordu. Hiçbir *gens*'in malı olmayan ve kullanılmayan topraklarsa bütün halkın malı olarak kabul ediliyordu. Herhangi bir *gens*'in üyesi, bu toprağı tarıma açarak kullanmak ve kendi zilyetliğine (*possessio*) almak isterse toprağı işgal (*occupatio*) edebilirdi⁸¹.

Bir *gens*'e dâhil olan kimselere *gentiles* denirdi. *Gentiles* olabilmek için ya *gens*'e mensup bir kişiden doğmuş olmak ya da *gens*'e dışarıdan katılmış olmak gerekiyordu. Evlat edinme veya *manus* altına girerek evlenme ile⁸² *gens*'e dışarıdan dâhil olabilmek mümkündü. Aynı zamanda bir *gens* üyesi, başka bir *gens*'e girmek amacıyla mensubu olduğu *gens*'ten de ayrılabilirdi⁸³. Bu tür yollar olmakla birlikte *gens* üyelerinin çoğunluğunu, o *gens* içinde doğan kişiler oluşturuyordu. Üyelerin büyük bir kısmı *gens* içinde dünyaya geldiğinden, *gentiles* kendilerini aynı kandan sayıyorlardı. Aynı atanın torunları olduklarını düşünen *gens* üyelerinin atasının adı,

⁷⁷ Söğütü Erişgin, s.26-27.

⁷⁸ Demircioğlu, s.50.

⁷⁹ Atlan, s.18.

⁸⁰ Bir *jugerum* yaklaşık olarak yirmi beş arlık bir toprak parçasına denk gelmektedir. Monier, Raymond, Petit Vocabulaire de Droit Romain, Les Éditions Domat-Montchrestien, 1942, s.145. Bir ar ise yüz metrekare değerindeki alandır. Bkz. (<https://sozluk.gov.tr/>), 06 Eylül 2020.

⁸¹ Diakov, Vladimir Nikolaevich/Kovalev, Sergey Ivanovich, İlkçağ Tarihi-2 Roma, 4. Baskı, Yordam Kitap, 2019, s.39.

⁸² *Manus*, sözcük anlamı ile el, dolayısıyla egemenlik anlamına gelmektedir. Önceleri aile babasının köleler, aile evlatları ve *in mancipio*'lar üzerindeki mutlak egemenliğini gösteren *potestas* için kullanılan ilk terim *manus*'du. Daha sonra bu sözcük, *conventio in manum* işlemlerinden biri yapılarak evlenmiş olan kadın üzerinde kurulan egemenliği karşılayan anlamda kullanılmıştır. Tahan Orhan, Duygu, Roma Hukukunda Manus Kurumu, On İki Levha Yayıncılık, 2018, s.19.

⁸³ Umur, Lügat, s.78.

genellikle hatırası kaybolmuş kadar eskiydi ve belli değildi (*cuius memoria non exstat* = hatırası kalmamış olan)⁸⁴.

Yabancı unsurların katılmasıyla *gens*'ler zaman içinde büyüdü ve büyüme ile *gens*'lerin bünyesinde iki farklı toplumsal sınıf ortaya çıktı. Sınıflardan birincisi, o *gens*'i meydana getiren ve aynı soydan geldiklerine inanılan ailelerin üyeleri idi ve bu kişilere asilzade sınıfı anlamına gelen *patroni*, *patricius* ya da *patricii* denirdi. Sınıflardan ikincisi, *gens*'in egemenliği altında bulunan ailelerin mensuplarından oluşuyordu. Bunlar, *patricius*'ların egemenliği ve koruması altında olan ve onlara hizmet eden kimselerdi. *Cliens* ya da *client* adı verilen bu insanlar, *patricius*'ların sahip oldukları hakların hiçbirine sahip değildi⁸⁵. Söz konusu yapı, zamanla *gens*'lerin sadece *patricius*'lardan oluşmayan bir hâl aldığını ortaya koymaktaydı⁸⁶.

Her Romalı kendi kişisel adının (*praenomen*) yanında, parçası olduğu *gens*'in adını (*nomen gentile*)⁸⁷ da söylerdi. Çünkü onlar ortak bir atadan geldiklerine inanıyor ve bunu kutsuyorlardı⁸⁸. Ataerki *gens* topluluğunun birleştirici bir diğer ögesi, *gens*'in silah tutabilecek her üyesinin, dönemin özel bir ekonomik etkinlik biçimi olan savaşılar⁸⁹ katılma zorunluluğunun olmasıydı. Ayrıca eli silah tutan *gentiles*'in, *gens*'lerine yapılan saldırıların öcünü almak da görevleri arasındaydı. Ataerki yapıda *pater familias*, *gens* için oldukça önemli biriydi. *Pater familias*'ın *gens*'in bütün üyeleri üzerinde, hayat ve ölüm hakkı da olmak üzere, çok sayıda yetkiyi içinde barındıran mutlak bir otoritesi vardı. *Pater familias*; yeni doğan çocukları *gens*'e kabul ediyor, kızları evlendirirken ve erkekleri köle olması için verirken satıyor, ataların

⁸⁴ **Umur**, Tarihi Giriş ve Kaynaklar, s.7.

⁸⁵ **Akıncı**, s.9.

⁸⁶ *Patricius*'ların sadece *gentiles*'ten oluşmadığını kanıtlandığını ifade eden Botsford'un benzer yöndeki düşüncesi için bkz. **Botsford**, George Willis, Roman Assemblies from Their Origin to the End of the Republic, Macmillan Co., 1909, s.36. *Patricius*'ları, orijinal *gentiles*'in torunları olarak gören düşünce için bkz. **Clark**, Edwin Charles, History of Roman Private Law, Biblo and Tannen., 1965, s.279.

⁸⁷ Romalılarda esas olan ön addı (*praenomen*) ve çoğunlukla bu ad kısaltılarak yazılırdı. Fakat ön adların sayısı çok fazla değildi. Bunun sonucunda aynı ad birçok kişi tarafından kullanıldığından, *gens* mensupları ön adlarının yanına mensubu oldukları *gens*'in adını (*nomen gentile*) da eklerlerdi. Böylelikle kim olduklarına daha fazla açıklık getirmiş olurlardı. Örneğin *C. Iulius*, *Julia* soyuna mensup *Gaius* (Roma'da *Gaius* adı *C.* veya *G.* şeklinde kısaltılırdı) demekti. Resmî işlemler sırasında ise kişinin adına babasının adı ile *tribus*'unun (o kişinin ikamet ettiği ve oy kullandığı bölge, yerleşim yeri) adı da eklenirdi. Örneğin *M. Iunius*, *L. f. (Luci filius) Stellatina*, *Junia* soyundan *Lucius*'un oğlu ve *Stellatina Tribus*'undan *Marcus* demekti. **Atlan**, s.23. *Gens* üyelerinin aynı ortak adı kullanmaları, onların kökenlerini kanıtlamalarında da yardımcı oluyordu. Örneğin *Iulius*'un soyundan gelenler *Iulii*, *Claudius*'un soyundan gelenler *Claudii* adını alıyordu. **Diakov/Kovalev**, s.40.

⁸⁸ **Demircioğlu**, s.50.

⁸⁹ Savaşlar, düşman saldırılarını püskürtmek için yapıldığı gibi, ganimet elde etmek ve özellikle hayvan ele geçirmek için komşulara baskınlar yapmak şeklinde de icra edilirdi. **Diakov/Kovalev**, s.39.

geleneklerini çiğneyenleri sürüyor ya da cezalandırıyor, ortak malın ve emeğin üzerinde herhangi bir denetime tabi olmadan istediği gibi tasarrufta bulunabiliyordu. *Gens*'e evlilik yoluyla dışarıdan gelen kadınlar ise eski *gens* adlarını koruyor, fakat hiçbir haktan yararlanamıyorlardı⁹⁰.

Gens devlete dâhil bir topluluk olmakla birlikte, aynı zamanda *gens*'in dini, ilahları ve ayinleri vardı⁹¹. Arazisi ve siyasi kurumları olan *gens*'in başında dinî, askerî ve yargı alanında yetkili olan ve *dux* ya da *princeps* olarak anılan şef bulunmaktaydı⁹². Romalılar *gens* örgütlenmesi şeklinde yaşadıkları dönemin başlarında özel mülkiyeti bilmiyorlardı. Her bir *gens*'in kendine ait toprağı bulunduğu ve bu toprağın tüm *gens* üyelerine ait olup onlar tarafından ortaklaşa işlendiği bugün düşünülmektedir⁹³. Aile mülkiyeti şeklinde de olsa *gens*'lerde özel mülkiyete geçişin, Kral *Romulus* ve Kral *Numa* tarafından toprağın işlenmek üzere *pater familias*'lara dönüşümlü bir şekilde verilmesiyle ilk olarak gerçekleştiği ve bu yolla Roma'da kolektif mülkiyetin yerini aile mülkiyetine bıraktığı kabul edilmektedir⁹⁴.

Civitas'a dâhil olduktan sonra *gens*'ler bağımsızlıklarını kaybetmiş ve bunların kendilerine ayrılmış bir ülkeleri kalmamıştı. *Civitas*'a katılmadan önce bütün *gens* halkına ait olan dinî ayinler, *gens civitas*'ın bir parçası olduktan sonra hususi ritüeller (*sacra privates*) hâlini almıştı. Tüm bu tablo göstermektedir ki *gens*'lerin bir araya gelmesiyle oluşan *civitas*, bugünkü anlamda bir federasyon değildir⁹⁵. Çünkü federasyonu oluşturan federe devletlerin kendine özgü bir ülkesi ve belli alanlarda sınırlandırılmış olsa da bir egemenlikleri vardır⁹⁶.

⁹⁰ Diakov/Kovalev, s.40.

⁹¹ Umur, Tarihî Giriş ve Kaynaklar, s.7.

⁹² Akıncı, s.9.

⁹³ Demircioğlu, s. 50; Söğütlü Erişgin, s.27.

⁹⁴ Söğütlü Erişgin, s.27-28.

⁹⁵ Umur, Tarihî Giriş ve Kaynaklar, s.7. Declareuil ve Parker bu konuya daha farklı yaklaşmaktadırlar. Onlara göre Roma, başlangıçta bir *gens*'ler topluluğu ya da *gens*'lerden meydana gelen *tribus*'ların oluşturduğu bir federasyondur. *Gens*'ler, Roma Kenti'ne dâhil olduklarında ne kendi rejimlerini değiştirmişler ne de *pagi*'lerindeki bağımsız vaziyetlerinden vazgeçmişlerdi. Sadece belirli koşullar altında kral olan kişinin; rahip, yargıç ve başkomutan olmasını kabul etmişlerdi. **Declareuil**, Joseph/Parker, Edward Adams, Rome the Law-Giver, A.A. Knopf., 1926, s.42.

⁹⁶ Gözler, Kemal, Türk Anayasa Hukuku Sitesi, 15 Mayıs 2004, Bursa Ekin Kitabevi Yayınları, 10 Mayıs 2020, (<http://www.anayasa.gen.tr/uniter-bilesik.htm>).

3- Familia

Romalıların *familia* sözcüğü, yıllar içinde günümüzün alışılmış ailesini karşılar hâle gelmekle birlikte, sözcüğün Roma'da ifade ettiği anlam çok daha farklıydı⁹⁷. Romalılar için *familia*'nın tek bir anlamı yoktu. *Familia* her şeyden önce doğal veya hukuki bir şekilde, tek bir kişinin (*pater familias* = aile babası) egemenliği (*potestas*) altında bulunan insanlardan oluşmuş bir gruptu. Bu anlamı ile *familia* Roma'da, *familia proprio iure* ve *familia communi iure* isimleri altında, iki şekilde kabul ediliyordu. *Familia* sözcüğü aynı zamanda, *pater familias*'a ait aile mal varlığının toplamı anlamına da geliyordu. Bu anlamı ile *familia*'nın bazen tereke (*hereditas*) yerine kullanıldığı da oluyordu. Aynı biçimde ara sıra aile içindeki kölelere⁹⁸ de bu isim veriliyordu⁹⁹.

Roma'da iki tip aile vardı:

1. *Familia proprio iure*: Bu kavram dar anlamda aileyi ifade ederdi. Aile babası ve onun egemenliği altındaki kişilerden oluşan aile tipi idi¹⁰⁰. Aile babası ile aile babasının eşi, çocukları, gelinleri, torunları ve onların çocukları ile köleleri ve hizmetçileri hatta aile babasının mal varlığı dar anlamda aileyi meydana getirirdi¹⁰¹.
2. *Familia communi iure*: Bu kavram ise geniş anlamda aileyi ifade ederdi. Ortak asıl (ata, cet) sağ olsaydı onun egemenliği altında yer alacak kişilerden meydana gelen aile tipi idi¹⁰². *Familia communi iure* oldukça geniş bir topluluğu karşılamaktaydı. Bu tip ailenin içinde çok sayıda dar anlamda aile (*familia proprio*

⁹⁷ Umur, Tarihî Giriş ve Kaynaklar, s.8.

⁹⁸ Krallık Dönemi'nde köleler, sayıları az olması sebebiyle aile üyeleri arasında değerlendiriliyordu. **Söğütlü Erişgin**, s.29. D. 50. 16. 195. 3'te şöyle bir ifade yer almaktadır: "... *Servitutum quoque solemus appellare familias...* (Kölelerin de aile olarak isimlendirilmesi adettir...)". Bu ifadede aile, aile babasına sadece kan bağı ile bağlı olanlardan oluşan bir topluluk olarak tanımlanmamış, aile babasına ait kölelerin de aile kavramı içerisinde değerlendirildiği ifade edilmiştir. **Kayak**, Sevgi, Roma Hukukunda Aile Kurumu, HÜHFD, C.8, S.2, 2018, s.252. Roma'da kölelerin toplum içindeki yeri dönemlere göre büyük farklılıklar göstermiştir. Roma'nın küçük bir kent devleti olduğu ve kapalı bir aile ekonomisinin hüküm sürdüğü zamanlarda, kölelerin sayısı oldukça azdı ve köleler değerli varlıklardı. Aile evlatları gibi Roma ailesinin sofrasına ve dinî merasimlerine katılırlardı. Çocukların eğitim ve öğretimi de genelde Yunan kökenli ev kölelerine bırakılırdı. Emeklerine ihtiyaç duyulan kölelere, dinî inanç ve dönemin ahlak anlayışının etkisiyle iyi davranılırdı. Kölelerin durumunu Roma'nın ahlaki yaşantısını denetleyen *ensor*'lar kontrol ederlerdi. M.Ö. III. yüzyıldan itibaren elde edilen askerî zaferler neticesinde köleler Roma'ya kitleler hâlinde getirildi ve kölelerin sayısındaki artış durumlarının kötüleşmesine yol açtı. **Tahiroğlu/Erdoğan**, s.142 ve 171.

⁹⁹ Umur, Lügat, s.70.

¹⁰⁰ **Karadeniz Çelebican**, Özcan, Roma Hukuku, 18. Baskı, Turhan Kitabevi Yayınları, 2019, s.158.

¹⁰¹ **Akinci**, s.181.

¹⁰² **Karadeniz Çelebican**, s.158.

iure) yer alırdı¹⁰³. Şu sebeple, Roma’da bir aile babası öldüğünde mevcut olan aile, erkek çocukları sayısınca yeni ailelere bölünürdü. Kız çocukları ise ‘aile babası’ olamayacakları için ayrı bir aile kuramazlardı. Onlar aile babasının ölümü ile *alieni iuris* (başkasının hukukuna bağlı) durumundan çıkıp *sui iuris* (kendi hukukuna bağlı) durumuna geçerlerdi. Bu noktada *familia communi iure*, meydana gelen yeni aileler ile aile babasının egemenliğinden çıkan kız çocuklarını içine alan geniş aileydi. Geniş anlamdaki aile, ortak aslın (ceddin) ölümü sonucu birbirinden ayrılan aile fertleri arasındaki miras hukuku işlemlerinde ve vesayet altına alınması gereken kişilere atanacak vasilerin tespitinde önem arz ediyordu¹⁰⁴.

Roma’da uzun bir süre kişilerden ziyade birtakım topluluklara (*familia, gens, civitas* gibi) daha fazla önem verilmişti. Kişi parçası olduğu topluluğun bir mensubu olarak değer görürdü. Bu yaklaşımın sonucu olarak Roma’da aile, sosyal ve hukuki açıdan oldukça önemli bir noktada bulunuyordu¹⁰⁵. Aile, Roma toplumunun (*populus Romanus*) temeli ve en küçük birimiydi¹⁰⁶. Krallık Dönemi’nde kent devleti yönetimi, *gens*’lerin devlet içindeki özerkliklerini ortadan kaldırmak istiyordu. Yönetim dışarıya karşı güvenliğin, içeride de düzenin sağlanması işlerinin sorumluluğunu alıp, kent devletinin başında bulunan kişi de kral olarak kabul edilince, aile babaları *gens* şeflerinin egemenliğinden çıkarak kendi aileleri üzerinde bizzat otorite tesis edebilir hâle gelmişlerdi.¹⁰⁷

Roma’da hukuk düzeni tarafından ailedeki tek bir kişi tanınmakta ve muhatap alınmaktaydı. O kişi ailenin reisi olan, *pater familias* olarak adlandırılan aile babasıydı. Aileyi oluşturan bütün diğer bireyler aile babasından ayrı düşünülemez, onun hâkimiyeti altında yer alırlardı. Aile babasının hâkimiyetine *patria potestas* (baba hâkimiyeti)¹⁰⁸ denirdi¹⁰⁹. *Patria potestas*, aile babasının *ius civile*’ye göre geçerli evliliğinden dünyaya gelmiş olan erkek çocukları (*filius familias*) ile kız çocukları (*filia familias*), oğullarının eşleri ve çocukları ile evlat edinme (*adoptio*) yoluyla aileye

¹⁰³ Akıncı, s.181.

¹⁰⁴ Karadeniz Çelebican, s.158-159.

¹⁰⁵ Tahiroğlu/Erdoğan, s.170.

¹⁰⁶ Demircioğlu, s.48.

¹⁰⁷ Umur, Tarihî Giriş ve Kaynaklar, s.8.

¹⁰⁸ Bireysel mülkiyete geçiş, ailenin *gens*’ler içinde önem kazanmasına yol açtı. Çiftçilikle uğraşmak, Romalıların belli bir toprak parçasına sahip olmasını, aynı evde oturmasını ve aile toprağını işlemek üzere emek harcamalarını gerektirdi. Bu koşullar ailenin bütün üyelerini aile babasının egemenliği altında yaşamaya sevk etti. Söğütü Erişgin, s.29.

¹⁰⁹ Umur, Tarihî Giriş ve Kaynaklar, s.384.

girmiş olan şahıslar üzerindeki neredeyse sınırsız addedilebilecek olan iktidarıydı¹¹⁰. Aile babasının otoritesi ve ona gösterilen saygı o derece mutlak ki bir aile evladı Roma idaresinin en saygın mevkilerinden biri olan *magistra*'lık makamına gelse dahi *pater familias*'na itaat etmek zorundaydı¹¹¹. Aile babasının kurduğu bu egemenlik, Roma ailesini de güçlü kılmaktaydı¹¹².

Ataerkil yapının yer ettiği Roma ailesinde, sadece çocuklar ve köleler değil, eş de aile babasının egemenliği altındaydı¹¹³. Aile babası statüsündeki eşinin egemenliğine giren evli kadın, eşinin bir çeşit kızı statüsünü elde ediyordu. Evli kadının eşi bir aile babası değil de aile evladı statüsünde olursa bu sefer evli kadın, aile babasının egemenliği altına girerek eşinin bir çeşit kız kardeşi statüsünde oluyordu¹¹⁴. Her iki durumda da evli kadının üzerinde kurulan bu egemenliğe *manus* deniyordu¹¹⁵.

Kadın *conventio in manum*¹¹⁶ yani *manus* altına iki farklı törenle¹¹⁷ girebilirdi. *Conferratio* dinî bir törendi ve *far* adı verilen çöreği, yeni evlilerin başrahip ve on şahidin huzurunda yemesi ile gerçekleştirildi¹¹⁸. *Conferratio patricius*'lar için öngörülmüş bir uygulama idi. *Coemptio*'da ise aile babası kızını sembolik bir bedel

¹¹⁰ Tahiroğlu/Erdoğan, s.172.

¹¹¹ *Pater familias*'ın aile evladı üzerindeki egemenliğini şu olay güzel bir şekilde ortaya koymaktadır: *Tribunus plebis* olan *Servilius*, bir gün halkın karşısında çok heyecanlı bir siyasi konuşma yapmaktadır. Tam konuşmasını gerçekleştirdiği sırada *Servilius*'un babası alana gelir ve oğluna kendisini takip etmesini emredip, onu kürsüden indirerek alıp götürür. Babasının bu davranışına o an ne *Servilius* ne de dinleyiciler itiraz edebilmişlerdir. Akıncı, s.210.

¹¹² Akıncı, s.210.

¹¹³ Söğütli Erişgin, s.29

¹¹⁴ Çağdaş aile yapısına yabancı olan bu durum, Roma ailesinin aile babası egemenliği üzerinden tanımlanmış olmasından kaynaklanıyordu. *Ius civile*'ye göre Roma ailesi, aynı baba egemenliği altındaki kişilerden meydana geliyordu. Bu yüzden evli bir kadın, eğer eşinin ya da eşi de egemenlik altında ise eşinin aile babasının egemenliği altına girmezse eşinin ailesinin dışında kalıyordu. Bu durumda da evli kadının ne eşi ne de evliliğinden dünyaya gelen çocukları ile arasındaki ilişkiler hukuki bir önem taşıyordu. Egemenlik ilişkisine dayanan *agnatio* hısımlığının yaratacağı bu sıkıntı, evli kadının eşinin ya da eşinin aile babasının egemenliği altına girerek eşinin ailesine dâhil olması ile aşılmıyordu. Karadeniz Çelebican, s.164-165.

¹¹⁵ Karadeniz Çelebican, s.165.

¹¹⁶ Roma Hukuku'nda evlilik, genellikle *manus*'lu evlilik ve *manus*'suz evlilik olarak ikiye ayrılmaktadır. Fakat 1940 yılında Volterra'nın konuya getirdiği yaklaşım, Roma'da evliliğin *manus* ile ilgili olmadığı yönündedir. Volterra'ya göre Roma Hukuku'nda evlilikler tek bir şekilde, tarafların *consensus*'u ile gerçekleştiriliyordu. *Manus* ise evlilik ile kendiliğinden bağlantılı bir unsur değildi. *Conventio in manum*, kadının özellikle mal varlığı bakımından başka birisinin ailesine dâhil olması demektir. Kadının evlenmeden de *manus* altına girebilmesi mümkündür. *Gaius*'un konuya ilişkin verdiği örnekler, *conventio in manum* ile evliliğin ayrı ayrı şeyler olduğunu göstermektedir. *Coemptio*, *manus*'un başka birine devredilmesi işlemidir ve bir evlenme şekli değildir. *Usus* da evliliği değil *manus*'u tesis ettiği için burada da evlenme ile *manus* birbirinden ayrılır. Ayiter, s.8

¹¹⁷ Herhangi bir tören gerçekleştirilmeden *manus*'un kurulması da mümkündür. Eğer bir kadın kesintisiz olarak bir yıl eşinin evinde oturursa *manus* zaman aşımıyla hukuken kendiliğinden kurulurdu. Bu nedenle *manus* altına girmek istemeyen evli bir kadının, bir yıl içinde üç geceyi evinin dışında geçirmesi gerekirdi. Tahiroğlu/Erdoğan, s.171.

¹¹⁸ Tamer, Diler, Roma Hukuku Cilt 1, Legal Yayıncılık, 2020, s.102-103.

karşılığında müstakbel eşine *mancipatio* ile satardı¹¹⁹. Hayali bir alım satım töreni olan *coemptio*'da belirli sözleri söyleyen erkek, eşini *manus*'u altına almış sayılırdı¹²⁰.

Eşinin ya da eşinin aile babasının *manus*'u altına giren kadının, kendi ailesiyle egemenlik ilişkisine dayanan *agnatio* hısımlığı¹²¹ sona erer, eşinin ailesiyle *agnatio* hısımlığı başlardı. Fakat kadın *manus*'u kuran işlemleri yapmamışsa ya da zaman aşımıyla *manus* altına girmemişse kendi ailesiyle olan *agnatio* bağı devam eder, eşi ve ailesiyle *agnatio* bağı kurulamazdı¹²². Evli kadının eşinin ya da eşinin aile babasının egemenliği altına girmesi zorunlu değildi. Bu sebeple aile babası egemenliğine (*patria potestas*) her zaman eşin dâhil edilmesi uygun düşmemektedir.

Klasik Hukuk Dönemi'nden itibaren baba egemenliğine dayanan hısımlıktan (*agnatio*) ziyade, kan hısımlığı kabul edildi. Bu sayede hiçbir şarta gerek kalmadan çocuklar ile baba arasında hısımlık ilişkisi kurulabildi ve evliliklerde *manus* işlemi yapılmasının bir önemi kalmadı¹²³. *Manus*'un kadın üzerinde son derece önemli sonuçları doğuyordu. *Manus* ile egemenlik altına giren kadın, varsa hak ehliyetini kaybediyordu. Hak ehliyetini kaybeden kadının eşinden ayrı bir mal varlığı olamadığı gibi malları da eşine ait olurdu. Fakat *manus* sona erdikten sonra¹²⁴ kadın, malvarlığını isteme yönünde talep hakkını kullanabilirdi¹²⁵.

Aile babasının *patria potestas*'tan doğan yetkileri oldukça genişti. Aile Roma'da tıpkı küçük bir devlet gibi örgütlenmişti. Bu devletin başkanı ise aile babasıydı. Hristiyanlıktan önceki dönemde her ailenin kendi dinî inançları, özel ibadet şekilleri ve tanrıları vardı¹²⁶. Aile babası ailenin dinî lideri sıfatıyla belli sözler söyleyerek dinsel törenleri yönetebilirdi. Bu sözler ve dinsel törenler, aile babasının ölümünden sonra *pater familias* olan erkek çocuklarına aynı şekilde geçerdi¹²⁷.

¹¹⁹ Tahiroğlu/Erdoğan, s.171.

¹²⁰ Tamer, s.103.

¹²¹ *Agnatio* hısımlığı ya aynı *pater familias*'ın egemenliği altında bulunan kişilerin ya da ortak bir cet (dede) yaşasa idi onun egemenliği altında bulunacak olan kişilerin arasındaki hısımlıktır. Tahiroğlu/Erdoğan, s.174.

¹²² Tahiroğlu/Erdoğan, s.171-172.

¹²³ Tamer, s.104.

¹²⁴ Kadınları *manus* altından çıkarmak adına, *manus*'u tesis etmek için yapılan işlemlerin tersi yapıldı (*remancipatio*). Tamer, s.104.

¹²⁵ Söğütli Erişgin, s.29.

¹²⁶ Akıncı, s.182.

¹²⁷ Söğütli Erişgin, s.30.

Aile babası aile içinde âdeta bir kanun koyucuydu. Aile evlatlarının tabi olacağı kuralları koyma yetkisine o sahipti. Ayrıca aile babasının aile içinde yargılama yetkisi de vardı. Suç işleyen aile mensuplarını yargılar ve cezalandırırdı. Hatta isterse onlara ölüm cezası¹²⁸ bile verebilirdi¹²⁹. Aile evlatları ile ilgili her türlü hukuki işlemleri yapabilen aile babaları, onları dilerse köle olarak satabilir¹³⁰, kiralayabilir veya başka hukuki işlemlere konu edebilirdi¹³¹. Aile babasının *patria potestas*'ı sadece gelenekler ve *ensor*'ların faaliyetleriyle kontrol edilebilirdi¹³². Aile babası sahip olduğu yetkileri, ahlak kuralları çerçevesinde ve ailesinin faydasına kullanmadığı takdirde kamuoyu, rahipler ve *ensor* onu şerefsizlikle (*infamia*) damgalardı¹³³.

Ailenin başında yer alan ve ailenin temsilcisi olan aile babasının yönetiminde ve onun mutlak egemenliği altında aile evlatlarının, kölelerin, hayvanların, tarlanın ve içinde kutsal aile ocağının tıttığı evin olduğu aile mülkiyeti¹³⁴ yer alıyordu¹³⁵. Kural

¹²⁸ Aile babasının aile bireyleri üzerinde hayat ve ölüm hakkına (*ius vitae et necis*) sahip olduğu kaynaklarda yer almaktadır. Ancak aile babasının hayat ve ölüm hakkını ne derece kullandığı konusunda kesin bir şey söylenememektedir. Aile babasının bu hakkını kullanmadan önce aile meclisinin toplandığı tahmin edilmektedir. *Constantinus*'tan itibaren aile babasının aile evladını öldürme hakkının olmadığı kabul edilmiş ve çocuğunu öldüren babanın ölüm cezasıyla cezalandırılmasına başlanmıştır. **Tahiroğlu/Erdoğan**, s.172-173.

¹²⁹ Aile babasının ailenin yargıcı sıfatıyla hareket edip suç işleyen aile bireylerini cezalandırmak amacıyla dövme, hapsedebilmesi, dahası öldürebilmesi onun bu kişiler üzerindeki mutlak egemenliğini göstermektedir. Mutlak baba otoritesi Roma toplumunda sıkı bir disiplinin oluşmasına, geleneklere bağlılığa ve iktidardakilere hizmet ve itaate yol açmıştır. Her bir ailede görülen otoriter hâkimiyet, devlet katında otoriter bir yönetimin doğmasına sebep olmuştur. **Söğütli Erişgin**, s.30. Zira başta kral olmak üzere Roma idaresinde görev alanlar, aile babasının aile içindeki konumunun devlet katındaki karşılığını elinde tutuyorlardı. Aile babasının mutlak otoritesinin söz konusu olduğu aile atmosferinde yetişen Romalı, daha küçük yaşta bu itaat fikrine alışıyor; sonrasında devlete, devlet idaresini elinde tutanlara ve kanunlara kayıtsız ve şartsız hizmet ve itaat eden bir kişi hâlini alıyordu. **Demircioğlu**, s.50.

¹³⁰ Roma'da çocukların satılmasının aile babasının çocuğuna bakamaması yüzünden ortaya çıktığı, bu sayede hem satılan çocuğun bakımının alıcı tarafından sağlandığı hem de çocuğun satışından elde edilen gelirin ailenin geçiminde kullanıldığı düşünülmektedir. Çocuğunu satan aile babasının aldığı bedeli iade ederek çocuğunu geri istemesi de mümkündür. XII Levha Kanunu'nda çocukların kazanç elde etmek amacıyla satılmasının önüne geçmek için, oğlunu üç kez satan bir aile babasının çocuğu üzerindeki hâkimiyetinin sona ereceğine ilişkin bir düzenleme getirilmiştir. **Tahiroğlu/Erdoğan**, s.173.

¹³¹ **Akıncı**, s.182.

¹³² Karadeniz Çelebican, aile babasının mutlak yetkilerini denetleyecek herhangi bir makamın bulunmadığını belirtmiştir. Aile babası dışındaki aile büyüklerinden oluşan aile meclisleri mevcuttu ki bu meclislerin üyeleri de aile babasının egemenliği altındaki kişilerdi. Aile meclisleri, en fazla aile babasının görüş almak istediği konularda ona fikir verebilirdi. Lakin aile babası aile meclisinin düşüncelerine uymak zorunda da değildi. **Karadeniz Çelebican**, s.169. Demircioğlu da aile babasına hiç kimsenin hatta devletin dahi bir şey söyleyemeyeceğinin üzerinde durmuştur. **Demircioğlu**, s.49.

¹³³ **Tahiroğlu/Erdoğan**, s.172-173.

¹³⁴ Kent devleti idaresinden önce Roma'da, ailelerin kendilerine yetecek düzeyde tarla ve hayvan sürüleri vardı. Düzenli ticaret için para henüz kullanılmadığından, önemli alışveriş işlemleri trampa ya da bronz külçeleriyle yapıyordu ve ailelerin serveti sahip oldukları sığır sayısı ile ölçülüyordu. Her aile etrafı çitle çevrelenmiş araziyle birlikte köyün içindeki bir kulübeyi paylaşıyordu. Ölüm hâlinde ise köy mezarlığında aile üyelerinin ortak bir yeri mevcuttu. **Faulkner**, s.46-47.

¹³⁵ **Söğütli Erişgin**, s.28.

olarak ailenin bütün mal varlığının tek hâkimi aile babası idi¹³⁶. Kendisi ailenin var olan malları üzerinde tek başına tasarrufta bulunur, aile evlatları bu mallarda hak sahibi olamazlardı¹³⁷. Roma ekonomisinin dönüşüm geçirip tarımın yanında ticaretin önem kazanması ile kapalı aile ekonomisi yerini mübadele ekonomisine¹³⁸ bırakmıştı. Ekonomide yaşanan dönüşümün ardından aile babalarının yetenekli kölelere ve aile evlatlarına işletmek üzere *peculium* tahsis ettikleri görülmüştür¹³⁹. *Peculium*, aile babası tarafından aile evladına veya köleye verilen ufak bir sermayeydi. Bazen aile babası, aile evladının bizzat iktisap ettiği malı elinden almayarak *peculium*'una eklerdi¹⁴⁰. *Peculium*, hukuken yine aile babasının mülkiyetinde olan bir sermaye idi, fakat bu sermaye üzerinde aile evladını fiilen tasarruf edebildiği için, kendisi belli bir ölçüde maddi bağımsızlık elde edebiliyordu. Özellikle Klasik Sonrası Devir'den itibaren *peculium*'un çeşitleri artmış, aile evlatları sınırlı da olsa mal varlığı edinebilmişlerdir¹⁴¹. Aile evlatlarının *peculium*'a dâhil olan mal ve haklar üzerindeki yetkileri de giderek artmıştır. Bu da onların hak ehliyetlerinde zaman içinde genişleme olmasını sağlamıştır. *Iustinianus* Dönemi'nde ise aile evlatları büyük ölçüde hak ehliyetini kazanmışlardır¹⁴².

Aile babasının aile içinde haklardan yararlanma ehliyetine sahip tek kişi olmasının olumsuz yansımaları da söz konusuydu. Tüm aile bireyleri aile babasına tabilerdi ve o kişilerin hak ehliyetleri bulunmuyordu¹⁴³. Bu duruma paralel olarak aile evlatlarının da hak ehliyeti ve mal varlığı söz konusu değildi. Fakat aile evlatlarının borçlanması mümkündü ki bu borçlar da davasız borç (*obligatio naturalis*) değil, davalı borçtu (*obligatio civilis*). Aile evladını borcunu ödemekten aciz bir duruma düştüğünde, başlatılacak icra takibine karşılık herhangi bir malı mevcut değildi. Aile

¹³⁶ Zamanla aile mülkiyetinden bireysel mülkiyete doğru bir yönelim gerçekleşmiş ve mülkiyet anlayışındaki bu değişim, toprakların dağılımı noktasında büyük çatışmalara sebebiyet vermiştir. **Söğütü Erişgin**, s.28.

¹³⁷ **Umur**, Tarihî Giriş ve Kaynaklar, s.400. Aile babası ailedeki tek *sui iuris* kişi olduğu için, aile içinde haklardan yararlanma ehliyeti bir tek onda vardı. Ailenin diğer tüm üyeleri aile babasının egemenliği altındaki *alieni iuris* kişilerdi ve hak ehliyetleri söz konusu değildi. Bu sebeple mal varlığına sahip olma hakkı sadece aile babasına aitti. **Tahiroğlu/Erdoğan**, s.173.

¹³⁸ Üretilen mal ve hizmetlerin satılarak bunların karşılığında diğer ihtiyaçların karşılandığı ekonomidir. İstanbul Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler Odası Mali Sözlük, 19 Nisan 2011, İstanbul Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler Odası, 09 Eylül 2020 (<http://malisozluk.istanbulsmmmmodasi.org.tr/Content/Default.htm?t=/Entry/EntryList/3346>).

¹³⁹ **Tahiroğlu/Erdoğan**, s.173.

¹⁴⁰ **Umur**, Tarihî Giriş ve Kaynaklar, s.401.

¹⁴¹ **Tahiroğlu/Erdoğan**, s.173.

¹⁴² **Akinci**, s.186.

¹⁴³ **Tahiroğlu/Erdoğan**, s.173.

evladının mal varlığına kavuşabilmesinin tek yolu, aile babasının hayatını kaybedip onun *sui iuris* olmasıydı. Rivayete göre *Macedo* isimli bir aile evladı borçlanmış ve sonrasında borcunu ödeyememişti. Alacaklıları tarafından sıkıştırılınca da aile babasından kalacak mal varlığına kavuşabilmek ve bu sayede borçlarını kapatarak alacaklılarının takibinden kurtulabilmek için babasını öldürmüştü. Yaşanan olayın üzerine M.S. I. yüzyılda *Senatus Consultum Macedonianum* adı verilen bir senato kararı çıkarılmıştı¹⁴⁴. Bu senato kararı ile aile evlatlarına ödünç para verilmesi yasaklanmıştı¹⁴⁵. Ayrıca aile evlatlarına verilen para ödünçlerinin, aile babasının ölümünden sonra dahi istenemeyeceği hüküm altına alınmıştı. Yasak sadece aile evlatlarına verilecek para ödünçlerinde uygulanır, ödünç paradan başka misli bir mala ilişkinse yasağın kapsamına girmezdi¹⁴⁶. Getirilen düzenleme ile aile evlatlarının para ödünçünden doğan borçları davasız borç sayılmıştı¹⁴⁷. Hukukçu *Ulpianus*¹⁴⁸ D.14,6,1 pr'da tefecilerin karakteri zayıf kimselere borç para vermek suretiyle onları suça ittiklerini ifade etmiş, aile evlatlarını kandıran tefecilerin bu tür faaliyetlerini engellemek için de söz konusu yasak getirilmiştir.¹⁴⁹

Roma ailesine katılmanın şartları, herhangi bir devletin topluluğuna katılmanın şartlarından çok farklı değildi. Bugün bir devletin vatandaşı olabilmek için ya o devletin vatandaşlarının birinden doğmuş olmak ya da o devlet tarafından vatandaşlık hakkı tanınan bir kişi olmak gerekmektedir. Aynı şekilde Roma ailesine katılabilmek için de ailedeki evli erkeklerden birinin çocuğu olarak doğmak; evlat edinilmek

¹⁴⁴ **Tahiroğlu**, Bülent, Roma Borçlar Hukuku, Der Yayınları, 2014, s.162.

¹⁴⁵ **Erdoğan**, Belgin, Roma Borçlar Hukuku Dersleri, 4. Baskı, Der Yayınları, 2011, s.50.

¹⁴⁶ *Senatus Consultum Macedonianum*'un para ödünçü söz konusu olduğu hâlde uygulanmadığı durumlar da vardı. Aile evladı aldığı ödünç parayı aile babasının yararına harcamışsa okumak için gittiği yerde parasız kalıp babasının ona gönderdiği miktar kadar borç para almışsa ya da aile babasının bilgisi dâhilinde para borcu altına girmişse yasak uygulanmazdı. Aile evladının *peculium castrense*'si (askerlik hizmeti dolayısıyla elde ettiği mal varlığı) varsa da senatonun söz konusu kararının getirdiği yasak işletilmezdi. **Tahiroğlu**, Borçlar Hukuku, s.163.

¹⁴⁷ **Tahiroğlu**, Borçlar Hukuku, s.162-163.

¹⁴⁸ *Ulpianus Domitius* Filistin'de doğmuş, M.S. 228'de hayatını kaybetmiş, *Papinianus* ve *Paulus*'un yardımcılığını yapmış ve çok sayıda eseri kaleme almış ünlü Roma hukukçusudur. Öyle ki *Iustinianus*'un *Digesta*'sının üçte biri onun eserlerinden alınmıştır. Eserleri daha çok şerh mahiyetindedir. En büyük klasik hukukçuların ortaya koyduğu kadar orijinal eser yazmamış olsa da kendisi son devrin, *Paulus* ile birlikte en büyük hukukçusu olarak kabul edilmektedir. **Umur**, Lügat, s.213.

¹⁴⁹ **Tahiroğlu**, Borçlar Hukuku, s.163.

(*adoptio*¹⁵⁰ veya *adrogatio*¹⁵¹); aileden biriyle evlenerek onun egemenliği altına girmek (*conventio in manum*) veya azatlı olmak gerekiyordu. Roma ailesinde aile üyelerini birbirine bağlayan şey kan bağı (*cognatio*) değil, hukuki bir ilişki olan *agnatio* hısımlığı, bir başka ifadeyle aynı aile babasının egemenliği altında bulunma bağı idi¹⁵².

Aile babasının ölümüyle o ailenin erkek çocuklarından her biri *sui iuris* hâline gelirdi. Ayrıca kimisi *pater familias* statüsünü de kazanırdı. Fakat aralarındaki *agnatio* hısımlığı sona ermezdi¹⁵³. Çünkü Roma'daki aile bağları çok güçlüydü ve her ne kadar erkek çocuklar aile babasının ölümünü ile *sui iuris* olsalar da aralarındaki bu birliğe çok önem verirlerdi¹⁵⁴.

Roma'daki aile babası kavramının ulusal hukukumuzda yansımaları olmuştur. Kavram, 22.11.2001 tarih ve 4721 sayılı Türk Medeni Kanunu'nun ikinci kitap ikinci kısım ikinci bölüm ikinci ayırımında 'ev düzeni' başlığı altında düzenlenmiştir. Bu ayırımın ilk maddesi olan TMK madde 367, "Aile hâlinde yaşayan birden çok kimsenin oluşturduğu topluluğun kanuna, sözleşmeye veya örf'e göre belirlenen bir ev başkanı varsa, evi yönetme yetkisi ona ait olur. Evi yönetme yetkisi, kan veya kayın hısımlığı, işçilik, çıraklık veya benzeri sebeplerle ya da koruma ve gözetme ilişkisi içinde ev halkı olarak bir arada yaşayanların hepsini kapsar." şeklinde kanun metnine alınmıştır. Söz konusu düzenlemede hem Roma Hukuku ile olan benzerlikleri hem de çağımızın getirdiği yenilikleri görebilmekteyiz. İlk olarak Roma'da aile babası her zaman için erkekti. Aile babasının Latince karşılığı olan *pater familias* ifadesi de zaten içinde yer alan "*pater*" sözcüğü ile bunu kanıtlamaktadır. Türk Medeni Kanunu ise aile babası kavramını ev başkanı olarak revize etmiş, "kanuna, sözleşmeye veya örf'e

¹⁵⁰ *Adoptio*, geniş anlamında içine *adrogatio*'yu da alan, aileye yabancı bir kimsenin *filius familias* sıfatı ile Roma ailesine katılmasını sağlayan evlat edinme işlemidir. Dar anlamı ile zaten *filius familias* olan bir *alieni iuris*'in, başka bir ailenin egemenlik alanına girmesini sağlayan işlemidir. Klasik Devir'de *adoptio* işlemi; Roma'da *praetor*'un, eyaletlerde valinin huzurunda, mevcut baba egemenliğinin düşmesi, evlat edinmek isteyen istihkak talebi ve *magistra*'nın evlat edileni ona teslim etmesi ile gerçekleştirildi. *Iustinianus* Hukuku'nda *adoptio* işlemi için iki aile babası ile evlat edilenin işlemi mahkeme kalemine kayıt ettirmeleri yeterli görülmüştü. **Umur**, Lügat, s.18.

¹⁵¹ *Adrogatio*, *pater familias* olan bir kimsenin başka bir *pater familias*'ın egemenliği altına girecek şekilde evlat edinilmesi işlemidir. *Adrogatio* ile kişi *sui iuris* iken *alieni iuris* olduğundan, öncesinde kendi egemenliği altında olan aile üyeleri ile ailenin mal varlığı, egemenliği altına girdiği aile babasının olurdu. *Adrogatio* önceleri başrahibin başkanlığında *curia* meclislerinde, daha sonra *curia*'ları temsil eden 30 *lictor*'un huzurunda yapılırdı. En sonunda bu işlemin imparatorun izni ile yapılması usulüne geçildi. **Umur**, Lügat, s.19.

¹⁵² **Umur**, Tarihî Giriş ve Kaynaklar, s.8.

¹⁵³ **Karadeniz Çelebican**, s.168.

¹⁵⁴ **Söğütlü Erişgin**, s.30.

göre belirlenen ev başkanı” ifadesine yer vererek cinsiyete vurgu yapmamıştır. Ev başkanının evi yönetme yetkisinin, kan veya kayın hısımlarının yanı sıra işçilik, çıraklık veya benzeri sebeplerle ya da koruma ve gözetme ilişkisi içinde ve ev halkı şeklinde bir arada yaşayan insanlar üzerinde doğacağı maddenin devamında belirtilmiştir. Böylelikle tıpkı Roma ailesinde olduğu gibi sadece eşler ve çocuklar değil, ev başkanının koruma ve gözetimi altındaki kişiler de bir arada yaşamak kaydıyla aileden sayılmıştır.

Türk Medeni Kanunu’nda aile kavramı karşımıza dört ayrı anlamda çıkmaktadır. En dar anlamda aile TMK madde 185’teki hâliyle evlilik birliğini oluşturan eşlerdir. İkinci anlamı biraz daha geniştir ve aileye çocuklar da dâhil edilmiştir (TMK m.282). Bundan da geniş anlamda aile; eşler, çocuklar ve kan ya da hukuki bağlarla birbirine bağlı kimseleri içermektedir ve bu anlamıyla karşımıza TMK m.364, TMK m.305 ve TMK m.129’da çıkmaktadır. Sonuncusu ve en geniş anlamıyla kullanılan ise TMK m.367’deki aile tanımıdır¹⁵⁵ ve bu tip aile Roma ailesinin hukukumuzdaki yansımasıdır.

Roma’nın kuruluş aşamasında çok elverişli şartlar söz konusu değildi. Romalıların çevresinde onlardan çok daha güçlü kavimler vardı. Fakat onlar tüm zorluklara rağmen tarihin en büyük devletlerinden birini kurmayı başarmışlardı. Bu başarıda Romalıların elde ettikleri askerî zaferlerin yanı sıra, sahip oldukları karakteristik özelliklerin de etkili olduğu kuvvetle muhtemeldir. Romalılar dürüstlüğe, adalete ve manevi değerlere son derece önem veren, devlete karşı sadık ve ailesine son derece bağlı insanlardı. Roma ailesinde tek eşlilik geçerli idi ve evlenme teşvik edilirdi. Tüm bu özellikler sağlam bir ailenin, dolayısıyla sağlam bir toplumun ve devletin temellerinin atılmasını sağlamıştı¹⁵⁶. Buna karşılık aile babasının aile bireyleri üzerindeki mutlak egemenliğinin aileyi şekillendirip toplumu etkilediği, nihayetinde otoriter aile babası idaresinin otoriter devlet yönetiminin doğuşuna yol açtığı eleştirisi de Roma ailesine getirilmektedir¹⁵⁷.

¹⁵⁵ Karadeniz Çelebican, s.156.

¹⁵⁶ Akıncı, s.209.

¹⁵⁷ Söğütlü Erişgin, s.30.

C- Curia

Gens'lerin birleşerek meydana getirdiği daha büyük topluluklara *curia* denirdi¹⁵⁸. *Curia*'ların ortak mülkleri, ilahları ve ibadethaneleri vardı. *Curia* üyeleri birlikte yemek yerler, ibadet ederler ve meclislerine giderlerdi¹⁵⁹. *Curia*'ların başında *curio* adı verilen şefler bulunurdu¹⁶⁰.

Curia'lar, *familia* ve *gens*'lerden farklı olarak mahallî ve siyasi gruplardı¹⁶¹. Roma Kent Devleti'nin temelini oluşturduğu kabul edilen *Ramnes*, *Tities* ve *Lucerus Tribus*'ları, hangi *tribus*'tan olduğuna bakılmaksızın bir araya getirilerek bir halk oluşturulmuş ve bu halk kısmen içinde bulunduğu *gens*'e, kısmen de ikamet ettiği yere göre otuz *curia*'ya¹⁶² ayrılmıştı¹⁶³. Bu yapı, Roma'da halkın kan akrabalığına dayanmadığını göstermekte, Atina'daki *phratia*¹⁶⁴ birliklerine benzemektedir¹⁶⁵. *Curia*'lar *curia* meclisinde oy kullanır, askerî birlikler *curia*'lardan oluşturulurdu.¹⁶⁶

Curia'lar, rivayete göre Kral *Romulus* tarafından tayin edilmiş, *patricius*'lardan oluşan¹⁶⁷, idari, dinî, askerî ve seçim işleriyle uğraşan *comitia curiata* adlı halk meclisinin birimleriydi¹⁶⁸ ve bu birimler üzerinden savaşçı güçlerin dağıtılması yoluyla kentin korunması hedeflenmişti¹⁶⁹.

Curia'lar Atina'nın *phratia*'larından çok daha fazla öneme sahiplerdi¹⁷⁰. Çünkü Krallık Dönemi'nde çok geniş yetkilere sahip olan *comitia curiata*'da, kararlar

¹⁵⁸ Akıncı, s.9.

¹⁵⁹ Demircioğlu, s.51.

¹⁶⁰ Atlan, s.17.

¹⁶¹ Demircioğlu, s.50-51.

¹⁶² *Curia*'ların, en eski yerleşimcilerin içine sonradan yeni ve yabancı *gens*'lerin dâhil olması ile ortaya çıkmış siyasi bazı olayların neticesinde, oluşturulmuş suni birlikler olabileceğinin üzerinde de durulmuştur. Demircioğlu, s.51.

¹⁶³ Söğütlü Erişgin, s.26.

¹⁶⁴ *Phratia* ya da *curia*'nın doğuşunda, insanın içinde bulunduğu toplumun yetersizliğinden duyduğu hoşnutsuzluk yatmaktaydı. Fakat insanların bir parçası olduğu ailelerin kendi dinleri, iki ailenin birbirine karışmasına izin vermiyor; birkaç ailenin, kendi özel ibadetlerinden vazgeçmeden, yeni bir ayin için bir araya gelmelerini ise mümkün görüyordu. Belli sayıdaki aile de bu şekilde bir araya gelerek bir birlik oluşturuyor, buna da Yunancada *phratia*, Latince *curia* deniyordu. Barker, Thomas Childe, Aryan Civilization: Its Religious Origin and Its Progress, with an Account of the Religion, Laws, and Institutions, of Greece and Rome, Parker., 1871, s.65-66.

¹⁶⁵ Demircioğlu, s.51.

¹⁶⁶ Söğütlü Erişgin, s.26.

¹⁶⁷ *Patricius*'lar dışında Roma'da belli bir güce sahip olan Etrüskler de *curia* örgütüne dâhildiler. Fakat Roma'ya dışarıdan gelmiş yabancıların *curia* örgütüne katılabilmesi mümkün değildi ve onlar bu yapının dışında tutulurlardı. Arsal, s.180.

¹⁶⁸ Umur, Lügat, s.53.

¹⁶⁹ Söğütlü Erişgin, s.26.

¹⁷⁰ Demircioğlu, s.51.

curia'ların verdiği oylarla alınır ve bir kararın alınabilmesi için on altı *curia*'nın oyuna ihtiyaç duyulurdu¹⁷¹. Bu sayede *curia*'lar Roma siyasetinde önemli bir yer tutmuş oluyorlardı. Roma Kent Devleti'nde vatandaş olan Romalıları *curia*'lılar anlamına gelen *Quirites*¹⁷², Roma vatandaşlarının yararlanabildiği hukuka da vatandaşlar hukuku manasındaki *ius Quiritium* (*Quirites* Hukuku) ya da *ius civile* denirdi¹⁷³.

Ius civile ile *ius Quiritium* aynı anlama gelmekle birlikte, literatürde vatandaşlar hukuku için *ius civile* ifadesi yaygın olarak tercih edilmektedir. Bu sebeple çalışmanın geri kalanında, terim birliği olması adına *ius civile* ifadesi tercih edilmiştir.

Romalıların M.Ö. III. yüzyılın başlarında yabancılarla ilişkilerinin artmasının öncesinde, Roma'da yabancılara uygulanabilecek hukuk kuralları mevcut değildi¹⁷⁴. Yabancılar Roma'da hukuk dışı sayılıyorlardı. Onlara hiçbir hak tanınmadığı gibi, her türlü hukuki korumadan da mahrum bırakılmışlardı. Örneğin herhangi bir cezai müeyyidesi olmadan bir yabancı öldürülebilir, köle durumuna getirilebilir veya satılabilirdi. Krallık Dönemi'nde *pleb*'ler ile *client*'ler de tıpkı yabancılar gibi vatandaşlar hukukundan yararlanamazlardı. Çünkü ne *pleb*'ler ne de *client*'ler Roma Krallığı'nın vatandaşları idi. Onların *patricius*'lar gibi *ius civile*'den yararlanabilmeleri için cumhuriyet rejiminin başlaması gerekecekti¹⁷⁵.

Roma halkının karakteri, âdetleri dikkate alınarak oluşturulan *ius civile*'ye tabi olabilmek Romalılar için bir ayrıcalıktı. Roma'nın sınırlarının genişlemesi de ilk etapta bu tabloyu değiştirmemişti. Çünkü Roma'nın egemenliği altına giren insanlar, Roma vatandaşı olma statüsünü elde etmiyorlar, buna bağlı olarak da *ius civile*'den yararlanamıyorlardı. Vatandaşlık sadece devletin yetkili organları tarafından tanınırdı ve vatandaşlık tevdiinin hangi boyutlara varacağı devletin o günkü politikasına göre şekillenirdi¹⁷⁶.

M.Ö. I. yüzyılda tüm İtalya'ya, M.S. 212 yılında da Roma İmparatorluğu içinde yaşayan herkese Roma vatandaşlığının verilmesi ile birlikte, *ius civile*'nin uygulama

¹⁷¹ Aarsal, s.181.

¹⁷² Demircioğlu, s.51.

¹⁷³ Umur, Lügat, s.53.

¹⁷⁴ Tahiroğlu/Erdoğan, s.127-128.

¹⁷⁵ Karadeniz Çelebican, s.91. Latinler içinse durum biraz daha farklıydı. Romalılar seyrek de olsa özellikle Latinler gibi kendileriyle aynı soydan geldiklerine inandıkları kimselere *ius civile*'den yararlanma hakkı verirdi. Yabancı olmalarına rağmen bu hakka kavuşan kişiler, *ius commercium* (ticaret yapma hakkı) ile *ius conubii*'ye (evlenme hakkı) sahip olurlardı. Tahiroğlu/Erdoğan, s.127.

¹⁷⁶ Karadeniz Çelebican, s.92.

alanı Roma topraklarının tümü oldu¹⁷⁷. Böylece *ius civile*'den yararlanabilme noktasında *patricius*, *pleb*, *client* ya da yabancı ayrımı kalkmış, *ius civile*'ye tabi olmanın ayrıcalıklı olma durumu da sona ermişti.

Ius civile, Roma vatandaşlarına uygulanan hukuk dışında, kaynağı halk olan hukuku da ifade etmek için kullanılmıştır¹⁷⁸. Örf ve âdetler, XII Levha Kanunu'nda yer alan hukuk kuralları, bu kuralların yorumuyla elde edilen hükümler, kanunlar (*leges*, *plebiscita*) ile senato kararları (*senatus consulta*) *ius civile*'yi meydana getiren kaynaklar olmuştur. Bu hâliyle *ius civile*, Roma Hukuku'nun geleneksel özüne karşılık gelmektedir¹⁷⁹.

Krallık Dönemi'nde Roma halkı (*populus*) denince nüfusun tamamı değil, sadece *patricius*'lar kastedilir ve bu insanlara Roma vatandaşı anlamına gelen *Quirites* veya *cives* denirdi. Bu dönemin sona ermesinin ardından *pleb*'ler, asker olmak ve oy kullanmak haklarını kazanınca vatandaşlar grubuna dâhil olmuşlardı¹⁸⁰.

D- Tribus

Roma toplumunu meydana getiren öğelerden en büyüğüne *tribus*¹⁸¹ denirdi¹⁸². Zaman içinde *familia*'lar birleşerek *gens*'leri, *gens*'ler birleşerek *curia*'ları, *curia*'lar birleşerek de *tribus*'ları meydana getirmişti. *Tribus*'ların bir araya gelmesinden de Roma Kent Devleti (*civitas*) ortaya çıkmıştı. Böylece *familia*'dan Roma Kent Devleti'ne uzanan bir gelişim süreci yaşanmıştı¹⁸³.

Günümüzde Roma'nın üç *tribus*'un (*Ramnes*, *Tities* ve *Luceres*) birleşiminden meydana geldiği¹⁸⁴, Roma'ya katılan yeni *gens*'lerin bu *tribus*'lara kaydolduğu kabul edilmektedir. Roma Kent Devleti'nin en eski askeri¹⁸⁵ ve mali¹⁸⁶ yapılanması da kenti

¹⁷⁷ Tahiroğlu/Erdoğan, s.127.

¹⁷⁸ Karadeniz Çelebican, s.95.

¹⁷⁹ Tahiroğlu/Erdoğan, s.125.

¹⁸⁰ Umur, Tarihî Giriş ve Kaynaklar, s.20.

¹⁸¹ *Tribus*; bölüm, parça anlamlarına gelmektedir. Söğütü Erişgin, s.22.

¹⁸² Demircioğlu, s.51.

¹⁸³ Akıncı, s.9.

¹⁸⁴ Söğütü Erişgin, s.22; Umur, Tarihî Giriş ve Kaynaklar, s.18, Ventura, s. 49.

¹⁸⁵ Ordu üç *tribus*'tan toplanan askerlerle oluşturulmuştu. Her *tribus* orduya yüz süvari (*celeres*) ve bin piyade askeri (*milites*) gönderiyordu. Bu hesaba göre Roma'nın Krallık Dönemi'nde ordusunda üç yüz süvari ile üç bin piyade askeri bulunuyordu. Süvari komutanlarına *tribuni celerum*, piyade komutanlarına *tribuni militum* deniyordu ve ordu sadece *patricius* sınıfı mensuplarına açıktı. Ordunun bu yapısı Roma'nın genişlemesiyle birlikte artan ihtiyaçları karşılayamaz hâle gelmiş, var olan yapıyı değiştirmek ve genişletmek gerekmişti. Atlan, s.20.

¹⁸⁶ Roma'nın *civitas* şeklinde örgütlendiği dönemde aldığı tek vergi, her zaman toplanmayan *tributa* adlı vergi idi. Umur, Tarihî Giriş ve Kaynaklar, s.18.

kuran üç *tribus*'a göre gerçekleştirilmiştir¹⁸⁷. Her *tribus* on *curia*'dan, her *curia* da on *gens*'ten oluştuğu için, Roma Kenti'nin örgütsel yapısı üç *tribus*'lu, otuz *curia*'lı ve üç yüz *gens*'li bir yapı gösteriyordu¹⁸⁸. *Curia*'ların başında *curio* adı verilen şeflerin olması gibi, *tribus*'ların başında da *tribunus* adı verilen şefler bulunurdu. Ayrıca her *tribus*'un kendi rahipleri de mevcuttu¹⁸⁹.

Yaygın olarak Roma Kent Devleti'nin çekirdeğini oluşturduğu kabul edilen üç *tribus*'tan *Luceres Tribus*'unun mensupları olan Etrüskler, Krallık Dönemi'nin başlangıcında tarımı, ticareti ve şehirciliği geliştirmişler; Roma'nın askerî ve hukuki yönden örgütlenmesine büyük katkılar sunmuşlardı. Diğer iki *tribus*'a göre daha baskın konumda olmalarına rağmen, Latinler'in ve Sabinler'in ne diline ne de kültürüne müdahale etmişlerdi¹⁹⁰.

II- ANTİK ROMA'DA TOPLUMSAL SINIFLAR VE SINIFSA MÜCADELEYİ BAŞLATAN SEBEPLER

A- Krallık Dönemi'nde Toplumsal Sınıflar

1- Patricius'lar

Roma henüz bir kent devleti olarak var olmadan önce çeşitli ailelerin birlikte yaşadığı bir bölgeydi. Çalışmalar, aynı soydan gelen ailelerin siyasi bir topluluk oluşturacak şekilde bir araya geldiklerini ve buradan kent devletinin doğmuş olabileceği ihtimalinin güçlü olduğunu göstermektedir¹⁹¹. Roma'da bu şekilde aynı soydan gelen ya da geldiklerini kabul eden insanların oluşturdukları aile topluluklarına *gens*¹⁹² denirdi. *Gens*'ler toplumsal, ekonomik ve dinî açıdan bağımsız birliklerdi¹⁹³.

¹⁸⁷ Umur, Tarihî Giriş ve Kaynaklar, s.18.

¹⁸⁸ Akıncı, s.10; Demircioğlu, s.51.

¹⁸⁹ Atlan, s.17.

¹⁹⁰ Söğütü Erişgin, s.25.

¹⁹¹ Umur, Tarihî Giriş ve Kaynaklar, s.19.

¹⁹² Roma'da aileler *gens*'leri, *gens*'ler de Roma Kent Devleti'ni oluşturmaktaydı. Bu örgütlenme yapısının izleri Romalıların taşıdıkları adlarda da görülmektedir. Örneğin her Romalının *Lucius Cornelius Cicero* gibi en az üç adı olurdu. *Lucius*, ön ad idi ve sıklıkla toplum içinde kısaltılarak kullanılırdı. *Cornelius* o kişinin bağlı olduğu *gens*'in adıydı. *Cicero* ise bugünkü soyadına karşılık gelmekteydi ve *gens* içindeki hangi ailenin üyesi ise onu işaret etmekteydi. Üçer, s.10-11.

¹⁹³ Karadeniz Çelebican, s. 18.

Roma toplumunun bir yerde çekirdeğini oluşturlardı. Her *gens*'in bir reisi, kendisine özgü ibadet şekilleri ve bir arazisi mevcuttu. Kent devleti düzenine dâhil olmaları ile birlikte *gens*'lerin özerklikleri de ortadan kalkmıştı. Roma'nın *gens* yapısı statik kalmamış, bazı *gens*'ler zamanla kaybolmuş, çeşitli sebeplerle de bazı yeni *gens*'ler Roma'ya katılmıştı¹⁹⁴.

Roma'nın kurucuları olarak kabul edilen *gens*'lerin üyelerine *gentilis* ya da *patricius* adı verilmekteydi¹⁹⁵. Roma'nın asilleri *gens* üyelerinden çıkardı. Sonraları bir sınıf olarak var olacak *gentilis*'ler ya da *patricius*'lar toprak ve sürü sahibi olan kimselerdi. Bu grubun bir parçası olmak sadece doğum ve kan yoluyla mümkündü¹⁹⁶.

Roma'nın soylu sınıfını meydana getiren *patricius*'lar aynı zamanda vatandaşlık hakkına da sahiptiler. Roma Kent Devleti'nin *ius civile*¹⁹⁷ olarak adlandırılan ve Roma Hukuku'nun geleneksel çekirdeğini oluşturan hukuk sistemi de *gens* üyesi olan *patricius*'ların birbirlerine karşılıklı olarak tanıdıkları ve kabul ettikleri haklardan meydana gelmekteydi¹⁹⁸.

Ius civile gereğince *patricius*'lar, siyasi hakların yanı sıra askerî, dinî ve idari bütün haklardan da faydalanabiliyorlardı¹⁹⁹. Ticaret ve mülkiyet hukuku (*ius commercii*²⁰⁰), eşitliğe dayanan evlenme hukuku (*ius conubii*), aktif seçim hukuku (*ius suffragii*) ve *magistra* seçilme ve *magistra*'lık yapmak olarak karşılık bulan pasif seçim hukuku (*ius honorum*), bir kamu görevlisinin kendileri hakkında vermiş olduğu kararı temyiz etme hukuku (*ius provocationes*) sadece *patricius*'ların inhisarındaydı²⁰¹. Askerî birliklere katılma (*ius militae*), ibadet ve ayinlere katılma (*ius sacrorum*) ile ruhban sınıfına dâhil olma (*ius sacerdotii*) haklarına da sadece

¹⁹⁴ Umur, Tarihî Giriş ve Kaynaklar, s.19.

¹⁹⁵ Üçer, s.10.

¹⁹⁶ Söğütlü Erişgin, s.32.

¹⁹⁷ Roma hukukunun temelini *ius civile* teşkil ederdi. Örf ve âdetlerin, XII Levha Kanunu'nda yer alan hukuk kurallarının ve bu kuralların yorumlanmasından elde edilen hükümlerin birleşiminden *ius civile* ortaya çıkmıştır. Az sayıda çıkarılmış yasalar (*leges, plebiscita*) ve senato kararları (*senatus consulta*) da bu hukuk alanına dâhil edilmiştir. Hukukçu *Papinianus* daha da ileri giderek imparator emirnamelerini de *ius civile*'ye katmıştır. *Ius civile* ile ilgili bir diğer husus da İmparator *Hadrianus* döneminde *praetor* beyannamelerinin değiştirilmesi yasaklanmıştır. Hukukun yaşayabileceği tikanıklık imparator emirnameleri (*constitutiones*) ile aşılmış, emirnamelerdeki hukuk kuralları sayesinde *ius civile* yeni bir gelişim sürecine girmiştir. Tahiroğlu/Erdoğan, s.125.

¹⁹⁸ Söğütlü Erişgin, s.32-33.

¹⁹⁹ Söğütlü Erişgin, s.33.

²⁰⁰ *Ius civile* mülkiyetine sahip olma (*dominium*) ve alışveriş hayatına katılma (*commercium*), *patricius*'ların *ius commercii*'den doğan haklarıydı. Söğütlü Erişgin, s.33.

²⁰¹ Demircioğlu, s.52.

patricius'lar sahipti²⁰². Kısacası *patricius*'lar Roma'nın en ayrıcalıklı sınıfını oluşturuyorlardı. Ayrıca *patricius* ifadesi Klasik Roma'da en üst unvana karşılık gelmekteydi²⁰³.

2- Pleb'ler

Roma toplumunun diğer bir grubu *pleb*'lerdi. *Pleb*'lerin kökeni ile ilgili kesin bir şey söylemek zordur. *Pleb*'ler hakkındaki rivayetler hem çok çeşitli hem de her biri diğeri ile çelişkili olduğu için, onların kökeni hakkındaki bilgiler tartışmalıdır²⁰⁴. Fakat günümüze kadar gelen bilgiler ile yapılan tahminlere göre, *pleb*'ler ilk zamanlar Roma kentinin civar ve dış mahallelerine yerleşmiş, sonrasında Roma'nın özel hukuk çevresine ve böylelikle Roma'ya kabul edilmiş kimselerdi²⁰⁵. Öyle ki daha çok taşrada yaşayan bu insanlar, Roma'da ancak *pomerium*'un²⁰⁶ dışında oturabilmişlerdi²⁰⁷.

İlk zamanlar *patricius*'larla *pleb*'ler arasındaki farkın, siyasi hakların kullanımı noktasındaki ayrışmadan kaynaklandığı kabul ediliyor ve *patricius*'lar aynı nüfusun asillerini, *pleb*'ler ise alt tabakasını oluşturdukları yönünde değerlendiriliyordu²⁰⁸. Tabii farkın bu kadar basit olmadığı sonraları yapılan araştırmalar sonucunda ortaya çıkmıştır. Fakat tamamen de söz konusu tespitler gerçeklikten uzak değildir. Çünkü Roma'nın ilk zamanlarından sınıfların ortadan kalkmasına kadar geçen yüzyıllar içinde, ne kadar ilerleme kaydetmiş olsalar da çoğunlukla *pleb*'ler, toplumun alt tabakasını meydana getiriyorlardı. Niebuhr ve Mommsen'in araştırmalarından sonra anlaşılmaktadır ki Roma'nın ilk zamanlarında *patricius*'larla *pleb*'ler arasındaki fark sadece sınıfsal değildi. Aslında bu grupların özünde bir ayrışma mevcuttu. *Pleb*'ler

²⁰² Söğütü Erişgin, s.33.

²⁰³ Mitchell, Stephen, Geç Roma İmparatorluğu Tarihi, Çev. Turhan Kaçar, 2. Baskı, AKDİTYK Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2020, s.743.

²⁰⁴ *Pleb*'lerin kökeni ile ilgili olarak iki görüş ileri sürülmektedir. Birincisine göre *pleb*'ler, Etrüsk'lerin istilasından kaçıp Roma'ya gelen insanlardı. Dışarıdan gelmeleri nedeniyle ne bir aileye ne de bir *gens*'e dâhillerdi. Çiftçilik ve el sanatlarıyla uğraşan bu yabancılar, başta halk meclisine katılma gibi birçok siyasal haktan da mahrumdular. İkinci görüş aradaki farkı iktisadi olarak tanımlamıştır. Bu iki sınıfın millî, irki ya da etnik yönden değil, ekonomik açıdan birbirinden ayrıldığını vurgulamıştır. İkinci görüşü destekleyenler *patricius*'ları Roma'da yaşayan, siyasi hakları olan zengin toprak sahipleri, *pleb*'leri de *patricius*'ların toprakları üzerinde çalışan fakir çiftçi ve köylüler olarak konumlandırmıştır. Söğütü Erişgin, s.34.

²⁰⁵ Umur, Tarihî Giriş ve Kaynaklar, s.19.

²⁰⁶ *Pomerium*, Roma Kenti'nin eski duvarlarının içinde ve dışında serbest bırakılan ve sınırları taşlarla belirlenen bir geçidi ifade etmekteydi. Bugün *pomerium*'u Roma için önem arz eden bir sınır olarak düşünebiliriz. XII Levha Kanunu'nda da bahsi geçen *pomerium*'un dışında bulunan yerleri, ölüleri gömmek suretiyle *res religiosae*; başka bir ifadeyle fert mülkiyetinin dışında kalan mezar hâline getirmek mümkündü. *Pomerium* siyasi hakların kullanımı noktasında da önemliydi. *Comitia curiata*'lar söz konusu sınırın içinde, *comitia centuriata*'lar ise dışında toplanırlardı. Umur, Lügat s.158 ve 183.

²⁰⁷ Demircioğlu, s.52.

²⁰⁸ Umur, Tarihî Giriş ve Kaynaklar, s.19-20.

başlarda Roma Kenti'nin dışında ikamet ederlerdi. Dinleri de Romalılarınkinden farklıydı. Onlar Krallık Dönemi'nde Roma Özel Hukuku'ndan yararlanmaya başlamışlar ve hukuktan yararlanma olanağına sahip “yabancılar” olarak değerlendirilmişlerdi²⁰⁹.

Genellikle küçük ölçekli çiftçi olan²¹⁰ ya da ticaret veya zanaat ile uğraşan kişilerdi. Şüphesiz *pleb*'ler Roma halkı içinde değerlendiriliyorlardı. Fakat *patricius*'lara göre sınırlı hakları olan kimselerdi²¹¹. Roma toplumunun büyük kısmını oluşturan bu kimseler için kullanılan *pleb* sözcüğü, kalabalık anlamına gelen *pleo* veya *plenus* sözcükleri ile ilişkilidir²¹². Hatta *pleb* sözcüğünün dilimize sıradan insanlar, sıradan yığınlar olarak tercüme edilmesi de mümkündür²¹³. *Pleb*'lerin sayıca kalabalık olmalarında, Roma'ya dışarıdan gelen yabancıların daha öncesinde olduğu gibi *patricius*'ların koruması altına girmeye gerek duymaması ve bu insanların *pleb*'lere katılması da etkili olmuştur²¹⁴.

Roma'da *gens*'e ve ailelere giremeyen *pleb*'ler, Krallık Dönemi'nde kralın koruması altındalardı. *Gens*'e dâhil olamadıklarından, *patricius*'lardan sık sık ödünç yiyecek almak ve zor şartlar altında yaşamak zorunda kalırlardı²¹⁵.

Pleb'ler, *patricius*'ların sahip oldukları bazı haklara sahip değillerdi. Özgür fakat Roma vatandaşı olmayan bu insanlar, vatandaş sayılmadıkları için hak ehliyetinden yoksundular²¹⁶. Seçme ve seçilme hakları (*ius suffragi*) bulunmuyordu²¹⁷. *Patricius* sınıfından olan insanlarla evlenmeleri (*ius connubi*) yasaktı²¹⁸. Ayrıca *patricius*'lara mirasçı da olamazlardı. *Patricius*'lara özgü senato üyesi olabilme, *magistra* seçilebilme, rahiplik makamına gelebilme, hatta dinî törenlere katılabilmek gibi hakları da mevcut değildi ve halk meclisine giremedikleri için oy da kullanamazlardı²¹⁹. Yüksek askerî görevlerde bulunabilme hakkından (*ius militarii*)

²⁰⁹ Umur, Tarihî Giriş ve Kaynaklar, s.20.

²¹⁰ Karadeniz Çelebican, s.18

²¹¹ Üçer, s.11.

²¹² Umur, Tarihî Giriş ve Kaynaklar, s.19.

²¹³ Söğütlü Erişgin, s.34.

²¹⁴ Ventura, s.56.

²¹⁵ Berki, Şakir, Roma Hukuku, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1949, s.19.

²¹⁶ Söğütlü Erişgin, s.35.

²¹⁷ Bu sebepten dolayı *pleb*'lere oy hakkı olmayan vatandaş anlamına gelen *cives sine suffragio* da deniliyordu. Demircioğlu, s.52.

²¹⁸ Üçer, s.11.

²¹⁹ Söğütlü Erişgin, s.35.

yoksunlardı. Son olarak Romalılara özgü hukuksal işlemler olarak ifade edilen *ius commercii* işlemlerini de yapamazlardı²²⁰.

Patricius'lar karşısında bu denli dezavantajlı konumda bulunmalarına rağmen, *pleb*'ler mülk sahibi olabilirler ve mahkeme önüne çıkabilirlerdi²²¹. Vergi verme ve askere gitme gibi yükümlükleri de söz konusu değildi. Roma'nın Krallık Dönemi'nde askerlik; sadece beraberinde kendi atı, kendi silahları ve kendi adamları olan ve *patricius* sınıfından gelen asil Romalıların göreviydi²²². *Pleb*'lerin asker olabilmeleri ve oy kullanabilmeleri ancak Cumhuriyet Dönemi'nde mümkün hâle gelebilmiş, hukuki ve sosyal kısıtlamalara rağmen vatandaş sayılmaları da yine bu dönemde söz konusu olabilmisti²²³. Özetle *pleb*'ler; ticaretle uğraşan, çobanlık yapan²²⁴, çiftçi ise de çok az toprağı olan ve sadece bu toprağı işlemeye yetecek kadar hayvanı bulunan, buna karşın çok sayıda çocuğı olan²²⁵, o dönemin toplumunda ikinci derecede bir yerleri olduğı kabul edilen insanlardı²²⁶.

3- Clientes

Gens'in içerisinde *patricius*'ların korumasından yararlanan ve ekonomik olarak *patricius* sınıfına tabi olan kişiler *client* olarak adlandırılırdı. *Client*'ler; savaş esirlerinden, diğer kavimlerden çıkarılan veya göç eden ve korunmaya ihtiyaç duyan kimselerden meydana gelirdi. Bir *gens*'e katılarak kendilerine korunma sağlayan *client*'ler, bu korunmanın karşılığında da *patricius*'lara yardım ve hizmet etme yükümlülüğü altına girerlerdi²²⁷. Onlar *patricius* sınıfından aile babalarının korunmasına sığınmış, yanaşma olarak görülen köylülerdi²²⁸.

Client, itaat etmek anlamına gelen *cluere*'den gelmektedir²²⁹ ve *client*'in sözcük anlamı da korunan, himaye görendir²³⁰. Bu insanlar özgür kimselerdir. Ailenin

²²⁰ Üçer, s.11.

²²¹ İplikçioğlu, Bülent, Helen ve Roma Tarihinin Anahatları, 3. Baskı, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2015, s.69.

²²² Söğütlü Erişgin, s.35.

²²³ Karadeniz Çelebican, s.18.

²²⁴ İplikçioğlu, s.69.

²²⁵ Söğütlü Erişgin, s.35.

²²⁶ Karadeniz Çelebican, s.18.

²²⁷ Söğütlü Erişgin, s.33.

²²⁸ Üçer, s.11.

²²⁹ Umur, Tarihî Giriş ve Kaynaklar, s.7.

²³⁰ Söğütlü Erişgin, s.33.

ve soyun bir üyesi olarak görülmüş ve aile hayatının bir parçası olmuşlardır. Fakat vatandaş olarak kabul edilmemişler ve siyasi haklardan mahrum bırakılmışlardır²³¹.

Client ile *patronus*²³² arasındaki ilişki ise güvene (*fides*) dayanmaktaydı ve karşılıklı yükümlülükleri bünyesinde barındırıyordu. Feodal sistemdeki vasal ile lord arasındaki ilişkiye benzeyen bu ilişkide *patronus*, *client*'i korur ve *client*'in ölümü hâlinde ailesine bakmakla yükümlü olurdu²³³. Hatta *client*'ini korumayan *patronus*, dinî bakımdan kâfir ve lanetli sayılırdı²³⁴. *Client* ise *patronus*'una karşı sürüleri otlatma, uzak yerlerdeki toprakları *precarium*²³⁵ sözleşmesiyle işleme gibi bazı ekonomik edimleri yerine getirmekle yükümlü olurdu²³⁶.

Gens'in içerisinde hem *patricius*'ların hem de *client*'lerin kendilerine mahsus köleleri vardı. Bu köleler savaş esirlerinden ve korsanlar tarafından alınıp satılan yabancılardan meydana gelirdi. Azat edildikten sonra *gens*'e dâhil olan bu kölelerin, eski efendilerinin ailesine karşı bazı yükümlülükleri de söz konusuydu. Bu noktada azat edilmiş köleler ile *client*'ler birbirlerinden ayrılmaktaydı. Özgür olarak dünyaya gelen ve bu durumlarını koruyan *client*'lerin, parçası oldukları *gens*'e karşı birtakım yükümlülükleri vardı. Oysa azatlıların yükümlülükleri *gens*'e karşı değil, eski efendilerinin ailelerine karşı idi²³⁷.

Liberti adıyla anılan azatlıların eklenmesiyle birlikte *client*'lerin sayısı oldukça yüksekti. Tarihçilere göre örneğin *gens Fabia*'da üç yüz altı *gentiles* bulunurken bu *gens*'teki *client*'lerin sayısı dört ila beş bine ulaşıyordu²³⁸.

Özetle *client*'ler; savaşlar nedeniyle esir düştüğü topluluklardan ayrılan veya uzaklaştırıldığı için korumasız kalan ve kendilerinden yararlanmak isteyen bir *gens*'e

²³¹ **Arsal**, s.183.

²³² Her konuda *client*'leri koruyan *gentiles*, *client*'ler karşısında *patronus* adını alırdı. **Umur**, Tarihî Giriş ve Kaynaklar, s.8.

²³³ **Söğütlü Erişgin**, s.34.

²³⁴ **Ventura**, s.56.

²³⁵ *Precarium*, taşınmaz bir malın ya da bir hakkın kullanımının ücretsiz olarak bir başkasına bırakılmasıdır. *Precarium* alan, söz konusu taşınmaz malın ya da hakkın zilyedi olur ve *precarium* veren talep ettiği takdirde o malı iade etmek ya da o hakkın kullanımından feragat etmek durumunda kalırdı. *Precarium* alanın malı ya da hakkı kullanımı *precarium* verenin izin verdiği süre ile sınırlı idi. Bu müessese ilk olarak devlet tarafından kamu arazilerinin karşılıksız olarak kullandırılmasıyla ortaya çıkmıştı. Daha sonraları özel mülkiyete tabi arazilerde de *precarium* müessesesi kullanılır olmuştu. **Günveren**, *Güzide Burcu*, Roma Hukukunda Kullanım Ödücüsü (Ariyet) Sözleşmesi (Commodatum), HÜHFD, C.9, S.2, 2019, s.323-324.

²³⁶ **Söğütlü Erişgin**, s.34.

²³⁷ **Okandan**, s.17-18.

²³⁸ **Umur**, Tarihî Giriş ve Kaynaklar, s.8.

tabi olarak katılan kimselerdi. Cumhuriyet Dönemi'nin başlarında *client*'ler, *pleb*'lere karışarak bu sınıfa dâhil olmuşlardı²³⁹.

B- Cumhuriyet Dönemi'ne Geçiş Gerektiren Nedenler

Büyük bir çoğunlukla kabul edilen görüşe göre, *Tarquinius Superbus*'un takındığı diktatörce tavırlara karşı *Iunius Brutus*'un önderliğinde ayaklanan halk, M.Ö. 509 yılında Kral *Tarquinius Superbus*'u kovmuş ve Roma'da M.Ö. 27 yılına kadar aşağı yukarı beş yüz yıl sürecek cumhuriyet idaresi kurulmuştu²⁴⁰.

Önceli ve aynı zamanda kayınpederi olan Kral *Servius Tullius*'u²⁴¹ öldürerek onun yerine geçen Kral *Tarquinius Superbus*²⁴², egemenliği döneminde son derece otoriter bir kral olmuş ve o dönemde Roma'da suiistimalin ve kayırmacılığın sıradanlaşmasına yol açmıştı²⁴³. *Tarquinius Superbus* Roma'nın kral, halk meclisi ve senato şeklinde biçimlenen geleneksel yönetim anlayışının dışına çıkarak kendini ülkedeki tek güç olarak görmüş; halk meclisine ve senatoya danışmadan ve onların onayını almadan, yürürlükteki hukuku da gözetmeyerek Roma'yı kendi istediği şekilde yönetmeye başlamıştı. Otoritesini kurmak adına kentte zulüm ve şiddet uygulamış²⁴⁴, iktidarı için tehlike oluşturabileceğini düşündüğü kişileri öldürtmüş ve bu insanların mallarına el koymuştu²⁴⁵.

Topraklarını genişletmek isteyen *Tarquinius Superbus*'un, İyon Krallığı'na ait Kum Bölgesi'ne saldırması onun sonunu hazırlayan hamlesi olmuştu. Bahsi geçen bölgeyi almak için yürütülen mücadelede, Latinler İyonlar ile birleşerek Etrüskler'i yenilgiye uğratmıştı. Savaşın devam ettiği sırada *Tarquinius Superbus*'un oğlunun *patricius* sınıfından bir kadına tecavüz etmesi ve kadının intihar etmesine sebep olması

²³⁹ **Umur**, Lügat, s.37. Karadeniz Çelebican ve Üçer'e göre *client*'ler, Krallık Dönemi'nin sonlarına doğru *pleb* sınıfına dâhil sayılmışlardı. **Karadeniz Çelebican**, s.19; **Üçer**, s.13.

²⁴⁰ **Karadeniz Çelebican**, s.19.

²⁴¹ Roma'nın sondan bir önceki kralı olan *Servius Tullius*, ardılı Kral *Tarquinius Superbus*'un aksine liberal ve halkçı bir kraldı. Onun döneminde Roma vatandaşlığına ilişkin hususlar yeniden düzenlenmiş hatta seçime tabi çift *magistra*'lığı destekleyen yaklaşımlar geliştirmişti. **Umur**, Tarihî Giriş ve Kaynaklar, s.24. Kral *Servius Tullius*'un hayata geçirdiği kabul edilen ve Cumhuriyet Dönemi'ne de aktarılan yasal reformlar ile *pleb*'lere sınırlı bir vatandaşlık olanağı da sağlanmıştır. Onun döneminde vatandaşlık, soy yerine konaklama ve özel mülkiyet gibi kıstaslara bağlanmıştır. **Akman**, Şefik Taylan, Roma Antikitesinde Sosyal Politik Ekonomik Değişimlerin Hukuksal Yapı ve Kamu Düzeni Üzerindeki Etkileri, HÜHFD, C.2, S.2, 2012, s.91.

²⁴² **Demircioğlu**, s.39.

²⁴³ **Üçer**, s.13.

²⁴⁴ İktidarı döneminde *Tarquinius Superbus*, yapımı devam eden *Juppiter* Tapınağı'nda halkı angarya şeklinde çalışmaya zorlamıştı. **Demircioğlu**, s.39.

²⁴⁵ **Söğütlü Erişgin**, s.45-46.

üzerine²⁴⁶ Roma halkı, *Brutus* ve *Kollatin* adlı şeflerin komutanlığı altında bir araya gelerek ayaklanmıştı. Askerî güçlerin de desteğiyle başlayan isyan sonucunda, *Tarquinius Superbus* tahttan indirilmiş ve ailesiyle birlikte kentten sürülmüştü. *Patricius*'larla *pleb*'leri bir araya getiren ve ordu tarafından da desteklenerek başarıya ulaşan isyan ile Roma'da hem Etrüsk egemenliği hem de Krallık Dönemi sona ermişti²⁴⁷. Tüm bu olayların ardından kral sözcüğü Romalılar arasında âdeta bir küfür anlamını kazanmıştı. Cumhuriyet Dönemi'nde saf dışı bırakılmak istenen her kişi için, kral olmak istediği şeklinde bir söylenti çıkarılır, böylece o kişinin ölüm fermanı hazırlanmış olurdu²⁴⁸.

Etrüsk krallarının²⁴⁹ kovulmasının ardından Roma'da devletin nasıl bir yönetim şekli alacağı konusu gündeme geldi. Halk hareketinin başını çeken *Patricius*'lar bu konuyu hızlı bir şekilde çözerek kendi istek ve yararlarına uygun bir yönetim şekli getirdiler. Yeni yönetim şekline, devlet idaresinin sadece krala ait bir ayrıcalık olmayıp bütün vatandaşları ilgilendiren bir iş olduğu anlamını içeren, Latince *res publica* sözcüğü ile ifade edilen, cumhuriyet adını verdiler²⁵⁰. Bugün bu siyasi devire cumhuriyet denilmesine karşın Romalılar *res puclica* terimini; kamu malı, kamuya ilişkin görev ve menfaatlerin toplamı, yani devlet anlamına gelecek şekilde kullanıyorlardı²⁵¹.

Krallık idaresinin yerini Cumhuriyet aldığıında, önceki yönetiminin sakıncalı görülen tüm yetkileri yerini, başlıca amacı önceki sınırsız yetkileri sınırlandırmak olan

²⁴⁶ Kral *Tarquinius Superbus*'un oğlu *Sextus Tarquinius*, kuzeni *Terquinius Collatinus*'un eşi *Lucretia*'ya tecavüz etmiş, sonrasında başına gelen bu olaydan büyük üzüntü duyan *Lucretia* bir hançerle canına kıymıştır. **Söğütlü Erişgin**, s.46.

²⁴⁷ **Söğütlü Erişgin**, s.45-46.

²⁴⁸ **Üçer**, s.13.

²⁴⁹ Roma'da yedi tane kral hüküm sürmüştür. **İplikcioğlu**, s.67. Bu krallardan son üç tanesi Etrüsk kökenlidir. Etrüsk krallarından ilki Kral *Tarquinius Priscus*'tur. Kendisi Roma'ya *Tarquinia* adlı bir Etrüsk kentinden gelmiş, bir önceki kral *Ancus Marcius*'un oğullarına vasi olmuş, daha sonra da Roma'ya kral seçilmiştir. Onun döneminde Roma'da büyük işlere imza atılmıştır. *Capitolium* Tepesi'nde tanrı *Juppiter* için büyük bir tapınağın inşaatına, vadideki bataklığı kurutmak için kentte büyük bir kanalizasyon düzenlemesine, sur ve meydan yapımına başlanmıştır. İktidarında Roma'nın gücü artmıştır. Fakat *Ancus Marcius*'un eskiden vasisi olduğu oğulları tarafından hayatına son verilmiştir. Ardından yerine damadı *Servius Tullius* gelmiştir. Roma'nın yedi tepesini çevreleyen ilk büyük sur onun zamanında yapılmıştır. Etrüsk Kenti *Veii* ile savaşmış, o bölgedeki Latinler ile barışı tesis ederek Latin Konfederasyonu'nu organize etmiş ve *Aventius* Tepesi'nde tanrıça *Diana* için bir tapınak inşa ettirmiştir. İktidarı sırasında damadı *Tarquinius Superbus* tarafından öldürülmüştür. Son Etrüsk kralı *Tarquinius Superbus*'un egemenliği bir suikast ile değil, halk hareketi sonucu son bulmuştur. **Demircioğlu**, s.38-39. Böylece Roma'da hem Krallık Dönemi hem de Etrüsk krallarının devri sona ermişti.

²⁵⁰ **Demircioğlu**, s.71.

²⁵¹ **Tahiroğlu/Erdoğan**, s.4.

yenilerine bırakmıştı. Yöneticiler bakımından yıllık görev, her makamda iki kişi olma, halk tarafından seçilme; yasama faaliyetleri bakımından yeni kurulan meclislerin senato ile birlikte çalışması, yeni sistemin sunduğu yeniliklerdi. Bu değişiklikler neticesinde yeni yönetimin yeni adı da *res publica* olmuştu. Yönetim artık kralda değil, cumhurdaydı ve yasalar artık doğrudan doğruya onun tarafından çıkarılacaktı²⁵².

C- Cumhuriyet Dönemi'nde Toplumsal Sınıflar

M.Ö. 510'da *patricius* sınıfının başlattığı bir hareketle kralın sınırsız iktidarına son verilerek monarşik, aristokratik ve demokratik unsurların bir arada bulunduğu yeni bir rejim kuruldu²⁵³. Kralı deviren hareket, *pleb*'ler ve askerî birlikler tarafından destek görerek başarılı oldu. Roma'nın en önemli siyasal dönemi olarak kabul edilen ve tarihçiler tarafından Roma mucizesi olarak adlandırılan bu dönemde Roma, yaptığı başarılı savaşlarla Akdeniz'i ele geçirerek egemenlik alanını genişletti ve bir dünya imparatorluğuna (*Imperium Romanum*) evrildi²⁵⁴. Bu süreçte Roma, yirmi beş bin nüfusu olan bir kent devletinden yüz milyon nüfuslu bir imparatorluk hâlini aldı²⁵⁵.

Cumhuriyet Dönemi'ne geçiş ile birlikte Roma'da tümüyle yeni bir siyasal yapı da ortaya çıkmamıştı. Başlarda Krallık Dönemi'ne benzeyen bir tablo mevcuttu. Siyasal yapının dönüşümü yüz elli yıl gibi bir sürede ancak tamamlanabilmişti.

²⁵² **Küçük**, Eşref, Eski Roma'da Cumhuriyet Dönemi Halk Meclisleri ve Yasa Yapım Süreçleri, HÜHFD, C.7, S.1, 2017, s.201.

²⁵³ **Tahiroğlu/Erdoğan**, s.4.

²⁵⁴ Roma, cumhuriyet rejiminin hüküm sürdüğü yıllarda büyük bir sıçrama gerçekleştirdi. İlk başta, komşusu olan kentlere karşı başarılı savaşlar verdi ve zaman içinde tüm İtalya Yarımadası'nı egemenliği altına aldı. Bu gelişmelerle birlikte Roma'nın yazgısını değiştiren asıl gelişme, bugünkü Tunus'a yakın bir mevkideki Güney Akdeniz kıyılarında egemenlik kurmuş olan Kartaca (*Carthago*) Devleti ile giriştiği mücadeleydi. Roma, Kartacalılarla Pön Savaşları olarak adlandırılan üç savaş gerçekleştirmişti. Savaşlardan ilki M.Ö. 264-261 yılları arasında yapılmış ve savaşın sonunda Kartaca ile İtalya Yarımadası arasındaki önemli bir mevkide yer alan Sicilya, Roma topraklarına katılarak Roma'nın ilk eyaleti (*provincia*) hâline getirilmişti. M.Ö. 218-201 yılları arasında bu sefer İkinci Pön Savaşı yapılmıştı. Roma için hayat memet meselesi hâline gelen bu savaşta, Kartacalı büyük komutan *Hannibal*, kuzeyden Alp'leri geçerek Roma'ya saldırmış, fakat başarılı olamamıştı. M.Ö. 150-146 yılları arasında Pön Savaşları'nın sonuncusu olan Üçüncü Pön Savaşı gerçekleşmişti. Bu savaşta da başarılı olan Romalılar, Kartaca'yı ondan geriye hiçbir iz kalmayacak şekilde ortadan kaldırmıştı. Adı geçen savaşlardan sonra Roma, Akdeniz'e kıyısı olan ülkeleri birbiri ardına fethederek eyaleti hâline getirdi. Batıda İspanya'yı (*Hispania*), doğuda sırasıyla Yunanistan'ı, Balkan Yarımadası'nı, Hazar Denizi'ne kadar uzanacak şekilde Anadolu Yarımadası'nı, Suriye'yi ve ardından Filistin ile Mısır'ı kendi topraklarına kattı. Cumhuriyetin son zamanlarında, Roma'nın en büyük devlet adamlarından biri olan *Julius Caesar* komutasındaki Roma ordusu, bugünkü Fransa'ya karşılık gelen Galya (*Gallia*) topraklarını egemenliği altına alarak Roma sınırlarını Ren boylarına kadar genişletti. Roma, ayrıca Kıta Avrupası'nın dışına çıkarak Büyük Britanya Adaları'nın (*Britannia*) bir kısmını da fethetmeyi başardı. Güney, kuzey ve doğu yönlerinde genişlemiş olan Roma, Akdeniz'i bir Roma gölü hâline getirmişti. **Schwarz**, Andreas Bertalan, Roma Hukuku Dersleri, I. Cilt, Çev. Türkân Rado, 2. Baskı, İstanbul Üniversitesi Yayınları Kenan Matbaası, 1945, s.4-5.

²⁵⁵ **Söğütü Erişgin**, s.49.

Dönüşümün bu kadar uzun sürmüş olması, Roma'nın siyasal gelişim sürecinin organik bir şekilde seyretmesinden kaynaklanmaktaydı. Siyasal dönemler birbirinden bağımsız ve mutlak biçimde de ayrılmamıştı. Roma'nın geleneksel yapısı içinde devam etme ihtimali olan siyasal organlar varlığını korumuş, değişen şartların zorunlu kıldığı yeni organlar da meydana getirilerek sisteme dâhil edilmişti²⁵⁶.

Roma'yı bir yüzyıl kadar yöneten Etrüsk krallarının egemenliğine karşı yapılan darbenin gerçekleşmesinde, sadece *Tarquinius Superbus*'un despotik idaresine son verme arzusunun değil, aynı zamanda sosyoekonomik yapıdaki değişmelerle birlikte güçlenen *pleb* sınıfı karşısında, *patricius*'ların sahip oldukları ayrıcalıkları kaybetme endişenin de etkili olmuş olabileceği düşünülmektedir. Özellikle son kralların *patricius* sınıfı dışındakilere, *patricius*'lara özgü hakları tanımak istemiş olmaları bu ihtimali güçlendirmektedir. Zira darbeye birlikte mevcut monarşik yapı yerini *patricius*'ların egemen olduğu oligarşiye bırakmıştı²⁵⁷. Amaçlanan despotizme giden bir idareyi ortadan kaldırarak *pleb* sınıfının haklarını korumak ve demokratik bir yönetim kurmak değil, despot tek bir *magistra* yerine egemen sınıfın iktidarını tesis etmektir. Gerçi bu süreçte *pleb*'lere vatandaşlık ve oy verme hakkı verilmişse de bu haklar onları korumak için değil, askerî birtakım zorunlulukların sonucu olarak tanınmıştı²⁵⁸. Rahatlıkla söylenebilir ki yaşanan değişimin asıl kazananı *patricius*'lar olmuştu.

Cumhuriyet Dönemi'nin büyük bir kısmında oligarşi var olmuştu. Bu sırada her türlü hakkı elde etmeye çalışan *pleb*'lerle sahip oldukları ayrıcalıkları kaybetmek istemeyen *patricius*'lar birbirlerine karşı bir mücadele yürütmüşlerdi. Mücadelenin ardından *pleb*'lerin *patricius*'larla tamamen eşit hâle gelmesi neticesinde *patricius* oligarşisi de sona ermişti. Ancak bundan sonra Roma'da demokratik bir yönetim kurulabilmişti²⁵⁹.

D- Sınıfsal Mücadeleyi Başlatan Nedenler

Roma halkının *patricius*'lar ve *pleb*'ler olarak iki ana gruba ayrılışı, Roma'nın kuruluş aşamasında yaşanmış bir olgudur²⁶⁰. Krallık Dönemi'nin egemen sınıfını

²⁵⁶ Söğütlü Erişgin, s.51.

²⁵⁷ Tahiroğlu/Erdoğan, s.4-5.

²⁵⁸ Umur, Tarihi Giriş ve Kaynaklar, s.25.

²⁵⁹ Umur, Tarihi Giriş ve Kaynaklar, s.25.

²⁶⁰ Demircioğlu, s.53.

oluşturan ve aristokrat kökenli kişilerden oluşan *patricius*'lar, Roma'nın gerçek vatandaşları olarak kabul edilmiş kişilerdi²⁶¹. Siyasi ve ekonomik bakımdan üstün konumda olanlar onlardı. *Pleb*'ler ise *patricius*'lara karşı oldukça dezavantajlı bir noktada bulunuyorlardı. Fakat yaşanan savaşlar *patricius*'ların zayıflamasına sebep olurken bu savaşlara girmeyen ve kendilerine katılan *cliens*'lerle büyüyen *pleb*'ler ise her geçen gün güç kazanıyorlardı²⁶². Roma'nın başlangıcında kurulan düzenin zamanla *pleb*'ler lehine bozulması, iki sınıfın karşı karşıya gelmesine ve dengelerin değişmesine yol açmıştı.

1- Askeri ve Siyasi Nedenler

Pleb'ler yabancılar ya da köleler gibi vatandaş sayılmayan kişiler değildi. Fakat seçme ve seçilme hakları bulunmadığından siyasi görevlerde yer alamıyor, askere alınmıyorlardı²⁶³. *Patricius*'lara özgü senato üyeliği, *magistra*'lık ve rahiplik gibi yüksek makamlara da gelemiyorlardı²⁶⁴. Buna karşılık *pleb*'ler kalabalık bir halk kitlesiydi ve sayıları her geçen gün daha da artıyordu. Aralarında çok sayıda zenginlerin de olduğu Roma vatandaşı *pleb*'ler, devlete vergi vermelerine ve orduya kabul edilmeleri ile birlikte savaşlara katılmalarına rağmen, siyasi haklardan yararlanamıyor, ekonomik açıdan sıkıntı çekiyorlardı. Krallık Dönemi'nin sona ermesi bir yerde *pleb*'ler için iyi de olmamıştı. Çünkü *patricius*'larla *pleb*'ler arasındaki toplumsal ve siyasal zıtlıkların giderilmesinde krallık etkili olabilecek bir yapıydı ve *pleb*'ler kralın şahsında kendilerini koruyacak bir gücü bulmuşlardı. Bunun sebebi giderek nüfuzu artan *patricius*'lar karşısında krallık idaresinin *pleb*'lerden destek alarak bir denge kurmaya çalışmasıydı. Krallığın sona ermesi ile ortaya çıkan yeni rejimde, *patricius*'lar arasından seçilen ve onların çıkarlarını koruyan *magistra*'lar vardı ve bu kişilerle *pleb*'ler arasında herhangi bir menfaat birliği söz konusu değildi²⁶⁵. Friedrich Engels'e göre *pleb*'ler haklardan yoksun, fakat ödev yüklenmiş kalabalık bir sınıftı²⁶⁶.

²⁶¹ Akman, s.91.

²⁶² Demircioğlu, s.53.

²⁶³ Akman, s.92. Roma'nın büyümesiyle birlikte artan ihtiyaçlar sonucu ordu ve askerlik sisteminde yenilemeye gidilmiş, *pleb*'lere ordu içinde görev alabilme hakkı verilmişti. Akman, s.91. Cumhuriyet rejimine geçildiği sıralarda yine *pleb*'lere oy verme hakkı da tanındığı daha önce belirtilmişti. Konuyla ilgili ayrıca bkz. Umur, Tarihî Giriş ve Kaynaklar, s.25.

²⁶⁴ Umur, Tarihî Giriş ve Kaynaklar, s.19.

²⁶⁵ Demircioğlu, s.86.

²⁶⁶ Akman, s.92.

Roma'nın egemenliğine giren kentlerin eski asilleri ile İtalya Yarımadası'nın diğer kentlerinden gelen asiller, *patricius* sınıfına kabul edilmemiş, *pleb* sayılmışlardı²⁶⁷. Bu insanların çoğunluğu *patricius*'lara karşı yürütülecek mücadelede *pleb*'lere önderlik edecek, her iki sınıf arasında eşitliğin sağlanmasına çalışacaklardı²⁶⁸. Özellikle zengin *pleb* aileleri ulaştıkları ekonomik güce paralel olmayan haklarının, *patricius*'lar eşit hukuksal statüye kavuşturulmasını istiyorlardı. Bu bağlamda hem çeşitli meclislerde daha güçlü temsili hem de *magistra*'lıklara gelebilmeyi talep eder olmuşlardı²⁶⁹.

Ordunun ve askerlik sisteminin kendi içinde yeniden düzenlenmesi, ordunun yapısında da birtakım değişikliklere yol açtı. *Patricius*'lar ile onların adamlarının oluşturduğu süvariler, yeni yapıda ordunun çekirdeğini oluşturmaktaydı. *Pleb*'lerin de orduya katılabilmemesinin önü açılmıştı. Böylece Roma'nın ordu düzeninde soy esasını yerini servet esasına bırakmıştı. Düzenleme ile birlikte ordu içinde farklı sınıflar ortaya çıktı. Her sınıf üyesi kendisinin ve varsa adamlarının teçhizatını ve diğer ihtiyaçlarını karşılamakla yükümlüydü²⁷⁰. Bu yükümlülük *pleb*'ler için sıkıntı oluşturunuyordu. Çünkü savaşa katılabilmek için yapmaları gereken tüm harcamalar, onların ekonomik durumlarını daha da kötüleştiriyordu. Bunu aşmak adına durumu iyi olanlardan aldıkları borçları ödeyemediklerinde de borçları yüzünden özgürlüklerini kaybedip köle oluyorlardı²⁷¹. Dahası yapılan savaşların yükünün büyük bir kısmını *pleb*'ler çekerken ganimeti *patricius*'lar alıyordu. Bu koşullar altında *pleb*'ler için Roma adına savaşmanın bir anlamı da kalmıyordu. Söz konusu eşitsizliğin *pleb*'leri Roma'nın menfaatleri için hareket etmekten alıkoyması, Roma'nın uzun bir süre kent devleti olarak varlığını sürdürmesine neden olmuştu²⁷².

İki sınıf arasındaki eşitsizliklerden bir diğeri de kendini cumhuriyet meclislerinde gösteriyordu. Roma'nın Krallık Dönemi'nde kral ve senatonun yanında *comitia curiata* adında, sadece *patricius*'lardan oluşan ve yasama yetkisi bulunmayan bir meclis vardı. Cumhuriyet Dönemi'ne geçildiğinde halkın yönetime katılmasını sağlayan yasama yetkisine sahip üç yeni meclis daha kurulmuştu. Bu meclislerde halk temsil edilmeyip meclis çalışmalarına doğrudan doğruya katılırdı. Ancak katılım belli

²⁶⁷ Roma'ya dışarıdan gelip *pleb* sayılmayan tek grup *Glaudius Gens*'iydi. **Demircioğlu**, s.85.

²⁶⁸ **Demircioğlu**, s.85-87.

²⁶⁹ **Akman**, s.92.

²⁷⁰ **Akman**, s.91.

²⁷¹ **Atlan**, s.32.

²⁷² **Üçer**, s.19.

birimler üzerinden gerçekleşir ve oylar bu birimler üzerinden sayılırdı. Bahsi geçen birimler; Krallık Dönemi'nin *comitia curiata*'sında eski aile toplulukları olan *curia*'lara, Cumhuriyet Dönemi'nin *comitia centuriata*'sında *centuria* adı verilen askerî birimlere, *comitia tributa* ve *concilia plebis*'te ise *tribus* adı verilen idari birimlere göre belirlenirdi²⁷³.

*Comitia centuriata*²⁷⁴ hem *patricius*'ların hem de *pleb*'lerin yer aldığı, yasa önerilerinin görüşülüp kabul ya da ret şeklinde oylandığı, *magistra* seçimlerinin gerçekleştirildiği, savaş ve barış kararlarının alındığı, kamu suçları bakımından yargı yetkisine sahip önemli bir meclisti. Cumhuriyet meclislerinin en eskisi olan *comitia centuriata*, *centuria* denilen yüz kişilik askerî birliklerden oluşuyordu. Bu birliklerin yapılanması Roma'nın altıncı kralı *Servius Tullius* dönemindeki bir düzenlemeye dayanmaktaydı²⁷⁵.

Servius Tullius'un reformuna göre beş sınıfın üstünde yer alan bir şövalye sınıfı vardı. Onlara, “sınıflardan üstün sınıf” denirdi. Bu sınıfa katılabilmek için en az yüz bin *as*²⁷⁶ değerinde servete sahip olmak gerekiyordu. Sınıf *patricius* ve *pleb*'lerin en zenginlerinden oluşuyordu ve onların askerî yükümlülüğü orduya on sekiz *centuria* süvari sağlamaktı. Şövalye sınıfının ardından diğer beş sınıf gelmekteydi²⁷⁷. Birinci sınıf yüz bin *as* değerinde servete sahip olanlardan meydana geliyordu. Bu sınıfın seksen *centuria* asker çıkarmak mecburiyeti vardı. İkinci sınıf yetmiş beş bin *as*'a sahip olanların yer aldığı sınıftı. Söz konusu sınıf yirmi *centuria* asker çıkarmakla yükümlü tutulmuştu. Elli bin *as* değerinde servete sahip olanlardan oluşan sınıf üçüncü sınıftı. Bu sınıfın da orduya yirmi *centuria* asker sağlaması gerekiyordu. Yirmi beş bin *as* değerinde serveti olanların yer aldığı sınıf dördüncü sınıftı. Dördüncü sınıf da ikinci

²⁷³ **Küçük**, Halk Meclisleri ve Yasa Yapım Süreçleri, s.204.

²⁷⁴ Nüfusun ve askerî gereksinimlerin artması yeni bir nüfus ve *comitia* örgütü kurmayı gerektirmişti. Bu amaçla eski *tribus*'lar kaldırılmış, arazi yeni kısımlara bölünmüş ve oluşturulan her kısım bir *tribus* olarak kabul edilmişti. Bu *tribus*'larda taşınmaz sahibi olmak koşuluyla hem *patricius*'lar hem de *pleb*'ler bulunabiliyordu. *Tribus*'lara girebilen vatandaşlar sahip oldukları arazi miktarına göre sınıflara ayrılmış, her bir sınıf da kendi içinde *centuria*'lara bölünmüştü. **Akıncı**, s.36.

²⁷⁵ **Küçük**, Halk Meclisleri ve Yasa Yapım Süreçleri, s.204-205.

²⁷⁶ Roma'da bakır ve bronzdan yapılmış paranın kullanıldığı dönemlerdeki para ölçüsüne *as* denirdi. **Umur**, Lügat, s.26.

²⁷⁷ Orduya süvari ve ağır piyade sağlayan birinci sınıfa *classis* denirdi. Bu sınıfı takip eden ve orduya hafif piyade sağlayan, daha az serveti olan ikinci sınıfa da *infra classem* adı verilmişti. Daha sonraları bu sınıf ikinci, üçüncü, dördüncü ve beşinci sınıf olmak üzere dörde bölünmüştü. Her sınıfın *centuria*'larındaki askerler, gençler (*iuniores*) ve yaşlılar (*seniores*) olarak iki gruba ayrılmaktaydı. On yedi - kırk altı yaş aralığındakiler gençler grubunu oluşturuyor ve bunlar ordunun faal birliklerini meydana getiriyorlardı. Kırk yedi altmış yaş aralığındakilerse yaşlılar grubuydu ve ordunun geri hizmetlerinde kullanılıyorlardı. **Atlan**, s.37-38.

ve üçüncü sınıflar gibi orduya yirmi *centuria* asker göndermekle yükümlü tutulmuştu. On iki bin beş yüz *as* sahibi olanların meydana getirdiği sınıf da beşinci sınıftı. Onların yükümlülüğü otuz *centuria* asker çıkarmaktı. Serveti olmayanlar sınıflandırmanın dışında bırakılmıştı. Onlar ise dülger ve demircilerden iki, mızıkacılardan da yine iki *centuria* çıkarmakla yükümlü tutulmuşlardı. Dülger ve demircilerin oluşturduğu *centuria*'lar ikinci sınıfın *centuria*'larına bağlıydı ve savaşa katılmazlardı. Mızıkacılardan oluşan *centuria*'lar da dördüncü sınıfa bağlıydı. Hiçbir uzmanlığı olmayan yoksullardan da kaba işler için bir *centuria* oluşturuldu. Böylece toplam *centuria* sayısı yüz doksan üç oluyordu²⁷⁸. Bu sayı M.Ö. III. yüzyılın ortalarına kadar aynı tutuldu.²⁷⁹ Vatandaşların hangi *centuria*'ya gireceği ise her beş senede bir yapılan *census* listelerinde gösterildi²⁸⁰.

Comitia centuria'daki oylamalar *centuria* sayısına göre yapılıyordu. Her *centuria*'nın bir oy hakkına sahip olduğu kabul edilmekteydi. Oylamalarda şövalyelerin ve birinci sınıfın oyları çoğunluğu oluşturuyordu. Bu sebeple diğer sınıfların *centuria*'larının oylama yapmasına gerek kalmadan kararlar alınabiliyordu. Çoğu kez çıkarları aynı doğrultuda olan bu iki sınıfın istediği sonuçlar ortaya çıkıyordu²⁸¹. Her ne kadar *comitia centuriata*'da *pleb*'ler de oy kullanabiliyor olsa da mevcut durum bu oylamaları onlar için işlevsiz hâle getiriyordu. Çünkü şövalye sınıfının ve birinci sınıfın *centuria*'ları sadece *patricus*'lardan oluşuyordu ve onların sahip olduğu doksan sekiz oy, karar alma noktasında yeterli oluyordu²⁸².

Comitia centuria'daki oylama sistemi nedeniyle *pleb*'ler *magistra* olarak seçilip devletin yüksek makamlarında yer alamıyorlardı. Senato üyeleri de eski *magistra*'lar arasından seçildiği için *pleb*'lerin senatoya girmeleri de mümkün değildi²⁸³. Tümöyle bu tablo *pleb*'leri mücadeleye sevk eden sebeplerin askerî ve siyasi kısmını oluşturmaktaydı.

²⁷⁸ **Arsal**, s.187.

²⁷⁹ **Küçük**, Halk Meclisleri ve Yasa Yapım Süreçleri, s.205.

²⁸⁰ **Söğüt**, İpek Sevdâ, Roma Halk Meclisleri (Comitia'lar) ve Faaliyet Tarzları, Prof. Dr. Mehmet Akad'a Armağan, Der Yayınları, 2012, s.805.

²⁸¹ **Küçük**, Halk Meclisleri ve Yasa Yapım Süreçleri, s.205.

²⁸² **Söğütlü Erişgin**, s.74-75.

²⁸³ **Söğütlü Erişgin**, s.75.

2- Sosyal ve Ekonomik Nedenler

Patricius'larla *pleb*'ler arasındaki farkın en çok hissedildiği alanlardan biri ekonomiydi. Azatlılardan, *client*'lerden ve kente göç eden yabancılardan oluşan *pleb*'ler, kentin kenar mahallelerinde oturur, zanaatçılık yapar, sahip oldukları küçük arazileri işlerlerdi²⁸⁴. Topraklarının küçük olması nedeniyle *pleb*'ler, ailelerinin artan nüfusunu geçindirme noktasında yetersiz kalıyorlardı. Kentin kenar mahallelerinde oturdukları için de komşu kabilelerin sürekli gerçekleşen saldırılarından en çok zararı onlar görüyorlardı²⁸⁵.

Savaşlara katıldıkları için ev ve arazilerinden ayrılan *pleb*'lerin malları düşman saldırıları sırasında yağmalanıyordu. Bu yağmalamalar nedeniyle sıkıntıya düşen *pleb*'ler, zengin *patricius*'lardan borç almak zorunda kalıyor, daha sonra *nexum*²⁸⁶ işlemi ile borç veren *patricius*'lara köle gibi hizmet ediyorlardı. Roma tarihinde çok sayıda *pleb* bu yolla özgürlüğünü kaybederek köleleşmişti²⁸⁷.

Patricius'lar askere gittiklerinde arazileri, köleleri tarafından işleniyordu. Fakat durumu iyi olmayan *pleb*'lerin böyle bir olanağı yoktu ve arazilerini bırakmak zorunda kalıyorlardı²⁸⁸. Bu nedenle bir *patricius* savaşta dahi olsa toprağından kazanç sağlarken bir *pleb* hem toprağını savunmasız bırakmış hem de elde edeceği kazançtan yoksun kalmış oluyordu.

Sosyoekonomik alanda, iki sınıf arasında yaşanan uyuşmazlık konularından bir diğeri kamu arazileriydi. *Ager publicus* olarak ifade edilen kamu arazileri, *gens*'ler arasında bölüşülmemiş ya da fetihlerle kazanılmış²⁸⁹ topraklardı. *Pleb*'ler bu

²⁸⁴ Söğütlü Erişgin, s.76.

²⁸⁵ Demircioğlu, s.87.

²⁸⁶ *Nexum*, terazi ve maden külçesi ile yapılan, şekle bağlı hukuki işlemlerin en eskisidir. Bu işlem sırasında borçlu, ödünç alıp borçlandığı erzak, tohum ya da parayı, çalışıp emeği ile ödemek amacıyla alacaklısının egemenliği altına girmektedir. Böylece borçlu bir tür rehin gibi alacaklısına teslim olmaktadır. Şahsına el konulan borçlu borcunu ödeyinceye kadar alacaklısına köle gibi hizmet ederdi. Bu çalışmaya rağmen yine de borç ödenemezse alacaklı borçlusunu *Tiber Nehri*'nin diğer kıyısında satabilirdi. Söğütlü Erişgin, s.76.

²⁸⁷ Söğütlü Erişgin, s.77.

²⁸⁸ Demircioğlu, s.88.

²⁸⁹ İlk Çağ'daki savaşlarda kazananlar, kaybedenlerin mal varlığı, özgürlüğü hatta yaşamı noktasında söz sahibi olurlardı. Romalılar ise girdikleri savaşlardan başarıyla çıktıklarında kaybeden tarafa karşı genellikle sert yaptırımlar uygulamıyorlardı. Kazandıkları topraklarda yaşayan insanlara sadece yaşamını ve özgürlüklerini değil, çoğu zaman arazilerinin büyük bir kısmını da teslim ediyorlardı. Elde ettikleri toprakların sadece üçte birine denk gelen kısmını müsadere ederek kamu arazisi yaparlardı. Demircioğlu, s.87-88. Bu arazileri de gelir elde etmek amacıyla düşük bir ücret karşılığında vatandaşlara dağıtırlardı. Söğütlü Erişgin, s.77.

topraklardan yararlanma noktasında *patricius*'larla eşit olmak istiyorlardı²⁹⁰. Fakat *pleb*'ler savaşlarda elde edilen ve vergiden muaf tutulan bu arazileri kullanma hakkından yoksun bırakılmışlardı²⁹¹. Hâlbuki fetih savaşları sayesinde *patricius*'lar ellerindeki arazi miktarını arttırmışlardı²⁹².

Kamu arazilerinin bir kısmı satılır veya kiraya verilir, bir kısmı da emekli askerlere veya yoksul vatandaşlara dağıtılırdı. Tüm bu satış ve dağıtımlara rağmen, devletin elinde yine önemli miktarda boş araziler kalırdı. Roma'nın örf ve âdet hukukuna göre, bahsi geçen arazilerin işletilmesi veya çayırılık ise sürülerin otlatılması özel kişilere bırakılırdı. Bu yolla kamu arazilerinden yararlanan kişiler yıllık hasılatlarının beşte veya onda birini devlete verirlerdi. Söz konusu kişilere *possessores* (tasarruf edenler) veya *occupantes* (işgal edenler) denirdi²⁹³.

Patricius'lar satılmayan, kiraya verilmeyen, dağıtılmayan veya bir şekilde kimseye verilmeyen kamu arazilerinin kendi inhisarlarında olduğunu ifade ediyorlardı. Bu sayede o araziler üzerinden zenginleşirken *pleb*'ler bir kazanç elde edemiyorlardı. Arazilerin yoksullara dağıtılması da yapılan usulsüzlükler nedeniyle sekteye uğruyordu. Eğer bir *pleb* bir şekilde kamu arazisinden bir parça elde etmişse bu sefer *patricius* kökenli kamu görevlileri tarafından *patricius*'lara yapılmayan muamelelere maruz bırakılıyorlardı. Savaşlarda *patricius*'larla birlikte mücadele veren *pleb*'ler, bu savaşlardan elde edilen kamu arazilerinin kendilerine de tahsis edilmesini istiyorlardı²⁹⁴.

3- Hukuki Nedenler

Pleb'ler sadece kamusal haklarda değil, özel hukuka ilişkin haklarda da *patricius*'larla eşit değildi. Sadece *patricius*'larla ticari ilişkiler kurabiliyor, fakat onların ne mirasçısı olabiliyor ne de onlarla evlenebiliyorlardı²⁹⁵.

Mülkiyet, aile, miras gibi özel hukuk alanına giren konular örf ve âdet hukuku tarafından düzenleniyordu. Örf ve âdet hukuku ise *patricius* sınıfından gelen rahip hukukçuların tekelindeydi. Örf ve âdet hukuku kuralları ile din kurallarının iç içe

²⁹⁰ Tanilli, Server, Yüzyılların Gerçeği ve Mirası, I. Cilt İlkçağ: Doğu, Yunan, Roma, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017, s.364.

²⁹¹ İplikçioğlu, s.71-72.

²⁹² Tahiroğlu/Erdoğan, s.17-18.

²⁹³ Demircioğlu, s.88.

²⁹⁴ Demircioğlu, s.87-89.

²⁹⁵ Söğütlü Erişgin, s.75.

geçtiği Roma'da, her ikisini de en iyi bilen ve toplumun en bilge kişileri olanlar rahiplerdi ve bu özellikleri onları hukuk alanındaki etkili kişiler hâline getirmişti²⁹⁶.

Rahipler (*pontifex*'ler) öncelikle başrahibin (*pontifex maximus*) başkanlığında dinî işlerle ilgileniyorlardı. Bu insanlar Roma'nın en bilgili ve eğitilmiş kişileri idi ve yazıya, takvime ve geleneklere hâkimlerdi. Yıllar içinde biriktirdikleri hukuk bilgisini arşivlerinde tutar, takvimin ve geleneklerin tespitini onlar yapardı²⁹⁷. Her yıl bu rahipler topluluğundan bir rahip, insanların hukuki sorunlarını çözüme kavuşturması amacıyla tespit edilirdi²⁹⁸.

Rahip hukukçular hukuk alanındaki etkin konumlarını, eğitilmiş olmalarının yanı sıra hukuk bilgilerini başkalarıyla paylaşmamalarına da borçluydular. Arşivlerinde birikmiş olan cevaplar ile danışmalardan oluşan hukuk bilimini ve uygulamada kendilerinin ortaya koydukları hukuki şekilleri, yalnızca onlar biliyorlardı. Bu sayede hukuk bilgisi, onlar dışında kimsenin ulaşamadığı gizli bir alan hâlini almıştı²⁹⁹.

Rahiplerin birinci işi kanunları yorumlamaktı. Özellikle XII Levha Kanunu'nu yorumlayan ve uygulamaya sokan rahiplerdi. Rahiplerin bir diğer işi hukuki şekilleri oluşturmaktı. Bu kişiler çeşitli hukuki işlemlere, sağlar arası işlemlerle ölüme bağlı olarak yapılan işlemlere ve *legis actio*'lara belirli şekilleri vermişlerdi. Şekillendirme çalışmaları onları, *ius civile*'nin yaratıcıları arasında birinci sıraya sokmuştu. Rahiplerin bir diğer işi ise kendilerine hukuki sorunlar hakkında soru sormuş kişilere açıklamalarda bulunmak, görüş ve düşüncelerini bildirmektir³⁰⁰.

Patricius'lardan oluşan rahipler, hukuk bilgisini sıkı bir şekilde saklıyorlardı³⁰¹. Hukuk bilgisi dinî bir sır olarak kabul edildiği için de halka kapalıydı. Halk, yazılı olmayan hukukun kendisine uygulanacak kuralları hakkında bilgi sahibi olamıyordu. Kimi zaman bu durum *pleb*'lerin, *patricius*'lardan oluşan *magistra*'ların keyfî kararları ile karşı karşıya kalmasına sebep oluyordu³⁰². Mahkemelerde *pleb*'leri savunacak kimse de söz konusu değildi. Bundan dolayı onlar da vergi tarhına, askere

²⁹⁶ Söğütlü Erişgin, s.75.

²⁹⁷ Karagöz, Havva, Hukuk Kuralı (Regula Iuris) Kavramı, On İki Levha Yayıncılık, 2010, s.6.

²⁹⁸ Söğütlü Erişgin, s.75.

²⁹⁹ Karagöz, s.6-7.

³⁰⁰ Schwarz, Çev. Rado, s.108-109.

³⁰¹ Schwarz, Çev. Rado, s.109.

³⁰² Söğütlü Erişgin, s.75-76.

alınmalara ve borçlanmalara ilişkin verilen keyfi kararlara karşı hukuki koruma istiyorlardı³⁰³. Eğer hukuk yazılı hâle getirilirse hem toplumun bütün kesimlerinin hukuk bilimi ile uğraşmasının önü açılacak hem de sihirli ve kutsal sayılan yazının bu özellikleri bozulabilecekti³⁰⁴.

Patricius'larla *pleb*'ler arasında evlenme yasağının olması, *pleb*'lerin Romalılara özgü hukuki işlemleri yapamamaları onların hukuk alanında karşılaştıkları diğer sıkıntılardı³⁰⁵.

İki sınıf arasındaki uyuşmazlıklar dinî sahada da kendini gösteriyordu. Rahip topluluklarına sadece *patricius*'lar katılabiliyor, *pleb*'lere ise rahip olabilme hakkı tanınmıyordu³⁰⁶.

Bir Romalının hayatında din önemli bir yer tutuyor ve Romalılar dini tanrıların iradesine bağlılık olarak kabul ediyorlardı. İnançlarına göre tanrısal güç her yerdeydi. Doğa olaylarında olduğu kadar, insan ve devlet hayatının her noktasında da tanrısal gücün var olduğunu kabul ediyorlardı³⁰⁷. Onlara göre tanrısal güç veya irade her yerde ve her şeyde kendini belli ediyordu. Tanrısal güç ile ilgili bilebildikleri tek şey bu gücün bir eylemde bulunmasıydı ve bunu meydana gelen sonuçlardan anlayabiliyorlardı³⁰⁸.

Romalıların devlet dininde yer alan güçlü tanrı ve tanrıçaları ile evleri koruyan dost canlısı ev perileri olmak üzere iki tür tanrıları vardı. Onlarca tanrı ve tanrıça arasından en önemlileri *Juppiter*, *Juno* ve *Minerva* idi. Çoğu Roma tanrısı gibi bu tanrılar da Yunanlardan ödünç alınmıştı. *Juppiter* aslında Yunan tanrısı *Zeus*, *Juno* aslında *Hera*, *Minerva* ise *Athena*'ydı. Her tanrı yaşamın ya da doğanın farklı bir yönünü kontrol ederdi³⁰⁹. *Saturnus*³¹⁰ tohumlara, *Faunus* sürülere, *Vulcanus* ateşe

³⁰³ Demircioğlu, s.87.

³⁰⁴ Söğütlü Erişgin, s.75-76.

³⁰⁵ Üçer, s. 19.

³⁰⁶ Demircioğlu, s.89.

³⁰⁷ Demircioğlu, s.63.

³⁰⁸ Barrow, Reginald Haynes, Romalılar, Çev. Ender Gürol, 3. Baskı, İz Yayıncılık, 2018, s.14.

³⁰⁹ Bingham, Jane/Chandler, Fiona/Chisholm, Jane/Harvey, Gill/Miles, Lisa/Reid, Struan/Taplin, Sam, Antik Dünya Ansiklopedisi, Çev. Zeynep Tür, Tübitak Popüler Bilim Yayınları, 2010, s.298 ve 326.

³¹⁰ Roma'da *Saturnus* onuruna *Saturnalia* adlı bir festival düzenlenirdi. Roma'nın en gözde festivali hâline gelmiş olan *Saturnalia*'nın etkileri günümüzde Noel ve yeni yıl kutlamalarında hâlâ hissedilmektedir. Adı geçen festivalin Roma toplumuna ilişkin ilginç bir yönü de vardı. Tüm işlerin askıya alındığı, bazı ahlaki kısıtlamaların esnetildiği, nispeten bir serbestinin olduğu *Saturnalia*'da, kölelere yılın diğer dönemlerinden farklı olarak sevdikleri şeyleri söyleme ve yapma özgürlüğü geçici

bakardı. Tanrı *Tellus* tarlada tahılı saklarken o tahılı büyüten *Ceres*, içini dolduran *Ops*, tahılın ambara gelmesine yardım eden de *Consus* idi³¹¹.

Tanrısal gücü her yerde sezebilen Romalı, tanrıların teveccühünü kazanabilmek için her şeyi yapmaya hazırdı. Tanrıların kendisiyle ilgilendiğini ve tüm hareketlerini takip ettiğini düşündüğü için de dindardı. Fakat Romalılar tanrılarına gönüllü ve karşılıksız olarak ibadet etmiyor ve onları bu şekilde kutsallaştırmıyorlardı. Aksine ibadet ederken, tanrılara kurban sunarken veya dinî şenlikler düzenlerken tüm bunları tanrılardan bir karşılık bekleyerek gerçekleştiriyorlardı. Beklentileri tanrıların kendilerini koruması ve onlara yardım etmesiydi. Romalılar ibadetlerini korku ile karışık titiz bir şekilde ve ciddiyetle yerine getiriyorlardı. Herhangi bir ihmallerinin tanrıları kızdırabileceğini ve başlarına her türlü felaketin gelebileceğini düşünüyorlardı. Tanrıların hiddetine uğramamak için de onlara kurbanlar sunuyorlardı. Tüm bunlar ortaya koymaktadır ki Romalıların tanrılara bağlılığı şartlı (*do ut des* = veriyorum ki veresin) bir bağlılıktı ve kalbî olmaktan ziyade akliyd³¹².

Roma dini kutsal törenler (*sacra*) ve kehanetler (*auspicia*) olmak üzere ikiye ayrılmaktaydı. *Sibylla*³¹³ kitaplarının birtakım belirti ve olağanüstü olaylardan yola çıkılarak yorumlanması ise Roma dininin bir diğer kısmını oluşturuyordu. *Sacra* adı verilen kutsal törenler *pontifex*'ler tarafından yönetilirdi. Yaşam boyu görev yapan *pontifex*'ler, *patricius*'lar arasından seçilirdi. Başlangıçta *patricius* soyundan gelen üç adet *pontifex*'in olduğu, bunlardan birinin hayatını kaybetmesi hâlinde kalan ikisi tarafından yeni *pontifex*'in seçildiği düşünülmektedir. M.Ö. 300 yılında *pontifex*'lerin sayısı dokuzaya yükseltilmiş, *pleb*'lere de *pontifex* seçilebilme hakkı tanınmıştır. *Pontifex* kurulunun üye sayısı *Sulla* zamanında on beşe, *Caesar* zamanında ise on altıya çıkartılmıştır. M.Ö. 104 yılının ardından *pontifex*'ler kısmen halk seçimiyle göreve gelmiş, bu düzenleme daha sonra *Sulla* tarafından kaldırılmıştır³¹⁴.

Pontifex kurulunun yetki ve sorumlulukları diğer rahip kurullarına göre oldukça genişti. Kurban törenlerinin, tapınma ayinlerinin, *Iudi* adı verilen oyunların doğru bir şekilde yürütülüp herhangi bir sıkıntının yaşanmaması onların

olarak sunulmaktaydı. *Britannica Online*, vers 98. 6 Mart 2019, Encyclopaedia Britannica, 9 Haziran 2020 (<https://www.britannica.com/topic/Saturn-god>).

³¹¹ Demircioğlu, s.63-64.

³¹² Demircioğlu, s.65-66.

³¹³ Latince *Sibylla*, gelecek hakkında bilgi veren kişi anlamına gelmektedir. *Atlan*, s.338.

³¹⁴ Aşkit, Çağatay, *Auspicium et Imperium: Roma Cumhuriyet Döneminde İç Siyaset ve Kehanet*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, 2011, s. 7-9.

sorumluluğundaydı. Roma ay takvimini güneş takvimiyle eşitlemek için artık ayı eklemek (*intercalatio*), resmî işlerin yapılabileceği günleri (*dies fasti*³¹⁵), yapılamayacağı günleri (*dies nec fasti*³¹⁶) ve halkın toplantıya çağrılabilceği günleri (*dies comitiales*) belirlemek onların göreviydi. Evlat edinme, vasiyet ve miras gibi konularda da söz sahibiydiler³¹⁷. *Pontifex* kurulunun başındaki kişi olan başrahip (*pontifex maximus*), hak ehliyetine sahip bir Romalının evlat edinilmesinde önemli bir rol oynar; *confarreatio* denilen, evlenen kadını eşinin egemenliği altına sokan işlem sırasında da *Juppiter* rahibi (*flamen dialis*) ve on tanık ile birlikte hazır bulunurdu³¹⁸.

Pontifex kurulunda *pontifex*'ler dışında diğer resmî rahipler de görev alırdı. *Juppiter*'e tapınmadan sorumlu olan *flamen dialis*, *Mars*'a tapınmadan sorumlu olan *flamen martialis* ve *Quirinus*'a tapınmadan sorumlu olan *flamen quirinalis*, Cumhuriyet Dönemi'nin *pontifex* kurulunda yer alan diğer rahiplerdi³¹⁹.

Roma'nın ilk zamanlarında kanunlar yazılı değildi³²⁰. Halkın büyük bir kısmının hukuk tekniğinden haberi yoktu. Halk kanunun içeriğini yaklaşık olarak bilse dahi onun nasıl uygulanacağını bilmiyordu. Bu koşullarda Roma'da *iurisprudentes* (*iurisprudens*'ler) denilen hukuk bilginleri ortaya çıkmıştı. *Iurisprudens*'lerin otoritesi ve etkisi o kadar yüksekti ki söyledikleri ilkeler, yürürlükteki hukukun bir parçasıymış gibi değerlendirilmekte, herkes tarafından kabul edilmekte ve bahsi geçen ilkelere uymanın zorunlu olduğu düşünölmekteydi. Böylece hukuk bilginleri hukuku meydana getiren en önemli unsurlardan biri hâline gelmişti. İlk zamanlardan başlayarak M.Ö. III. yüzyılın başlarına kadar hukukçuluk görevini *pontifex*'ler yürütmüşü³²¹. Çünkü kanunların din kaynaklı olduğu kabul ediliyordu. Bu nedenle de hukukun nasıl işleyeceğinin belirlenmesi *pontifex*'lere bırakılmıştı³²².

Başlangıçta Roma'da hukuk dinden tamamen ayrılmış değildi. İlahi hukuk olan *fas* ile beşerî hukuk olan *ius* iç içeydi. Bu atmosferde rahipler, hukuk kuralları ile örf ve âdetleri yorumlayarak onları ilahi hukukun ilkeleriyle uyumlu bir şekilde

³¹⁵ Yargılamaların yapılabildiği, bayramlar ile dinî ayinlere ayrılmış günlerin dışında geriye kalan günlerdir. **Umur**, Lügat, s.58.

³¹⁶ Bayram ve dinî ayinlere ayrılmış günlerdir. Bu günlerde *comitia*'lar toplanamaz, yargılamalar yapılamazdı. **Umur**, Lügat, s.58.

³¹⁷ **Aşkit**, s.9.

³¹⁸ **Tahiroğlu/Erdoğan**, s.53.

³¹⁹ **Aşkit**, s.9.

³²⁰ **Üçer**, s.60.

³²¹ **Umur**, Tarihî Giriş ve Kaynaklar, s.181-182.

³²² **Üçer**, s.60.

yürütebilecek en uygun kişilerdi³²³. Rahiplerin aynı zamanda hukukçu olması benzeri olmayan bir durum da değildi³²⁴. Din adamlarının hukukla olan ilişkisi günümüze kadar uzanmaktadır. Semavi dinler olarak adlandırılan üç dinde de din adamları hukuksal uyuşmazlıklara bakmışlardır. İslamiyet'te Şeri Hukuk, Hristiyanlıkta Kilise Hukuku bir hukuk alanı olarak varlık göstermiştir³²⁵. Hukuk tarihimizde Osmanlı Devleti'nde de yargı teşkilatının temel kişisi olan kadıların Şeriat adına hüküm verdikleri kabul edilir, onlar İslamiyet'in ve dolayısıyla devletin sembolü olarak görülürlerdi³²⁶.

Roma'nın rahip sınıfı mensupları toplumun önde gelenleriydi ve diğerlerine oranla daha kültürlü kimselerdi. Okuryazar olmaları sayesinde ağızdan ağıza söylenerek gelen gelenekleri yazıya geçiren, okuyan ve anlayan sadece onlardı. Uzun bir süre bu gelenekleri en iyi şekilde bilerek uygulamasını aynı şekilde yapabilen sadece onlar olmuştu. Rahipler hukukun uygulanması işini kendi tekellerinde tutabilmek için de birtakım önlemler almışlardı. Örneğin düzenledikleri takvimleri kimseye göstermemişler, hangi günler dava açılabileceğinin bilgisini sadece kendilerinde tutmuşlardı.

Hukuki faaliyetleri üç noktada yoğunlaşıyordu. Bunlardan birincisi hukukçuların her daim yapmış oldukları kanunları yorumlama faaliyetiydi. Özellikle XII Levha Kanunu yürürlüğe girdikten sonra, bu kanunu yorumlayan ve uygulamaya sokan rahiplerdi. Rahip hukukçuların bir diğer hukuki faaliyeti, hukuki işlemlere şekil vermektir. Yaşayanlar arasındaki işlemlere, ölüme bağlı olarak yapılan işlemlere, usul hukukundaki *legis actio*'lara belirli şekiller onlar tarafından verilmişti. Yürüttükleri diğer hukuki faaliyet ise kendilerine hukuki sorunlar hakkında sorulan sorulara yanıt vermek ve bu sorunlara ilişkin görüşlerini bildirmektir³²⁷.

Rahip hukukçular başlarda sadece *patricius*'lar arasından seçiliyordu. Takvim bilgilerini gizli tutarak sahip oldukları bilgileri *pleb*'lerin aleyhine olacak şekilde kullanıyorlardı. Önlerine bir *pleb*'in davacı olduğu uyuşmazlık geldiğinde, o günü çoğunlukla uğursuz gün (*dies nec fasti*) olarak kabul ediyorlardı. Fakat bir *patricius*

³²³ Umur, Tarihî Giriş ve Kaynaklar, s.182.

³²⁴ Schwarz, Çev. Rado, s.107.

³²⁵ Üçer, s.60.

³²⁶ Üçok, Coşkun/Mumcu, Ahmet/Bozkurt, Gülnihal, Türk Hukuk Tarihi, 19. Baskı, Turhan Kitabevi Yayınları, 2017, s.239.

³²⁷ Schwarz, Çev. Rado, s.108-109.

davacı olursa o gün uğurlu gün (*dies fasti*) olarak değerlendiriliyordu. Takvim bilgileri gizli tutulduğu için de hangi günlerin uğurlu hangi günlerin uğursuz olduğunu *pleb*'lerin bilebilmesi mümkün değildi³²⁸. Bu hareket tarzları ile *pleb*'lerin davacı oldukları uyuşmazlıklara bakmaktan kaçınabiliyorlardı.

Rahip hukukçuların hukuk üzerindeki etkisi, XII Levha Kanunu'nun yürürlüğe girmesinin ardından bir buçuk yüzyıl kadar daha sürmüştü. Sınıf mücadelesi devam ederken *pleb*'ler, rahiplerin hukuk alanındaki bu ayrıcalığını kırmak istiyorlardı. Çünkü rahipler *patricius*'lar arasında seçildikçe *pleb*'lerin çıkarları güvende olmayacaktı³²⁹. Bu sebeple *pleb*'ler, rahiplerin hukuk alanındaki tekeli kırmaya ve hukuku halka yaymaya çalışmışlardı. XII Levha Kodifikasyonu bu uğurda atılan önemli bir adımdı. Fakat XII Levha Kanunu'na rağmen rahiplerin hukuki durumu varlığını bir süre daha devam ettirmişti. *Pleb*'lerin *magistra*'lıklara ve dinî makamlara gelmeleriyle birlikte rahiplerin hukuk alanındaki tekeli yıkılmaya başladı³³⁰.

M.Ö. 304 yılında çeşitli *magistra*'lıklarda bulunmuş olan devlet adamı *Appius Claudius*, bir azatının oğlu olan yazmanı *Flavius*'a *legis actio*'ları (kanuni dava şekillerini) vererek yayımlattırdı. O güne kadar *legis actio*'lar XII Levha Kanunu'nda yer aldığı kadarıyla biliniyordu. Bunlarla ilgili ayrıntılar rahiplerin arşivlerindeydi ve bu yüzden davalar sadece rahiplerin yardımıyla açılabilirdi. *Legis actio*'ların yayımlanması ile birlikte dava açmak isteyen kimselerin dava açarken bahsi geçen bilgilerden yararlanabilmesi mümkün hâle gelmiştir³³¹. Söz konusu esere *ius Flavianum* denmiş ve bu önemli eser yüzyıl kadar, ondan daha iyi hazırlanmış bir eser olan ve *Sextus Aelius Petus Cato* tarafından çıkarılan *ius Aelianum*'a kadar uygulamada kalmıştır. Ayrıca *Flavius*, *legis actio*'larla birlikte uğurlu ve uğursuz günleri gösteren takvim listelerini de yayımlamıştır³³².

Ius Flavianum'dan sonra hukukun gizliliği yavaş yavaş ortadan kalktı. *Pleb* sınıfından seçilen ilk başrahip *Tiberius Coruncanius*, kendisine yöneltilen soruları herkesin önünde yanıtlamaya başladı. *Ius civile*'nin kapalı bir topluluk olan rahiplerin tekeliinden çıkıp herkese mal olması, hukuk biliminin laikleşmesini hızlandırdı ve

³²⁸ Üçer, s.60-61.

³²⁹ Umur, Tarihî Giriş ve Kaynaklar, s.186.

³³⁰ Schwarz, Çev. Rado, s.109.

³³¹ Tahiroğlu/Erdoğan, s.54.

³³² Umur, Tarihî Giriş ve Kaynaklar, s.186.

hukukla ilgili ilk yayınların ortaya çıkmasını sağladı³³³. Fakat yine de laik hukukçu sınıfı yetişene kadar Roma’da rahip hukukçular hukuka egemen olmaya devam etti³³⁴.

Çok tanrılı bir inanca sahip olan Romalılara göre³³⁵, her tanrının gökyüzünde bir yeri bulunmaktaydı. Tanrıların kendilerinden hoşnut olup olmadıklarını kuşların uçuşundan veya şimşegın çakmasından anlamaya çalışırlardı³³⁶. Onlara göre tanrılar irade ve isteklerini bazı işaretlerle insanlara bildirir, bu işaretlerin görülüp yorumlanmasıyla da gelecekte haberdar olunabilirdi³³⁷. Söz konusu işaretlerin yorumlanmasını *augur* adı verilen kâhinler yapardı. Kuşların uçuşundan, ötüşünden, yem yiyişinden; kurban edilen hayvanların bağırsaklarının görünümünden ve gökyüzünde meydana gelen değişikliklerden hareket ederek *augur*’lar geleceği tahmin etmeye çalışır, bu noktada yapılması gereken kamusal işlerle ilgili krala bilgi verirlerdi³³⁸. Bu kişiler toplum tarafından devlet dininin baş tanrısı *Juppiter Optimus Maximus*’un gönderdiği işaretleri yorumlayan resmî görevliler olarak kabul edilirdi. *Augur*’lar gelecekte haber vermezlerdi. Onların işaretlere getirdikleri yorumlar, tanrının kendisine danışılan konuya onay verip vermediğine ilişkindi³³⁹.

Augur’lar, *pontifex*’lerin yaşadığı değişimlerin benzerini yaşamışlardı. Tıpkı *pontifex*’lerde olduğu gibi başlangıçta *patricius* soyundan gelen üç adet *augur*’un olduğu, bunlardan birinin hayatını kaybetmesi hâlinde kalan ikisi tarafından yeni

³³³ **Umur**, Tarihî Giriş ve Kaynaklar, s.186.

³³⁴ **Tahiroğlu/Erdoğan**, s.55.

³³⁵ Bu çalışmada Roma’nın Krallık Dönemi ile Cumhuriyet Dönemi’nin üzerinde ağırlıklı olarak durulmaktadır. Söz konusu devirlerde hem devlet gücünü elinde tutanlar hem de halk çok tanrılı dine inanıyorlardı. Fakat varlığı iki bin iki yüz yıl (M.Ö. 753 – M.S. 1453) boyunca devam eden Roma’da, egemen olan dini anlayış her zaman çok tanrıcılık (paganizm) değildi. Roma tarihine damgasını vuran diğer bir inanç sistemi Hristiyanlıktı. Önceleri halk arasında, daha sonra üst sınıflar arasında yayılan Hristiyanlık dini ilk zamanlar hoş karşılanmamış, İlk İmparatorluk Dönemi’nin (*Principatus*) başlarından itibaren Romalı yöneticiler bu dine karşı mücadele yürütmüşlerdir. Hristiyanlara karşı yapılanların zulüm boyutuna ulaşması Aziz Pavlos’un yargılanmasıyla başlamış, sonrasında İmparator Nero ile İmparator *Dioecletianus* zamanında devam etmiştir. Fakat zaman içinde bu tablo Hristiyanların lehine değişmeye başlamıştır. M.S. 311’de İmparator *Galerius Valerius Maximianus* tarafından yayımlanan “Hoşgörü Emirnamesi” ile Hristiyanlara kamu düzenini bozmamak kaydıyla dinlerini yaşayabilme özgürlüğü getirilmiştir. Kısa bir süre sonra M.S. 313’te İmparator *Constantinus*’un, imparatorluk memurlarına gönderdiği emirname (Milano Emirnamesi) ile hiç kimsenin dinî inancını yaşamamasından alıkonulamayacağı, Hristiyanların ve diğer inançlara inanan herkesin istedikleri gibi dinlerini yaşayabileceği, hiçbir dinin ve o dine inananların hor görülemeyeceği hüküm altına alınmıştır. İmparator *I. Teodosius* döneminde de Hristiyanlık Roma’nın resmî dini olarak kabul edilmiştir. **Söğütü Erişgin**, s. 225-227. Tarihsel süreç ana hatlarıyla bu şekilde gerçekleşmiş olmakla birlikte, üzerinde durulan devirler Romalıların henüz Hristiyanlaşmaya başlamadığı zamanlardır.

³³⁶ **Söğütü Erişgin**, s.40.

³³⁷ **Demircioğlu**, s.67.

³³⁸ **Söğütü Erişgin**, s.40.

³³⁹ **Aşkit**, s.15.

augur'un seçildiği düşünülmektedir. M.Ö. 300 yılından sonra *augur* kurulundaki üye sayısı dokuza yükseltilmiş, *pleb*'lere de *augur* olabilme hakkı getirilmiştir³⁴⁰. Kurulun üye sayısı *Sulla* zamanında on beşe, *Caesar* zamanında da on altıya çıkartılmıştı. Yine *pontifex*'lerde olduğu gibi M.Ö. 104 yılının ardından *augur*'lar kısmen halk seçimiyle göreve gelmiş, bu düzenleme daha sonra *Sulla* tarafından kaldırılmıştır³⁴¹.

Augur'lar sürgüne gönderilseler veya mahkemede suçlansalar dahi görevleri devam eder, hayat boyu görevlerinin başında kalırlardı. Onların kurul olarak yürüttükleri görevler ile bireysel gerçekleştirdikleri görevler birbirinden farklıydı. Kurul olarak başta gelen görevleri *augur*'luk öğretisini korumak ve gelecek kuşaklara aktarmaktı (*disciplinam tenere*). Görev alanlarına giren konularda bir sorun ortaya çıkar ve senato kendilerine bu sorun hakkında danışırsa ilgili konuda karar alır (*decreta*) ve alınan kararı senatoya bildirirlerdi (*responsa*). Kurulun bir diğer görevi kentin içinde ve dışında *auspicium*'ların alınması gereken kutsal yerleri (*templa*) belirlemektir. Bunun için bildikleri dünyayı *pomerium*, *ager effatus*, *ager Romanus*, *Gabinus*, *peregrinus*, *hosticus* ve *incertus* olarak yedi bölgeye ayırmışlardı. İlk bölge kentin kutsal alanı sayılan ve kentle dış dünyayı birbirinden ayıran *pomerium*'du. *Augur*'lar bu bölgeyi duvar olmaksızın belirli işaretleri kullanarak sınırlamışlardı. *Pomerium*'un dışında kalan topraklara *ager effatus* deniyordu ve bu bölgenin sınırları da *cippi* denilen taşlarla belirleniyordu³⁴². *Ager Romanus* ise Roma Kent Devleti'ni oluşturan araziydi³⁴³.

Kentin sınırları içinde yapılacak bir toplantı için *auspicium*'a başvurma işlemi (*auspicatio*) *pomerium*'da yapılırdı. *Ager effatus*'un dışında ise pek toplantı yapılmazdı. Eğer bir *magistra*, *comitia centuriata*'yı toplamak maksadıyla *pomerium*'un dışına çıkarsa bunun için özel bir *auspicium* almalıydı. *Augur*'lar yeryüzünü ayırdıkları bu bölgelerin hepsini kutsamışlardı (*inauguratio*)³⁴⁴.

Pontifex ve *augur* kurulları dışındaki bir diğer rahipler kurulu *quindecimviri sacris faciundis*'ti. Kurul başlangıçta *patricius* soyundan gelen iki rahipten

³⁴⁰ Bu değişiklikler *lex Ogulnia* ile hayata geçirilmiştir. Söz konusu kanuna göre sadece *augur* kurulunun değil, *pontifex* kurulunun da dört üyesinin *pleb*'ler arasından seçileceği hüküm altına alınmıştır. **Umur**, Lügat, s.120.

³⁴¹ **Aşkit**, s.15.

³⁴² **Aşkit**, s.15-16.

³⁴³ **Umur**, Lügat, s.22.

³⁴⁴ **Aşkit**, s.16-17.

oluşuyordu. Adı da *duumviri sacris faciundis* idi. M.Ö. 336 yılında yasalaşan *lex Licinia Sextia*'nın ardından kurulun üye sayısı ona yükselmiş ve üyelerin yarısı *patricius*'lardan yarısı da *pleb*'lerden seçilmeye başlanmıştı. On kişilik kurulun adı *decemviri sacris faciundis*'ti. M.Ö. 51 yılında ise kurulun üye sayısı on beşe yükselmiş, adı da *quindecemviri sacris faciundis* olarak değişmişti³⁴⁵.

Hayat boyu görev yapan *quindecemviri sacris faciundis*'in üyelerinin başlıca görevleri *Sibylla* kitaplarını korumak, bir *prodigium*³⁴⁶ söz konusu olduğunda senatonun gerek görmesi hâlinde bu kitaplara danışmak ve kitaplardan elde ettikleri bilgileri yorumlamaktı³⁴⁷. Son derece gizli tutulan bu kitaplara, sadece *augur* kurulunun tavsiyesi üzerine senatonun vereceği bir önerge ile *quindecemviri sacris faciundis*'in üyeleri başvurabilirdi³⁴⁸.

Roma'da *haruspex*'ler denilen bir rahipler kurulu daha vardı. Etrüsk kökenli olan bu rahipler hayvanların iç organlarını incelerlerdi. *Etruria*'nın önde gelen aileleri arasından seçilen *haruspex*'ler, Roma'nın dinî ve siyasi yaşamında önemli bir rol oynamışlardı. Kamu binalarına ve heykellere düşen yıldırımların yorumlanması, kurban edilen hayvanların iç organlarının, özellikle karaciğerinin incelenmesi ve *prodigum*'larının nedenlerinin açıklanarak tanrıların öfkесinin yatıştırılması, *haruspex*'lerin faaliyet yürüttükleri alanlardı. Senato uygun gördüğü zamanlarda bu konulara ilişkin olarak *haruspex*'lere danışır ve onların önerilerini dinlerdi. *Haruspex*'ler tıpkı *decemviri sacris faciundis* kurulu üyelerinin yaptığı gibi tanrılarla toplum arasındaki uyumu sağlayabilmek adına tanrıların neye öfkелendiğini araştırıp öğrenir ve bu öfkenin nedeninin ortadan kaldırılması (*expiatio*) için uğraşırdı³⁴⁹.

³⁴⁵ Aşkit, s.13-14.

³⁴⁶ Romalılar tıpkı Eski Çağ'ın diğer kavimleri gibi deprem, salgın hastalık, kuraklık, çok sert geçen mevsimler ya da hayvan veya insanların normal olmayan doğumları gibi uç olayları açıklamakta zorlanmışlar ve bunları tanrıların duyduğu öfke nedeniyle kendilerine gösterdiği uğursuz işaretler olarak değerlendirmişlerdir. Bu uğursuz işaretlere de *prodigium*, *portentum* ya da *ostentum* demişlerdir. Aşkit, s. 9-10.

³⁴⁷ Aşkit, s.14.

³⁴⁸ Robinson, Olivia, Blasphemy and Sacrilege in Roman Law, Irish Jurist, 1973, s.357. Söylenceye göre *Sibylla* kitapları Roma'ya son kral *Tarquinius Superbus* zamanında getirilmiştir. Kehanetleri içeren bu kitapları satmak isteyen yaşlı bir kadın ile *Tarquinius Superbus* arasında çetin bir pazarlık yaşanmış ve *heksametron* vezniyle Yunanca yazılmış üç rulodan oluşan *Sibylla* kitaplarının yeni sahibi Roma olmuştur. *Juppiter Optimus Maximus* tapınağının yapımı tamamlanınca da rulolar bu tapınakta, yeraltındaki taş bir sandıkta saklanmıştır. Aşkit, s.14.

³⁴⁹ Aşkit, s.X, 10, 11 ve 12.

Her Roma ordusunda din görevlileri ya da rahipler bulunurdu. Askerlerin manevi yönünü desteklemek veya ordunun başarısını sağlamak için yapılan tüm kurban ayinlerini ve dinî törenleri onlar gerçekleştirirdi. Roma ordusundaki din görevlilerinden biri de *haruspex*'lerdi³⁵⁰. Savaş alanlarında hayvanların iç organlarını inceleyerek tanrıların savaşa izin verip vermediğini anlamaya çalışırlardı³⁵¹.

Roma'nın dinî yaşamında *auspicium*'un da önemli bir yeri vardı. Latince kuş anlamına gelen *avis* ile gözlemek anlamına gelen *spicere* kelimelerinin birleşiminden oluşan *auspicium*, tanrıların düşünce ve tutumunu yansıtan işaretlerdi³⁵². Önemli bir işe başlamadan önce tanrıların o işi uygun bulup bulmayacağını anlamak için kuşların uçuşuna bakılır³⁵³ hem kişisel konularda hem de devlet işlerinde *auspicium*'lar dikkate alınırdı. İki tür *auspicium* vardı: *auspicia privata* ve *auspicia publica*. Bir Romalı hayatı ile ilgili önemli bir karar alacağı zaman (evlilik, yeni bir girişim ya da ailevi konular) tanrının onayını almak isteyebilirdi. Buna *auspicia privata* denirdi. Bir de *auspicia publica* vardı. *Auspicium* alma yetkisi olan *magistra*'ların, devlet işleri söz konusu olduğunda tanrıların bu işi onaylayıp onaylamadıklarını anlayabilmek amacıyla başvurdukları *auspicium*'a da *auspicia publica* denirdi. *Auspicium* alma yetkisini her bir *magistra* ardılına aktarırdı. Fakat zaman zaman yeni bir *magistra*'nın seçiminde bir boşluk oluşabiliyordu. Böyle bir boşluk anında, örneğin *interregnum* dönemine geçildiğinde³⁵⁴, normal düzene dönünceye kadar *auspicium* alma hakkı

³⁵⁰ **Sherman**, Charles Phineas, Modernness of Roman Military Law, Illinois Law Review, 1918-1919, s.590.

³⁵¹ **Aşkit**, s.14.

³⁵² **Aşkit**, s.17.

³⁵³ **Umur**, Lügat, s.27.

³⁵⁴ *Interregnum*, kralın ölümünden sonra yeni kralın henüz tahta geçmediği ara döneme verilen addı. Roma'nın ilk kralı *Romulus*'un ölümünün ardından *interregnum*, Krallık Dönemi Roma'sında olağan bir durum hâline gelmişti. **Özer**, Duygu, Roma Hukuku'nda Kralın Seçilme Usulü, YÜHFD, C.XIV, S.2, 2017, s.312. *Interregnum*'un kökeni Roma'ya dair her şeyin başladığı an olan kentin kuruluşuna kadar uzanmaktadır. Efsaneye göre insanlar kurulacak kentin *Romulus* tarafından mı yoksa *Remus* tarafından mı yönetileceği noktasında karar veremedikleri için seçimi tanrıya bırakmışlardı. Tanrıdan gelecek işarete göre, kardeşlerden hangisinin *imperium*'u eline alacağı ve kenti yöneteceği anlaşılacaktı. *Romulus* ve *Remus* kimin kral olacağını anlamak için *auspicium*'a başvurarak farklı tepelere çıkmışlardı. Tanrı onayı anlamına gelen ilk işareti *Remus* almıştı. *Remus* kendisinin kral olacağını habercisi olarak altı tane akbaba gördüğünü söylemişti. *Romulus* ise on iki akbaba gördüğünü ifade etmiş ve her ikisi de kendini kral olarak ilan etmişti. *Remus* kendisinin zaman bakımından avantajlı olduğunu, *Romulus* ise gördüğü akbaba sayısının daha fazla olduğunu ifade etmiştir. Tanrı işaretlerini yorumlama noktasında iki kardeş arasında çıkan kavgada *Remus* hayatını kaybetmiş ve sonrasında *Romulus* kral olmuştur. Bir başka ifadeyle tanrıdan gelen işaretleri her iki kardeş de kendi çıkarlarına uygun gelecek şekilde yorumlamış ve yönetimde hak iddiasında bulunmuştur. *Romulus* ile *Remus* arasındaki bu mücadele, *auspicium*'ların siyasi amaçlı kullanılmasının ilk örneği olarak değerlendirilmektedir. *Romulus*'tan sonra gelecekteki kralın tanrı onayı almadan göreve gelmemesi bir gelene hâline almış, bu gelenek sadece Krallık Dönemi'nde değil, Cumhuriyet Dönemi'nde de *magistra*'ların seçiminde *auspicium*'lara önem verilmiştir. **Aşkit**, s.23-25.

senatonun *patricius* sınıfından gelen üyelerine geçiyordu³⁵⁵. Kritik ara dönemlerde söz konusu hakkın *patricus*'lara tanınmış olması, yaşamın her alanında hissedilen sınıflar arasındaki eşitsizliğin bu alana bir yansımasıydı.

III- KRALLIK DÖNEMİ'NDE TOPLUMSAL SINIFLARIN SİYASİ VE HUKUKİ DÜZENE ETKİSİ

A- Monarşide Hukuk Düzeni

Roma'da krallık rejiminin hüküm sürdüğü dönemde üçlü bir siyasi yapı vardı ve bu yapı rejimin hukuk düzenini şekillendiriyordu. Dönemin söz konusu üç siyasi organı; devletin başındaki kral (*rex*), *comitia curiata* (*curia* meclisleri) ve senato idi³⁵⁶.

Krallık Dönemi'nde Roma Kent Devleti'nin başında, halk tarafından seçilen veya vefat eden kral tarafından hayattayken tayin edilen³⁵⁷, *rex* (kral) ya da *magister populi* (halkın büyüğü) olarak adlandırılan bir şef bulunurdu³⁵⁸. Seçimle ya da tayinle gelmiş olsun, krala *imperium*'u *comitia curiata* tarafından verilirdi³⁵⁹. Kral senatonun onaylamasının ardından da *imperium* hakkını kullanırdı³⁶⁰. Sahip olduğu *imperium* ile kral; başrahip (*pontifex maximus*)³⁶¹, en yüksek yargıç ve ordu komutanı olarak Roma'yı yönetirdi³⁶².

Roma'nın ilk kralı, tanrısal bir dayanağa sahip olup olmadığına ilişkin fallara bakıldıktan sonra, *curia* liderlerinden oluşan halk meclisi tarafından seçilmişti.

³⁵⁵ Aşkit, s.17.

³⁵⁶ Okandan, s.25.

³⁵⁷ Arsal, s.179-180.

³⁵⁸ Söğütlü Erişgin, s.38.

³⁵⁹ Arsal, *imperium*'un *comitia curiata* tarafından verilmesini, Roma'da egemenliğin halka ait olmasından kaynaklandığını ve bunun Roma Kamu Hukuku'nun esas ilkelerinden biri olduğunu belirtmiştir. Arsal, s.180. Umur ise *imperium*'un krala devri için çıkarılan *lex curiata de imperio*'nun aslında krala *imperium*'u vermediğini, *imperium*'un kralın tayini ile kazanılmış olduğunu, aksine bu kanunla *comitia curiata*'nın kralın emirlerine riayet etmeyi kabul ettiğini ifade etmiştir. Umur, Tarihî Giriş ve Kaynaklar, s.16.

³⁶⁰ Senatonun onaylamasına *auctoritas patrum* (ataların onayı) denirdi. Arsal, s.180.

³⁶¹ Roma'da kral başrahipti, fakat onun iktidarı tanrısal sayılmamaktaydı. Romalılar devlet iktidarının daima dünyevi olduğunu kabul etmişler, *imperium*'un temelini devlet örgütünde olduğunu belirtmişlerdir. Din ise Roma'da hiçbir zaman devletten ayrı bir otoriteye dayandırılmamıştır. Umur, Tarihî Giriş ve Kaynaklar, s.17.

³⁶² Atlan, s.19.

Sonraki krallar ise öncelleri tarafından tayin edilmişti. Eğer devletin başındaki kral, ardılını tayin etmeden ölürse yeni kral belirleninceye kadar yönetim senatoya geçerdi³⁶³. Ardından senato, üyelerinden birini kura yöntemiyle geçici şef olarak belirler, bu kişiye de *interrex* (ara kral) denirdi. *Interrex* emirlerine uyulmasını halktan talep edemezdi. Beş gün içinde yeni kral seçilememişse görevinden ayrılmak üzere yerine gelecek *interrex*'i tayin ederdi. Bu durum *interrex*'lerden birinin yeni kralı seçebilmek için *comitia curiata*'yı toplantıya çağırmasına kadar devam ederdi³⁶⁴ ve yeni kral *curia* liderlerinin oluşturduğu *comitia curiata* tarafından seçilirdi³⁶⁵.

Kral hayatı boyunca mutlak bir egemenlik hakkına sahipti³⁶⁶. Devlet hazinesi onun sorumluluğundaydı. Orduya komutanlık eder, savaşa ve barışa karar verir, kamu topraklarının fakir halka dağıtılmasını sağlar³⁶⁷, kentin düzeni ile ilgilenir, kamu suçu işleyenler hakkında yargı yetkisini kullanırdı³⁶⁸. Onun gelenek ve göreneklere dayanan özel hukuk üzerinde ise bir etkisi bulunmuyordu³⁶⁹. Özellikle ceza yargılaması yapma yetkisine sahip olan kral, bu yetkisini bazen tek başına değil, ona eşlik eden bir *consul* yardımıyla da gerçekleştirebilirdi³⁷⁰. Kral herhangi bir vatandaş; ölüme mahkûm edebilir, köle olarak başka bir vatandaşa verebilir veya vatandaşlıktan çıkarabilirdi. Verdiği ölüm kararına karşı *comitia curiata*'ya gidilebilmesine de kendi isterse imkân tanırıdı³⁷¹.

³⁶³ **Söğütü Erişgin**, s.38-39. Kralın hayatını kaybetmesinin ardından yönetimin senatoya geçmesini Okandan, kralın yetkilerinin asıl sahibi olan vatandaşlara ve onların temsilcisi olan senatoya geri gelmesi olarak değerlendirmiştir. **Okandan**, s.27.

³⁶⁴ **Okandan**, s.27. Umur, yeni kralın seçimle belirlenmediğini, bir önceki kral ya da *interrex* tarafından tayin edildiğini ifade etmiştir. **Umur**, Tarihî Giriş ve Kaynaklar, s.16.

³⁶⁵ **Söğütü Erişgin**, s.39.

³⁶⁶ **Oğuzoğlu**, Hüseyin Cahit, Roma Hukuku, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları Yeni Desen Matbaası, 1959, s.16.

³⁶⁷ **Söğütü Erişgin**, s.41.

³⁶⁸ **Umur**, Tarihî Giriş ve Kaynaklar, s.17.

³⁶⁹ Kral özel hukuka ilişkin ihtilaflarda tarafları dinledikten sonra, onlara hakem tayin edebilirdi. **Karadeniz Çelebican**, s.17.

³⁷⁰ Örneğin Roma'nın üçüncü kralı *Tullus Hostilius*, kız kardeşini öldürmekle suçlanan *Horatius*'un davasını görmesi için kendi yetkisini iki komisyon üyesine devretmiş, bu üyelerin vereceği kararın yeniden incelenmesi için de *comitia curiata*'ya ayrı bir yetki tanımıştır. *Horatius*, yapılan yargılama sonucunda ölüm cezasına mahkûm edilmişse de *comitia curiata*'ya yaptığı itiraz neticesinde beraat etmiştir. **Türkoğlu**, Halide Gökçe, Roma Hukukunda Suç ve Ceza, 2. Baskı, Seçkin Yayıncılık, 2017, s.175 ve 178.

³⁷¹ **Okandan**, s.26.

Senato üyeleri kral tarafından seçilir³⁷², devletin diğer görevlilerinin³⁷³ ataması kral tarafından yapılır ve o görevliler kral adına faaliyet gösterirlerdi³⁷⁴. Eğer kral Roma Kenti'nin dışına çıkmak zorunda kalırsa yetkilerini geçici bir süreliğine *praefectus urbi* adı verilen görevliye bırakırdı. *Praefectus urbi*'nin görev süresini kral belirlerdi³⁷⁵.

Kralı yargılayabilecek bir yapı olmadığı gibi, krala verilebilecek bir ceza da mevcut değildi. Ömür boyu görevinin başında kalabildiği için, bu sorumsuzluk hâli hayatının sonuna kadar devam ederdi³⁷⁶. Önüne gelen bir sorun hakkında dilerse *comitia curiata*'nın fikrini alırdı. Fakat var olan kurumların birini bile bu meclisin onayını almadan değiştiremezdi³⁷⁷.

Kralın yetkileri mutlak, fakat sınırsız değildi. Her şeyden önce kral örf ve âdet hukukuna müdahale edemezdi³⁷⁸. Yürürlükteki kanunlar kralın yetkilerinin sınırını oluştururdu. Kral kanunlara tabiydi ve kanunların hükümlerini uygulamakla yükümlüydü. Ancak vatandaşların uygun görmesi hâlinde kanunlara muhalefet edebilirdi. Aksi takdirde bu tip yaklaşımlarının hiçbir hukuki önemi olmadığı gibi, herhangi bir hukuki sonucu da doğmazdı³⁷⁹.

Krallık Dönemi'nin bir diğer siyasi organı, sadece Roma vatandaşlarından meydana gelen ve *comitia curiata* olarak adlandırılan *curia* meclisleriydi.

B- Senatonun Oluşumu

Gens'in temsilcilerinden meydana gelen ve sadece *patricius* sınıfı mensuplarını içine alan, ileri gelenler meclisine senato (*senatus*) denirdi. Senatoda, Roma Kent Devleti'ni meydana getiren *gens*'lerin her biri, bir temsilci ile temsil

³⁷² Oğuzoğlu, s.17.

³⁷³ Devletin diğer görevlileri *praefectus urbi*, *lictor*'lar, ayinleri yöneten rahipler ve askerî işlere bakan komutanlardı. Söğütlü Erişgin, s.41.

³⁷⁴ Üçer, s.10

³⁷⁵ Okandan, s.26.

³⁷⁶ Okandan, s.28.

³⁷⁷ Oğuzoğlu, s.17.

³⁷⁸ Söğütlü Erişgin, s.42.

³⁷⁹ Okandan, s.27-28.

edilirdi³⁸⁰. Roma otuz *curia*'ya ayrılmıştı ve her *curia* on tane *gens*'ten oluşuyordu. Böylelikle senatodaki üye sayısı da üç yüz rakamını bulmuş oluyordu³⁸¹.

Senato üyeleri kral tarafından belirlenir ve ömür boyu görevde kalırlardı³⁸². Senato üyesi olabilmek için kırk beş yaşını tamamlamış olmak gerekirdi. Bundan dolayı bu meclise yaşlılar kurulu anlamına gelen “*senatus*”³⁸³ adı verilmişti. Senato üyeleri Roma toplumunda söz sahibi olan ve tecrübelerinden yararlanılabilecek kimselerdi³⁸⁴. Bu kişilere *senator* dışında³⁸⁵, *gens*'lerin şefleri oldukları için *patres* (atalar) de denirdi³⁸⁶.

Senato kral için bir danışma organıydı ve kralın gerekli gördüğü hâllerde onun isteği ile toplanırdı. Kral herhangi bir konu hakkında senatoya fikrini almak için başvurduğunda, senato o konuya ilişkin görüş ve yorumunu açıklardı³⁸⁷. Fakat kral senatonun görüşlerine uymak zorunda değildi. Bu açıdan senatonun siyasi bir otoritesi yoktu³⁸⁸. Kralın yüksek öneme haiz sorunlarda senatonun fikrini alması ise teamül hâline gelmişti³⁸⁹. Onun senatoya danışmaması, hiçbir zaman elinde bulundurduğu iktidarı suistimal ettiği şeklinde değerlendirilmemişti³⁹⁰.

Comitia curiata'nın aldığı kararlar, senato tarafından tasdik edilmedikçe (*auctoritas patrum*) geçerli olmazdı. Zira *comitia curiata gens* üyelerinden, senato ise *gens*'lerin şeflerinden meydana geliyordu³⁹¹. *Gens* içinde şefe olan bağlılık siyasi işleyişe de yansımıştı.

Senato hiçbir konuda kendiliğinden harekete geçemezdi. Bunun tek istisnası *interrex* seçimi idi. Kralın ölümü sonrası, *comitia curiata*'nın yeni kralı seçene kadar

³⁸⁰ Okandan, s.29.

³⁸¹ Arsal, s.181. Başlangıçta senatonun üyesi sayısı üç yüz değildi. Roma'ya yeni *gens*'lerin dâhil olmasıyla beraber senatonun üyesi sayısı da artmıştı. Berki, s.20. Daha sonraları artışın devam etmesi üzerine *gens* şeflerinin tümü değil, sadece kralın seçtikleri senato üyesi olabiliyordu. Söğütü Erişgin, s.45. *Gens*'lerin ortadan kalkması ile birlikte *gens* şeflerinin varlığı sona ermiş, senato üyelerinin tamamının atanmasında tek yetkili kişi kral olmuştu. Umur, Tarihî Giriş ve Kaynaklar, s.22.

³⁸² Okandan, s.29.

³⁸³ Latince *senis* yaş, *senior* ise yaşlı demektir. Üçer, s.12.

³⁸⁴ Akıncı, s.23.

³⁸⁵ Umur, Tarihî Giriş ve Kaynaklar, s.21.

³⁸⁶ Arsal, s.181. Daha önce ailesinden kimsenin senatör olmadığı biri senatoya girdiğinde, o kişiye senato geleneğinden gelmediğini vurgulamak adına *novus homo* (yeni kişi) denirdi. Üçer, s.12.

³⁸⁷ Okandan, s.29.

³⁸⁸ Söğütü Erişgin, s.45.

³⁸⁹ Umur, Tarihî Giriş ve Kaynaklar, s.22.

³⁹⁰ Okandan, s.29.

³⁹¹ Umur, Tarihî Giriş ve Kaynaklar, s.22. Atlan, *comitia curiata*'dan geçmiş kararlar hakkında senatonun krala sadece fikrini söyleyebildiğini, kralın da bununla bağlı olmadığını ifade etmiştir. Atlan, s.20. Demircioğlu da benzer görüşü taşımıştır. Bkz. Demircioğlu, s.54.

geçen zaman diliminde, senato *interrex*'in seçimini yapardı. Kralın *imperium* yetkisini ancak senatonun onayı ile kullanabilmesi de senatonun *interrex* seçimi dışındaki diğer önemli fonksiyonu idi.³⁹²

Devletin mamelekinin sorumluluğu senatoya verilmişti. *Aerarium* adı verilen devlet hazinesi müşterek olarak Roma Devleti'ne aitti. Bir de *publicum*³⁹³ olarak adlandırılan başka bir hazine mevcuttu. Bu hazine sadece *patricius*'ların menfaati için kullanılır ve *publicum*'un kaynakları *aerarium*'un zararı pahasına sıklıkla arttırıldı. Her iki hazine de senatonun sorumluluğundaydı³⁹⁴.

Senatonun, kralın üzerinde büyük bir manevi nüfuzu vardı. Her ne kadar danışma organı olsa da kralı kontrol ederdi. Aynı zamanda senato, *patricius*'ların menfaatlerinin korunmasını da sağlardı³⁹⁵.

İKİNCİ BÖLÜM

IV- CUMHURİYET DÖNEMİ'NDE SINIFSAK MÜCADELE SONUNDA ELDE EDİLEN SİYASİ KAZANIMLAR

A- Pleb'lerin Mons Sacer'e Çekilmesi

Pleb'ler yürüttükleri mücadele sırasında *patricius*'lara karşı isteklerini kabul ettirebilmek için çeşitli girişimlerde bulunmuşlardı. Kutsal Dağ olarak ifade edilen *Mons Sacer*'e çekilmeleri de bu girişimler arasında yer almaktaydı. M.Ö. 494 ila M.Ö. 342 yılları arasında *pleb*'ler, birkaç kez ayaklanarak kentten ayrılmışlardı. Ayaklanan *pleb*'ler *Aventinus* Tepesi'nde toplanıp birbirlerine olan bağılılıklarına dair ant içer, ardından Roma Kenti'nin içinden geçerek, kentin doğu kapısı olan *Collina*

³⁹² Okandan, s.29.

³⁹³ Birçok anlamı olan *publicium* sözcüğü Latince'de; devlet hazinesi, kamu geliri, irat gibi anlamlara da gelmektedir. Bkz. (<https://www.latinitium.com/latin-dictionaries?t=lsn39399>), 28.09.2020.

³⁹⁴ Eliot, Samuel, *Liberty of Rome: A History. With an Historical Account of the Liberty of Ancient Nations*, G.P. Putnam, R. Bentley., 1849, s.344-345.

³⁹⁵ Umur, Tarihî Giriş ve Kaynaklar, s.22.

Kapısı'ndan çıkıp, kent surlarının üç bin adım ötesinde yer alan *Mons Sacer*'e çekilirlerdi. Onların kentten ayrılışları Roma'nın sıkıntılı zamanlarında, özellikle savaş öncesinde, *patricius*'ların *pleb*'ler lehine ödün vermesine yol açardı. Bu tip durumlarda *patricius*'lar *pleb*'lerle anlaşabilmek için, *pleb*'lerin isteklerini kabul ederek onlara birtakım haklar tanımak zorunda kalırlardı³⁹⁶.

İsyanların ilki M.Ö. 494 senesinde gerçekleşmişti. Kralların Roma'dan kovulmasının ardından kurulan yeni rejimde, *pleb*'lerin durumu iyileşmediği gibi daha da fena olmuştu. Onlar da bugün için âdeta genel grev olarak düşünebileceğimiz bir eylemlilik hâli içine girmişler ve *Mons Sacer*'e çekilmişlerdi (*secessio plebis in montem sacrum*). Roma'ya dönmek için de üç şartı ileri sürmüşlerdi: I- Genel af ilan edilmesi. II- Borçların silinmesi ve borçları nedeniyle köle durumuna gelenlerin özgürlüklerine kavuşması. III- *Pleb* sınıfının haklarını savunacak bir makamın (*tribunus plebis*) kurularak bu makama iki kişinin seçilmesi³⁹⁷.

Pleb'lerin Roma Cumhuriyeti'nin idare makamı olan *consul*'lülklere seçilememeleri, içinde bulundukları durumu iyileştirecek herhangi bir siyasi araca ve güce sahip olamamaları, durumlarının her geçen gün daha da kötüleşmesine sebep olmuş, son çareyi isyanda bulan *pleb*'ler, yürüttükleri mücadele neticesinde Roma siyasetinde çok ses getirecek *tribunus plebis*'lik makamını elde etmişlerdi³⁹⁸.

Pleb'lerin ikinci kez *Mons Sacer*'e çekilmesi M.Ö. 449 yılında olmuştu. Roma'nın en eski kanunlaştırma hareketi olan ve M.Ö. 451 ile M.Ö. 449 yılları arasında düzenlenen XII Levha Kanunu³⁹⁹ ile sınıflar arası eşitlik sağlanamamıştı⁴⁰⁰. Dahası hukuku yazılı hâle getirmek için göreve getirilen *Decemviri* Komisyonu da görevinin sona ermesinin ardından iktidarı bırakmamıştı⁴⁰¹. Komisyon, XII Levha Kanunu'nu yayımladığında ise kanun beklenen etkiyi yaratmamıştı. Çünkü kanunun büyük bir kısmın uyuşmazlık konusu olmayan konuları içeriyordu. Kanunda merkezîyetçi bir anlayışla aile kurumu düzenlenmiş, aile babasının eşi ve çocukları üzerindeki yetkileri tanımlanmıştı. Mülkiyet hakkı korunmuş, mülkiyetin ihlalinin

³⁹⁶ **Özer Sarıtaş**, Duygu, Roma Cumhuriyet Döneminde Aedilis Makamı: Kuruluş, Hukuki Statü ve Yetkiler, YÜHFD, C.16, S.2, 2019, s.108.

³⁹⁷ **Küçük**, Eşref, Roma Halkının İki Özgürlük Kalesi: “Provocatio ad populum” ve “Tribunus plebis”, HÜHFD, C.5, S.1, 2015, s.129.

³⁹⁸ **Küçük**, Roma Halkının İki Özgürlük Kalesi, s.129-130.

³⁹⁹ **İpek**, Nurcan, XII Levha Kanunu, Argumentum, S.34, 1993, s.610.

⁴⁰⁰ **Küçük**, Roma Halkının İki Özgürlük Kalesi, s.133.

⁴⁰¹ **Söğütlü Erişgin**, s.86-87.

engellemeye yönelik düzenlemeler getirilmiş, tazminata ilişkin hükümler konmuştu. Gizli toplantıların yasaklanmasından, cenazelerdeki büyük harcamaların önüne geçilmesine kadar çok sayıda düzenleme de mevcuttu. Başka bir ifadeyle XII Levha Kanunu'nda kamu yararını koruyan birçok düzenleme vardı. Fakat bu kanun ne mülkiyete ne de alacaklının borçlu karşısındaki mutlak haklarına bir sınır getiriyordu. Sınıflar arası evlenme yasağı devam ettiği gibi yasak hüküm altına da alınmıştı⁴⁰². Kanunun çizdiği bu tabloya komisyon üyelerinin görevi bırakmaması da eklenince *pleb*'ler çareyi isyanda bulmuşlardı⁴⁰³.

M.Ö. 494'teki birinci çekilmede olduğu gibi, M.Ö. 449'da da *pleb*'ler *Via Nomentana* üzerinden yürüyerek *Mons Sacer*'e çekilmişlerdi⁴⁰⁴. *Pleb*'lerin bu hamlesi üzerine komisyon, düzeni tekrar tesis edip cumhuriyeti kurtarmak adına görevinin başında kalacağını açıklamıştı. Ayrıca destekçilerini *pleb*'lerle savaşmaları için sokağa çıkarmıştı. Aynı zamanda dış saldırılarla da mücadele içinde olan Roma'da bir anarşi hâli ortaya çıkmıştı⁴⁰⁵.

Decemviri Komisyonu'nun destekçileri sokak savaşlarında çok az ilerleme kaydedebildi. Komisyon ve destekçileri tüm çabalarına rağmen, Antik Yunan'daki *hobilitas*⁴⁰⁶ sınıfını hatırlatan *pleb* isyanı karşısında üstünlük sağlayamadı. Ordu ve senatonun desteğini çekmesi ile komisyon zor durumda kaldı ve yönetimden çekildi⁴⁰⁷. Bunun üzerine *decemvir*'lik kaldırıldı, *Valerius* ile *Horatius consul* olarak seçildi ve Roma'nın anayasal düzenlemelerinden biri olarak kabul edilen *Leges Valeriae-Horatiae* yasalaştı⁴⁰⁸.

B- Tribunus Plebis Magistra'lığının İhdası

Tribunus plebis ya da diğer bir ifadeyle *pleb tribunus*'luğu, Cumhuriyet Dönemi'nin ilk asırları boyunca devam eden toplumsal sınıf çatışmasının sonucu ortaya çıkmış bir *magistra*'lıktı⁴⁰⁹. Yaklaşık 150 yıl süren sınıflar arası mücadelenin

⁴⁰² “*Pleb*'ler ve *patricius*'lar arasında karışık evlilikler yapılmayacaktır.” **Faulkner**, s.67.

⁴⁰³ **Faulkner**, s.67.

⁴⁰⁴ **Atlan**, s.304.

⁴⁰⁵ **Faulkner**, s.67.

⁴⁰⁶ *Hobilitas*, Antik Yunan'da M.Ö. VII ila IV. yüzyıllar arasında görülen, Yunan şehir devletlerinde yaşayan sıradan vatandaşların ihtiyaç hâlinde gerekli araçlarla teçhiz edilmesi neticesinde oluşturulan ve o dönemin en yaygın ağır silahlı piyade sınıfı oluşturan sınıftır. *Ancient History Online*, 9 Şubat 2013, Ancient History Encyclopaedia, 25 Nisan 2020 (<https://www.ancient.eu/hoplite/>).

⁴⁰⁷ **Faulkner**, s.67-68.

⁴⁰⁸ **Söğütlü Erişgin**, s.87.

⁴⁰⁹ **Tahiroğlu/Erdoğan**, s.10

başlangıcı ve *pleb*'lerin ilk kazanımı sayılan *tribunus plebis magistra*'lığı, *pleb*'lerin *patricius*'lara karşı ayaklanmak suretiyle elde ettikleri bir makamdı. Bu makam *pleb*'lerin isyanıyla kurulduğu için, *Cicero*'nun Kanunlar (*De legibus*) adlı eserinde *Quintus*, *pleb* temsilciliğini “isyan içinde ve isyan için doğmuş bir kurum” olarak değerlendirmektedir⁴¹⁰.

Krallık Dönemi'nin başlangıcından itibaren Roma halkı, sadece *patricius*'lar ile onlara bağımlı bir hâlde yaşayan *cliens*'lerden oluşuyordu. *Pleb*'lerin Roma vatandaşlarının arasına dâhil olabilmesi, Krallık Dönemi'nin sonu ile Cumhuriyet Dönemi'nin başında mümkün olabilmisti. *Cliens*'ler ise kısa zamanda *pleb* sınıfına karıştığından, Cumhuriyet Dönemi'nde Roma vatandaşları esasen *patricius*'lar ve *pleb*'ler olmak üzere iki sınıftan meydana geliyordu. İki sınıf arasındaki mücadele Cumhuriyet Dönemi'nin ilk yıllarından itibaren başlamıştı. Zira *patricius*'lar Roma Cumhuriyeti'nin siyasal hayatına hâkimdiler ve devlet idaresini elinde tutuyorlardı. *Pleb*'lerin teşkil ettiği kalabalıklar ise gerek toplumsal gerek ekonomik bakımdan zor durumdaydılar⁴¹¹.

Pleb sınıfının giderek güç kazanması sonucunda bazı *pleb*'ler, sahip oldukları servet sayesinde Roma Devleti üzerinde baskı kurmaya başladı⁴¹². Ardından Cumhuriyet'in ilk yıllarında ağır ekonomik koşullar altında ezilen⁴¹³, o güne dek vatandaş olarak kabul edilmeyen ve Roma Hukuku'nun sunduğu olanaklardan yararlanamayan *pleb*'ler, M.Ö. 494 senesinde isyan ederek⁴¹⁴ *Mons Sacer*'de bağımsız bir kent kurmaya kalkıştılar⁴¹⁵. O sırada Roma, *Volkslar*'la⁴¹⁶ mücadele içindeydi. *Pleb*'ler ise Roma Devleti ile savaşa girmeyeceklerini ve kendilerine ayrı bir devlet kurmak istediklerini belirterek Roma Kenti'nden ayrılmışlardı⁴¹⁷. *Pleb*'lerin Roma Kenti'nden ayrı bir kent kurarak oraya çekilmeleri mücadeleyi başlatan gelişme oldu.

⁴¹⁰ Söğütlü Erişgin, s.78.

⁴¹¹ Umur, Tarihî Giriş ve Kaynaklar, s.32.

⁴¹² Tamer, s.12.

⁴¹³ Söğütlü Erişgin, s.78.

⁴¹⁴ *Pleb*'ler *patricius*'larla giriştikleri mücadele sırasında Roma Devleti'ne karşı toplam beş kez isyan etmişlerdir. Söğütlü Erişgin, s.78. Yürüttükleri eylemler için kentin yakınında, fakat aynı zamanda dışında konumlanmış bir tepeyi tercih ediyorlardı. Bu tepe kent sınırlarının ötesindeki ve *Anio Nehri*'nin karşısındaki *Mons Sacer* oluyordu. Lintott, Andrew, The Constitution of the Roman Republic, Clarendon Press, 1999, s.32.

⁴¹⁵ Tamer, s.12.

⁴¹⁶ Roma sadece *Volkslar*'ın değil *Aequuslar*'ın da saldırılarına çokça maruz kalmıştı. Hatta *Aequuslar*'la *Volkslar* birçok kez Roma'ya karşı birlikte hareket etmişlerdi. Livius, Titius, Roma Tarihi, Kitap III-IV, Çev. Sabahat Şenbark, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 1997, s.14-31.

⁴¹⁷ Söğütlü Erişgin, s.78.

Onlar, sanki devlet içinde bir devlet gibi, Roma Kenti'ne bir anlaşma ile bağlı, fakat ayrı bir grup oluşturmak istediler⁴¹⁸. İstilalar ve savaşlar nedeniyle güç kaybeden ve kaybetmeye de devam eden *patricius*'lar, bu tip bir bölünmenin Roma'yı zayıflatacağını düşünerek *pleb*'lerle anlaşma yoluna gittiler⁴¹⁹.

Yapılan anlaşma gereğince savaşlar sonucunda elde edilen topraklar *patricius*'lara ait olacak, *magistra* ve senato üyesi olma hakkı *patricius*'ların tekelinde kalmaya devam edecek ve *pleb*'lerle evlenme yasağı varlığını koruyacaktı⁴²⁰. Bu tablo *patricius*'ların sınıfsal ayrıcalıkları noktasında bir kayıp yaşamayacaklarını gösteriyordu. Fakat iki sınıf arasında bir uzlaşma olduğuna ve uzlaşmayı da *patricius*'lar istediğine göre, *pleb*'lerin masadan herhangi bir kazanımları olmaksızın kalkmış olmaları düşünülemezdi. *Pleb*'ler Roma'ya geri dönmek için üç şart ileri sürdüler ve bu şartları *patricius*'lara kabul ettirmeyi de başardılar. Anlaşmanın ilk hükmüne göre *pleb*'ler için genel af ilan edilecek, ikinci hükmüne göre yoksul *pleb*'lerin borçları silinecek ve borçlarından dolayı köle konumuna gelenlerin özgürlükleri iade edilecek ve üçüncü hükmüne göre *pleb*'lerin hukukunu koruyacak iki tane *pleb* temsilcisi belirlenecekti⁴²¹.

Pleb'ler seçecekleri temsilciler ile kendi çıkarlarını koruyabileceklerdi. Bu sayede onlar, Roma'ya bağlı, fakat kendi temsilcileri olan bir grup hâline gelmiş oluyorlardı. *Pleb*'lere özgü bir çeşit *magistra*'lık⁴²² olan bu makamda bulunacak kişiye *tribunus plebis*⁴²³ adı verilmişti⁴²⁴. *Pleb* sınıfına mensup kişilerin haklarını savunmak için seçilen *tribunus plebis*'ler, *pleb*'ler aleyhine gördükleri kararları veto edebilirlerdi. Onların faaliyetleri icraata değil, engel olmaya yönelikti⁴²⁵. Sadece *pleb*'lerin

⁴¹⁸ Umur, Tarihî Giriş ve Kaynaklar, s.33.

⁴¹⁹ Söğütlü Erişgin, s.78.

⁴²⁰ Söğütlü Erişgin, s.78.

⁴²¹ Demircioğlu, s.91.

⁴²² Diğer *magistra*'lar hem *pleb*'lerin hem de *patricius*'ların işlerine bakmakla yetkiliydi ve onların aldıkları kararlar herkesi bağlardı. *Tribunus plebis*'lerin ise *patricius*'larla ilgili karar verme yetkileri bulunmuyordu. Akıncı, s.35. Bu vaziyet de *tribunus plebis*'i bir *magistra* değil, bir *quasi magista*, yani *magistra* benzeri yapıyordu. Umur, Tarihî Giriş ve Kaynaklar, s.33.

⁴²³ *Tribunus plebis* adının kökeni ile ilgili ortaya atılmış iki görüşten birincisine göre, bu adın *tribus* ile ilgili olduğu ve *tribunus*'ların Roma'nın dört *tribus*'unun başındaki kişilerden meydana geldiği sanılmaktaydı. Oysa hiçbir zaman *tribunus*'ların sayısı *tribus*'ların sayısı ile eşit olmamıştı. Diğer görüşe göre, *tribus*'un ilk vasfı askerî idi. Askerî birliklerin (*legio*) komutanlarına da *tribunus* denmekteydi. Bu görüş, Roma'ya silahla isyan eden *pleb*'lerin başındaki kişiye *tribunus* denildiğini, anlaşmaya varıldıktan sonra da bu ismin muhafaza edilmiş olabileceğini savunmaktadır. Umur, Tarihî Giriş ve Kaynaklar, s.33.

⁴²⁴ Umur, Tarihî Giriş ve Kaynaklar, s.33.

⁴²⁵ Üçer, s.16.

temsilcisi olan *tribunus plebis*'lerin, idari yetkileri bulunmaz ve devlet işlerine karışamazlardı. Ancak başka bir *magistra*, *pleb* sınıfının menfaatine aykırı bir işlem tesis etmeye çalışırsa *tribunus plebis*, kendisine tanınan veto yahut *intercessio*⁴²⁶ hakkı ile bu işleme karşı koyabilirdi. *Pleb* temsilcisi, vetosunu kendi arzusuyla veya *pleb*'lerin talebi (*appellatio*) üzerine ileri sürerdi⁴²⁷. Sahip oldukları hak sayesinde, *consul*'ler de dâhil bütün *magistra*'ların aldıkları kararları⁴²⁸, *magistra*'ların halk meclislerine sundukları kanun tekliflerini (*rogatio*), senato kararlarını, seçimleri ve kamu topraklarının (*ager publicus*) dağıtılması kararlarını veto edebilirlerdi⁴²⁹. Başvurulan veto ile devlet mekanizmasının işleyişini tamamen durdurmak mümkündü⁴³⁰. Bu sayede *tribunus plebis*'ler istediklerini büyük ölçüde elde edebiliyor, makamları da gün geçtikçe daha fazla önem kazanıyordu⁴³¹.

Pleb sınıfının sözcüsü sıfatıyla görev yapan *tribunus plebis magistra*'lığına, her yıl *pleb* meclisi (*concilia plebis*) tarafından iki *tribunus* seçilirdi⁴³². *Tribunus*'ların sayısı bu *magistra*'lık ilk ihdas edildiğinde iki iken daha sonra ona çıkarılmıştı. Ayrıca işlerini kolaylaştırmaları için kendilerine, âdeta bugünkü bir polisin sıfat ve yetkilerine sahip iki yardımcı verilmişti⁴³³. Bu yardımcılara *aedilis plebis* denirdi. *Quaestor*'ların, *consul*'lerin yardımcısı olması gibi, *aedilis plebis*'ler de *tribunus plebis*'lerin yardımcısı idi. İlk başta *aedilis plebis*'ler bizzat *tribunus plebis*'ler tarafından seçilirken daha sonra onların *pleb* meclisi tarafından seçilmesine başlanmıştır⁴³⁴.

⁴²⁶ Aynı *magistra*'lık makamında bulunan iki kişiden birinin, diğeri tarafından yapılan işi veto ederek durdurmasına *intercessio* denirdi. Örneğin, bir *consul* diğeri *consul*'ün işlemini veto ederek durdurabilirdi. Her bir *magistra*'lık makamında bulunan kişi sayısındaki artışın sebebi, bir çeşit kontrol mekanizması olan *intercessio* idi. **Umur**, Lügat, s.89.

⁴²⁷ **Umur**, Tarihî Giriş ve Kaynaklar, s.34.

⁴²⁸ *Tribunus plebis*'ler sadece *censor*'ların aldıkları kararları veto edemezlerdi. **Tahiroğlu/Erdoğan**, s.10.

⁴²⁹ **Söğütli Erişgin**, s.79.

⁴³⁰ *Tribunus plebis*'lerin veto hakları dolayısıyla devlet örgütünde yer alan bütün yüksek görevliler, daima *tribunus*'ların oyunu hesaba katmaya mecbur kalmışlardı. *Tribunus*'ların müdahalesine kimse karşı koyamazdı. Aksi takdirde devlet mekanizması işlemez hâle gelirdi. **Arsal**, s.216.

⁴³¹ **Umur**, Tarihî Giriş ve Kaynaklar, s.34.

⁴³² **Tahiroğlu/Erdoğan**, s.10.

⁴³³ **Demircioğlu**, s.92.

⁴³⁴ **Umur**, Tarihî Giriş ve Kaynaklar, s.35.

Tribunus plebis'lerin *lictor*'ları,⁴³⁵ *magistra*'lara has cübbeleri⁴³⁶ ve emretme (*imperium*) yetkileri yoktu⁴³⁷. *Imperium*'a sahip olmadıkları için ne devlet işlerini yönetebilir ne de askerî birliklere kumanda edebilirlerdi. *Tribunus*'ların senato üyesi olma hakları da mevcut değildi⁴³⁸. Birtakım önemli haklardan mahrum olmalarına rağmen çok önemli yetkileri de ellerinde tutuyorlardı. *Tribunus plebis*'ler, *patricius*'lar arasından seçilen *magistra*'ların keyfi hareketlerine karşı, *pleb*'lerin hukukunu koruma hakkına (*ius auxilii*)⁴³⁹ sahiptiler. Kısa bir süre sonra *magistra*'ların resmî işlerine karşı veto kullanma hakkını (*ius intercedendi*) kazandılar. Kararlarına muhalefet edenleri tutuklama ve cezalandırma hakkını (*ius coercendi*) da elde ettiler⁴⁴⁰. Ayrıca *tribunus plebis*'lerin, hakkında ölüm cezası verilen bir *pleb*'i, *provocatio ad populum* (halk meclisine itiraz) sürecinde savunma yetkisi de mevcuttu⁴⁴¹. Roma Kenti'nin sınırları içinde *pleb*'lere karşı herhangi bir haksızlık gerçekleştirildiğinde *pleb* temsilcisi, haksız fiilde bulunan şahsı tutuklayarak *pleb*'lerin özel meclisinde (*concilia plebis tributa*) *pleb* sınıfı mensupları ile birlikte yargılayabilir (*ius agendi cum plebe*), alınan karar ile şahsın servetini müsadere edebilir veya şahsı ölüm cezasına mahkûm edebilirdi⁴⁴².

Tribunus plebis magistra'lığı ihdas edildikten sonra, bir ara birtakım tehlikelere maruz kaldı hatta yürürlükten kaldırıldı. Fakat M.Ö. 451 senesinde tekrar ihdas edildi ve yetkileri *pleb* sınıfının lehine arttırıldı. *Tribunus plebis*'lerin senatoya girebilmeleri mümkün kılındı. Başlangıçta senatörlerden ayrı bir yerde oturmalarına rağmen, senatodaki müzakerelere katılabilmeleri sağlandı. Daha sonraları onlara, uygun bulmadıkları senato kararlarına karşı muhalefet edebilme imkânı da tanındı. Böylece sahip oldukları veto yetkilerini, burada kullanarak senato kararlarının

⁴³⁵ *Lictor*'lar (*lictors*), içinde balta bulunan bir demet çubuğu sırtlarında taşıyarak *magistra*'nın önünden yürüyen ve ona eşlik eden kimselerdi. Sayıları *magistra*'nın önem derecesine göre değişiklik gösterirdi. Örneğin *consul*'lerin 12 tane *lictor*'u vardı. Eğer bu kişi *consul*'ken *dictator* olursa sahip olduğu *lictor* sayısı 24'e yükselirdi. *Magistra*'nın bulunduğu yere göre de *lictor*'ların sayılarında değişiklik olurdu. Söz gelişi kentin içindeyken bir *praetor*'a eşlik eden *lictor* 2 iken, eyalette 6 idi. *Lictor*'lar *magistra*'ların emirlerini yerine getirirler ve idam cezalarını infaz ederlerdi. **Umur**, Lügat, s.126.

⁴³⁶ *Tribunus plebis*'lere *toga praetexta* denilen, *magistra*'ların giydiği, üzerinde kalın mor bir kuşağın olduğu, beyaz *toga* giyme hakkı tanınmıştı. **Türkoğlu**, Halide Gökçe, Roma Cumhuriyet ve İlk İmparatorluk Dönemlerinin İdari Yapısı, DEÜHFD, C.11, S.2, 2009, s.254 ve 274.

⁴³⁷ **Demircioğlu**, s.92.

⁴³⁸ **Söğütlü Erişgin**, s.79.

⁴³⁹ *Tribunus plebis*, *consul*'lere karşı bir *pleb*'i koruma hakkını (*ius auxilii*) kullandığı sırada, bu hakka karşı hiçbir *patricius* dava yoluna gidemezdi. **Söğütlü Erişgin**, s.80.

⁴⁴⁰ **Demircioğlu**, s.92.

⁴⁴¹ **Söğütlü Erişgin**, s.80.

⁴⁴² **Demircioğlu**, s.92.

yürürlüğe girmesine engel olabiliyorlardı⁴⁴³. Dahası *tribunus plebis*'lerin *consul*'ler gibi senatoyu toplantıya çağırma hakları da mevcuttu⁴⁴⁴.

Tribunus plebis'ler, *pleb*'lerin haklarını, Roma Devleti'ne, *patricius*'lara ve *patricius* sınıfından seçilen *magistra*'lara karşı korumakla görevliydi⁴⁴⁵. Bu denli geniş yetkiler, *tribunus plebis*'leri koruyan bir kuvvete duyulan ihtiyacı da beraberinde getiriyordu. Onları koruyan kuvvet, *magistra*'larda olduğu gibi hukuki değildi⁴⁴⁶. Görevlerini rahatça yerine getirebilmeleri için *tribunus*'lara dokunulmazlık (*sacrosancti*⁴⁴⁷) tanınmıştı. Bu dokunulmazlığın güvencesi kanundan değil, *pleb*'lerin yaptığı yeminden⁴⁴⁸ kaynaklanıyordu⁴⁴⁹.

Tribunus plebis'lere tanınan dokunulmazlık, onları Roma Devleti'nde kutsal kişiler hâline getirmişti. Dokunulmazlık sayesinde *tribunus*'lar görevlerini yaparken rahatsız edilemez hatta onlara kötü gözle bile bakılamazdı⁴⁵⁰. Kim dokunulmazlıklarına riayet etmez, yasağı ihlal ederse “*homo sacer*” olarak değerlendirilir ve ihlal eden kişinin öldürülmesi adam öldürme suçu değil, Tanrıça Ceres'e verilen bir armağan olarak kabul edilirdi⁴⁵¹.

Pleb'ler temsilcilerini korumaya ant içiyorlar ve onlara zarar verecek herkesi de lanetliyorlardı. Ayrıca bir yemini de bütün Romalılar, *pleb tribunus*'larına dokunmama hususunda ediyorlardı. Sahip oldukları dokunulmazlık hakkı, M.Ö. 449 yılında o senenin *consul*'leri Valerius ve Horatius tarafından teklif edilen ve sonrasında *Lex Valeria Horatio* adıyla yasalaşan kanun ile *tribunus plebis*'lere resmen tanındı. Yasaya göre, *tribunus plebis*'lerin bedensel bütünlüğüne hiç kimse tecavüz edemez ve herhangi bir zarar veremezdi. Aksi yönde davrananlar veyahut bu kişilerin

⁴⁴³ Okandan, s.45-46.

⁴⁴⁴ Aarsal, s.217

⁴⁴⁵ Söğütü Erişgin, s.80.

⁴⁴⁶ Demircioğlu, s.92.

⁴⁴⁷ *Sacrosancti* veyahut *sacrosanctus*, *tribunus plebis*'lerin dokunulmazlıklarını ifade etmek üzere kullanılan sözcüklerdir. *Sacrosanctus* tabiri, Hristiyan Roma İmparatorluğu'nda kilise ve onun kurumları için de kullanılmıştır. Umur, Lügat, s.187.

⁴⁴⁸ Söğütü Erişgin bütün Romalıların *tribunus plebis*'lere dokunmama hususunda yemin ettiklerini ve bunun *Lex Sacra* denilen bir kanuna dayandığını belirtmektedir. Söğütü Erişgin, s.80-81.

⁴⁴⁹ Umur, Tarihî Giriş ve Kaynaklar, s.34.

⁴⁵⁰ Demircioğlu, s.93.

⁴⁵¹ Söğütü Erişgin, s.81.

görevlerini yerine getirmelerini engelleyenler ölüm cezası ile cezalandırılır⁴⁵² ve *Tarpeia* Kayası'na⁴⁵³ atılırlardı⁴⁵⁴.

Tribunus plebis, *pleb*'lerin tüm şikâyet ve taleplerini dinlemekle yükümlüydü⁴⁵⁵. Bunu her daim yapmak zorunda olduğundan, Roma Kenti'nden ayrılamaz ve evinin kapısını gece gündüz açık tutardı. Kendisi kentten ayrılamadığı için, veto yetkisini sadece Roma Kenti'nde ve kentin bin adım çevresinde bulunan yerler hakkında alınan kararlarda kullanabilirdi. Fakat *tribunus plebis*; *consul*'lerin kent dışında verdiği kararlara, *praetor*'un yargı kararlarına, *dictator* ve *ensor*'un kararlarına karşı veto yetkisini kullanamazdı⁴⁵⁶. Roma Kenti'nin dışı savaş alanı kabul edildiğinden, buralarda *consul*'ler arasındaki *intercessio* ve *provocatio ad populum* nasıl ki işlemiyorsa *tribunus plebis*'in vetosu da işlemezdi⁴⁵⁷.

Pleb temsilcilerinin göreve başlamalarının ardından *patricius*'lar, temsilcilerin halkla temasa geçmelerine engel olmak istiyordu. Bunu aşabilmek adına da temsilciler, sadece *pleb*'lerden oluşan bir meclisi hayata geçirip sorunlarını orada müzakere edebilme imkânına kısa sürede kavuştular⁴⁵⁸. *Concilium plebis* olarak adlandırılan bu meclis, *tribunus plebis*'in başkanlığında ve sadece onun isteğiyle (*ius cum plebe agendi*) toplanabilirdi. Başlarda *concilium plebis*'in kanun yapma yetkisi bulunmuyordu. Fakat *pleb*'ler, kendilerini ilgilendiren konularda *tribunus plebis* tarafından teklif edilen ve sadece kendilerine uygulanabilen, *plebiscitum* olarak adlandırılan kararları, *concilium plebis*'te alabilirlerdi. *Plebiscitum*'ların kanun gücüne kavuşması ise hemen olmamış, bunun için M.Ö. 287 senesinde *Lex Hortensia*'nın yürürlüğe girmesi gerekmişti⁴⁵⁹.

Tribunus plebis *magistra*'lığının ihdası, *pleb*'ler adına çok önemli bir kazanımdır. *Tribunus plebis*'ler yürüttükleri çalışmalar sayesinde iki sınıfın eşit şartlara ve aynı haklara sahip olabilmelerinde en büyük etken olmuşlardır⁴⁶⁰. Onlara

⁴⁵² Söğütlü Erişgin, s.81.

⁴⁵³ *Tarpeium* veya *Saxum Tarpeium*, *Capitolium* Tepesi'nin sarp bir yamacının altında bulunan sivri bir kayanın adıdır. Roma'da bazı siyasi suçlular ve köleler bu kayaya atılmak suretiyle idam edilirdi. Bu usul, XII Levha Kanunu ile getirilmiş, M.S. III. yüzyılın ortalarında da kaldırılmıştı. Umur, Lügat, s.204.

⁴⁵⁴ Umur, Tarihî Giriş ve Kaynaklar, s.34.

⁴⁵⁵ Tamer, s.12.

⁴⁵⁶ Söğütlü Erişgin, s.79-80.

⁴⁵⁷ Umur, Tarihî Giriş ve Kaynaklar, s.34.

⁴⁵⁸ Umur, Tarihî Giriş ve Kaynaklar, s.34.

⁴⁵⁹ Söğütlü Erişgin, s.81-82.

⁴⁶⁰ Umur, Tarihî Giriş ve Kaynaklar, s.35.

sadece *pleb*'ler değil, Roma halkı da çok şey borçludur⁴⁶¹. Zira faaliyetleri Roma'da, aynı dönemde Antik Yunan'da görülen tiran yönetimlerinin ortaya çıkmasına engel olmuştur⁴⁶². *Tribunus plebis*'lerin, *patricius*'lardan oluşan *magistra*'ların haksız işlemlerine karşı kontrol ve temyiz yetkilerine sahip olmaları⁴⁶³, onları sistem içinde önemli bir yere taşımış, âdeta bir fren ve denge mekanizması hâline getirmiştir.

C- *Tribunus Militum*'un İhdası

M.Ö. V. yüzyılın ikinci yarısında, *pleb*'ler hem *comitia centuriata*'da hem de *comitia tributa*'da oy kullanabiliyorlardı. Fakat seçme hakkı olan *pleb*'lerin henüz seçilebilme hakkı söz konusu değildi. Sahip oldukları her imtiyazı muhafaza noktasında oldukça katı olan *patricius*'lar, seçilebilme hakkını kendi sınıflarının tekelinde tutuyor ve bunun değişmesini istemiyorlardı. *Patricius*'larla *pleb*'ler arasındaki evlenme sorununa el atan ve getirdiği kanun teklifinin yasalaşmasında başarılı olan *tribunus plebis Canuleius*, *pleb*'lerin bu sorununu da gündeme getiren ilk kişi⁴⁶⁴ oldu. *Canuleius*, *Lex Canuleia*'nın yasalaşmasından bir sene sonra⁴⁶⁵, M.Ö. 444'te *consul*'lük makamının *patricius*'larla *pleb*'ler arasında paylaştırılmasını teklif etti⁴⁶⁶.

Patricius'lar teklifi kabul etmediler. *Pleb*'lerin ve askerî birliklerin baskısı üzerine, bu sefer her iki sınıfın da menfaatlerini gözeten yeni bir teklif, yine *tribunus plebis Canuleius* tarafından önerildi⁴⁶⁷. Buna göre, *consul*'ler yine *patricius*'lardan olacak, fakat bazı seneler hem *patricius*'lar hem de *pleb*'ler arasından *consul* yerine (*proconsulibus*) seçilebilecek ve onun yetkilerine sahip yeni bir *magistra*'lık ihdas edilecekti⁴⁶⁸.

⁴⁶¹ Aarsal, Söğütü Erişgin'in görüşlerinin büyük oranda aksi kanaati taşımıştır. Aarsal, *tribunus plebis magistra*'lığının devlet örgütünde daima bir siyasi karışıklık unsuru olduğunu ve çok defa kargaşaya sebebiyet verdiğini ifade etmiştir. Fakat Aarsal'a göre, *tribunus*'ların kimi zaman olumlu gelişmelere yol açtığını, onların faaliyetleri sayesinde Roma'da, bireysel zorbalığın ve fiili diktatörlüğün önüne geçildiğini de ifadelerine eklemiştir. Aarsal, s.217.

⁴⁶² Söğütü Erişgin, s.83.

⁴⁶³ Demircioğlu, s.93.

⁴⁶⁴ Umur, *pleb*'lerin *consul* olabilmesi yönündeki teklifin, *Canuleius* dışındaki diğer dokuz *tribunus plebis* tarafından geldiğini ifade etmiştir. Umur, Tarihî Giriş ve Kaynaklar, s.37.

⁴⁶⁵ *Consul* seçilebilme noktasında sınıflar arası evlilik yasağının kalkması çok önemli bir aşamaydı. Çünkü *pleb*'lere *patricius*'larla evlenme hakkı tanınmadığından, *pleb*'ler *consul*'lerce yapılması gerekli olan dinî törenleri yapamamaktaydılar. Bu da maddi bakımdan onların *consul* olabilmelerini engellemekteydi. Umur, Tarihî Giriş ve Kaynaklar, s.37.

⁴⁶⁶ Demircioğlu, s.100.

⁴⁶⁷ Söğütü Erişgin, s.90.

⁴⁶⁸ Umur, Tarihî Giriş ve Kaynaklar, s.37-38.

Göreve başlayacak yeni *magistra*'lar; *consul*'lerin mali ve kısmen idari yetkileri hariç olmak üzere diğer yetkilerinin tamamına sahip olacak, sadece *patricius*'lar arasından seçilmeyecek ve askerî *tribunus*'luk⁴⁶⁹ adı altında yeni bir formda (*tribuni militum consulari potestate*) görevlerini yürüteceklerdi. *Tribunus militum*'ların sayısı başlangıçta üç iken sonraları dörde, ardından altıya kadar⁴⁷⁰ çıkmıştı⁴⁷¹.

Tribunus militum magistra'lığının ihdas edilmesi *patricius*'lar için tümü kötü olan seçenekler arasında en iyisi idi. Aksi takdirde *pleb*'lerin *consul* olabilmesi ihtimali oluşacaktı. Düzenlemenin yürürlüğe girdiği tarihlerde görev başındaki *consul*'ler hem işlerin yürütülmesinde hem de savaş alanlarında orduların kumanda edilmesinde yetersiz kaldıklarından, *magistra* sayısı daha fazla olan bir *magistra*'lığın ihdas edilmesine, prensip olarak bir şey kaybetmeyen *patricius*'ların da olumlu baktığına yönelik bir kanaate ulaşılabilmektedir⁴⁷².

Pleb'ler devletin başına gelebilme olanağını *consul* olarak değil, fakat *tribunus militum* olarak elde etmişlerdi⁴⁷³. *Tribunus militum*'lar, *patricius* ve *pleb*'lerden müteşekkil *comitia centuriata*'da seçiliyorlardı⁴⁷⁴. Makamın ihdas edilmesinden M.Ö. 400 yılına kadar birçok kez devletin başına *tribunus militum* geçtiği hâlde, bunlardan hiçbirisi *patricius*'ların *comitia centuriata*'daki nüfuzları dolayısıyla *pleb*'ler arasından seçilmedi⁴⁷⁵. Her yıl devletin başına bir *consul*'ün mü yoksa bir *tribunus militum*'un mu seçileceğine de senato karar veriyordu⁴⁷⁶.

Pleb'ler arasından seçilen *tribunus militum*'lara, görevlerinin sona ermesinin ardından senatoya girme hakkı tanınmıştı. Fakat senatoda onların yetkileri hiçbir zaman *patricius* senatörlerinki kadar geniş olmamıştı. Örneğin bir *interrex*⁴⁷⁷

⁴⁶⁹ *Tribunus militum*'lar lejyonların (piyade ve süvarilerden oluşan askerî birlikler) başındaki kişilerdi. Ancak özel görevlerde de onlardan yararlanılırdı. Jones, Arnold Hugh Martin, Studies in Roman Government and Law, Praeger., 1960, s.119.

⁴⁷⁰ *Tribunus militum*'luk makamında kaç kişinin olacağını, o yılın ihtiyaçlarına göre senato kararlaştırırdı. Umur, Tarihî Giriş ve Kaynaklar, s.38. Sayılarının ikiden fazla olmasının sebebi ise Cumhuriyet Dönemi'nin başında fazla sayıda *magistra*'ya ihtiyaç duyulmuş olmasıdır. *Consul*'lerin sayısı daima ikiye, fakat kimi zaman iki kişi ile çözülemeyecek sorunlar ortaya çıkıyordu. Bu tip istisnai durumlarda *consul*'lerin yerine *tribunus militum*'lar seçiliyordu. Türkoğlu, İdari Yapı, s.272.

⁴⁷¹ Okandan, s.49.

⁴⁷² Umur, Tarihî Giriş ve Kaynaklar, s.38.

⁴⁷³ Demircioğlu, s.101.

⁴⁷⁴ Söğütlü Erişgin, s.90.

⁴⁷⁵ Demircioğlu, s.101.

⁴⁷⁶ Atlan, s.39.

⁴⁷⁷ Krallık Dönemi'nde kralın hayatını kaybetmesinin ardından, yerine yeni kral geçene kadar, geçici olarak bu görevde bulunan senato üyesine *interrex* denirdi. Cumhuriyet Dönemi'nde ise bir

seçiminde ya da halk meclisinin kabul ettiği bir kanun onaylanmak üzere senatoya geldiğinde, *pleb* senatörler oy kullanamazlardı. *Pleb*'lerin senatoya girebilmelerinin ardından *patres* unvanı, sadece *patricius* senatörler için kullanılır olmuş, *pleb* senatörlere ise *conscripti* (sonradan yazılanlar) denilmiştir⁴⁷⁸. M.Ö. 400'de *pleb*'ler, o güne kadar üyeleri sadece *patricius*'lardan olan senatoya, girebilmeyi başarmışsalar da onların başlangıçta senatodaki üye sayısı, *patricius*'lara karşı üstünlük elde etmelerine imkân verecek kadar değildi. M.Ö. IV. yüzyılda senatoda, *patricius* sınıfından yüz otuz üye varken *pleb* sınıfından altmış beş üye mevcuttu. Fakat *pleb*'lerin zamanla devletin bütün *magistra*'lıklarında yer alabilmeleri, her türlü siyasi göreve gelebilmeleri, senatodaki üye sayılarının artmasını ve devamında durumlarının güçlenmesini sağlamıştı⁴⁷⁹.

Pleb sınıfı mensupları, *tribunus militum*'luğu dış gelişmelerin etkisiyle *patricius*'ların kabul etmek zorunda kaldıklarını biliyor, istisnai ve geçici bu makamın kaldırılarak yerleşmiş bir makama kendilerinin de seçilebilmesini istiyorlardı. Bu konudaki ısrarları onlara, M.Ö. 367 yılında ilk defa *consul* seçilebilme hakkını getirmişti⁴⁸⁰.

M.Ö. 444 ile 367 yılları arasında zaman zaman devletin başına *tribunus militum*'lar gelmiştir. Makamın ihdas edilmesindeki asıl amaç, *pleb*'lerin *consul* olabilmelerinin önüne geçmek olduğundan, *pleb*'lerin *consul*'lüğe gelebilmeleri ile bu makam da yürürlükten kaldırılmıştır⁴⁸¹.

D- Pleb'lerin Elde Ettiği İlk Magistra'lık: Quaestor'luk

Tribunus militum'luk, *patricius*'larla *pleb*'ler arasında orta yolu bulmak amacıyla ihdas edilmiş bir *magistra*'lıktı. *Patricius*'lar bu makamı, *pleb*'lere verilmiş bir ödün olarak değerlendirdiyseler de *pleb*'ler hâlâ arzu ettikleri şekilde normal bir *magistra*'lığa seçilebilme hakkını elde edememişlerdi. Zira *tribunus militum* istisnai bir *magistra* idi ve o sene bir *tribunus militum*'un göreve getirilip getirilmeyeceğini *patricius*'lardan oluşan senato tespit ediyordu⁴⁸².

magistra'lığın boşalması hâlinde, yeni bir *magistra* seçilene kadar, o makamda bulunan senato üyesine de aynı isim verilirdi. **Umur**, Lügat, s.94.

⁴⁷⁸ **Atlan**, s.39.

⁴⁷⁹ **Okandan**, s.50-51.

⁴⁸⁰ **Okandan**, s.49.

⁴⁸¹ **Umur**, Lügat, s.211.

⁴⁸² **Umur**, Tarihî Giriş ve Kaynaklar, s.40.

Her geçen gün *pleb*'ler lehine birtakım düzenlemeler yürürlüğe girmiş olsa da *patricius*'ların sistem içindeki hâkimiyeti büyük ölçüde varlığını koruyordu. *Pleb*'lere karşı *patricius*'ların takındığı tavrı yansıtan bir olay M.Ö. 439 yılında yaşanmıştı. O yıl Roma büyük bir kıtlıkla karşı karşıyaydı⁴⁸³. *Spurius Maelius* adında zengin bir *pleb*, yaşanan kıtlık sırasında açlık çeken insanlara, *Etruria*'dan satın aldığı tahılı, masraflar kendi üzerine kalacak şekilde dağıtmıştı. Roma aristokrasinin bu tür şeylere müsaade etmesi düşünülemezdi. Çünkü tüm sistemleri, kendi sınıfının her bir üyesinin bir arada olma yönündeki sadakatine bağlıydı ve onlar düzenin çıkarları doğrultusunda, kendi bireysel çıkar ve hırslarını birleştirmişlerdi. *Maelius*'un da hayata geçirmeye çalıştığı tarzda girişimler, Roma'daki yönetici sınıfı rahatsız etmekteydi. Zira bu gibi durumlarda, söz konusu sınıfın eksikliklerinin gün yüzüne çıkacağından ve onlara karşı toplumda nefret uyanacağından endişe ediliyor ve benzer girişimler engelleniyordu.⁴⁸⁴

Patricius'lar, *Maelius*'un yapmaya çalıştığı şeyi, alt sınıf halka dayanarak iktidarı ele geçirme ve ardından tiranlık rejimini tesis etme girişimi olarak değerlendirmişler ve hiçbir hukuki süreç işletmeden *Maelius*'u ortadan kaldırmışlardı. Benzer bir durum elli yıl kadar önce, M.Ö. 486'da, fakir halkın yararına birtakım tarımsal düzenlemeler getirmeye çalışan *consul Spurius Cassius*'un başına gelmiş, *Maelius*'un akıbeti de *Cassius*'unki gibi olmuştu. Fakat bu olaylardan hiçbiri *pleb*'leri *patricius*'lara karşı yürüttükleri mücadeleden alıkoymamıştır. M.Ö. 421 yılına gelindiğinde ise *pleb*'ler bir başarı daha elde etmişler ve *quaestor*⁴⁸⁵ olma hakkını kazanmışlardır⁴⁸⁶.

Quaestor'luk cumhuriyet ile beraber ortaya çıkmış bir *magistra*'lıktı. *Consul*'lerin yardımcıları olarak çalışırlar ve onlar tarafından tayin edilirdi. Sonradan *quaestor*'ların *comitia tributa* tarafından seçilmesi esası kabul edilmiştir. *Quaestor*'ların halk meclislerinden biri tarafından seçilmesinin ilk ne zaman olduğu

⁴⁸³ Demircioğlu, s.102.

⁴⁸⁴ Taylor, Thomas Marris, Constitutional and Political History of Rome, from the Earliest Times to the Reign of Domitian, Methuen & Co., 1899, s.107.

⁴⁸⁵ *Quaestor* sözcüğünün söylenişi hakkında Arsal, Umumî Hukuk Tarihi adlı eserinde düşüncelerini şu şekilde aktarmıştır: “Lâtince kelimelerin telâffuzu hususunda her milletin kendi usulü vardır. Meselâ bu *quaestor* kelimesini Fransızlar kestör telâffuz ettikleri halde Alman ve Ruslar kvestor telâffuz ederler. Ve bu telâffuzun Romalılarinkine daha yakın olduğunda şüphe yoktur... Çünkü Romalılar Q den sonra gelen u ları bizim gibi değil, v gibi telâffuz ederlerdi. Onun için Rus ve Almanların telâffuzu daha doğrudur.” Arsal, s.213.

⁴⁸⁶ Demircioğlu, s.102.

belli değildir⁴⁸⁷. Fakat *Decemviri* Komisyonu'nun hâkimiyeti sırasında (M.Ö. 451-449) seçimin yapılmış olabileceği tahmin edilmektedir⁴⁸⁸. İmparatorluk Dönemi'nde ise *quaestor*'lar, imparatorun tayin etmesiyle göreve gelmişlerdir⁴⁸⁹.

Quaestor, kelime olarak “inceleyen, teftiş eden” anlamına gelmektedir⁴⁹⁰. Genel olarak görevleri; *consul*'e ceza ve maliye işlerinde yardımcı olmak⁴⁹¹, hazineyi denetlemek ve devletin mali işlerini incelemektir⁴⁹². Roma Devleti'nin hazinesini idare ve muhafaza etmek de *quaestor*'ların görevleri arasında yer alıyordu⁴⁹³.

Quaestor'lar ilk devirlerden beri *consul*'e bağlı bir şekilde çalışan, *consul* tarafından ve *patricius*'lar arasından tayin edilen, kamu görevini yürüten kişilerdi ve sayıları iki ile sınırlıydı. İlerleyen süreçte *consul* tarafından tayin edilme, yerini seçimle göreve gelmeye bırakmış, M.Ö. 421 senesinde de sayıları ikiden dörde çıkarılarak, açıkça sayı belirtmeksizin ve ayırmaksızın, *quaestor*'ların *patricius*'lar ve *pleb*'ler arasından seçilmelerine karar verilmişti. Yapılan değişiklik fiilî duruma hemen yansımamış, *pleb* sınıfından ilk *quaestor*'un seçilebilmesi ancak M.Ö. 409 senesinde mümkün olabilmıştır⁴⁹⁴.

Başlangıçta her *consul*'e bir *quaestor* verilirken *quaestor* sayısının ikiden dörde çıkmasının ardından, her *consul*'e iki *quaestor* verilmeye başlandı. *Consul*'e bağlanan iki *quaestor*'dan biri, *consul*'ün Roma Kenti'ndeki işlerinde ona yardımcı olur; diğeri ise birlikte çalıştığı *consul* askerî birlikleri kumanda etmek için Roma'dan ayrılıp savaşa gittiğinde, onunla birlikte kentten ayrılırdı⁴⁹⁵.

Consul ile birlikte Roma Kenti'nde kalan ve şehir *quaestor*'u (*quaestores urbani*) olarak adlandırılan *magistra*'ların en önemli görevi, devlet hazinesini idare ve

⁴⁸⁷ Söğütlü Erişgin bu konuda kesin bir tarih vermekte, *quaestor*'ların XII Levha Kanunu'nun hazırlanmasından sonra, M.Ö. 446 senesinde, *comitia tributa* tarafından seçilmeye başlandığını ve bu sayede onların *magistra* vasfını elde ettiğini ifade etmektedir. Söğütlü Erişgin, s.100. Umur ise kesin bir tarih vermemiş, fakat *Decemviri* Komisyonu'nun düşmesinden kısa bir süre sonra, *quaestor*'ların seçimle göreve gelmeye başladıklarını belirtmiştir. Umur, Tarihî Giriş ve Kaynaklar, s.40.

⁴⁸⁸ Aarsal, s.213.

⁴⁸⁹ Türkoğlu, İdari Yapı, s.252.

⁴⁹⁰ Üçer, s.17.

⁴⁹¹ *Quaestor*'lar, ölüm cezalarına ilişkin davalara *consul* yerine bakar, devletin para hesaplarını *consul*'ün yardımcısı sıfatıyla yaparlardı. Umur, Tarihî Giriş ve Kaynaklar, s.40.

⁴⁹² Türkoğlu, İdari Yapı, s.252-253.

⁴⁹³ Özer Sarıtaş, Duygu, Cumhuriyet Dönemi Roma Vergi Sistemi, On İki Levha Yayıncılık, 2012, s.37.

⁴⁹⁴ Umur, Tarihî Giriş ve Kaynaklar, s.40.

⁴⁹⁵ Söğütlü Erişgin, s.100.

muhafaza etmekti⁴⁹⁶. Onların şehir *quaestor*'u olarak tanımlanmasının sebebi, ilk başta *consul*'lere yardımcı olmaları için atanan *quaestor*'ların zaman içinde *consul*'lerden bağımsız mevki sahibi olmuş olmaları ve *consul*'lere eşlik eden *quaestor*'larla karıştırılmamaları içindi. Hazineden⁴⁹⁷ sorumlu olan *quaestor*'lar Roma'da ikamet ederlerdi. Aralarından biri hazine anahtarlarının muhafazasından mesuldü. Bu *quaestor*'lar, gelir ve alacakların tahsil edilmesi ve eyaletlerle hazine arasındaki mali işlerin yürütülmesi ile ilgilenirlerdi. Hazineye ödenmesi gereken para cezalarını (*argentum multatitium*) tahsil ederek kayıt altına almak ve hazineden aldığı paranın miktarı ile o parayı ne için kullandığına ilişkin kaydı tutmak da onların göreviydi^{498, 499}. Devlet masraflarını karşılamak için *consul*'ün, hazineden senatonun onayı ile para alabilme hakkı vardı. Fakat *consul* o parayı alırken yanında *quaestor*'un da bulunması, ne kadar para aldığının ve parayı ne için harcayacağını *quaestor* tarafından deftere kayıt edilmesi gerekmektedir⁵⁰⁰. Devlet adına *censor*'lar tarafından akdedilen anlaşmalara uyulup uyulmadığını denetlemek de *quaestor*'ların göreviydi.⁵⁰¹

Devlet ganimetlerini ve esirlerini satmak, senatoya mali işler hakkında bilgi vermek şehir *quaestor*'larının diğer görevleri arasında yer alıyordu. *Consul* adına yargıç sıfatıyla ölüm cezalarını içeren davaları sonuçlandırma görevi ise *quaestor*'lardan şehir *quaestor*'una aitti⁵⁰². *Quaestor*'lar ayrıca sefere çıkan *consul*'lere hazinede saklanan sancakları (*signa*) teslim etmek, Roma'ya bağlı yabancı elçileri uygun bir şekilde ağırlamak, onlara konaklayacakları yeri sağlamak ve devlet adına hediyeler sunmakla görevliydi. Seçkin insanların defin törenlerini organize etmek ve anıtlarının dikilmesini sağlamak da onların sorumluluğundaydı. Tüm bu işler için gereken masraflar hazineden karşılandığından, işlerin sorumluluğu da *quaestor*'lara yüklenmişti⁵⁰³.

⁴⁹⁶ Söğütü Erişgin, s.101.

⁴⁹⁷ Roma Hazinesi'ne, *Aerarium Populi Romani* veya *Aerarium Publicum* denirdi. Cumhuriyet Dönemi'nde Roma halkına ait gelirlerin toplandığı ve *quaestor*'lar tarafından idare edilen kamu hazinesi idi. Umur, Lügat, s.20. Burada sikke ve kıymetli madenlerin dışında devlete ait önemli evraklar da saklanırdı. Arsal, s.214.

⁴⁹⁸ Devlet arşivinin kayıtlarını tutmaktan ve bu kayıtların güvenilirliğini sağlamaktan *aedilis plebis*'ler de sorumluydular. Fakat onlar sadece belli belgelerin kayıtlarını tutmaktan sorumlu iken *quaestor*'lar tüm arşiv kayıtlarını tutmaktan mesuldüler. Özer Sarıtaş, Vergi Sistemi, s.38.

⁴⁹⁹ Özer Sarıtaş, Vergi Sistemi, s.38.

⁵⁰⁰ Söğütü Erişgin, s.101.

⁵⁰¹ Erdoğan, Belgin, Roma Hukuku, Tarihi Giriş, Hukuk Tarihi, Genel Kavramlar, Filiz Kitabevi, 1995, s.8.

⁵⁰² Söğütü Erişgin, s.101.

⁵⁰³ Özer Sarıtaş, Vergi Sistemi, s.39.

Sefere çıkan *consul*'e eşlik etmesi amacıyla seçilen *quaestor*'a, askerî *quaestor* (*quaestor militares*) denirdi⁵⁰⁴. Askerî *quaestor*'un görevi, başkumandan sıfatıyla savaşa katılan *consul*'ün mali işlerini idare etmektir. Savaş anında *consul*'ün devlet hazinesinden farklı bir hazineye sahip olması gerekmektedir ve devlet hazinesinden gelen paranın idaresi *quaestor*'daydı. Ordu için yapılacak tüm harcamalar askerî *quaestor* tarafından gerçekleştirilir, ordunun muhasebesini de o tutardı^{505, 506}.

M.Ö. 421 yılında *quaestor*'ların sayısında yapılan artışın ardından bir artış da M.Ö. 267'de⁵⁰⁷ oldu. Roma Kenti dışındaki İtalya'nın idaresi için dört *quaestor* daha göreve getirildi ve toplam *quaestor* sayısı sekize yükseltildi. Böylece şehir *quaestor*'ları ile askerî *quaestor*'ların yanına İtalya *quaestor*'ları da eklenmiş oldu. İtalya *quaestor*'larının esas görevleri idari ve mali konulara ilişkili ve yargılama yetkisine sahip değillerdi⁵⁰⁸. Bu *quaestor*'lar; asker vermekle yükümlü olanlardan asker toplamak, donanmaya gemi vermekle yükümlü olanlardan gemileri teslim almak, buğday ticaretini denetlemekle görevlendirilmişlerdi⁵⁰⁹.

Roma, İtalya Yarımadası dışındaki bölgelerde de hâkimiyet kurmaya başlayınca bünyesine kattığı toprakları yöneten her bir eyalet valisinin yanına, onlara yardımcı olması amacıyla bir *quaestor*'un seçilmesi esasını kabul etti⁵¹⁰. Eyaletle göndermek üzere *comitia tributa* tarafından seçilmiş bir *quaestor* bulunmadığı takdirde, vali kendisine yardımcı olacak *quaestor*'u tayin ederdi. Sulla zamanında *comitia tributa*, her sene yirmi *quaestor* seçerdi. Bu sayı Sezar döneminde kırka çıkarılmış, Augustus döneminde ise tekrar yirmiye indirilmişti⁵¹¹. M.Ö. 81 senesinde

⁵⁰⁴ Özer Sarıtaş, Vergi Sistemi, s.41.

⁵⁰⁵ Askerî *quaestor*'ların görevleri kesin bir şekilde tespit edilmemişti. Bu *magistra*'ların asıl görevi ordunun hazinesini idare etmektir. Fakat sadece görevleri bu değildi. Ordunun eşya depolarını idare etmek, kumandan Roma dışında bulunduğu ülkede sikke bastırırsa bu işle ilgilenmek, ordunun muhasebe işlerine bakmak, savaş sırasında kumandan yerine vekil bırakmadan vefat ettiğinde merkezden yeni bir kumandan gelene kadar kumandanlık görevini yapmak askerî *quaestor*'ların görevleri arasında yer alıyordu. Arsal, s.215-216. Ayrıca ordunun yaşesi ile ilgilenir, savaştan elde edilen ganimetin satışını idare eder ve askerlere maaşlarını da öderdi. Özer Sarıtaş, Vergi Sistemi, s.41-42.

⁵⁰⁶ Söğütlü Erişgin, s.101.

⁵⁰⁷ Arsal, Umumi Hukuk Tarihi kitabının 213. sayfasında İtalya *quaestor*'luklarının M.Ö. 267 yılında ihdas edildiğini belirtmişken aynı kitabın 215. sayfasında M.Ö. 267'ler ifadesini kullanmıştır. Arsal, s.213 ve 215. Söğütlü Erişgin bu dört *quaestor*'luk makamının M.Ö. 267'de oluşturulduğunu belirtmektedir. Söğütlü Erişgin, s.101. Özer Sarıtaş ise *quaestor* sayısındaki değişikliğin M.Ö. 265 senesinde gerçekleştiğini ifade etmektedir. Özer Sarıtaş, Vergi Sistemi, s.40.

⁵⁰⁸ Arsal, s.215.

⁵⁰⁹ Arsal, s.215; Özer Sarıtaş, Vergi Sistemi, s.40.

⁵¹⁰ Söğütlü Erişgin, s.101-102.

⁵¹¹ Arsal, s.213.

hayata geçirilen Sulla reformları ile *quaestor* olma yaşı *patricius*'lar için 30, *pleb*'ler içinse 32 olarak düzenlendi⁵¹². *Quaestor* olabilmek için sınıflar üzerinden getirilmiş bu ayırım, çok ciddi bir fark olarak gözükmese de *pleb*'lerin ilk kez bu makama M.Ö. V. yüzyılın son çeyreğinde gelebildikleri dikkate alındığında, aradan birkaç yüzyıl geçmiş olmasına rağmen getirilen herhangi bir düzenlemede dahi bu tip bir ayrıma gidiliyor olması dikkat çekicidir.

Quaestor'luk makamına seçilmiş olma, kendiliğinden senato üyesi olma hakkını da sağlıyordu⁵¹³. Bu hak *pleb*'ler için oldukça önemliydi. Çünkü *quaestor* olan bir *pleb*, başka hiçbir şey yapmasına gerek olmadan senato üyesi olabilecek ve senatonun kompozisyonunun *pleb*'ler lehine değişmesine hizmet edecekti.

Consul'lere yardımcı olan *quaestor*'ların statüleri önemliydi ve kendilerine bazen sınırlı olarak *imperium* yetkisi de verilir⁵¹⁴. Tüm bu yetkilere sahip ve istisnai olmayan bir *magistra*'lığa seçilebilmek *pleb*'ler için bir ilkti, fakat diğer *magistra*'lıklara gelebilme noktasında son olmayacaktı.

E- Sınıf Mücadelesinde Patricius'ların Siyasi Hamlesi: Censor'luk Magistra'lığının İhdası

Sınıf mücadelesinde *patricius*'lar, her geçen gün *pleb*'ler karşısında sahip oldukları avantajları kaybediyorlardı. En son M.Ö. 444 yılında ihdas edilen *tribunus militum magistra*'lığı ile *pleb*'ler, devletin başına gelebilme imkânını elde etmişlerdi. O gün için *pleb*'lerin *consul* olabilmeleri engellenmişti; fakat *patricius*'lar, *consul*'lük makamına önünde sonunda *pleb*'lerin gelebileceğini de anlamışlardı. Gidişatı gören ve ilerisi için tedbir almak isteyen *patricius*'lar, siyasi bir hamle yaptılar ve yeni bir *magistra*'lığın ihdas edilmesini sağladılar⁵¹⁵. *Censor*'luk adı verilen *magistra*'lığın hangi tarihte ihdas edildiği kesin olmamakla birlikte, M.Ö. 443 senesinde kurulduğu genel olarak kabul edilmektedir⁵¹⁶.

⁵¹² Türkoğlu, İdari Yapı, s.254.

⁵¹³ Türkoğlu, İdari Yapı, s.254.

⁵¹⁴ Üçer, s.17.

⁵¹⁵ Demircioğlu, s.101.

⁵¹⁶ Söğütlü Erişgin, s.96.

İki sınıfın mücadelesi, mevcut organların değişmesine yol açtığı gibi, yeni *magistra*'lıkların ortaya çıkmasını da sağlamıştı. *Consul*'lerin yetkilerini parçalayarak azaltan *magistra*'lıklardan ilki *censor*'luk olmuştu⁵¹⁷.

Roma'da vatandaşların ve onlara ait mal varlığının, listelere kayıt edilmesi ile elde edilen istatistiğe *census* denirdi. *Census* listeleri; askerî, siyasi ve idari açılardan vatandaşların nasıl teşkilatlandığını belirtir ve bu sayede *tribus*'ların ve halk meclislerinin ne şekilde oluşacağını tespitini sağlardı. *Census* işinin de tam olarak ne zaman başladığı kesin olmamakla birlikte, bu görevin önce *consul*'lere verildiği bilinmektedir. *Tribunus militum*'luğun ihdasından kısa bir süre sonra söz konusu iş, *censor*'lara⁵¹⁸ bırakılmıştır⁵¹⁹.

Censor'luk makamının oluşturulması ile ilgili olarak iki ihtimalin üzerinde durulmaktadır. Bu ihtimallerden birincisine göre *censor*'luk, *pleb*'lerin *magistra*'lıklara girebilmeye başladıklarını gören *patricius*'ların, *consul*'e ait olan *census* işinin kendilerinde kalmasını sağlayabilmek adına, yalnız onlardan seçilebilen⁵²⁰ bir *magistra*'lık makamını elde etmek amacıyla oluşturulmuştur. Diğer ihtimale göre ise bu *magistra*'lığın ihdas edilmesinde, *consul*'lerin fazla olan işlerini azaltma düşüncesi yatmaktadır. Zira nüfusun ve insanların mal varlığının sürekli değişmesi, *census*'un aralarında çok uzun bir süre olmayan belirli zamanlarda yapılmasını gerektirmekteydi⁵²¹. Fakat diğer işlerinin çokluğu, *consul*'lerin bu görevi gereği gibi ifa etmelerine olanak vermiyordu⁵²².

Censor'lar iki kişi olacak şekilde, bir *consul*'ün başkanlığında toplanan *comitia centuriata* tarafından, geçici bir süre için seçilirlerdi. Görev sürelerinin ne kadar olduğu konusu tartışmalı olmakla birlikte, genel olarak beş, bazen de dört yıldır⁵²³. Seçilme süreleri bu şekilde olsa da onlar, M.Ö. 435 senesinde çıkarılan *Lex Aemiila* gereğince fiilî olarak on sekiz ay görevlerini yürütürler, bu sürenin ardından görevleri

⁵¹⁷ **Umur**, Tarihî Giriş ve Kaynaklar, s.37-38.

⁵¹⁸ *Censor*, *census* yapan demektir. **Arsal**, s.210.

⁵¹⁹ **Umur**, Tarihî Giriş ve Kaynaklar, s.38.

⁵²⁰ *Censor*'lar, *centuriata* meclisi tarafından eski *consul*'ler arasından seçileceği için, başlarda bu makama bir *pleb*'in gelebilmesi fiilî olarak mümkün olmayacaktı. **Demircioğlu**, s.101.

⁵²¹ **Umur**, Tarihî Giriş ve Kaynaklar, s.38-39.

⁵²² **Arsal**, s.210.

⁵²³ *Censor*'lar *consul*'ler gibi belirli bir zaman için değil, belirli bir görevin ifası (nüfusun tespiti ve halkın mal varlığına göre tasnifi işi) için seçilirlerdi. *Census* işi başlangıçta dört, sonraları beş yılda bir yapılırdı. **Arsal**, s.211-212.

sona erdiği hâlde seçildikleri makamda, diğer görevleri nedeniyle⁵²⁴ kalmaya devam ederlerdi⁵²⁵.

Censor'luk, *pleb*'lerin yüksek makamlara gelebilme hakkını elde etmelerinden önce ihdas edilmiş bir *magistra*'lık olduğu için, bu makama başlangıçta sadece *patricius*'lar seçilebilirdi. *Pleb*'ler bütün yüksek makamlara gelebilme hakkını elde ettiklerinde, *censor*'luğa da gelebilmeye hak kazanmışlardı. İlk defa bu makama *pleb*'lerden birinin seçilebilmesi için, makamın ihdas edilmesinin üzerinden yaklaşık bir asır geçmesi, M.Ö. 351 yılının gelmesi icap etmişti⁵²⁶. M.Ö. 339 yılında *pleb*'ler, aynı anda görev yapan *censor*'lardan birinin mutlaka *pleb*'ler arasından seçilmesi hakkını elde etmişlerdir. M.Ö. 131 yılında ise her iki *censor*'un da *pleb*'lerden seçilebilmesi mümkün hâle gelmiştir⁵²⁷.

Censor'ların çok sayıda görevi bulunmaktaydı. Her şeyden önce *censor*'lar, Roma'nın *census* işlerini yürütmekle görevliydi⁵²⁸. Nüfusu ve insanların mal varlığını tespit eder, halkı mal varlığına göre sınıflara ayırır ve insanların mal varlığına ilişkin verdiği bilgilerin⁵²⁹ doğru olup olmadığını soruştururlardı⁵³⁰.⁵³¹ *Census* işlemi sırasında ilk olarak nüfus sayımı gerçekleştirilir, ardından mevcut mal varlıklarının ne kadar değeri olduğunun tespitine geçilirdi. Sadece arazi, toprak ya da bina gibi taşınmazlar değil; taşınır eşya ve paranın da sayımı yapılırdı. Sayımı yapılan mal varlığının değeri paraya çevrilip belirlendikten sonra da bu paranın miktarına göre, o vatandaşın hangi *tribus* ve *centuria*'ya dâhil olacağı belirlenerek halk sınıflara ayrıştırıldı⁵³². Roma'da sistematik bir sınıfsal ayrım vardı ve bu bizzat devlet eliyle gerçekleştiriliyordu. *Census* işleminin tamamlanmasının ardından *censor*'lar dinî bir tören düzenlerlerdi. *Lustratio* adı verilen bu tören ile halk günahlarından arındığına inanırdı. Tören sırasında *centuria* meclisinin tüm mensupları *Mars* alanında toplanır

⁵²⁴ Söğütlü Erişgin, s.97.

⁵²⁵ Umur, Tarihî Giriş ve Kaynaklar, s.39.

⁵²⁶ Arsal, s.211.

⁵²⁷ Türkoğlu, İdari Yapı, s.266.

⁵²⁸ Ventura, s.61.

⁵²⁹ Nüfus sayımı sırasında aile babaları; ailesinin sosyal durumunu, servetini ve kendilerine ait bu mal varlığının nasıl elde edildiğini *censor*'lara açıklamak zorundaydılar. Tahiroğlu/Erdoğan, s.10.

⁵³⁰ *Census*'un amacına ulaşabilmesi için gerçek verilerin işlenmesi gerekiyordu. Bu sebeple *censor*'lar, malın sahibi tarafından beyan edilen değerlere müdahale edip gerektiğinde değerleri değiştirebilme ve lüks maddelerin yeniden değerlendirilmesini yapabileme yetkisine sahiptiler. Özer Sarıtaş, Vergi Sistemi, s.51.

⁵³¹ Arsal, s.211.

⁵³² Söğütlü Erişgin, s.97.

ve tanrı *Mars*'a kurban adanırdı. Eğer bu dinî tören *ensor*'un ölümü veya hastalığı nedeniyle gerçekleştirilemezse bütün *census* işlemi geçersiz sayılırdı⁵³³.

Senato üye listesinin hazırlanması (*lectio senatorum*), bir başka ifadeyle senatörlerin ataması *ensor*'lar tarafından yapılırdı⁵³⁴. Onlara bu görevin tevdi edilmesinin sebebi; senato üyeleri devletin yüksek makamlarında daha önce bulunmuş, saygın, tanınmış ve şerefli kimseleri arasından seçilirdi ve bu seçimi en iyi yapabilecek olanlar da halkı en iyi tanıma imkânı olan *ensor*'lardı. *Censor*, ömür boyu görev yapmak üzere seçilen bir senatörün taşıması gereken vasıfları kaybettiği görüşüne varırsa o senatörün üyeliğini liyakatsiz kaydı ile düşürebilirdi⁵³⁵. Süvari askerlerin (*equites*) listelerini tespit etme (*recognitio equitum*) görevi de *ensor*'lara aitti⁵³⁶.

Halkın özel hayatının ahlaki bakımdan denetimi, *ensor*'ların görevlerinden bir diğeri idi⁵³⁷. *Censor*'lar, *census* işlemi sırasında kişileri ahlak ve yaşantısına göre ayırır, adlarının karşısına bazı notlar⁵³⁸ düşerlerdi. Bu notları serbest bir şekilde, kendi takdirlerine göre işlerlerdi. Örneğin bir vatandaşa yönelik olarak o kişinin ahlaka aykırı bir hayat sürdürdüğü ve aile hayatının gereklerine uymadığı yönünde düşülen kayıtlar, söz konusu vatandaşın şerefsiz (*infamis*) sayılmasına yol açardı. Şerefsiz sayılmanın Roma'da çok ciddi sonuçları vardı. Şerefsiz olduğu yönünde karar verilen kişinin hak ehliyeti kısıtlanır, o kişi özellikle kamu hukuku alanında birçok haktan yoksun kalırdı. Misal, senato üyesi olamaz veya *magistra* seçilemezdi⁵³⁹. Vatandaşlarla ilgili notların düşülmesi sırasında *ensor*, sadece kendi meslektaşının *intercessio*'sunun kontrolüne tabi tutulurdu. *Tribunus*'ların sahip olduğu veto hakkının dahi bu notlar üzerinde bir etkisi bulunmuyordu⁵⁴⁰.

⁵³³ Söğütlü Erişgin, s.99.

⁵³⁴ Aarsal, s.211.

⁵³⁵ Söğütlü Erişgin, s.99.

⁵³⁶ Aarsal, s.211.

⁵³⁷ Aarsal, s.211.

⁵³⁸ *Censor*'ların, vatandaşların listesini (*census*) hazırlarken isimlerinin yanına koydukları notlara, *nota censoria* denirdi. Vatandaşların hem özel hem de kamusal hayatları denetlenirken düşülen bu notların, sonrasında kişilerin oy kullanabilmesinden askere katılabilmesine kadar birçok noktada önemli etkisi oluyordu. Umur, Lügat, s.140. Ordu hizmetinde bulunamayacak derecede korkak, kent içinde kendi başına buyruk, *magistra*'lara karşı asi, hâkimlik mesleğini icra edebilme kabiliyetinden yoksun, bir şef olarak fazla otoriter, şerefsizliği gerektiren bir mahkûmiyet, yalancı tanıklık, yalan yere yemin, güvenilir bir kimse olmama, müsriflik, baba hâkimiyetini suiistimal ve benzeri hususlar *ensor*'lar tarafından kişilerin adlarının karşısına düşülen notlardı. Umur, Tarihî Giriş ve Kaynaklar, s.39.

⁵³⁹ Akıncı, s.34

⁵⁴⁰ Umur, Tarihî Giriş ve Kaynaklar, s.39.

Roma geleneklerini korumak ve toplum tarafından geleneklere uyulup uyulmadığını kontrol etmekle görevli olan *censor*'lar, aile babası hâkimiyetini (*patria potestas*) sınırlama ve bu hâkimiyetten kaynaklanacak keyfiliği önleme fonksiyonuna sahiptiler. Aile evlatlarının öldürülmesi, onlara eziyet edilmesi, aile evladını satma hakkının kötüye kullanılması⁵⁴¹, aile meclisi kararı (*consilium*) olmadan boşanma kararının açıklanması gibi durumlarda *censor*, *coercitio*⁵⁴² yetkisine dayanarak aile babasına müdahale edebilir ve onu uyurabilirdi⁵⁴³. Aile mallarının (*res familiares*) israf edilmesi, tarlasına iyi bakılmaması, uzun süre bekâr kalıp evlenmekten kaçınılması ve efendi hâkimiyeti (*patronus*) haklarının kötüye kullanılması gibi hâller de vatandaşların *censor*'lar tarafından cezalandırılma sebebiydi⁵⁴⁴.

Censor'ların görevlerinin bir kısmı maliye ile ilgiliydi. Mevcut kamu mallarının bakımı, yeni bayındırlık işlerinin yönetimi ve kamu gelirlerinin iltizama verilmesi ile onlar görevlendirilmişlerdi. Roma, mali işlerinin yürütülmesinde ihale sistemini kullanıyordu. *Censor*'lar, devlet adına ihale ve harcama yapmakla yetkili görevlilerdi. Bu kapsamda yolların, suyuollarının (*aquaeductus*), tapınakların, kamu binalarının, bazilikaların, tiyatroların, revakların, kent duvarlarının, köprülerin, kanalizasyonların (*cloacae*) inşası, bakımı ve onarımı *censor*'ların görev alanına giren bayındırlık işleriydi. Bu işler sözleşmeler yoluyla yüklenicilere ihale edilir, söz konusu işin yapımı için en düşük ücreti veren şirket ihaleyi kazanırdı. Roma Devleti, işi yüklenen kişi veya şirketlerin borçlusu olur; işin tamamlanmasının ardından, çalışmanın sözleşmeye uygun olup olmadığının denetimi *censor*'lar tarafından gerçekleştirildi⁵⁴⁵.

⁵⁴¹ Aile babalarının evlatları üzerinde suistimale varan tasarrufları ilkin *censor*'lar tarafından frenlenirken sonraları imparatorlar istisnai olsa da bu tip tasarruflara müdahale etmişlerdir. M.S. IV. yüzyılın ortasında babalık hukuku (*ius patrium*) aile içinde terbiye hakkı (*ius domesticæ emendationis*) ile sınırlandırılmış ve çok ağır hâllerde *magistra*'nın müdahalesinin gerektiği kabul edilmiştir. **Di Marzo**, Salvatore, Roma Hukuku, Çev. Ziya Umur, 2. Baskı, İstanbul Üniversitesi Yayınları Sulhi Garan Matbaası, 1959, s.166.

⁵⁴² Her *magistra*'nın kendi görev alanı içinde sahip olduğu düzen sağlayıcı yetkiye *coercitio* denirdi. Bu yetki ile bir *magistra*, emirlerine karşı geleni hiçbir yargı makamına başvurmada, doğrudan doğruya cezalandırabilirdi. *Imperium*'u olan *magistra*'ların *coercitio* yetkisi daha geniştir. Bu *magistra*'lar; vatandaşları huzurlarına çağırabilirler (*vocatio*), tutuklayabilirler (*prensio*), hapse atabilirler ve vatandaşların mallarına el koyabilirlerdi. *Imperium*'u olmayan *magistra*'lar bu derece geniş yetkilere sahip olmadıkları gibi, diğer *magistra*'ların *coercitio*'sunun etkisinde olurlardı. **Umur**, Tarihi Giriş ve Kaynaklar, s.48.

⁵⁴³ **Söğütlü Erişgin**, s.98.

⁵⁴⁴ **Türkoğlu**, İdari Yapı, s.268-269.

⁵⁴⁵ **Özer Sarıtaş**, Vergi Sistemi, s.42-44.

Çeşitli vergilerin toplanması işinin yönetimi ve denetimi de *censor*'lara aitti. Cumhuriyet Dönemi'nde gelirlerin, özellikle vergilerin toplanmasında iltizam usulü kullanılırdı. Vergi gelirlerinin toplanması işinin, önceden kararlaştırılan bir bedel karşılığında, mültezim denilen özel kişilere bırakılması yöntemi olan iltizam usulünün işleyişinden *censor*'lar sorumluydu. Gelirleri toplama hakkı, *censor*'lar tarafından beş yıllığına, Roma'da yapılan bir açık arttırma ile en yüksek fiyatı veren (*maximis pretiis*) *publicani*'lere⁵⁴⁶ satılırdı. İhale şartları, devletin temsilcisi konumundaki *censor*'ların açık arttırma başlamadan önce yayımladıkları *leges censoriae*'de belirlenirdi⁵⁴⁷. Maden ocaklarını kiraya vermek ile kamu topraklarının dağıtımını ve yönetimini sağlamak *censor*'ların görevleri arasında yer alan diğer işlerdi. *Censor*'lar iktisadi ve mali konulardaki görevlerini yerine getirirken yargılama makamı sıfatıyla ceza verme yetkisine de sahiptiler⁵⁴⁸.

Censor'lar da *praetor*'lar gibi Roma'da ikamet etmeye mecburdular. Fakat onlar bu mecburiyetlerine rağmen, Roma dışındaki Roma'ya bağımlı halk için mali konularda emirler çıkarabilirlerdi⁵⁴⁹.

Censor'ların *imperium* yetkisi yoktu. Hâliyle senatoyu ve halk meclislerini toplantıya çağıramazlar, orduyu kumanda edemezler⁵⁵⁰, yanlarında *lictor* bulunduramazlardı⁵⁵¹. *Comitia curiata* tarafından değil, *comitia centuriata* tarafından seçildikleri için, *cursus honorum* içindeki sıralamada *censor*, *consul* ve *praetor*'un aşağısında yer alırlardı. Buna rağmen Roma'da *censor*'lara büyük saygı duyulurdu⁵⁵². İhdas edildiği zamanlar büyük *magistra*'lıklar arasında mütevazı bir makam olarak değerlendirilen *censor*'luk, zamanla Cumhuriyet Dönemi'nin en nüfuzlu *magistra*'sı hâline gelmişti⁵⁵³.

Censor'luk makamının ihdas edilmesi *patricius*'ların siyasi bir hamlesiydi ve onlar adına oldukça başarılı sonuçlar vermişti. *Censor*'luk ihdas edilmeseydi de *patricius*'lar Roma siyasi hayatını şekillendirmeye uzunca bir süre daha devam edeceklerdi. Çünkü *consul* olabilmek içine hâlâ *patricius* sınıfından olma şartı

⁵⁴⁶ Vergi mültezimleri. Daha ayrıntılı bilgi için bkz. **Umur**, Lügat, s.171.

⁵⁴⁷ **Özer Sarıtaş**, Vergi Sistemi, s.44.

⁵⁴⁸ **Söğütlü Erişgin**, s.100.

⁵⁴⁹ **Arsal**, s.212.

⁵⁵⁰ **Umur**, Tarihî Giriş ve Kaynaklar, s.39.

⁵⁵¹ **Türkoğlu**, İdari Yapı, s.267.

⁵⁵² **Türkoğlu**, İdari Yapı, s.267.

⁵⁵³ **Umur**, Tarihî Giriş ve Kaynaklar, s.39-40.

aranmaktaydı. *Tribunus militum magistra*'lığı her iki sınıfa açık olacak şekilde ihdas edilmişti; fakat *patricius*'ların *comitia centuriata*'daki hâkimiyetleri sebebiyle bu makama bir süre *pleb* sınıfından kimse seçilmemişti. Dahası devletin başına *consul*'ün mü yoksa bir *tribunus militum*'un mu geçeceğine senato karar veriyordu ve senato da *patricius*'ların kontrolü altındaydı. Sahip oldukları tüm bu avantajlara rağmen *patricius*'lar, şartların er geç *pleb*'ler lehine değişeceğini öngörebiliyorlardı. Rüzgârı tersine döndürmek adına da *censor*'luk makamı ile bünyesinde çok geniş yetkileri barındıran bir *magistra*'lığı elde ettiler ve uzun bir müddet bu makamı inhisarında tutabildiler.

F- Pleb'lere Consul Olabilme İmkânının Sağlanması

M.Ö. 367 yılında yasalaşan *Lex Licinia Sextia* ile *pleb*'lere *consul* olma hakkı tanınmıştır⁵⁵⁴. Kanun, *tribunus militum*'ları kaldırırken onun yerine, bu sefer biri *pleb*'lerden olacak şekilde, iki *consul*'lü yapıyı tekrar getirmiştir. Kanunun yürürlüğe girdiği yıl, *pleb tribunus*'u Licinius Lateranus *pleb* sınıfından seçilen ilk *consul* olmayı başarmıştır.⁵⁵⁵ *Consul*'lük makamının *pleb* sınıfına açılması, diğer *magistra*'lıklara göre çok daha geç olmuştur. Bu gecikmenin ve söz konusu *magistra*'lığın paylaşımı noktasında, *patricius*'ların sergiledikleri sert tutumunun sebebi, *consul*'lerin sahip oldukları geniş yetkilerde saklıdır.

Consul'ler Cumhuriyet Dönemi'nin ilk *magistra*'larıydı. Bir önceki rejim olan krallığın ortadan kalkması ile kralın yerine yetkileri eşit, görev süreleri bir yıl ile sınırlandırılmış, iki büyük *magistra* getirilmişti⁵⁵⁶. Kralın keyfi ve otoriter yönetimine tepki ve tedbir olarak yürütmenin başına bu iki kişi atanmış, atanan kişilerin görev süreleri bir yılla sınırlandırılarak benzer bir yönetimin önüne geçilmek istenmiştir⁵⁵⁷.

Halk meclisi tarafından seçilen *consul*'ler, *imperium*'u bizzat kullanma yetkisine sahiptiler. *Consul*'ler *imperium*'u, göreve başladıkları ilk gün halk meclisi tarafından çıkarılan ve *lex curiata de imperio* olarak adlandırılan kanundan alırlardı⁵⁵⁸. Bu kanun, *magistra*'ya *imperium*'un verildiğini ve onun yöneticiliğinin kabul edildiğini gösterirdi⁵⁵⁹. *Consul*'lerin devlet iktidarını kullanma yetkisini halk

⁵⁵⁴ Söğütlü Erişgin, s.108.

⁵⁵⁵ Demircioğlu, s.162.

⁵⁵⁶ Umur, Tarihi Giriş ve Kaynaklar, s.28.

⁵⁵⁷ Üçer, s.14-15.

⁵⁵⁸ Söğütlü Erişgin, s.58.

⁵⁵⁹ Umur, Lügat, s.116.

meclisinden alması, onları halkın temsilcileri hâline getirmişti⁵⁶⁰. Çağdaşlarına göre çok ileri bir anlayışı yansıtan bu uygulamanın, demokratik olmayan tarafları da mevcuttu. Krallık Dönemi'nden başlayarak Cumhuriyet Dönemi'nin ilk zamanlarının da dâhil olduğu uzunca bir dönem Roma'da, bir *magistra*'nın önceli tarafından tayini prensibi geçerliydi. Görevinden ayrılan *magistra*'nın, yerine gelecek olan kişinin kim olacağını bildirmesi şeklindeki usul, cumhuriyete geçiş ile birlikte değişmemişti⁵⁶¹. İlk *consul*'ler halk meclisi tarafından seçilmiş, sonraki *consul*'ler bir önceki *consul* tarafından belirlenmişti. *Consul*'lerin savaşta ölmesi sebebiyle bir sonraki yılın *consul*'ü belirlenememiştir⁵⁶² senato üyelerinin her biri *interrex* (ara kral) adı altında yönetimi üstlenirdi⁵⁶³. Söz konusu usule ilişkin olarak halk meclisleri lehine yapılan ilk sınırlama, görevinden ayrılan *magistra*'nın, yerine gelecek olan kişiyi meclise teklif etme (*rogat magistratum*) ve meclisin de kabul veya reddetmesi yönündeki değişiklik olmuştu. Getirilen değişikliğin meclise gerçek anlamda bir seçim imkânı sunduğu söylenemez. Zira teklif, görev başındaki *magistra* tarafından yapılıyor ve meclisin kabul veya reddetmek dışında bir seçeneği bulunmuyordu. *Patricius*'larla *pleb*'ler arasındaki eşitliğin sağlanmasının ardından, diğer *magistra*'lıklarda olduğu gibi, *consul*'lerin halk meclislerince teklif edilerek seçilmeleri esası benimsendi ve yapılan değişiklik seçim usulünü daha demokratik kıldı⁵⁶⁴.

Consul'lerin her birinin yekdiğerinden bağımsız *imperium*'u vardı. Bu sayede her bir *consul*, devlet idaresine dair yetkilerin tamamına tek başına sahipti. Yetki bakımından *consul*'ler arasında tam bir eşitlik vardı⁵⁶⁵ ve aralarında işlerin bölüşülmesi de söz konusu değildi. Bir işin yapılması sırasında ihtilaf çıkarsa *consul*'lerin aralarında anlaşmaları gerekirdi. Eğer *consul*'lerden biri, diğerine rağmen o işi yapmaya çalışırsa karşı olan *consul*, veto hakkını kullanarak işin yapılmasını engelleyebilirdi⁵⁶⁶. Cumhuriyet Rejimi *consul*'ler arasında anlaşmazlıkların

⁵⁶⁰ Söğütlü Erişgin, s.58.

⁵⁶¹ Umur, Tarihî Giriş ve Kaynaklar, s.29.

⁵⁶² Ölen bir *consul*'ün yerine geçecek yeni *consul* (*consul suffectus*), sağ kalan diğer *consul* (*consul ordinarius*) tarafından gösterilerek seçilirdi. Bu konuda yasal bir düzenleme olmamasına rağmen, birkaç istisna dışında bütün *consul*'ler bu usulü tercih etmişlerdi. Umur, Tarihî Giriş ve Kaynaklar, s.30.

⁵⁶³ Söğütlü Erişgin, s.58.

⁵⁶⁴ Umur, Tarihî Giriş ve Kaynaklar, s.29.

⁵⁶⁵ Başlangıçta her iki *consul* aynı saygınlıkta değildi. *Consul*'lerden biri *major consul*, diğeri *minor consul*'dü ve *major consul*'ün yetkileri daha fazla idi. *Consul*'lerin her ikisinin *major consul* (*praetor proximus*) sayılması ile her biri diğeriyle eşiti hâline gelmiş, bu sayede biri diğeriyle idari ve adli tasarrufunu veto edebilir olmuştu. Berki, s.23.

⁵⁶⁶ Akıncı, s.26-27.

çıkabileceğini ve siyasal sistemin tıkanabileceğini öngörmüş, bu gibi durumlarda senatonun hakemliğine başvurulmasını zorunlu tutmuştu⁵⁶⁷.

Imperium yetkileri olan *consul*'lerin görev süreleri bir yıla sınırlıydı. Bu yolla onların uzun yıllar iktidarda kalarak görevlerini kötüye kullanmalarının⁵⁶⁸ ve despotik bir yönetim tesis etmelerinin önüne geçilmek istenmişti⁵⁶⁹. Ayrıca *consul*'lere, krallar için söz konusu olan daimî sorumsuzluk tanınmamış⁵⁷⁰, görev sürelerinin sona ermesinin ardından normal vatandaş hâline gelerek görev başındayken yaptıkları işlerden sorumlu tutulmaları sağlanmıştır⁵⁷¹.

Devletin askerî, kazai, idari, mülki ve icrai bütün yetkileri *consul*'lere aitti⁵⁷². Bu yetkiler kapsamında *consul*'lerin görevlerini; orduya komuta etme, devleti yönetme, *praetor*'luk ihdas edilinceye kadar yargı işlerine bakma, halk meclisleri ve senatoyu toplantıya çağırma ve toplantılara başkanlık etme, kanun tasarılarını meclise sunma şeklinde özetlemek mümkündür⁵⁷³. *Consul*'lere geniş yetkileri sebebiyle birçok isim verilmiştir. Orduya komuta ettikleri için *praetor* (önde giden), kazai yetkileri sebebiyle *iudex* (yargıç), yürütmeye ilişkin görevleri nedeniyle *magistra* ve devlet işlerini birlikte yürüttükleri için mesai arkadaşı, meslektaş anlamlarına karşılık gelen *consul*, onların taşıdıkları isimlerdi⁵⁷⁴. *Praetor* önde giden demektir ve bu *magistra*'lar orduya komuta ettiklerinden, ordunun önünde giden anlamında bu adı taşırlardı. *Consul* ise beraberce iş gören anlamındadır. Cumhuriyet Dönemi'nde bir *magistra*'lıkta bulunan kişi sayısı birden fazla olduğu için, bu duruma uygun bir tabir olarak *consul* kelimesi kullanılmıştır⁵⁷⁵. M.Ö. 367 yılında, kazai faaliyetlerde bulunması için *praetor* adında bir *magistra*'lık makamı ihdas edilince *consul* unvanı

⁵⁶⁷ Okandan, s.37; Söğütü Erişgin, s.61.

⁵⁶⁸ Aarsal, s.194.

⁵⁶⁹ Söğütü Erişgin, s.60.

⁵⁷⁰ Okandan, s.38.

⁵⁷¹ Okandan, s.38; Söğütü Erişgin, s.61. Bugün İsviçre Konfederasyon Başkanı'nın ülkesinin siyasal sistemindeki yeri, Roma Cumhuriyeti'ndeki *consul*'lerin durumuna benzemektedir. İsviçre'de iki yüz sandalyeli Ulusal Meclis ile kırk altı üyeli Kantonlar Meclisi, İsviçre Federal Parlamentosu'nu oluşturmaktadır. Dört yılda bir yapılan seçimler sonrasında, Federal Parlamento'da temsil edilen siyasi partiler yedi üyeli Federal Konseyi seçmektedir ve bu konsey İsviçre Hükûmeti'ni meydana getirmektedir. Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, 22 Eylül 2020, (<http://www.mfa.gov.tr/isvicrenin-siyasi-gorunumu.tr.mfa>). Konfederasyon Başkanı da Federal Konsey'in üyeleri arasından rotasyon usulüyle bir yıl için bu göreve seçilmektedir ve görev başındayken konseyin diğer üyelerine göre "çşıitler arası birinci" konumundadır. Sakarya Üniversitesi Diaspora Araştırmaları Merkezi, 22 Eylül 2020, (<http://diam.sakarya.edu.tr/tr/icerik/10661/41760/isvicre>).

⁵⁷² Söğütü Erişgin, s.59.

⁵⁷³ Tahiroğlu/Erdoğan, s.8.

⁵⁷⁴ Söğütü Erişgin, s.59.

⁵⁷⁵ Umur, Tarihî Giriş ve Kaynaklar, s.29.

karişıklığın önüne geçmek adına bu *magistra*'lar için kullanılmış, devletin askerî ve siyasi yönden en yüksek makamını belirten bir anlam kazanmıştır⁵⁷⁶.

Consul'lerin ordu üzerinde ve savaş alanlarında mutlak bir hâkimiyeti vardı.⁵⁷⁷ Herhangi bir sınırlama olmaksızın *consul*'ler; subayların seçimi, birliklerin savaşa çağırılması, savaşa hangi birliklerin dâhil edileceği, savaş sırasında nasıl bir stratejinin izleneceği gibi hususlarda tam yetkilidiler⁵⁷⁸. Bu noktadan hareketle *consul*'lerin iki konudaki yetkisini birbirinden ayırmak gerekmektedir. Söz konusu yetkiler *imperium militiae* ve *imperium domi*'dir. Bunlardan birincisi, *consul*'lerin ordu içinde ve savaş alanlarındaki yetkisidir⁵⁷⁹. Diğeri ise *consul*'lerin kent işlerinde sahip oldukları yetkiye verilen isimdir. Bu yetkilerden ikincisi birincisine göre daha kısıtlıdır⁵⁸⁰.

Ruhani ve dinî işler *consul*'lerin kısmen yetkili olduğu konulardı⁵⁸¹. Krallık Dönemi'nde kral başrahip sıfatına haizdi ve dinî işler kralın görev ve yetki alanına girmekteydi. Böyle olmakla birlikte, Roma'da din ve devlet işleri erken zamanda birbirinden tamamen ayrılmıştı. Cumhuriyet Dönemi'nin başlangıcından itibaren rahiplik ve dinî törenlerle ilgili görevler *consul*'lerden alınmıştı. Sadece gerekli görüldüğü takdirde dinî törenler *consul*'ler tarafından icra edilirdi⁵⁸². Roma Devleti laik bir nitelik kazandıysa da yeni ilahlar koymak, yeni ibadet şekilleri ihdas etmek, yeni mabetler açmak gibi konular *consul*'lerin yetkisinde kalmaya devam etmişti⁵⁸³. Fakat *consul*'lere dinî lider vasfı tanınmamıştı⁵⁸⁴. Onların dinî temsil yetkileri de bulunmuyordu⁵⁸⁵.

Censor'luk *magistra*'lığının kurulması ve *quaestor*'luğun bağımsız bir *magistra*'lık statüsünü kazanması ile *consul*'lerin mali görevleri azalmıştı. Buna rağmen *consul*, *quaestor*'un senato kararı olmaksızın ödeme yapabildiği tek *magistra*'ydı ve harcama kalemlerine ilişkin ayrıntılı bir şekilde hesap verme zorunda olmaması sebebiyle diğeri *magistra*'lardan daha ayrı bir konuma sahipti. *Consul*'ler

⁵⁷⁶ Söğütlü Erişgin, s.59.

⁵⁷⁷ Berki, s.24.

⁵⁷⁸ Söğütlü Erişgin, s.59.

⁵⁷⁹ *Consul*'lerden farklı olarak *dictator*'lerin kent idaresinde de *imperium militiae* yetkisi vardı. Bu yetki *dictator*'leri âdeta sıkıyönetim komutanı hâline getiriyordu. Berki, s.24.

⁵⁸⁰ Berki, s.24.

⁵⁸¹ Arsal, s.193.

⁵⁸² *Consul*'ler, sadece devlet işleri ile ilgili olarak tanrıların o konudaki arzularını anlamak adına bazı dinsel törenleri yaparlardı. Söğütlü Erişgin, s.60.

⁵⁸³ Umur, Tarihî Giriş ve Kaynaklar, s.30.

⁵⁸⁴ Söğütlü Erişgin, s.60.

⁵⁸⁵ Berki, s.24.

ayrıca mali görevlerinin bir kısmını *censor*'larla paylaşmışlardı. Fakat *censor*'ların görev süresinin bitiminden sonraki *census*'a kadar geçen üç buçuk yıllık süre boyunca, onların mali konulardaki görevlerini yürütürlerdi⁵⁸⁶.

Consul'ler Roma Kenti'nde bulunmadıkları zamanlarda, bizzat onlar tarafından atanmış bir *prafectus urbi* (kent valisi)⁵⁸⁷ tarafından temsil edilirdi⁵⁸⁸. Böyle bir makam olmasına rağmen, Roma'nın toprakları savaşlar ve anlaşmalarla genişleyince *consul*'lerin farklı cephelerde savaşmaları gerekmiş, bu sebeple diğer işlerin yürütülmesi imkânsız hâle gelmişti. Onların sahip oldukları yetki ve görevlerin bir kısmının, alanlarına göre farklı isimler alan *magistra*'lara devredilmesi, bu sorun için getirilen çözüm yolu olmuştu⁵⁸⁹.

Consul'lük makamının *pleb*'lere açılmış olması, sadece varlıklı *pleb*'lerin menfaatine olmuştu. Çünkü bir *magistra*'lığa seçilebilmek için, bu makama gelmek isteyen kişinin ekonomik durumunun iyi olması gerekiyordu. Durumu iyi olan *pleb*'ler ise başından beri sınıf mücadelesini yürüten ve *patricius*'larla evlenme hakkının elde edilmesinin ardından *patricius* ailelerle akrabalık bağları kuran saygın *pleb* ailelerinin mensuplarıydı. Değişikliğin ardından bir dönem, *consul*'lerden biri *patricius*'lardan, diğeri *pleb*'lerden seçilmişti. Fakat sonrasında uzun bir süre sadece *patricius*'lar *consul* olmuşlardı. Bunun altında yatan sebep siyasidir. Çünkü savaş zamanlarında Roma, *pleb*'lere daha çok ihtiyaç duymaktaydı ve *consul*'lerden birinin *pleb* olmasına dikkat edilerek *pleb*'lerin desteğinin kaybedilmesi istenmiyordu. Ancak savaşın olmadığı zamanlarda böyle bir kaygı olmadığı için, *consul*'lük makamına daha çok *patricius*'lar seçiliyordu⁵⁹⁰.

G- Patricius'lar İçin Yeni Bir Magistra'lığın İhdas Edilmesi

Sınıf mücadelesi *pleb*'lerin *patricius*'larla eşit olma gayreti üzerinden yükselmiş, *patricius*'lar ise sahip oldukları imtiyazları paylaşmayı tabiatıyla istememişlerdir. İki sınıf arasındaki eşitliğin sağlanmasına yönelik yasal düzenlemelere *patricius*'ların mecbur kaldıkları zamanlarda razı gelmeleri, *pleb*'ler lehine hayata geçirilen değişikliklerin hemen ardından *patricius*'ların kendilerine yeni

⁵⁸⁶ Özer Sarıtaş, Vergi Sistemi, s.37.

⁵⁸⁷ *Prafectus urbi* makamı M.Ö. 367'de *Lex Licinia Sextia*'nın yürürlüğe girmesiyle kaldırılmıştır. Söğütlü Erişgin, s.107.

⁵⁸⁸ Umur, Tarihî Giriş ve Kaynaklar, s.30.

⁵⁸⁹ Tamer, s.10.

⁵⁹⁰ Atlan, s.50.

imtiyazlar yaratmaya yönelik girişimleri, onların sürece ve *pleb*'lere karşı yaklaşımını göstermektedir. *Consul*'lüğün her iki sınıfa açılmış olmasına rağmen, *pleb consul*'lerinin sadece Roma'nın *pleb*'lere ihtiyaç duyduğu dönemlerde seçilmiş olması, *patricius*'ların hareket tarzına da örnek oluşturmaktadır.

Patricius'lar, *censor*'luk makamının ihdas edilmesindeki siyasi hamlenin bir benzerini, *pleb*'lere *consul*'lük yolunun açılmasının ardından yaptılar ve sadece kendi sınıflarına açık *praetor*'luk adında bir *magistra*'lığın ihdas edilmesini⁵⁹¹, *consul*'lerin elindeki hukuki yetkilerin⁵⁹² *praetor*'a geçmesini sağladılar⁵⁹³.

Censor'luk *magistra*'lığının ihdas edilmesinde olduğu gibi, *praetor*'luk *magistra*'lığının ortaya çıkmasının nedenleri iki noktada⁵⁹⁴ yoğunlaşmaktadır. İlki bir önceki paragrafta da bahsedildiği gibi, *patricius*'ların özellikle zenginleşen ve güçlü ailelerin bir parçası olan *pleb*'lerin, *consul*'lük makamına gelebilme hakkını elde etmiş olmalarından duydukları endişedir. Bir diğeri ise nüfusun artması ve ticaret hayatının gelişmesi nedeniyle yargı işlerine bakacak ayrı bir *magistra*'lığın kurulmasına duyulan ihtiyaçtır⁵⁹⁵. Ayrı bir *magistra*'lığın kurulmasında askerî sebepler de etkili olmuştur. Çünkü M.Ö. IV. yüzyılın ortalarında Roma sürekli bir savaş hâlindeydi ve kentte *imperium*'a sahip bir *magistra*'nın bulunması zorunluluğu hissediliyordu. Roma Kenti'nde kalacak olan bu yeni *magistra*, *consul*'lerin yargısal görevlerini de kendi üzerine almış olacaktı⁵⁹⁶.

Pleb'lere *consul*'lük yolunun açılması bahsinde ifade edildiği üzere, *consul*'lerin ilk isimleri *praetor*'du. Yeni ihdas edilen bu *magistra*'ya da aynı isim verilmişti. Fakat öncekilerden ayırmak için bu *magistra*'ya *collega minor*, diğerlerine *praetores maximi* denirdi. Sonraları *consul* ifadesi daha geçerli ve değerli sayıldığından ilk ikisi için *consules* denilmiş, üçüncüsüne *praetor* denmeye devam edilmiştir⁵⁹⁷.

⁵⁹¹ Demircioğlu, s.162.

⁵⁹² *Consul*'lerin elinde sadece ceza davalarıyla ilgili görev ve yetki kalmıştır. Tahiroğlu/Erdoğan, s.9.

⁵⁹³ Barrow, Çev. Gürol, s.211.

⁵⁹⁴ Aرسال komutan olan *consul*'lerin aynı zamanda yargıçlık görevi yürütmelerinin, sakıncalı görülmüş olabileceğine de dikkat çekmiştir. Aرسال, s.207.

⁵⁹⁵ Demircioğlu, s.162-163.

⁵⁹⁶ Söğütü Erişgin, s.102; Umur, Tarihî Giriş ve Kaynaklar, s.41.

⁵⁹⁷ Umur, Tarihî Giriş ve Kaynaklar, s.41.

Yargı işleri ile görevli *praetor*'lar⁵⁹⁸, *consul*'lerden sonra en yüksek mevkideki *magistra*'lardı. *Consul*'ler gibi *imperium* yetkileri vardı. Fakat Roma'da bulundukları zamanlarda *imperium*'dan doğan bütün yetkilerini kullanamazlar, sadece yargısal işlerle ilgilenebilirlerdi. *Consul*'ün olduğu alanlarda ne orduya komuta edebilirler ne de idari işlerle uğraşabilirlerdi. Buna karşılık *consul*'ler de *praetor*'un görev yeri olan Roma'da yargısal yetkilerini kullanamazlardı⁵⁹⁹.

Praetor'luk, *consul*'luk gibi iki kişilik bir heyet şeklinde ihdas edilmemişti. Bu *magistra*'lığın ortaya çıktığı tarih olan M.Ö. 367 yılından M.Ö. 242'ye kadar, Roma'da vatandaşların birbirleriyle olan ilişkilerinden kaynaklanan uyuşmazlıklarla tek bir *praetor* ilgilenmişti. Sadece Romalılar arasındaki sorunlara bakan bu *praetor*'a, *praetor urbanus* (şehir *praetor*'u) denilmiştir. Yargı kararlarını serbest bir şekilde verebilen *praetor urbanus*'u, verdiği kararlar nedeniyle *consul*'lerde olduğu gibi, veto edebilecek bir mevkidaşı bulunmamaktaydı⁶⁰⁰. İlerleyen dönemlerde Romalıların yabancılarla olan ticari ilişkilerinin artması sonucunda, bu ilişkilerden kaynaklanan uyuşmazlıkları çözmek adına, yeni bir *praetor*'luk makamı kurulmuş, yeni *praetor*'a, *praetor peregrinus* (yabancılar *praetor*'u) adı verilmiştir. *Praetor urbanus*'un sadece vatandaşlar arasındaki uyuşmazlıklara bakmakla görevli olmasının ve *ius civile*'nin yabancılara uygulanamamasının yarattığı boşluk, *praetor peregrinus* ile doldurulmuştur. Sonradan ihdas edilen ikinci *praetor*'luğun adı "yabancılar *praetor*'u" olsa da bu *magistra*, yabancılarla yabancılar arasındaki uyuşmazlıklara değil, yabancıların Romalılarla arasındaki uyuşmazlıklara bakmakla görevliydi⁶⁰¹. Sicilya ve Sardunya adalarının Roma'ya katılmasıyla birlikte, bu iki ada için iki yeni *praetor*'luk makamı ihdas edildi⁶⁰². Daha sonraki tarihlerde Roma'ya yeni eyaletler katıldıkça bu bölgelerdeki adli işlerin idaresi için, daha fazla yeni *praetor*'luk oluşturuldu⁶⁰³. Fakat bunların hiçbirisi, Roma Özel Hukuku'nun gelişimine *praetor urbanus* ve *praetor peregrinus* kadar katkı sağlamadı⁶⁰⁴.

⁵⁹⁸ Berki, s.24.

⁵⁹⁹ Aarsal, s.207.

⁶⁰⁰ Aarsal, s.208. Lakin *praetor*'un yetkileri çok geniş değildi. *Consul*'ler *praetor*'ların kararlarını veto edebilirlerdi. Ayrıca *praetor*'lar senatonun kararlarıyla da bağılıydılar. Türkoğlu, İdari Yapı, s.259.

⁶⁰¹ Akıncı, s.29.

⁶⁰² Söğütü Erişgin, s.102.

⁶⁰³ Sulla Dönemi'nde *praetor* sayısı sekize, Sezar Dönemi'nde on dört ve on altıya kadar yükselmiştir. Umur, Tarihi Giriş ve Kaynaklar, s.42. Aarsal ise sayının Sezar Dönemi'nde on olduğunu ifade etmiştir. Aarsal, s.208.

⁶⁰⁴ Karadeniz Çelebican, s.66.

Praetor'luğun ihdas edilmesiyle devletin yürütme erkini kullanan makam (*consul*) ile yargı erkini kullanan makam (*praetor*) birbirinden ayrılmış oluyordu⁶⁰⁵. İki erk arasındaki bu ayrılık, Montesquieu'nün (1688-1755) erkler ayrılığı sisteminin temellerini atmasının ve kuramsal çerçevesini çizmesinin⁶⁰⁶ üzerinden yaklaşık iki bin yıl kadar önce Roma'da hayata geçirilmişti.

Praetor'lar, *consul*'lerin seçiminde kabul edilmiş olan usullerle⁶⁰⁷ seçilirlerdi. *Consul*'lerden birinin başkanlığında toplanan *Comitia Centuriata*, *praetor* seçimlerini gerçekleştirirdi. *Praetor* olabilmek için hiçbir zaman *patricius* olmak şartı aranmamıştı⁶⁰⁸, ancak M.Ö. 337 yılına kadar *praetor*'ların hepsi, *patricius* sınıfından seçilmişti⁶⁰⁹.

H- Patricius'ların Talepleri Sonucunda Oluşturulan Yeni Aedilis'likler

Praetor'luk makamının ihdas edilmesini, *patricius*'lar kendileri için yeterli görmemişlerdi. *Aedilis plebis*'lerin görevlerine ortak olabilmek adına, kendilerinden olacak yeni *aedilis*'liklerin kurulmasını istiyorlardı⁶¹⁰. *Aedilis plebis*'ler, *tribunus plebis* makamının ihdas edilmesinin ardından, onlara yardım etmek üzere, *pleb* meclisince *pleb*'ler arasından seçilen yardımcılardı. Her *consul*'ün bir *quaestor*'u olması gibi, her *tribunus plebis*'in de bir *aedilis plebis*'i olurdu⁶¹¹. *Aedilis plebis*'ler, *pleb* sınıfının çıkarlarını korumak için *tribunus plebis*'lere yardım eden⁶¹², *pleb*'lere özgü bir memurluktu⁶¹³. M.Ö. 367 yılında *Lex Licinia Sextia*'nın yürürlüğe girmesi ile birlikte, *aedilis plebis*'lerden başka iki yeni *aedilis*'lik makamı daha ihdas edildi⁶¹⁴ ve yeni *aedilis*'lere *aedilis curulis* adı verildi⁶¹⁵.

İki yeni *aedilis*'lik makamının oluşturulması ile birlikte, bütün *aedilis*'ler (hem *aedilis plebis*'ler hem *aedilis curulis*'ler) birer *magistra* olarak kabul edildi. *Aedilis*

⁶⁰⁵ Tahiroğlu/Erdoğan, s.9.

⁶⁰⁶ Akad, Mehmet/Vural Dinçkol, Bihterin, Genel Kamu Hukuku, 6. Baskı, Der Yayınları, 2011, s.157.

⁶⁰⁷ *Consul*'ler gibi *praetor*'ların da görev süresi bir yıldır. Akıncı, s.29; Karadeniz Çelebican, s.67.

⁶⁰⁸ Arsal, s.208.

⁶⁰⁹ Türkoğlu, İdari Yapı, s.258.

⁶¹⁰ Demircioğlu, s.163.

⁶¹¹ Söğütlü Erişgin, s.104.

⁶¹² Umur, Lügat, s.20.

⁶¹³ Arsal, s.217.

⁶¹⁴ *Lex Licinia Sextia*'nın kabul edilmesinden sonra, Roma'da düzenlenen oyunların fazladan bir gün daha sürmesi söz konusu olmuştu. *Aedilis plebis*'ler ortaya çıkan bu masrafları karşılamayı kabul etmeyince *patricius*'lar, *aedilis*'lik makamına kabul edilmek şartıyla söz konusu masrafları karşılamayı önermişlerdi. Teklifin *pleb*'ler tarafından kabul edilmesi üzerine, yeni *aedilis*'ler göreve başlamışlardı. Türkoğlu, İdari Yapı, s.254.

⁶¹⁵ Söğütlü Erişgin, s.105.

plebis'lerin faaliyetleri, önceleri sadece *pleb*'lere ilişkin iken *aedilis curulis*'lerin göreve gelmesiyle birlikte, tüm *aedilis*'lerin faaliyetleri birer devlet işi hâline gelmişti⁶¹⁶. Yeni *aedilis*'ler *concilia plebis* (*pleb* meclisi) tarafından değil, *comitia tributa* tarafından seçilirlerdi. *Aedilis plebis*'ler sadece *pleb*'ler arasından seçilirken *aedilis curulis*'ler için böyle bir sınırlama söz konusu değildi ve bu makam her iki sınıfa da açıktı⁶¹⁷.

Curulis koltuk sahibi demekti ve Roma'nın en yüksek memur ve *magistra*'ları, senatoda senato üyelerinin oturduğu iskemlelerden farklı sandalyelere (koltuklara) otururlardı. *Aedilis curulis*'lerin bu koltuklara oturma hakkı bulunurken *aedilis plebis*'ler, senatörlerin oturduğu iskemlelere otururlardı⁶¹⁸. Ayrıca *aedilis plebis*'lerin *toga praetexta* giyme ve *aedilis curulis edictum* yayımlama (*ius edicendi*⁶¹⁹) hakkı da vardı⁶²⁰. Aralarındaki çeşitli farklara rağmen, dört *aedilis* görevlerini ortaklaşa ifa ederlerdi⁶²¹.

Aedilis curulis başlangıçta *aedilis plebis*'den daha yüksek bir mertebede idi. Fakat zamanla aralarındaki fark kaybolmuş, benzer görevlere sahip olmuşlardır. Göreve gelmelerinden itibaren beş gün içinde, dört *aedilis* kura ya da anlaşma yoluyla kentin hangi kısımlarında faaliyet göstereceklerini kararlaştırırlardı. Bu iki tip *aedilis* arasındaki fark, festivallerin düzenlenmesi bakımından varlığını korumuştur. Bazı festivaller *pleb*'lere aitti ve *aedilis plebis*'lerin kontrolü altında gerçekleştirilirdi. Bazı festivallerin kontrollü de *aedilis curulis*'lerdeydi. *Aedilis curulis*'ler tarafından düzenlenen festivallere, zengin *patricius*'lar büyük paralar yatırırlardı. *Patricius*'lar bu festivalleri finanse ederek gelecek seçimlerde daha fazla seçmeni taraflarına çekmeye çalışırlardı⁶²².

Kamu binaları ile kamuya açık yolların bakım ve onarımını yaptırmak; kentin temizliğine bakmak, kente su ve yiyecek tedarik etmek⁶²³; trafiğe, vahşi hayvanlara ve harap hâldeki binalara ilişkin düzenlemeler getirmek; yangınlara karşı önlemler almak;

⁶¹⁶ Söğütü Erişgin, s.105.

⁶¹⁷ Aرسال, s.217.

⁶¹⁸ Aرسال, s.217.

⁶¹⁹ *Magistra*'ların göreve geldiklerinde, idari ve kazai alanlardaki çalışmalarını hangi ilkelere uyarak yapacaklarını, önceleri sözlü, daha sonraları ise yazılı şekilde beyanname yayımlayarak halka duyurma yetkisine verilen addır. Umur, Lügat, s.100.

⁶²⁰ Türkoğlu, İdari Yapı, s.254-255.

⁶²¹ Aرسال, s.217-218.

⁶²² Türkoğlu, İdari Yapı, s.257.

⁶²³ Aرسال, s.218; Söğütü Erişgin, s.105.

meyhane ve hamamları denetlemek; kamu ahlakını korumak⁶²⁴; buğday ve para ödünçlerindeki faiz tefeciliğini önlemek ve bu işleri yapanlara gerekli cezaları vermek⁶²⁵, *aedilis*'lerin kente dair yürüttükleri faaliyetlerdi.

Pazarlardaki alım satımları, köle ve hayvan satışlarını düzenlemek; alışverişlerde kullanılan uzunluk ve ağırlık ölçülerini denetlemek⁶²⁶; pazar yerlerinde ortaya çıkan küçük çaplı cezai ve hukuki davalara bakmak⁶²⁷; kıtlık durumlarına hazırlıklı olabilmek adına belli miktarda buğdayın tedarik edilmesini ve saklanmasını sağlamak⁶²⁸, *aedilis*'lerin çarşı ve pazarlarda yürüttükleri faaliyetlerdi.

Her yıl Eylül ayında gerçekleştirilen Roma şenliklerini (*ludi Romani*⁶²⁹) düzenlemek; halka açık oyunlardaki güvenliği sağlamak; kamu topraklarının izinsiz bir şekilde otlak olarak kullanılmasını önlemek ve bu kuralı ihlal edenlere ceza vermek, *aedilis*'lerin diğer görevlerini oluşturmaktaydı⁶³⁰. M.Ö. 446 yılında *senatus consultum*'larla⁶³¹ ilgilenme yetkisi de *aedilis*'lere tanınmıştı. *Aedilis*'lerden önce senato kararlarını muhafaza eden *consul*'ler, bu belgelerin muhafazası konusunda gerekli hassasiyeti göstermemişler ve keyfi bir şekilde belgeleri değiştirmişlerdir. Bunun önüne geçebilmek adına bahsi geçen yetki *aedilis*'lere verilmişti⁶³².

Aedilis'lerin çok çeşitli görevleri olmakla birlikte, görevlerinin çoğu kent hayatının düzenlenmesi etrafında toplanmıştı. Bu hâliyle onları bir çeşit zabıta görevi yürüten *magistra*'lar olarak değerlendirebilmek mümkündür. Fakat *aedilis*'lerin sıradan bir zabıttan farklı olarak emir verme yetkileri mevcuttu. Bu yetkilerine dayanarak *aedilis*'ler, köle ve hayvan satıcılarına sattıkları malların⁶³³ ayıplarını söyleme yükümlülüğünü getirerek bildiği ayıpları söylemeyen satıcıları, bilmedikleri

⁶²⁴ *Aedilis*'ler yabancı toplumlardan Roma'ya gelen ve Roma'nın âdetleriyle bağdaşmayan geleneklerin, törenlerin ve inançların yayılmasını engellemeye yönelik faaliyetlerde bulunuyorlardı. **Türkoğlu**, İdari Yapı, s.256. *Aedilis*'ler toplum ahlakının korunması kapsamında, evli bir kadını baştan çıkarmak gibi ahlaka aykırı suçları işleyenleri de cezalandırırlardı. **Söğütlü Erişgin**, s.105.

⁶²⁵ **Söğütlü Erişgin**, s.105.

⁶²⁶ **Söğütlü Erişgin**, s.106.

⁶²⁷ **Arsal**, s.218.

⁶²⁸ **Türkoğlu**, İdari Yapı, s.257.

⁶²⁹ Yaygın anlamı ile *ludi*, oyun ve tiyatro performanslarının sergilendiği kamusal gösterilerdir. *Ludi* kapsamında genellikle boks gibi Yunan stili atletik oyunlar ve tiyatro gösterileri yapılmakta, hayvan avı ve at yarışları düzenlenmektedir. Daha sonraları *ludi* organizasyonlarında gladyatör dövüşleri de gerçekleştirilmiştir. **Tahan Orhan**, Duygu, Roma Hukukunda Sportif Faaliyetlerden Kaynaklanan Hukuki Sorumluluk ve Türk Hukukuna Yansımaları, On İki Levha Yayıncılık, 2019, s.9.

⁶³⁰ **Söğütlü Erişgin**, s.106.

⁶³¹ Senato kararları. Daha ayrıntılı bilgi için bkz. **Umur**, Lügat, s.188-189.

⁶³² **Türkoğlu**, İdari Yapı, s.255-256.

⁶³³ Roma'da köleler hak ehliyetine sahip değildiler. Bu sebeple onlar, kişiler hukukunun değil, eşya hukukunun konusunu oluşturan varlıklar olarak kabul edilmişlerdir. **Üçer**, s.148.

ayıplardan da sorumlu tutma yoluna gitmişlerdir. *Aedilis*’lerin getirdikleri bu düzenlemeler, zaman içinde gelişmiş ve başta Türk-İsviçre Hukuku olmak üzere, pek çok batılı ülkenin borçlar kanununda yer alan ayıptan sorumluluk hükümlerinin temelini teşkil etmiştir.⁶³⁴

Aedilis’ler kendilerine tanınan ceza verme yetkisi kapsamında, kuralları ihlal edenlere idari para cezası kesebilirlerdi. Tıpkı bugün 30/03/2005 tarihli ve 5326 sayılı Kabahatler Kanunu’nun 27. maddesine göre, kendisine idari para cezası kesilen bir vatandaşın, bu cezaya karşı sulh ceza mahkemesine başvurabilmesinde olduğu gibi, o dönem Roma’da da kendisine idari para cezası kesilen kişiye, verilen para cezasının çok yüksek olduğu yönünde halk meclislerine itiraz etme hakkı tanınmıştı. Böyle bir itiraz söz konusu olduğunda, *aedilis*’ler halk meclislerini toplantıya çağırırlardı. Para cezasını kesen bir *aedilis curulis* ise *comitia tributa* (tribü meclisi), bir *aedilis plebis* ise *concilia plebis* (pleb meclisi) toplanır ve cezanın aşırı olup olmadığına ilişkin kararını verirdi⁶³⁵.

Geniş yetkileri olan ve idari para cezalarına karşı yapılan itirazların karara bağlandığı *comitia tributa* ile *concilia plebis*’i toplantıya çağırma imkânı bulunan *aedilis*’ler, *imperium*’u olmayan (*sine imperio*), fakat yargılama yapıp karar verebilen (*iurisdictio*) *magistra*’lardır⁶³⁶.

Yeni *aedilis*’likler oluşturulurken bunları *patricius*’ların bünyesi altında bulundurma düşüncesi vardı. Fakat *aedilis curulis*’liklerin ihdas edilmesinden iki yıl sonra, M.Ö. 365 senesinde, *pleb*’ler bu *magistra*’lığa da gelebilmeyi başarmışlardı. Sonrasında uzun yıllar sürecektir bir uygulama yerleşmiş ve bir sene her iki *aedilis curulis*’in *patricius*’lardan, sonraki sene ise ikisinin de *pleb*’lerden seçildiği görülmüştür⁶³⁷.

⁶³⁴ Akıncı, s.35.

⁶³⁵ Söğütü Erişgin, s.106.

⁶³⁶ Söğütü Erişgin, s.107.

⁶³⁷ Umur, Tarihî Giriş ve Kaynaklar, s.42.

V- CUMHURİYET DÖNEMİ'NDE SINIF MÜCADELESİ SONUNDA ELDE EDİLEN HUKUKİ KAZANIMLAR

A- XII Levha Kanunu (Lex Duodecim Tabularum)

Teamül hukuku, Roma Hukuku'nun yürürlükte olduğu süre boyunca, hukukun belli başlı kaynaklarından biri olarak varlığını korumuştur⁶³⁸. Teamül hukukunun yanı sıra Roma'da kanunlaştırma çalışmaları da yürütülmüştür. Bu çalışmaların ne zaman başladığının tespiti hakkında ise şu an için kesin bir tarih verilememektedir⁶³⁹. Fakat İlk İmparatorluk Dönemi'nde yaşamış Romalı bazı yazarları, Kral *Tarquinius* zamanında, *Sextus Papirius* adında bir rahip tarafından oluşturulmuş bir külliyattan bahsetmektedirler. Bu külliyata *Leges Regiae* (Kral Kanunları) ya da derleyen rahibin adına dayanarak *Ius Papirianum* denilmiştir. Kanun olarak adlandırılan bu metin, ortaya çıktığı Krallık Dönemi'nde kanun koyma yetkisine sahip olan kral tarafından yapılmayıp ortaya çıkışının çok daha öncesine ait dönemlerin dinî örf ve âdetlerinin bir araya getirilmesinden oluşturulmuştur⁶⁴⁰. Böyle olmakla birlikte Roma tarihinin ilk kanunlaştırma hareketi olarak M.Ö. V. yüzyılda hazırlanmış olan XII Levha Kanunu kabul edilmektedir⁶⁴¹.

Roma tarihi açısından erken denilebilecek bir zamanda, cumhuriyetin kuruluşundan yarım yüzyıl sonra, M.Ö. 451 ile 449 yılları arasında, hukukun ilerleyen dönemlerdeki gelişimine temel oluşturacak bir kanun hazırlanmıştır⁶⁴². Roma'nın *Iustinianus* Dönemi'ne kadar neredeyse tek kodifikasyonu olan XII Levha Kanunu (*Lex Duodecim Tabularum*), kısa ve öz cümlelerle hukukun çeşitli alanlarına ait birtakım kuralları içeren bir metindir⁶⁴³.

Romalılara göre *ius civile*'nin bütün ilkelerinin⁶⁴⁴ kaynağı XII Levha Kanunu'dur. Fakat bu iddia isabetli değildir. Çünkü Romalılar XII Levha Kanunu'na herkes tarafından bilinen temel ilkeleri almamış, öncesinde sadece rahip hukukçuların

⁶³⁸ **Umur**, Tarihî Giriş ve Kaynaklar, s.164.

⁶³⁹ **Schwarz**, Çev. Rado, s.79.

⁶⁴⁰ **Umur**, Tarihî Giriş ve Kaynaklar, s.164. *Ius Papirianum*'un M.Ö. II. veya III. yüzyılda ya da Cumhuriyet Dönemi'nin sonlarında yayımlandığı ve metnin Krallık Dönemi ile bir ilgisinin bulunmadığı da düşünülmektedir. **Umur**, Lügat, s.101.

⁶⁴¹ **Tahiroğlu/Erdoğan**, s.43.

⁶⁴² **Schwarz**, Çev. Rado, s.80.

⁶⁴³ **Umur**, Tarihî Giriş ve Kaynaklar, s.164.

⁶⁴⁴ *Fons omnis publici privatie iuris* (kamu hukukunun ve özel hukukun tamamının kaynağı) **Tamer**, s.30.

bildiği konulara ilişkin dağınık şekil kurallarını metinde sıralamışlardır. Kanunda özellikle usul hukukuna, hukuki işlemlerin şekillerine, vesayet ve kayyumluğa, miras hukukuna, komşuluk ilişkilerine, haksız fiillere ve cezalara yer verilmiştir. Atalardan intikal eden örf ve âdet kurallarının metne işlenmesi ile bunların herkes tarafından görülebilmesi ve rahiplerin kuralları taraflı bir şekilde yorumlamalarının önüne geçilebilmesi amaçlanmıştır⁶⁴⁵.

1- Hazırlanma Süreci (Decemviri'lerin Göreve Başlaması ve Kanun Metninin Yasalaşması)

Pleb'ler kendi sınıflarına özgü *tribunus plebis*'lik makamını elde ettikten sonra, bu makam vasıtasıyla ekonomik durumlarını düzeltmeye çalıştılar, özellikle kamu arazilerinin ihtiyaç sahiplerine dağıtılmasını arzu ettiler. Fakat *patricius* kökenli *magistra*'lar bu isteklerin hayata geçirilmesi noktasında engel oldular. İki sınıf arasında yaşanan on yıllık bir çekişmenin ardından M.Ö. 462 yılında bir *tribunus plebis* olan *Terentilius Arsa*, beş kişiden oluşan geçici bir komisyonun kurulmasına ve sadece *pleb*'lerin hukukuna ilişkin prensiplerin yazılı olarak belirlenmesine yönelik bir teklifte bulunmuştu⁶⁴⁶.

XII Levha Kanunu'nun yürürlüğe girdiği tarihe kadar Roma'da hukuk *patricius*'ların inhisarındaydı. Yazılı şekilde tespit edilmemiş olan örf ve âdet hukukunun bilgisine de sadece *patricius*'lar arasından seçilen rahipler sahipti. Halkın ise hukuk kuralları hakkında net bir bilgisi bulunmuyordu. Mevcut durum *pleb*'ler için dezavantaj oluşturuyor, onları *patricius*'lar arasından seçilen *magistra*'ların keyfi hareketlerine maruz bırakıyordu. Kendi hukuklarına ilişkin kuralların yazılı hâle getirilmesi; kuralların bilinebilir olmasını, herkese karşı aynı şekilde uygulanabilmesini, böylelikle keyfi muamelelerin ortadan kalkmasını sağlayacaktı⁶⁴⁷.

Terentilius Arsa tarafından yapılan teklife *patricius*'lar şiddetle karşı çıktılar⁶⁴⁸. Onlara göre, teklif edilen şekilde sadece *pleb*'lere özgü bir kanunun yürürlüğe girmesi ile Roma bir kez daha ikiye bölünecek ve *pleb*'lerin kendi arasında

⁶⁴⁵ Tamer, s.30.

⁶⁴⁶ Umur, Ziya, Roma Hukuku, Tarihî Giriş, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları Fakülteler Matbaası, 1965, s.33-34. XII Levha Kanunu'nun hazırlanmasından çok sonra yaşamış eski tarihçilerin, özellikle Tarihçi *Titus Livius*'un ve çağdaşı Halikarnaslı *Dionysios*'un yazıları, hukukun tamamının yazılı bir şekilde tespitine yönelik ilk teklifin *Terentilius Arsa* tarafından yapıldığını belirtmektedir. Schwarz, Çev. Rado, s.82.

⁶⁴⁷ Umur, Tarihî Giriş, s.34.

⁶⁴⁸ Demircioğlu, s. 96.

örgütlenerek âdeta devlet içinde ayrı bir devlet ortaya çıkarmasına sebep olacaktı⁶⁴⁹. Fakat o sırada devam eden savaşlar nedeniyle *patricius*'ların *pleb*'lere ihtiyacı vardı. Bu sebeple *patricius*'lar *pleb*'lere karşı birtakım ödünler verdi. M.Ö. 457'de *tribunus plebis*'lerin sayısı arttırıldı. M.Ö. 454'te de *Lex Aternia Tarpeia* ile *tribunus plebis*'lere belli miktarda servet cezası kesme hakkı tanındı. Ancak *pleb*'ler kendileri lehine olan bu düzenlemelere rağmen hukukun yazılı hâle getirilmesi konusunu gündemlerinden düşürmediler⁶⁵⁰. *Pleb*'lerin bu konuda azimli olduklarını gören ve Roma için oluşabilecek tehlikeli bir durumu ortadan kaldırmak isteyen *patricius*'lar⁶⁵¹, ilk teklifin yapılmasından on yıl sonra, hukuk kurallarının yazıya geçirilmesi için bir komisyonun kurulmasına razı oldular⁶⁵². Fakat hazırlanacak olan kanunun sadece *pleb*'lere değil, aynı zamanda kendilerinin de dâhil olduğu tüm Romalıları uygulanacak ve *magistra*'ları da bağlayacak ortak bir kanun şeklinde hazırlanması şartıyla *pleb*'lerin isteklerini kabul ettiler⁶⁵³.

M.Ö. 455 yılında kanunun yazıya geçirilmesi için on kişilik bir heyetin (*decemviri legibus scribundis* = kanunları yazacak olan on kişi) oluşturulmasına karar verildi. M.Ö. 452 yılında ise istisnai ve geçici bir *magistra*'lık şeklinde, sadece *patricius*'lardan oluşan on kişilik bir heyet kuruldu⁶⁵⁴. Kısaca *decemviri* (on kişi) adını taşıyan bu komisyonun görev yaptığı sırada diğer *magistra*'lıkların çalışmalarına son verildi⁶⁵⁵.

⁶⁴⁹ Umur, Tarihî Giriş, s.34.

⁶⁵⁰ Demircioğlu, s.96.

⁶⁵¹ Umur, Tarihî Giriş, s.34.

⁶⁵² Demircioğlu, s.96.

⁶⁵³ Umur, Tarihî Giriş, s.34.

⁶⁵⁴ Heyetin oluşturulmasından önce normal şartlarda yapılması gereken *consul* seçimleri ertelenmiştir. Tahiroğlu/Erdoğan, s.45.

⁶⁵⁵ Umur, Tarihî Giriş, s.34-35. XII Levha Kanunu'nun hazırlanma sürecinde Yunan etkisinin olup olmadığı üzerinde tartışılan bir konudur. Rivayete göre kanunun hazırlanmasına geçilmeden önce, Yunanistan'a Solon Kanunları'nı incelemek üzere bir heyet gönderilmiştir. Umur, Tarihî Giriş, s.34. Titius Livius'a göre heyet, sadece Atina'nın Solon Kanunları'nı değil, Girit'in Gortyn Kanunu gibi var olan hukukunu daha önce kaleme almış diğer kentlerin kanunlarını da incelemekle görevlendirilmiştir. Schwarz, Çev. Rado, s.82. Fakat heyetin gerçekten Yunanistan'a giderek oradaki kanunları inceleyip incelemeyeğine şüpheyile yaklaşılmaktadır. Çünkü XII Levha Kanunu'nda o dönemin Yunan kanunlarının etkisini gösteren herhangi bir şey bulunmamakla birlikte, bu kanun dönemin Yunanistan'ına kıyasla çok daha ilkel bir kavmin örf ve âdet hukukunu yansıtmaktadır. Umur, Tarihî Giriş, s.34. Böyle olmakla birlikte Yunan etkisi tamamen yok da sayılmamaktadır. *Pleb*'lerin Roma'ya yakın yerlerde yaşayan Yunanlarla temas kurduktan sonra, bir kanunun yürürlüğe girmesini karşı karşıya kaldıkları sıkıntılar için çözüm olarak görmüş olmaları olasıdır. O tarihlerde kanunlaştırma çalışmalarına Yunanlar yabancı değildir. M.Ö. 494 yılında *pleb*'lerin Roma'dan ayrıldıkları sırada Yunanların demokratik bazı fikirlerinden etkilendikleri düşünülmektedir. Romalılarla Yunanlar arasındaki ilişkiler neticesinde Romalıların Güney İtalya ve Sicilya'daki Yunan kentlerine heyet göndererek özellikle kanun yapma tekniği ile konuların sıralanması noktasında araştırmalar yapmış oldukları düşünülmektedir. Tahiroğlu/Erdoğan, s.45.

Decemviri komisyonunun üyelerine herhangi bir etki altında kalmadan görevlerini yapabilmeleri için, tıpkı Yunanistan’da olduğu gibi, geniş yetkiler tanındı. *Patricius*’lar *consul*’lük makamını, *pleb*’ler de *tribinus plebis*’lik makamını bıraktı. Fakat bu iki sınıfın meclislerinin varlığına dokunulmadı⁶⁵⁶.

Patricius’lardan oluşan *decemviri* komisyonu devlet idaresini hakça yürütmüş, her sorunu *contio*’larda⁶⁵⁷ müzakere etmiş, halkın görüş ve anlayışlarını dikkate alarak hazırladığı on levha tutarındaki kanun metnini *comitia centuriata*’nın onayına sunmuş⁶⁵⁸ ve hazırlanan metin *comitia centuriata* tarafından kabul edilmişti⁶⁵⁹.

On levha tutarındaki kanun metninin yasalaşmasının ardından *decemviri* komisyonu, kanunlaştırma sürecinin tamamlanmadığını ileri sürerek M.Ö. 450 yılında ikinci bir *decemviri* komisyonunun kurulmasını sağladı. Bu komisyonun üye yapısı bir öncekinden biraz daha farklı idi. Önceki komisyonda yer alan on kişinin yedisi ikinci komisyonda da yer alırken üç yeni üye de *pleb*’lerden seçildi. Böylece ikinci *decemviri* komisyonu iki levha tutarındaki son kısmı da tamamladı. Fakat ikinci komisyon ilk komisyonun sergilediği demokratik tutumu göstermedi. Halkın istek ve arzularını dikkate almadan kendi bildiği şekilde hareket etti⁶⁶⁰. Dahası kanun yapmakla görevlendirilmiş olan bu komisyon, görevini tamamladığı hâlde yönetimi bırakmak istemedi⁶⁶¹. Üstelik komisyonun en nüfuzlu üyesi ve manevi başkanı konumunda olan *Appius Claudius*, yönetimi başkalarına devretmeye niyetli olmadıklarını gösterecek tarzda hareket etmiş ve bir tiran yönetimi kurmak istemişti. O sırada Roma’da *Appius Claudius*’un da karıştığı üzücü bir olayın⁶⁶² yaşanması, halkın yönetime karşı

⁶⁵⁶ Demircioğlu, s.96.

⁶⁵⁷ Roma halkının belirli bir sistem içinde olmadan, karışık bir şekilde yaptığı toplantılara *contio* denirdi. *Magistra*’nın daveti üzerine yapılan *contio*’larda, *comitia*’lardan farklı olarak herhangi bir konuda karar verilmez, bir sorun hakkında yapılan açıklamalar dinlenir ve konuyla ilgili fikir alışverişinde bulunulurdu. *Contio*’lara *conventio* da denirdi. *Umur*, Lügat, s.48.

⁶⁵⁸ *Umur*, Tarihî Giriş ve Kaynaklar, s.165.

⁶⁵⁹ *Schwarz*, Çev. Rado, s.83.

⁶⁶⁰ *Umur*, Tarihî Giriş ve Kaynaklar, s.165.

⁶⁶¹ *Umur*, Tarihî Giriş, s.35.

⁶⁶² Anlatılanlara göre *decemviri* komisyonunun üyesi olan *Appius Claudius*, *Virgina* adında genç ve güzel bir *pleb* kızına âşık olmuştu. Fakat kız tarafından reddedilince bu duruma öfkelenen *Claudius*, intikam almak için adamlarından birine, *Virgina*’nın köle olduğunu iddia edecek şekilde kızın aleyhine bir dava açmasını emretmişti. Kız hakkında dava açılmış ve bu gelişme o sırada asker olan kızın babasının kulağına gitmişti. Bunun üzerine Roma’ya gelen baba, *Claudius*’un hâkim sıfatıyla *Virgina*’nın köle olduğu yönünde kararını vermek üzere olduğunu görmüş ve ona bırakmak istemediği on beş yaşındaki kızını *Cladius*’un gözü önünde bir kasap bıçağı ile öldürtmüştü. Yaşanan bu olay Roma’da büyük bir infial uyandırmış ve *decemviri* komisyonuna karşı başlatılan ayaklanmanın fitilini ateşlemişti. *Umur*, Tarihî Giriş ve Kaynaklar, s.165.

ayaklanmasına yol açmış⁶⁶³, senatonun da desteği ile iktidarının üçüncü yılında *decemviri* komisyonu düşürülmüştü⁶⁶⁴. Bunun üzerine daha önce kaldırılmış olan kurumlar tekrar geri getirilmiş, sorumluların bir kısmı idam edilmiş, bir kısmı da *tribunus plebis*'in araya girmesi ile ölümce cezasından kurtulmuş, fakat toplumdan tecrit edilmişti⁶⁶⁵. Düşürülen komisyonun yerine gelen *consul*'ler, sonradan yapılan iki levha tutarındaki kanun metninin *comitia centuriata*'da kabulünü sağlamışlardı. Bu şekilde hazırlanmış olan kanunun tamamı on iki levha⁶⁶⁶ üzerine yazılarak Roma'nın en önemli meydanı olan *Forum Romanum*'a asılmıştı⁶⁶⁷. Söz konusu levhaların yapılmalarından altmış yıl kadar sonra, M.Ö. 390 yılında, Galler'in (Galyalıların) Roma'ya saldırması sonucu yanmış oldukları söylenmektedir⁶⁶⁸.

2- Özel Hukuk Açısından Hükümlerin Değerlendirilmesi (Etkisi ve Önemi)

XII Levha Kanunu'nu meydana getiren levhaların tahrip ve yok edilmesinin ardından kanundaki hükümlerin, hukukçuların titiz çalışmalarıyla var olan kaynaklarda yer alan ve kanundan bahseden bütün metinlerdeki ifadelerin ayıklanmasıyla tamamına yakını elde edilmiştir. Bu kanuna ilişkin şu an mevcut olan tüm kaynaklar dolaylıdır⁶⁶⁹. Kanunun izlediği sıranın kesin bir şekilde tespiti bugün dahi yapılamamıştır. Fakat kanunun usul hukuku ile başladığı düşünülmektedir⁶⁷⁰.

İlk başta usul hukukunun düzenlenmesi hem *patricius*'ların hem de *pleb*'lerin çıkarımaydı ve kanun her davanın ilk aşaması olan mahkemeye daveti (*in ius vocatio*) düzenleyen “*si in ius vocat, ito*” hükmüyle başlıyordu^{671 672}.

1. Tablet 1, 2, 3: “(1) *Si in ius vocat, ito. Ni it antestamino: Igitur em capito.* (2) *Si calvitur pedemve struit, manum endo iacito.* (3) *Si*

⁶⁶³ Umur, Tarihî Giriş ve Kaynaklar, s.165.

⁶⁶⁴ *Decemviri* komisyonunun görevine son verilmesinden önce, *pleb*'ler duydukları rahatsızlıklar sebebiyle komisyona olan tepkilerini göstermek amacıyla M.Ö. 449 yılında ikinci kez *Mons Sacer*'e çekilmişlerdi. Tekin, Oğuz, Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş, 12. Baskı, İletişim Yayınları, 2018, s. 199.

⁶⁶⁵ Umur, Tarihî Giriş, s.35.

⁶⁶⁶ Birçok Romalı yazar bu levhaların bronzdan, bir kısmı tahtadan, bir kısmı da fildişinden olduğunu ifade etmiştir. Schwarz, Çev. Rado, s.83.

⁶⁶⁷ Schwarz, Çev. Rado, s.83.

⁶⁶⁸ Umur, Tarihî Giriş, s.35.

⁶⁶⁹ Üçer, s.59.

⁶⁷⁰ Schwarz, Çev. Rado, s.87.

⁶⁷¹ Schwarz, Çev. Rado, s.87-88.

⁶⁷² XII Levha Kanunu'na ait metinlerin çevirisinde, Johnson/Coleman-Norton/Bourne'un Ancient Roman Statutes adlı eserinde yer alan “Twelve Tables” metninden ve Yale Law School'un The Avalon Project veri tabanının “The Twelve Tables” sayfasından yararlanılmıştır. Kanunun Latince hâline de Sema Sandalcı'nın On İki Levha Yasaları adlı çalışmasından ulaşılmıştır.

morbus aevitasve vitium escit, iumentum dato. Si nolet arceram ne sternito.”

1. Tablet 1, 2, 3: “(1) Eğer davacı davalıyı *magistra* önüne çağırırsa davalı gitmek zorundadır. Davalı gitmezse davacı davalının davete icap etmediğinin ispatı için tanık çağıracaktır. Ancak o zaman davacı davalıyı zorla alıp getirebilecektir. (2) Eğer davalı kaçmaya teşebbüs ederse davacı ona el koymalıdır. (3) Hastalık veya yaşlılık engel oluyorsa davalıyı mahkemeye çağırana ona bir araba temin etmekle yükümlüdür. Eğer davalı istemezse davacı araba temin etmeye mecbur değildir.”

Yukarıdaki hükümlerde ilk dikkati çeken, kanun koyucunun düzenlemede *patricius-pleb* ayrımı yapmamış olmasıdır. İfadeler davacı ve davalı şeklindedir ve bir *patricius* bir *pleb*’i dava edebileceği gibi, tam tersinin olması da mümkündür. Ayrıca hükümler çok ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Bu hassasiyetin gösterilmesinin nedeni, *pleb*’lerin *patricius*’lara borçlanıp borçlarını ödeyemediklerinde sert icra hükümlerine maruz kalmış olmalarıdır⁶⁷³.

Davacının davalıyı davaya davet etmesinde belirli bir şekil şartı getirilmemiştir. Çağırılması hâlinde davalının *magistra* önüne direkt olarak gitmesi şeklinde bir düzenleme getirilmiştir. Eğer çağırılan kimse itiraz eder ve gitmekte güçlük çıkarırsa diğer tarafa itiraz eden kişiyi bizzat ve zor kullanarak *magistra*’nın önüne götürebilme olanağı tanınmıştır. Bu yükümlülükten kurtulmak isteyen davalı, belirlenen başka bir günde *magistra*’nın önüne geleceğini garanti eden bir *vindex*⁶⁷⁴ (kefil) gösterebilirdi. Ayrıca taraflar davayı kaybettikleri takdirde, verilen mahkûmiyetin gereğini yerine getirecek bir kefil de gösterebilirlerdi⁶⁷⁵.

⁶⁷³ İpek, s.612.

⁶⁷⁴ Romalılar kefil için *vindex* sözcüğünü kullanmışlardır. *Vindex*’ler, *Gaius*’un belirttiği beş *legis actio*’dan icra usulüne ilişkin olan *manus iniectio* (el koyma) sırasında, *magistra* önündeyken davalıyı *manus*’tan kurtarmak için müdahale edebilen, davacının iddialarına karşılık verebilen ve davalının bir dostu veyahut akrabası olan kişilerdir. Bu kişiler davacıya karşı, bir mahkûmiyetin bulunmadığı ya da mahkûmiyet varsa da miktarının ödendiği iddiasına dayanan bir savunma gerçekleştirir, sonrasında da haksız çıkarsalar borcun iki katını ödemeye mecbur bırakılırlardı. *Legis actio*’lar ve *formula* usullerinin hâkim olduğu dönemlerde, *magistra* önüne davet edilen (*in ius vocatio*) kimseye kefil olan ve davet edilenin o an değil de belirlenen günde hazır olacağının güvencesini veren kişiler de *vindex* olarak ifade edilirdi. Bu sefer de *magistra*’nın huzuruna çağırılan davalı, kararlaştırılan günde gitmezse *vindex* davalının mahkûm edileceği miktarı ödemek zorunda kalırdı. **Umur**, Lügat, s.132, 133 ve 219.

⁶⁷⁵ Tahiroğlu/Erdoğan, s.238.

1. Tablet 4: “*Adsduo vindex adsiduus est; proletario (iam civi) quis volet vindex esto.*”

1. Tablet 4: “Bir mülk sahibine, başka bir mülk sahibi kefil olacaktır; bir proleter içinse her kim istiyorsa kefil olabilir.”

Hükme göre zengin bir kimseyi takip eden davacı, onu ancak kendisi ile sosyal statü bakımından eşit bir kefil karşısında takipten bırakabilirdi. Aksi takdirde yapılacak olan takipten herhangi bir sonuç alınmayacağı açıktır. Fakat fakir bir kimsenin borcu da mal varlığına göre olacağı için, onun kefilinin herhangi biri olmasında bir mahzur yoktur. Kanunun hazırlandığı dönemde önem arz eden *adsduo / adsiduus*⁶⁷⁶ (mülk sahibi, toprak sahibi, zengin kimse) ile *proletarius / proletario*⁶⁷⁷ (fakir) sözcüklerinin gerçek anlamları İmparatorluk Dönemi’nin başlarında artık bilinmez olmuş, bu hüküm de eski önemini kaybetmiştir. Bir diğer önemli nokta da bu hükmün mahkemeye davetle (*in ius vocatio*) mi yoksa borçlu aleyhine girilen icra yollarının uygulanmasıyla (*manus iniectio*) mı ilgili olduğunun hâlâ belirsiz olmasıdır⁶⁷⁸.

XII Levha Kanunu’nun yürürlüğe girdiği dönemde, Roma’da Özel Yargılama Sistemi (*Ordo Iudiciorum Privatorum*) geçerliydi⁶⁷⁹. Özel Yargılama Sistemi yaklaşık olarak M.S. 342 yılına kadar varlığını korumuştur. Bu sistemde hakların korunması noktasında devletin müdahalesi sınırlıydı. Hakların korunması esas olarak özel kişilere bırakılmış, yargılamanın saptanması aşamasına kadar sürece egemen olan devletin, bu aşamadan sonra bir etkisi bulunmadığı için de sisteme Özel Yargılama Sistemi denilmiştir. Bu sistemde tahkikat ve duruşma aşamaları özel yargıçlar tarafından yürütülmüş, devletin müdahalesi uyuşmazlığın taraflarına dava hakkı tanımak, davanın ne şekilde görüleceğini ve kapsamını belirlemekle sınırlı kalmıştır⁶⁸⁰.

⁶⁷⁶ *Adsiduus*, iki *jugerium*’dan (beş dönüm) küçük veya on iki bin beş yüz *as*’dan daha az değerinde arazisi olan, fakat *proletarius*’tan daha iyi bir konumda bulunan kişiler için kullanılan ifadedir. Bu insanlar *census* seçimlerinde mevcut beş sınıftan bir tanesine kaydı yapılan vatandaşlardır. **Umur**, Lügat, s.19.

⁶⁷⁷ Roma’da mal varlığı olmayan kimselere *proletarius* denirdi. Nüfusun en fakir kısmını oluşturan *proletarius*’lar, Roma’nın ilk zamanlarında az da olsa bir taşınmaza sahip olmadıklarından *centuria* teşkilâtı içindeki sınıfların herhangi birine kaydedilmemişlerdir. **Umur**, Lügat, s.169. Bugün anlam ve yazılışında biraz değişiklik olsa da Fransızcadaki prolétaire ile dilimizdeki proleter sözcüklerinin kaynağı *proletarius*’dur.

⁶⁷⁸ **Schwarz**, Çev. Rado, s.89.

⁶⁷⁹ **Schwarz**, Çev. Rado, s.89.

⁶⁸⁰ **Üçer**, s.219.

Özel Yargılama Sisteminin en büyük özelliği, davanın iki evrede görülüyor olmasıydı. Birinci evre *magistra* önünde gerçekleşir ve buna *in iure* (*magistra* önünde) adı verilirdi. Birinci evrede taraflarla birlikte hazır bulunan *magistra*, yargılamayı yürütüp bir karara varmazdı⁶⁸¹. Kişiler arasında bir uyuşmazlık çıktığında, bir hakkının çiğnendiğini düşünen taraf, hakkını çiğnediğini iddia ettiği kişiyi *magistra* önüne çağırır; *magistra* da hakkının çiğnendiğini iddia eden tarafı ve bu hakkı çiğnediği iddia edilen kişiyi dinlerdi. Şayet *magistra*, iddiaların doğru olması durumunda iddia sahibinin korunması gereken bir hakkının varlığına kanaat getirirse iddia sahibine bir ‘dava’ olanağı tanırdı⁶⁸². Roma’da bir hak ancak bir *actio*’su (dava hakkı) varsa dava edilebileceğinden, *magistra* önündeki evrede iddia sahibinin iddialarının dava edilebilir olup olmadığı (*an sit actio*) ve hangi esasların karar için gerekli olduğu (*quae sit actio*) belirlenirdi⁶⁸³. *Magistra* önünde gerçekleşen usul hukukuna ilişkin işlemler, bir *iudicium*’un⁶⁸⁴ tesisi için hazırlayıcı nitelikteydi ve *legis actio* denilen birtakım sözlü şekle tabiydi⁶⁸⁵.

Davanın hazırlık aşaması olan *in iure* evresi, bir *litis contestatio* (davanın saptanması) ile sona ererdi. *Litis contestatio*’da uyuşmazlığa bakacak olan yargıç seçilir, uyuşmazlığın sınırları belirlenir ve yargıca neye dayanarak karar vereceği bildirilirdi. Taraflar yargıcın huzuruna sevk edildikten sonra *apud iudicem* (yargıç önündeki) denilen ikinci evre başlardı. Taraflar seçilmesine bizzat katıldıkları yargıcın önünde iddia ve savunmalarını yapar, yargıç onları ve tanıkları dinleyip delilleri inceledikten sonra, edindiği kanaate göre kararını (*sententia*) verirdi⁶⁸⁶.

Roma’nın Özel Yargılama Sistemindeki *in iure* safhası, pozitif hukukumuzda ilk kez 6100 sayılı Hukuk Muhakemeleri Kanunu ile giren ve bu kanunun getirdiği en önemli yeniliklerden biri olarak kabul edilen⁶⁸⁷ ön inceleme aşamasını hatırlatmaktadır. Yargılamanın daha düzenli yürütülmesi, tarafların iddia ve savunmalarının ve bunlara ilişkin kanıtların tam olarak tespiti ile kanıtların toplanması, gereksiz tahkikat işlemlerinin önüne geçilip tahkikata ilişkin tüm hazırlıkların

⁶⁸¹ **Umur**, Tarihî Giriş ve Kaynaklar, s.521.

⁶⁸² **Karadeniz Çelebican**, s.305.

⁶⁸³ **Tahiroğlu/Erdoğan**, s.234.

⁶⁸⁴ Davanın saptanmasından (*litis contestatio*) sonraki kısma *iudicium* denirdi. **Umur**, Lügat, s. 96.

⁶⁸⁵ **Schwarz**, Çev. Rado, s.89.

⁶⁸⁶ **Umur**, Tarihî Giriş ve Kaynaklar, s.521.

⁶⁸⁷ **Arslan, Ramazan/Yılmaz, Ejder/Taşpınar Ayvaz, Sema/Hanağası**, Emel, Medenî Usul Hukuku, 5. Baskı, Yetkin Yayınları, 2019, s.362.

yapılması ve tahkikatın gerektiği gibi ve kısa sürede neticelendirilmesi amacıyla ön inceleme aşaması yeni kanun ile kabul edilmiştir. Ön inceleme ile her bir yargılama kesitinin gerektiği gibi uygulanması, bir aşamada yapılması gereken işlemlerin gereksiz yere başka bir aşamaya taşınmaması amaçlanmıştır; bu sayede söz konusu aşamanın yargılamanın karmaşık, bilinmez ve öngörülmez bir süreç hâline gelmemesine, bir düzen içinde ve kısa sürede bitirilmesine hizmet etmesi arzu edilmiştir. Ön incelemede; dava şartları ve ilk itirazlar incelenir, uyuşmazlık konuları tam olarak tespit edilir, hazırlık işlemleri ile delillerin sunulması ve toplanması için gerekli işlemler yapılır. Ön inceleme aşaması tamamlanmadan ve gerekli kararlar alınmadan da tahkikata geçilemez ve tahkikat için duruşma günü verilemez⁶⁸⁸.

In iure evresindeki *legis actio*'lardan, *Gaius Institutiones*'inin dördüncü kitabında bahsetmiş ve bunların beş tane olduğunu ifade etmiştir. Bunların üçü (*legis actio sacramento*, *legis actio per iudicis postulationem* ve *legis actio per condictionem*) yargılama usulüne, diğer ikisi (*legis actio per manus iniunctionem* ve *legis actio per pignoris capionem*) icra usulüne ilişkindir. Bu *legis actio*'lardan sadece *legis actio per condictionem* XII Levha Kanunu'ndan sonra oluşturulmuş, geri kalan dördü ise XII Levha Kanunu ile düzenlenmiştir. Fakat bunların büyük olasılıkla kanunun yürürlüğe girmesinden daha önce de var olduğu düşünülmektedir⁶⁸⁹.

Aynı haklar ile aile hukukuna ait mutlak hakların (aile evlatları üzerindeki *patria potestas*, evli kadın üzerindeki *manus* gibi) çözümlendiği dava şekli *legis actio per sacramentum* idi⁶⁹⁰. *Legis actio per iudicis postulationem* ile *legis actio per condictionem*'de *sacramentum*⁶⁹¹ bulunmazdı. *Legis actio per iudicis postulationem* konusu para olan *stipulatio* sözleşmesinden doğan uyuşmazlıklar ile taksimi öngören davalarda kullanılırdı. *Legis actio per condictionem*'e de konusu belirli soyut davalar için başvurulurdu⁶⁹².

Legis actio'lardan *per manus iniunctionem* (el koyma yoluyla) ve *per pignoris capionem* (rehin alma, haciz yoluyla), XII Levha Kanunu'nda icra vasıtası olarak

⁶⁸⁸ Pekcanitez, Hakan/Atalay, Oğuz/Özekes, Muhammet, *Medenî Usûl Hukuku Ders Kitabı*, 7. Baskı, On İki Levha Yayıncılık, 2019, s.247, 276 ve 277.

⁶⁸⁹ Schwarz, Çev. Rado, s.89.

⁶⁹⁰ Tahiroğlu/Erdoğan, s.239.

⁶⁹¹ XII Levha Kanunu'nun yürürlüğe girdiği devirde, davayı kaybeden tarafın devlete ödeyeceği para cezasına *sacramentum* denirdi. Schwarz, Çev. Rado, s.89. İlk zamanlar davayı kaybeden taraf ilahlara kurban keserdi. Sonraları hazineye para yatırılması usulüne geçilmişti. Tahiroğlu/Erdoğan, s.239.

⁶⁹² Tahiroğlu/Erdoğan, s.241.

kullanılmak üzere meydana getirilmişti⁶⁹³. Bu dava şekillerinden *legis actio per manus iniectio*’nın, *legis actio*’lar arasında en eskisi olduğu düşünülmektedir. Bir hakkın saptanmasına değil, yerine getirilmesine yarayan bu usule başvurabilmek için yargıcın kararı veya davalının *magistra* önünde ikrarı gerekmektedir. Kararın ya da ikrarın üzerinden otuz gün geçmesine rağmen borçlu borcunu hâlâ ödememişse alacaklı borçluyu *magistra* önüne götürür ve borçlunun şahsı ile birlikte bütün mal varlığını hâkimiyeti altına alırdı⁶⁹⁴. Alacaklı borçlusunu üzerinde *manus iniectio*⁶⁹⁵ tesis ettikten sonra borçlusunu evinde hapseder, borçlusunun ayağına on beş libre⁶⁹⁶ (yaklaşık olarak yedi buçuk kilo) ağırlığında bir çeki vurur ve onu asgari miktarda gıda ile beslerdi. Pazarın kurulduğu günlerde de alacaklı borçlusunu yanında pazara götürür, onun borcunu ilan eder ve bu şekilde onu bu durumdan kurtaracak birisinin bulunup bulunmadığını araştırırdı. Buna rağmen borç ödenmezse alacaklı borçlusunu altmış gün sonra *Tiber Nehri*’nin diğer tarafında köle olarak satabilirdi. Zamanla bu sert icra usulü yumuşatılmış, borçluyu köle olarak satmak yerine, onun borcundan düşülecek şekilde çalıştırılması usulü kabul edilmişti. Bu sayede borçlu çalışarak borcunu ödeyebilme ve özgürlüğüne tekrar kavuşabilme olanağına sahip olmuştu. Hukuk el koyma iddiası ile karşılaşan kişiye, iddiaya karşı itiraz edebilme olanağını da sunuyordu (*manum depellere*). Karşı iddia üzerine ayrı bir dava açılıyor ve iddia inceleniyordu. Fakat karşı iddiada bulunan kişinin haklı olmadığı anlaşılırsa o kişi mahkûm olduğu miktarı bir katı ile ödemek zorunda kalıyordu. *Legis actio*’lar arasında icra vasıtası olarak kullanılan diğer *legis actio*, *legis actio per pignoris capionem* idi. Buna çok özel bazı durumlarda başvurulurdu.⁶⁹⁷

1. Tablet 5: “*Nex {i mancipique cum p. r. idem} forcti sanati {que ius esto}.*”

1. Tablet 5: “Sözünden dönmeyen ve sadakati tekrar sağlanmış kişiler için, Roma halkı ile aynı bağ ve devir hakkı tanınsın.”

⁶⁹³ Schwarz, Çev. Rado, s.90.

⁶⁹⁴ *Magistra* önüne çıktıklarında alacaklı borçluya, “bana mahkûm edildiğin (veya borçlu olduğun)u ikrar ettiğin) şu kadar parayı (veya malı) vermediğin için sana el koyuyorum” derdi. Tahiroğlu/Erdoğan, s.241.

⁶⁹⁵ Borcunu ödemek istemeyen borçluya, alacaklının belli usul ve şekillere uyarak el koymasına *manus iniectio* denirdi. Umur, Lügat, s.132-133.

⁶⁹⁶ İtalyanca libbra’dan dilimize geçen libre sözcüğü, yarım kilograma denk gelen bir ağırlık ölçü birimidir. Bkz. (<https://sozluk.gov.tr/>), 24 Mart 2020.

⁶⁹⁷ Tahiroğlu/Erdoğan, s.241-242.

Taraflar arasındaki uyuşmazlık beş *legis actio*'dan biri ile *magistra* önünde saptandıktan sonra, özel kişiler arasından seçilmiş yargıç veya yargıçlar tarafından uyuşmazlık incelenir ve karara bağlanırdı. *Magistra* önünde gerçekleşen yargılama evresinde taraflar hazır bulunmak zorunda oldukları hâlde, yargıç önünde gerçekleşen evrede durum daha farklıydı. İkinci evrede taraflardan birinin hazır bulunmaması durumunda yargıç, kararını gelmeyen tarafın gıyabında ve aleyhine verirdi. Hâlbuki *magistra* önündeki aşamada hazır bulunmayan tarafın gıyabında bir karar verilmezdi⁶⁹⁸. XII Levha Kanunu'nun yargıç önünde gerçekleşen yargılama evresine ilişkin hükümleri ise şu şekildeydi:

1. Tablet 6, 7, 8, 9: “(6) *Rem ubi pacunt, orato. (7) Ni pacunt, in comitio aut in foro ante meridiem caussam coiciunto. Cum peroranto ambo praesentes. (8) Post meridiem praesenti litem addicito*⁶⁹⁹. 9. *Si ambo praesentes, solis occasus suprema tempestas esto.*”

1. Tablet 6, 7, 8, 9: “(6) Taraflar dava konusu üzerinde mutabakat sağlarsa yetkili görevli bunu bildirsin. (7) Eğer uzlaşmıyorlarsa davayı öğleden önce *comitium*'a⁷⁰⁰ veya *Forum*'a⁷⁰¹ getirsinler. Her iki taraf da hazır bulunarak davayı savunsunlar. (8) Taraflardan biri hazır bulunmazsa öğleden sonra yargıç hazır bulunan lehine kararını versin. (9) Eğer her iki taraf da hazır bulunuyorsa muameleler güneşin batışına kadar sürsün.”

1. Tablet 6'da tarafların uzlaşmaya vardıklarında yapılması gereken ifade edilmiştir. Fakat tarafların uzlaşamamaları da olasıdır. Eğer uzlaşma sağlanamaz, dava daha karmaşık bir hâl alırsa süreç yargıcın idaresinden çıkar, yargıçtan daha geniş

⁶⁹⁸ Schwarz, Çev. Rado, s.90.

⁶⁹⁹ *Magistra*'nın taraflardan biri lehine verdiği kararı beyan etmesine *addictio* denilmektedir. **Umur**, Lügat, s.17.

⁷⁰⁰ Kanun hükmünün İngilizce çevirisinde “meeting place” ifadesine yer verilmiştir. Hükmün Türkçeye çevirisi yapılırken “toplantı yeri” ifadesi yerine *comitium* sözcüğü tercih edilmiştir. Zira Roma'da kent surlarının içinde kalan, *comitia curiata*'nın toplandığı ve önceleri *consul*'lerin, daha sonra *praetor*'ların yargı işlerine baktıkları yere *comitium* denirdi. **Umur**, Lügat, s.40-41. *Comitia curiata* ise Roma'nın en eski meclisiydi. Önceleri siyasi bir fonksiyona sahip olan bu meclis, zamanla o fonksiyonunu kaybetmişti. **Nicholas**, Barry, An Introduction to Roman Law, Oxford University Press, 2010, s.6. Başlangıçta otuz daha sonra altmış *curia*'dan oluşan *comitia curiata*, sadece *patricius*'lardan meydana geliyordu. **Umur**, Lügat, s.40.

⁷⁰¹ Kanun hükmünün İngilizce çevirisinde “market place” ifadesi yer almaktadır. Hükmün Türkçeye çevirisi yapılırken “pazar yeri” veya “çarşı” gibi ifadeler yerine *Forum* sözcüğü tercih edilmiştir. Zira *Forum*, Roma'nın merkezi olup siyasal ve yargısal faaliyetlerin büyük bir kısmı orada görülürdü. Birçok abide ve mabetle süslenmiş olan *Forum*, büyük bir toplantı meydanıydı. *Comitia*'ların önemli olanları orada toplanır, yargıçlar kararlarını orada verirlerdi. **Umur**, Lügat, s.75.

yetkilere sahip bir ya da birden fazla hakeme (*arbiter*⁷⁰²) geçer ve karar hakem/hakemler tarafından verilirdi. Usule ilişkin bir diğer önemli ayrıntı 1. Tablet 8’de düzenlenmişti. Eğer taraflardan biri öğlene kadar hazır bulunmazsa yargıç kararını öğleden sonra hazır bulunan tarafın lehine olacak şekilde verirdi. Böylece hazır bulunmayan taraf davayı gıyaben kaybetmiş sayılırdı⁷⁰³.

1. Tablet 10: “*Gellius (16, 10, 8): Cum ‘proletarii’ et ‘adsidui’ et ‘senates’ et vades et subvades et ‘viginti quinque asses’ et ‘taliones’... evanuerint, omnisque illa XII tabularum antiquitas... lege Aebutia lata consopita sit...*”

1. Tablet 10: “ ‘*Proletarii*’, ‘*adsidui*’, ‘*senates*’, ‘*vades*’, ‘*subvades*’ yani kefiller ve bunların yerine kefil olan kimseler, ‘yirmi beş as’, ‘kisas’ tarihe karıştığından, bütün o XII Levha Kanunları’nın eski bilgileri... *Aebuitus* Kanunu’nun getirilmesiyle yürürlükten kalksın.”⁷⁰⁴

2. Tablet 1, 2, 3: “(1) *Gaius (4, 14): De rebus mille aeris plurisve quingentis assibus, de minoris vero quinquaginta assibus sacramento contendebatur; nam ita lege XII tabularum cautum erat. [At] si de libert[ate] hominis controversia erat, etiamsi pretiosissimus homo esset, tamen ut quinquaginta assibus sacramento contenderet(ur), eadem lege cautum est...* (2) (*Morbus santicus*) *aut status dies cum hoste. (Si) quid horum fuat vitium iudici arbitrove reove, eo dies diffensus esto. (3) Cui testimonium defuerit, is tertiis diebus ob portum obvagulatum ito.*”

2. Tablet 1, 2, 3: “(1) Bir davada tarafların (cezai şart olarak) yatıracakları para ya beş yüz *as* ya da elli *as* olacaktır... XII Levha Kanunu’nda yatırılacak olan para, uyuşmazlık konusu bin veya daha fazla *as* değerinde ise beş yüz *as*, bin *as*’tan daha az değere sahipse elli *as* olarak düzenlenmiştir. Fakat uyuşmazlık konusu bir kişinin

⁷⁰² Formula usulünde yargıca (*iudex*) oranla daha geniş takdir yetkisine sahip olan kimseye hakem (*arbiter*) denirdi. Bununla birlikte aslında hakemle yargıç arasında büyük bir fark da söz konusu değildi. Ayrıca tarafların *magistra* önüne gitmeden aralarındaki uyuşmazlığı çözmesi için seçtikleri kimseye de *arbiter* denirdi. **Umur**, Lügat, s.25-26.

⁷⁰³ **Sandalcı**, Sema, On İki Levha Yasaları, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 1993, s.62.

⁷⁰⁴ **Sandalcı**, s. 45-46.

özgürlüğü ile ilgiliyse kişi çok değerli biri bile olsa yine de yatırılacak olan para elli as'tır. (2) ...ciddi bir hastalık ya da üçüncü bir kişiyle kararlaştırılmış bir duruşma günü varsa... Bu koşullardan herhangi biri yargıç veya hakem veya davacı için bir engelse bundan dolayı duruşma günü ertelenecektir. (3) Tanıklığa ihtiyaç duymuş olan kişi, her üç günde bir tanıgın evinin önüne gitsin ve haykırınsın (istekte bulunmak için).”

İkinci tabletteki hükümler tıpkı birinci tabletteki hükümler gibi usul hukuku ile ilgilidir ve birinci tablettekileri tamamlayıcı niteliktedir. İkinci tablette ilk olarak tarafların yatıracakları paranın ne kadar olacağı düzenlenmiştir. Miktar dava konusunun önemine göre belirlenmektedir ve söz konusu para *legis actio*'ya adını veren *sacramentum*'dur⁷⁰⁵. Paranın icadından önce davanın tarafları *sacramentum* olarak dava konusunun değerine göre beş öküz veya beş koyunu ilahlara kurban etmeyi üstlenirlerdi. Paranın icadından sonra beş öküz yerine beş yüz as, beş koyun yerine de elli as'ın yatırılması, bu paralar ile ilahlara yine adak adanması usulüne geçilmişti. Daha sonra *sacramentum*'un devlet hazinesine aktarılması usulü kabul edilmişti. Davayı kazanan taraf *sacramentum*'unu geri alır, kaybeden tarafın *sacramentum*'u ise dava masrafı olarak devlete geçerdi⁷⁰⁶. Bugün pozitif hukukumuzda buna benzer bir düzenlemeyi görmek mümkündür. HMK m.326/1'e göre, kural olarak yargılama giderleri davayı kaybeden tarafa yükletilir. Bu giderler hem davayı kazanan tarafın daha önce avans olarak ödediği giderleri (HMK m.114/1-g, HMK m.120 ve HMK m.324/1) hem de hazinece peşin olarak ödenen giderleri kapsamaktadır. Ayrıca davayı kazanan taraf davasını bir vekil aracılığıyla takip etmişse davayı kaybeden taraf yargılama gideri olarak vekâlet ücretini de ödemeye mahkûm edilir⁷⁰⁷.

2. Tablet 1'in devamında yatırılması gereken miktara ilişkin bir istisna getirilmiştir. Bir kişinin özgürlüğü söz konusu olduğunda, o kişinin menfaati göz

⁷⁰⁵ Tahiroğlu/Erdoğan, s.239.

⁷⁰⁶ Umur, Lügat, s.186-187.

⁷⁰⁷ Kuru, Baki/Arslan, Ramazan/Yılmaz, Ejder, Medenî Usul Hukuku Ders Kitabı, 25. Baskı, Yetkin Yayınları, 2014, s.700.

önüne alınarak (*favor libertatis*⁷⁰⁸) davanın fazla bir yük gerektirmemesi için yatırılması gereken miktar elli *as* olarak belirlenmiştir⁷⁰⁹.

2. Tablet 2’de duruşma gününe ilişkin bir düzenleme getirilmiş, taraflara iki çeşit mazeret hakkı tanınmıştır. Eğer kişinin ciddi bir hastalığı varsa ya da aynı zamanda başka biriyle başka bir dava gereğince duruşması varsa bu tip hâller o kişinin duruşma gününü ertelemek amacıyla öne sürebileceği mazeretler olarak kabul edilmiştir⁷¹⁰.

XII Levha Kanunu’nun yargılama hukukuna dair hükümleri üçüncü tablet ile devam etmektedir. Üçüncü tablet, ilk iki tablettten farklı olarak yargılama hukukunun icra usullerine ilişkin hükümlerini içermektedir.

3. Tablet 1, 2, 3, 4: “(1) *Aeris confessi rebusque iure XXX dies iusti sunt. (2) Post deinde manus iniectio esto. In ius ducito. (3) Ni iudicatum facit aut quis endo eo in iure vindicit, secum ducito, vincito aut nervo aut compedibus XV pondo, ne maiore, aut si volet minöre vincito. (4) Si volet suo vivito. Ni suo vivit, qui eum vinctum habebit, libras farris endo dies dato. Si volet, plus dato.*”

3. Tablet 1, 2, 3, 4: “(1) İkrar edilen borcun ödenmesi ve mahkemede hükmedilen hususların çözümlenmesi için otuz gün yasal süre verilsin. (2) Bu süreden sonra alacaklı borçluya el koyma hakkına sahiptir. Alacaklı borçluyu dava makamına (*magistra*’ya) sürüklesin. (3) Borçlu mahkûm olduğu borcu ödemez veya dava makamında kimse onun için kefil olmazsa alacaklı borçluyu alıp götürsün. Alacaklı borçlusunu ya bir sırimla ya da on beş libreden daha az ağırlıkta olmayan bir zincirle bağlasın ya da eğer isterse onu bu ağırlıktan daha fazla bir ağırlıkla zincire vursun. (4) Borçlu dilerse tek başına yaşasın. Eğer tek başına yaşamazsa onu bağlı tutan alacaklı ona günlük bir libre tahıl versin. (Alacaklı) isterse daha fazlasını versin.”

3. Tablette verilen kararın icrasına yönelik düzenlemelere yer verilmiştir. Yargılamanın sonunda mahkûm olmuş (*iudicatus*) veya *magistra* önünde borcunu

⁷⁰⁸ Roma’da özgürlük noktasında kişi lehine getirilmiş olan tek düzenleme XII Levha Kanunu’ndaki bu istisna değildi. Örneğin köle statüsündeki bir kadın, hamileliği sırasında bir süreliğine dahi özgür olmuşsa o kadından doğan çocuk da özgür sayılırdı. *Iustinianus* Hukuku’nda ise üzerinde müşterek mülkiyet kurulmuş bir kölenin maliklerinden biri, diğer maliklerin hisseleri oranında borçlanarak kölesini azat edebilirdi. **Umur**, Lügat, s.71.

⁷⁰⁹ **Schwarz**, Çev. Rado, s.90.

⁷¹⁰ **Sandalcı**, s.63

ikrar etmiş (*confessio in iure*)⁷¹¹ olan kimseye, borcunu ödemesi için otuz günlük bir süre⁷¹² tanınırdı⁷¹³. Sürenin sona ermesinin ardından alacaklı borçluya el koyar ve onu *magistra* önüne götürürdü. Borçlu mahkûmiyet kararını yerine getirmez ya da *magistra* önünde kendisine kefil olacak kimse çıkmazsa alacaklı onu kendisiyle birlikte alıp götürürdü⁷¹⁴. Alacaklı borçluyu evinde zincire vurarak hapsedebilirdi⁷¹⁵. Zincire vurulan borçlunun yiyeceğini dışarıdan getirmesi mümkündü. Fakat bu ihtimal gerçekleşmezse alacaklı borçlusuna günde bir libre un vermekle yükümlüydü. Alacaklı isterse daha fazla un da verebilirdi⁷¹⁶.

3. Tablet 5: “*Gellius (20, 1, 46-7): Erat autem ius interea paciscendi ac nisi pacti forent, habebantur in vinculis dies sexaginta. Inter eos dies trinis nundinis continuis ad [praetorem] in comitium producebantur, quantaque pecuniae iudicati essent, praedicabatur. Tertiis autem nundinis capite poenas dabant, aut trans Tiberim peregre venum ibant.*”

3. Tablet 5: “Bu arada onlar (alacaklı ile borçlu) kendi aralarında uzlaşma hakkına sahiptir. Uzlaşma sağlanamazsa borçlular altmış gün bağlı tutulurlardı. Bu süre boyunca arka arkaya pazarın kurulduğu üç gün, borçlular *comitium*’da *praetor*’un önüne çıkarılırlar ve mahkûm oldukları miktar kamuoyuna açıklanırdı. Üçüncü pazar gününde, (borçlular) ya ölümle cezalandırılırlar ya da *Tiber* Nehri’nin karşı tarafında satılırlardı.”

El koymayı izleyen altmış gün içinde, pazarın kurulduğu günlerde alacaklı borçluyu Roma’nın belirli bir meydanına götürür⁷¹⁷, orada alacağını yüksek sesle duyururdu. Alacaklının borçlusunun durumunu onu kurtarabilecek kimselere bildirme zorunluluğu vardı. Borçlunun alacaklısı ile uzlaşma sağlayamadığı ve borcunun da ifa edilemediği durumda, alacaklı borçlu üzerinde mutlak bir hak kazanırdı. İsterse

⁷¹¹ *Legis actio*’lar usulünde davalının para borcunu *magistra* önünde ikrar etmesine *aes confessum* denirdi. İkrarın ardından yargılamaya devam edilmez, herhangi bir karara (*sententia*) gerek kalmadan ve vakit geçirmeden *manus iniectio*’ya (el koyma) geçilirdi. **Umur**, Lügat, s.20.

⁷¹² Davalının ikrarda bulunmasından veya mahkûm olmasından sonra, mahkûm olduğu borcunu ödemesi için kendisine tanınan otuz günlük süreye *dies iusti* denirdi. **Umur**, Lügat, s.58.

⁷¹³ **Schwarz**, Çev. Rado, s.91.

⁷¹⁴ **İpek**, s.612.

⁷¹⁵ Alacaklı borçlusunu hapsedmesine rağmen, eğer borçlu hukuken köle değilse özgür vatandaş sayılırdı. M.S. 338 yılına gelindiğinde kişisel hapishaneler feshedilerek ortadan kaldırılmıştı. **Sandalcı**, s.63.

⁷¹⁶ **Schwarz**, Çev. Rado, s.92.

⁷¹⁷ **İpek**, s.612.

borçlusunu öldürebilir, isterse onu Roma'nın dışında, *Tiber* Nehri'nin karşı kıyısında (*trans Tiberim*)⁷¹⁸ köle olarak satabilirdi.

3. Tablet 6: “*Tertiis nundinis partis secanto. Si plus minusve secuerunt, se fraude esto.*”

3. Tablet 6: “ Üçüncü pazar gününde alacaklılar (borçluyu) parçalara ayırsınlar⁷¹⁹. Eğer kendi paylarından daha fazla ya da daha az ayırmışlarsa cezalandırılmasınlar.”

XII Levha Kanunu birden fazla alacaklının varlığı hâlinde, alacaklıların borçlunun vücudunu kendi aralarında bölüşebileceklerini, eğer aralarından biri kendi payından daha fazla bir parçayı kesmiş bulunursa bundan dolayı sorumlu olmayacağını içeren bir düzenlemeye yer vermişti. Schwarz’a göre bu kural, hukukun çok eski zamanlarından geliyor ve uygulamada pek tercih edilmiyordu. M.S. II. yüzyılda yaşamış ve XII Levha Kanunu hakkında ayrıntılı açıklamalarda bulunmuş olan Yazar *Aulus Gellius* da bu tip bir olayın yaşandığına dair hiçbir şey duymadığını ifade etmiştir⁷²⁰. Umur da böyle bir düzenlemenin uygulandığına dair en ufak bir belirtinin olmadığını söylemiş, bu hükmün ve benzerlerinin çok eski zamanlardan kalmış ve uygulanması düşünülemeyen kurallar olduğuna dikkat çekmiştir⁷²¹. Beard ise XII Levha Kanunu’nun incelenmesi sırasında, söz konusu düzenlemenin yanlış yorumlanmış olabileceğinin, pek çok eleştirmenin de bunun bir yanlış anlamadan ibaret olduğu kanaatini taşıdığının üzerinde durmaktadır⁷²².

3. Tablet 7: “*Adversus hostem aeterna auctoritas {esto}.*”

3. Tablet 7: “Yabancıya karşı (= yabancı karşısında Roma yurttaşının) mülkiyet hakkı sonsuza kadar (var) olsun.”

3. Tablet in son düzenlemesi, Roma vatandaşlarının mülkiyet hakkını yabancılara karşı korumayı amaçlıyordu. Yabancı bir kimsenin Roma topraklarında

⁷¹⁸ Bir vatandaşın Roma sınırları içinde köle olarak satışı mümkün olmadığından, satış için alacaklının *Tiber* Nehri’nin karşı kıyısına geçmesi gerekirdi. **Schwarz**, Çev. Rado, s.92.

⁷¹⁹ Metnin orijinalinde geçen “*partes secanto*” ifadesine farklı yorumlar getirilmiştir. Bu ifadenin; borçlunun organlarının kesilmesine izin verilmesi, borçlunun servetinin paylaşılmasının istenmesi, borçlunun ailesinin (ev halkı, köleler ve yandaşlar) ve mal varlığının paylaşılması gibi anlamlara gelebileceğinin üzerinde durulmaktadır. Sandalcı, s.64. Umur ise *secare partes*’i, borçlarını ödeyemeyen borçluların öldürülüp cesetlerinin alacaklılar arasında bölüşülmesini düzenleyen hükmü ifade etmek için, XII Levha Kanunu’nda bulunduğu rivayet edilen bir ifade olarak tanımlamıştır. **Umur**, Lügat, s.188.

⁷²⁰ **Schwarz**, Çev. Rado, s.92-93.

⁷²¹ **Umur**, Tarihî Giriş ve Kaynaklar, s.168-169.

⁷²² **Beard**, s.142-143.

bulunan herhangi bir taşınır veya taşınmaz mal üzerinde zilyetlik (*possessio*) ya da zaman aşımı (*usucapio*) yoluyla hak elde etmesi mümkün değildi. Ayrıca *usucapio* sadece Roma vatandaşlarına özgü bir iktisap şekli idi⁷²³. Bir Roma vatandaşı XII Levha Kanunu'na göre, çalınmış bir mal (*res furtiva*) olmamak koşuluyla taşınır bir malı bir sene, taşınmaz bir malı iki sene süreyle kullandığında, o malı zaman aşımı yoluyla iktisap ederdi⁷²⁴.

Kanunun dördüncü tabletine gelindiğinde yargılama hukukuna dair hükümlerin sona erdiği, aile hukuku başlığının açıldığı görülmektedir.

4. Tablet 1, 2: “(1) *Cicero (de leg. ,3, 8, 19): Cito necatus tamquam ex XII tabulis insignis ad deformitatem puer. (2) Si pater filium ter venum duit, filius a patre liber esto.*”

4. Tablet 1, 2: “(1) Çok ciddi sakatlığa uğramış çocuk derhal öldürülür. (2-a) Bir babaya aile evladı üzerinde hayat ve ölüm hakkı verilsin. (2-b) Eğer baba aile evladını üç kez satarsa (vazgeçerse) aile evladı babasının egemenliğinden kurtulsun.”

Güçlü aile babası modeli, Roma toplumunun geleneksel yapısının bir sonucuydu. Bu toplumda sıradan bir Romalı erkek ne sadece bir çiftçiydi ne de bir askerdi. Çiftçi olması sebebiyle sürekli çalışması gerekirdi. Asker tarafı ise onu disiplinli yapardı. Düzenli yaşama önem verir, kendilerine güvenirdi. Olaylar karşısında içgüdüsel olarak hızlı bir şekilde karşılık vermeleri kendilerinden beklenirdi. İleri görüşlü, sabırlı, çalışkan, dayanıklı, cesur, kendinden büyüklere saygılı, namuslu ve mütevazı kimselerdi. Birçok erdemi bünyesinde barındıran bu erkek tipi aynı zamanda sert bir kişiydi. Romalı bir erkek aile babası olduğunda, ondan ailesini koruması ve ailesinin devamını sağlaması beklenirdi⁷²⁵.

Aile babası özel hukuk alanında hak sahibi olabilen tek kişiydi. Ailenin diğer üyelerinin hak sahibi olabilmesi söz konusu değildi⁷²⁶. Cumhuriyet Dönemi'ne gelindiğinde aile babası çok güçlü bir figür hâline gelmişti. Çoğu sevecen olan aile

⁷²³ Sandalcı, s.64.

⁷²⁴ Umur, Lügat, s.214.

⁷²⁵ Barrow, Çev. Gürol, s.10, 11 ve 18.

⁷²⁶ İpek, s.612. Aile babasının egemenliği altında olmanın yaşla da bir ilgisi yoktu. Örneğin seksen yaşındaki babası sağ olan bir Romalı, altmış yaşında olsa bile *alieni iuris* (başkasının hukukuna tabi) idi. Bugün benzer bir anlayışın izlerini Birleşik Krallık'ta, kraliyet ailesinde görmek mümkündür. Tahtın veliaht prensi Charles, şu an yetmiş iki yaşındadır ve Kraliçe II. Elizabeth ile Prens Philip'in en büyük çocuğudur. *Britannica Online*, vers 00. 13 Mayıs 2020, Encyclopaedia Britannica, 26 Ekim 2020 (<https://www.britannica.com/biography/Charles-prince-of-Wales>). Fakat torunları olduğu hâlde, hâlen veliaht prenştir. Çünkü en üst asıl olan Kraliçe II. Elizabeth yaşadığı sürece, kendisinin taht üzerinde söz hakkı olmayacaktır. Üçer, s.160.

babaları; isterse çocuklarını kırbaçlayıp hapsedebilir, onları öldürebilir ya da köle olarak satabilirdi. Bir baba çocuğu dünyaya geldiğinde, onu elleriyle yukarı kaldırarak kabul ettiğini gösterirdi. Romalı her ebeveyn sağlıklı bir erkek bebek isterdi. Kız bebekler ve sağlıklı erkek bebekler bazen ölüme terk edilirdi⁷²⁷. Kanunda da bu yönde bir düzenleme yapılmış, ciddi sakatlığı bulunan bir çocuğun vakit geçirmeden öldürülmesi hüküm altına alınmıştı.

Aile babasının sahip olduğu mutlak egemenlik hakkı, ona aile evlatları üzerinde hayat ve ölüm hakkını da tanıyordu. Bu hak ilk zamanlar mutlak ve Roma'nın erken dönemlerinde söz konusu hakkın keyfi bir şekilde kullanımının önüne geçilmek istenmişti. Kural olarak hayat ve ölüm hakkı, aile evlatlarının üzerinde yalnız olarak işledikleri bir suç sebebiyle kullanılırdı. Fakat bu uygulamanın sınırları zaman içinde daraltılmış, Cumhuriyet Dönemi'nden önce aile meclisinin oyu ile ağır cezaların, özellikle ölüm cezasının uygulanmasına geçilmişti. Cumhuriyet Dönemi'nden sonra da *censor*'lara aile babasının vereceği cezaları kontrol etme yükümlülüğü getirilmişti⁷²⁸.

Aile babasının aile evladı üzerindeki hayat ve ölüm hakkını kullanabilmesi, sahip olduğu velayet hakkını devretmesi ile mümkün hâle gelirdi. *Mancipatio* yoluyla velayet hakkının devri gerçekleştirildikten sonra aile evladı, kamu hukuku bakımından özgür olur, fakat satıldığı kişinin nezdinde *in causa mancipii* (*mancipium*⁷²⁹ durumunda), köleninkine benzer bir durumda (*servi loco*) olurdu. Bu *mancipium* durumundan da azat edildiği takdirde tekrar aile babasının egemenliği altına girerdi. XII Levha Kanunu aile evladının aile babasının egemenliği altından çıkabileceği bir düzenleme getirmişti. Kanuna göre üç kere satılan aile evladı, kendisini satın alan kimse tarafından üçüncü kez azat edilirse tamamen özgürlüğüne kavuşur ve babasının egemenliği onun üzerinde tekrar doğmayacak şekilde ortadan kalkardı. Bu kural esasen aile babası için bir caydırıcılık oluşturması amacıyla getirilmişken zamanla aile babasının egemenliğinden çıkmak için başvurulacak bir yöntem hâlini almıştı⁷³⁰. Bu hükümden baba egemenliğinin Romalılar tarafından bilindiği, benimsendiği, fakat kanunda ayrıntılı olarak düzenlenmediği sonucuna varılmaktadır⁷³¹. *Gaius*, aile

⁷²⁷ Bingham/Chandler/Chisholm/Harvey/Miles/Reid/Taplin, s.298 ve 300.

⁷²⁸ Ayiter, s.52-53.

⁷²⁹ *Mancipium* dar anlamı ile bir aile babasının başkası tarafından kendisine devredilen aile evladı üzerindeki egemenliğidir. Umur, Lügat, s.130.

⁷³⁰ Schwarz, Çev. Rado, s.98

⁷³¹ İpek, s.612.

babasının ev halkı üzerindeki egemenliğini, Roma Hukuku’nu diğer hukuklardan ayıran niteliklerden biri olarak kabul etmiştir⁷³².

4. Tablet 3, 4: “(3) Cicero (*phil.* ,2, 28, 69): *Illam miman suas res sibi habere iussit ex XII tabularum, claves ademit, exegit.* (4) Gellius (3, 16, 12): *Comperi, feninam... in undecimo mense post mariti mortem peperisse, factumque esse negotium... quasi marito mortuo postea concepisset, quoniam decemviri in decem mensibus gigni hominem, non in undecimo scripsissent.*”

4. Tablet 3, 4: “(3) Karısını boşamak için koca ona buyuracaktır... Kendi mülkiyetine sahip olmak için anahtarları alacak, onu (karısını) kovacaktır.⁷³³ (4) Babanın ölümünden sonraki on ay içinde doğan çocuk mirasçı olacaktır.”

Roma’da evlenme gerçekleştikten sonra en erken yedinci ayda, sona erdikten sonra en geç onuncu ayda dünyaya gelmiş olan çocuk evlilik içi sayılır ve babasının *patria potestas*’ı altına girerdi⁷³⁴. XII Levha Kanunu’ndaki hükme göre ise kadın, eşinin ölümünden on bir ay sonra çocuk dünyaya getirirse çocuğa eşinin ölümünden sonra hamile kalmış demektir. Kadının hamilelik süresi en fazla on ay olarak kabul edilmişti⁷³⁵. Romalılarda görülen bu düzenlemenin benzeri şu an ulusal hukukumuzda mevcuttur. 22.11.2001 tarih ve 4721 sayılı Türk Medeni Kanunu’nun 285. maddesinin 1. fıkrasına göre, evlilik devam ederken veya evliliğin sona ermesinden başlayarak üç yüz gün içinde doğan çocuğun babası kocadır. Aynı maddenin 2. fıkrasınca çocuğun üç yüz günün ardından doğması hâlinde, çocuk ile koca arasındaki soy bağının kurulabilmesi, annenin evlilik sırasında gebe kaldığını ispat etmesine bağlanmıştır. Bir önceki medeni kanun olan 17.02.1926 tarihli ve 743 sayılı Türk Kanunu Medenisi’nin 241. maddesi de farklı ifadelerle aynı sonuca varmaktaydı. Kanun üç yüz günü nesebin sıhhatine karine olarak kabul etmiş, söz konusu sürenin ardından doğan çocuğun nesebinin sahih sayılmayacağını hüküm altına almıştı⁷³⁶.

⁷³² Schwarz, Çev. Rado, s.98.

⁷³³ Burada boşanmanın nasıl olacağı anlatılmaktadır. Bkz. Sandalcı, s.64.

⁷³⁴ Erdoğan, s.124.

⁷³⁵ İpek, s.612-613.

⁷³⁶ Kanunun ilgili maddesi için bkz. (<https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/5.3.743.pdf>), 26 Mart 2020.

Yukarıdaki düzenleme aynı zamanda *manus*'suz evliliklere temel oluşturmuştu. Hükme göre, evli bir kadın bir sene içinde üç gün arka arkaya evinden çıkacak olursa evli kadını *manus* altına sokan zaman aşımı kesilmiş oluyordu⁷³⁷.

5. Tablet 1: “*Gaius* (1, 144-5): *Veteres... voluerunt feminas, etiamsi perfextae aetatis sint, propter animi levitatem in tutela esse; ...exceptis virginibus Vestalibus, quas... liberas esse voluerunt; itaque etiam lege XII tabularum cautum est.*”

5. Tablet 1: “Kadınlar, reşit olsalar bile, hafif ruhlu olmaları sebebiyle vesayet altında olacaklardır. Vesayetten muaf olmalarını istedikleri... *Vesta* rahibeleri hariçtir.”

XII Levha Kanunu'nun düzenlendiği dönemde⁷³⁸ *sui iuris* olan (bir aile babasının egemenliği altında bulunmayan veya *manus*'lu bir evlilik yapmamış olan) kadınlar, yaşlarına bakılmaksızın vesayet altına alınırlardı⁷³⁹. Kadınlar üzerindeki vesayette vasi, kadının kişisel ilişkilerini yönetemez, sadece mal varlığı hakları üzerinde söz sahibi olabilirdi. Bahsi geçen uygulamanın getiriliş sebebi, ticaret hayatında deneyim sahibi olmayan kadınların aldatılmalarının önüne geçmekti. Bu hâliyle Roma'da kadınlar üzerinde kurulan vesayet, ulusal hukukumuzdaki vesayetten ziyade yasal danışmanlığa benzemektedir. TMK m.429'a göre, kısıtlanması için yeterli bir sebep bulunmayan, fakat korunması için fiil ehliyetinin sınırlanması gerekli görülen ergin kişilere, daha çok mal varlığını azaltıcı nitelikte görülen önemli işler için görüşü alınmak üzere, bir yasal danışmanın atanacağı düzenlenmiştir⁷⁴⁰. Oysa TMK m.403'e göre vasi, vesayet altındaki küçüğün veya kısıtlının kişiliği ve mal varlığı ile ilgili bütün menfaatlerini korumak ve hukuki işlemlerde onu temsil etmekle yükümlü olan kişidir.

Hukukçu *Gaius*, kadınların “ruhsal zaafı” nedeniyle⁷⁴¹ vesayet altına alındıklarını, fakat bunun görünürde olduğunu, gerçekte böyle bir zayıflığın

⁷³⁷ İpek, s.613.

⁷³⁸ Kadınlar üzerindeki vesayet (*tutela mulierum*) Eski Hukuk Devri'nde ve kısmen de Klasik Hukuk Devri'nde uygulanmıştır. **Tahiroğlu/Erdoğan**, s.168. Çalışmanın tamamında Roma'nın siyasi devirleri dikkate alınmıştır. Fakat hukuk kuralları siyasi rejimin değişmesi ile hemen değişmediğinden, hukuk devirleri siyasi devirlerle aynı ayrıma tabi tutulmamıştır. **Tahiroğlu/Erdoğan**, s.42. Bu sebeple kadınlar üzerindeki vesayet kurumunun uygulandığı devirler, Roma'nın hukuk devirleri dikkate alınarak açıklanmıştır.

⁷³⁹ **Tahiroğlu/Erdoğan**, s.168.

⁷⁴⁰ Üçer, s.185-186.

⁷⁴¹ “*Mulieres omnes propter infirmitatem consilii maiores in tutorum potestate esse voluerunt.* (Eskiler, hafiflikleri yüzünden bütün kadınların, vasilerin hâkimiyeti altında olmalarını istediler).” **Di Marzo**, Çev. **Umur**, s.224.

olmadığını belirtmiş; genellikle kadınların kendi muamelelerini bizzat gördüklerini ve vasisinin *auctoritas*⁷⁴²’ını, sırf şekli olarak herhangi bir itiraz hâlinde *praetor*’un zoru ile kullandıklarını vurgulamıştı. Klasik Hukuk Devri’ne (M.Ö. II. yüzyıl ortaları – M.S. III. yüzyıl)⁷⁴³ gelindiğinde kadının üzerinde kurulan vesayet kurumu artık yok olmaya yüz tutmuştu. Evlilikte ise erkek, genellikle vasiyetnamesinde *manus* altında bulundurduğu eşine kendi vasisini seçmek ve dolayısıyla birçok defa vasisini değiştirmek noktasında izin verirdi. İmparator *Augustus* üç çocuğu olan özgür, dört çocuğu olan azatlı kadını vesayetten muaf tutmuştu. İmparator *Claudius* ise kadınlar üzerindeki agnatik hısımlarının vesayetine son vermişti. M.S. V. yüzyıla gelindiğinde kadınlar üzerindeki vesayet tamamen ortadan kalkmıştı⁷⁴⁴.

Roma’da çok tanrılı dinin hâkim olduğu dönemlerde⁷⁴⁵, en önemli tanrılardan biri *Vesta* idi. Tanrıça *Vesta*’ya, devlet ocağının koruyucuları olan altı *Vesta* rahibesi (*Vestales*) hizmet ederdi⁷⁴⁶. *Vesta* rahibeleri, göreve başlamaları ile birlikte hiçbir törene gerek kalmaksızın babalarının egemenliği altından çıkarlardı⁷⁴⁷. XII Levha Kanunu’nda da diğer kadınlardan ayrı tutularak vesayet kurumundan muaf tutulmuşlardı. Ayrıca XII Levha’da *Vesta* rahibeleri haricinde hiçbir kamu görevlisine değinilmemişti⁷⁴⁸. Onlara ise kamusal bir statü tanınmıştı. Ayrıca *Vesta* rahibelerine vasiyetname yapma ve mahkemelerde yeminsiz tanık olma hakkı da verilmişti⁷⁴⁹.

5. Tablet 2: “*Gaius (2, 47): Mulieris, quae in agnatorum tutela erat, res Mancipii usucapi non poterant, praeterquam si ab ipse tutore [auctore] traditae essent: id[que] ita lege XII tabularum [cautum erat].*”

⁷⁴² *Auctoritas tutoris*; vesayet altındaki kimsenin yapmak istediği bir hukuki işlem sırasında, vasisinin hazır bulunarak vesayet altındakinin iradesini tamamlamasıdır. Vasi, bizzat işleme katılamayacak olursa işlemin vesayet altındakini bağlayan tarafı geçerli olmazdı. **Umur**, Lügat, s.27.

⁷⁴³ Bu zaman aralığı Roma siyasi tarihinde Cumhuriyet Dönemi’nin bir kısmına ve İlk İmparatorluk Dönemi’ne denk gelmektedir.

⁷⁴⁴ **Di Marzo**, Çev. **Umur**, s.224. Tahiroğlu, bu vesayet türünün M.S. III. yüzyıldan itibaren kalktığını belirtmiştir. Bu nedenle kadınlar üzerindeki vesayetin Klasik Hukuk Devri’nde sona erdiğini ifade etmiştir. **Tahiroğlu/Erdoğan**, s.168. Di Marzo’nun söylediği M.S. V. yüzyıl dikkate alınacak olursa söz konusu kurumun kadınlar üzerindeki varlığının Klasik Sonrası Hukuk Devri’nde de devam ettiğini kabul etmek gerekecektir. Klasik Sonrası Hukuk Devri, siyasi dönem olarak Son İmparatorluk Dönemi’ne denk gelmektedir.

⁷⁴⁵ Hristiyanlık M.S. IV. yüzyılda, İmparator I. *Teodosius* Dönemi’nde resmî din olarak kabul edilmiştir. **Söğütü Erişgin**, s.227.

⁷⁴⁶ **Atlan**, s.20 ve 22.

⁷⁴⁷ **Söğütü Erişgin**, s.175.

⁷⁴⁸ Bu durum Roma’da, kanunun yürürlüğe girdiği dönemde egemen bir devlet yapısının olmadığı şeklinde değerlendirilmiştir. **Beard**, s.146.

⁷⁴⁹ **Söğütü Erişgin**, s.175.

5. Tablet 2: “Erkek *agnatio* hışmının vesayeti altındaki kadının *res Mancipi* malları *usucapio* yoluyla iktisap edilemezdi; meğerki kadın vasisinin izni ile bizzat devretmek istesin.”

Yukarıdaki metinde geçen *usucapio* kavramı, Roma Hukuku’nda zaman aşımı ile iktisaba karşılık gelmekteydi⁷⁵⁰. Bu kavram, bir şeyin kime ait olduğu noktasında çıkan uyuşmazlığın, zamanla sınırlanmayacak şekilde uzamasını önlemek ihtiyacına yanıt vermektedir⁷⁵¹. Kanundaki hükümde kadının vasisinin izni olmadıkça *res Mancipi* mallarının *usucapio* yoluyla iktisap edilemeyeceğı düzenlenmişti. *Res Mancipi-res nec Mancipi* mal ayrımı, Roma’nın en eski zamanlarından gelen ve uzun süre Roma Hukuku’na hâkim olan mal ayrımıydı. *Res Mancipi* mallarda sınırlı sayısı (*numerus clausus*) ilkesi geçerliydi ve sadece Roma’da ve daha sonrasında İtalya’da yer alan araziler, bu arazilerin üzerinde yer alan binalar, köy arazileri üzerindeki irtifaklar, köleler, deve ve fil dışında kalan yük ve çeki hayvanları bu mal grubuna girmektedir⁷⁵². *Res Mancipi*’ler arasında sayılan bu malların dışındaki diğer tüm mallar ise *res nec Mancipi*’ydi⁷⁵³. *Res Mancipi* mallar ekonomik ve toplumsal açıdan daha önemli sayılan mallardı⁷⁵⁴.

5. Tablet 3: “*Uti legassit super [familia] pecunia tutelave suae rei, ita ius esto.*”

5. Tablet 3: “Kişinin, taşınır malları ya da mamelekinin vesayeti ile ilgili yapacağı vasiyet, yasa için de uygun olsun.”

Pomponius, kişinin iradesini öne çıkaran bu düzenlemenin içeriğinde; mirasçının belirlenmesi, mirasın paylaşılması, azatlılara özgürlük verilmesi ve vesayetin tesisi gibi geniş yetkilerin bulunduğu kanısındadır. Bu yorumun aksine, kişinin iradesinin yasalar ve hukukçular tarafından sınırlandırıldığı da ileri sürülmüştür⁷⁵⁵.

⁷⁵⁰ *Umur*, Lügat, s.214.

⁷⁵¹ “D. 41, 10, 5 *Usucapio rerum... constituta est, ut, aliquis litium finis esset*: Malların zaman aşımı ile kazanılması... davalardan kurtulmak için konuldu.” *Tahiroğlu*, Bülent/*Erdoğan*, Belgin, Roma Hukuku Meseleleri, Der Yayınları, 2010, s.64.

⁷⁵² *Tahiroğlu/Erdoğan*, s.50-51.

⁷⁵³ *Schwarz*, Çev. Rado, s.100; *Tahiroğlu/Erdoğan*, s.51.

⁷⁵⁴ *Umur*, Lügat, s.182.

⁷⁵⁵ *Sandalcı*, s. 65.

5. Tablet 4, 5: “(4) *Si intestato moritur, cui suus heres nec escit, adgnatus proximus familiam habeto.* (5) *Si adgnatus nec escit gentiles familiam habento.*”

5. Tablet 4, 5: “(4) Doğrudan mirasçısı olamayan biri vasiyetname bırakmadan ölürse en yakın erkek *agnatio* hısmı mirasın sahibi olacaktır. (5) Eğer erkek *agnatio* hısmı yoksa aynı ailenin mensupları mirasın sahibi olacaktır.”

XII Levha Kanunu’nun getirdiği sisteme göre, bir kişi vasiyette bulunmadan hayatını kaybederse veya onun bıraktığı vasiyet geçerli olmazsa en yakın akrabası henüz doğmamış olsa bile o kişinin mirasçısı olurdu. Yasal miras *agnatio* ilkesine dayanır, *cognatio* bağı mirasın tesisi noktasında bir önem arz etmezdi. Kadınlar da eşlerinin evine *manus*’lu evlenme ile girdikleri takdirde ancak yasal mirasçı olabilirlerdi. XII Levha Kanunu’na göre yasal mirasçılar üç gruba ayrılırlardı. Birinci grup *sui heredes*’tir. Bunlar *alieni iuris* iken miras bırakanın ölümü üzerine *sui iuris* hâle gelen kimselerdir. Ölen kişinin erkek çocukları, kız çocukları, daha önce hayatını kaybetmiş olan erkek çocuklarını temsil eden torunları, *manus* ile evlenmiş olan eşi ve daha önce hayatını kaybetmiş olan erkek çocuklarının eşleri bu mirasçı grubuna girerdi. Mirasın bölüştürülmesinde kardeşlerin hisseleri eşitti ve torunlar ölen babalarının hisselerini alırlardı⁷⁵⁶.

Ölen kişinin kendi mirasçıları olmadığı takdirde, en yakın akrabası (*agnati*) mirasçısı olurdu. *Agnati*’nin erkek ya da kadın olması fark etmezdi. Bu kişiler ölenin erkek veya kız kardeşleri veyahut annesi olabilirdi. Bahsi geçenler ölenin ikinci dereceden *agnati*’leridirler. Bunlar da mevcut olmadığı takdirde üçüncü dereceden *agnati*’ler mirasçı olurlardı. Ölenin amcaları, dayıları, yeğenleri vs. üçüncü dereceden *agnati*’lerdi. Aynı dereceden olan bütün *agnati*’ler mirastan eşit oranda pay alırlardı. Fakat M.Ö. 169 yılında yapılan *lex Voconia* gereğince üçüncü dereceden kadın *agnati*’ler (özellikle ölenin agnatik torunları) miras hakkından mahrum bırakılmışlardı. *Agnati*’ler de mevcut değilse yakınlık derecesine bakılmaksızın *gentiles* ölenin mirasçısı olurlardı. Bunlar da üçüncü grup yasal mirasçıları

⁷⁵⁶ Honig, Richard, Roma Hukuku, Çev. Şemseddin Talip, 2. Baskı, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları Fakülteler Matbaası, 1938, s.383-384.

oluştururlardı. Ancak onların mirasçılığı İlk İmparatorluk Dönemi'nin başlarında önemini kaybetmişti⁷⁵⁷.

Birbirlerine sadece *cognatio* akrabalığı ile bağlı olan kimseler (aralarında yalnız kan bağına dayanan akrabalık olanlar), örneğin anne tarafından akrabalarla egemenliği altından çıkarılmış kişiler, *ius civile* gereğince miras hakkına sahip değillerdi. Dahası evli bir kadın, eşinin *manus*'u altında bulunmuyorsa çocuklarıyla kendi arasında mirasın intikali de söz konusu olamazdı⁷⁵⁸.

5. Tablet 6: "*Gaius* (1, 155): *Quibus testamento... tutor datus non sit, iis ex lege XII [tabularum] agnati sunt tutores.*"

5. Tablet 6: "Vasiyet yoluyla vasi atanmayan kişiler için, erkek *agnatio* hısımları vasi olacaktır."

Kanunun yasalaştığı dönemde agnatik akrabalık vasi ve kayyumların kimler olacağı noktasında belirleyici olurdu⁷⁵⁹. Aile babası ölmeden önce vasiyetname yoluyla bir vasi belirlememişse baba tarafından akraba olanlar (en yakın yasal mirasçı) vasi (*tutor legitimus*) olurlardı. Bu hükümden anlaşılmaktadır ki aile babası ölmeden önce vasi olmasını istediği kişiyi vasiyetnamesinde belirtebilirdi⁷⁶⁰.

5. Tablet 7: "a. *Si furiosus escit, adgnatum gentiliumque in eo pecuniaque eius potestas esto.* b. ...*asti ei custos nec escit.* c. *Ulpianus, ad Sabinum* (D. ,27, 10, 1): *lege XII tabularum prodigo interdicatur bonorum suorum administratio.* *Ulpianus* (fr. ,12, 2): *Lex XII tabularum furiosum itemque prodigum, cui bonis interdictum est, in curatione iubet esse agnatorum.*"

5. Tablet 7: "a. Eğer bir kişi akli dengesini kaybetmişse o ve onun kişisel malları üzerindeki yetki erkek *agnatio* hısımlarına, yoksa ait olduğu *gens*'in erkek üyelerine ait olacaktır. b. ...ama onun eğer bir kayyumu yoksa. c. Onun mallarının yönetiminin müsrif birine verilmesi yasaklanacaktır. Kendi mallarının yönetiminden yasaklı olan bir müsrif, erkek *agnatio* hısmının kayyumluğu altında olacaktır."

⁷⁵⁷ Honig, Çev. Talip, s.384.

⁷⁵⁸ Schwarz, Çev. Rado, s.99.

⁷⁵⁹ Schwarz, Çev. Rado, s.99.

⁷⁶⁰ İpek, s.613.

Kanun kayyumluğu akıl hastaları ve müsrifler üzerinde olmak üzere iki şekilde düzenlemiştir⁷⁶¹. Akıl hastası bir kişi (*furiosus*) agnatik akrabalarının, böyle bir akrabası bulunmadığında da ait olduğu *gens*'in üyeleri olan *gentiles*'in kayyumluğu altına konurdu. Aynı biçimde bir müsrif (*prodigus*) de akıl hastası gibi agnatik akrabalarının kayyumluğu altında bulunurdu⁷⁶². Fakat kanun, müsriflere atanacak kayyumlar için *gentiles* seçeneğini sunmamıştı.

5. Tablet 8: “*Ulpianus (tit. ,29, 1): Civis Romani liberti hereditatem lex XII tabularum patrono defert, si intestato sine suo herede libertus decesserit. Ulp. , ad ed. , (D. ,50, 16, 195, 1): Cum de patrono et liberto loquitur lex, ex ea familia, inquit, in eam familiam.*”

5. Tablet 8: “Mirasçısı olmayan Roma vatandaşı bir azatlı vasiyetname bırakmadan ölürse mirası efendisine kalacaktır.”

Sahibi tarafından gerekli işlemle özgürlüğü verilen köleye, azatlı (*libertinus*) denirdi. Azatlılar özgürlüklerini kazanmalarına rağmen hem siyasi yönden hem de özel hukuk yönünden bazı hak kısıtlamalarına maruz kalır, birtakım yükümlülükler altına sokulurlardı. Özel hukuk yönünden azatlılar eski efendileri ile bağlarını tamamen koparamazlardı⁷⁶³. Azatlıların efendilerine karşı maddi ve manevi yükümlülükleri söz konusuydu. Bir azatlı, efendisine boyun eğmeli (*obsequium*), saygı (*reverentia*) göstermeli ve itibar (*honor*) etmeliydi. Azatlının eski efendisine karşı, mahkûm olduğu takdirde onun şerefsiz (*infamis*) durumuna düşmesine yol açacak davalar açması yasaktı. Azat etme işlemi gerçekleşmeden önce, genellikle azatlı efendisi ile anlaşarak, ona karşı kendisine verilen özgürlüğün bir bedeli olarak, bazı ekonomik yükümlülükler üstlenirdi. Bu yükümlülükler; bir miktar para, birtakım hediyeler ya da hizmetler şeklinde ortaya çıkıyordu⁷⁶⁴. Azatlı aynı zamanda, ekonomik olarak sıkıntı yaşayan eski efendisine, geçim noktasında yardımcı olmak da mecburiyetindeydi⁷⁶⁵. Vasiyette bulunmamış azatlının eski efendisi onun doğrudan yasal mirasçısı olurdu⁷⁶⁶.

⁷⁶¹ İpek, s.613.

⁷⁶² Schwarz, Çev. Rado, s.99.

⁷⁶³ Tahiroğlu/Erdoğan, s.154.

⁷⁶⁴ Karadeniz Çelebican, s.146. Azatlı eski efendisine “nankörlük” ederse kürek cezasına çarptırılabilir hatta özgürlüğü elinden geri alınabilirdi. Üçer, s.162.

⁷⁶⁵ Tahiroğlu/Erdoğan, s.154.

⁷⁶⁶ Üçer, s.162.

Iustinianus azatlı-eski efendi ilişkilerini yeniden düzenlemiş, azatlının yükümlülüklerini bir derece hafifletmişti⁷⁶⁷.

5. Tablet 9, 10: “(9) *Gordianus* (C. ,3, 36, 6): *Ea, quae in nominibus sunt, non recipiunt devisionem cum ipso iure in portiones hereditarias ex lege XII tabularum divisa sunt. Diocletianus* (C. ,2, 3, 26): *ex lege XII tabularum aes alienum hereditarium pro portionibus quaesitis singulis ipso iure divisum.* (10) *Gaius*, lib. VII. *ad ed. provinciale* (D. ,10, 2, 1, pr.): *Haec actio (familiae erciscundae) proficiscitur e lege XII tabularum, namque coheredibus volentibus a communione discedere necessarium videbatur aliquam actionem constitui qua inter eos res hereditariae distribuerentur.*”

5. Tablet 9, 10: “(9) Murisin geride bıraktığı mal varlığı, XII Levha Kanunu’na göre, mirastaki paylarına orantılı olarak mirasçıları arasında paylaştırılacaktır. Ölen kişinin geride bıraktığı borçları, XII Levha Kanunu’na göre, mirasçılar arasında her birinin mirastan edindiği pay ile orantılı olarak paylaştırılacaktır. (10) Müşterek mülkiyetten ayrılmak isteyen mirasçılar için ortaklığın giderilmesi davası mevcuttur.”

Kanunun altıncı ve yedinci tabletleri mal varlığı hukukuna ayrılmıştı. Lakin Roma toplumu, kanunun yürürlüğe girdiği dönemde ve öncesinde, bir tarım toplumu olduğu ve ticaret de pek gelişmediği için, kanunda borçlandırıcı işlemlere pek değinilmemişti⁷⁶⁸.

6. Tablet 1, 2: “(1) a. *Cum nexum faciet mancipiumque, uti lingua nuncupassit, ita ius esto.* b. *Iustinianus* (Inst. ,2, 1, 41): *Venditae... et traditae (res) non aliter emptori adquiruntur, quam si is venditori pretium solverit vel alio modo satisfecerit, veluti expromissore aut pignore dato; quod cavetur... lege XII tabularum.* c. *Ulpianus* (tit. ,2, 4): *Sub hac conditione liber esse iussus “si decem milia heredi dederit”, etsi ab herede abalienatus sit, emptori dando pecuniam ad libertatem perveniet: idque lex XII tabularum iubet.* (2) *Cicero* (de

⁷⁶⁷ Karadeniz Çelebican, s.146.

⁷⁶⁸ İpek, s.613.

off. ,3, 16, 65): *Cum ex XII tabulis satis esset ea praestari, quae essent lingua nuncupata, quae qui infitatus esset, dupli poenam subiret, a iuris consultis etiam reticentiae poena est constituta.*”

6. Tablet 1, 2: “(1) Bir kişi bağ kurduğu ve devir yaptığı zaman, (konuyu) nasıl dile getirmişse hüküm öyle doğacaktır. (2) Satıcının söylediği hataları düzeltmesi yeterli olacakken o bunları reddederse ifadesi alındıktan sonra zararın iki katı cezaya çarptırılacaktır.”

Kanunda bireyler arasındaki hukuki işlemlere ilişkin olarak çok geniş hükümler mevcut değildi. Bu durumun sebebi; Roma toplumunun kendi ürettiğini kendi tüketen, hukuki ilişkilerin fazla gelişmediği, ekonomik ilişkilerin zayıf olduğu bir toplum olması ya da herkesin bildiği konulara kanunda yer verme ihtiyacı duyulmaması olabilir. Altıncı levhada, *nexum*⁷⁶⁹ denilen borçlandırıcı işlemin ya da *mancipatio* sırasında tarafların söylediği sözlerin onları bağlayacağı, bir başka deyişle hukuki bir karşılığı olacağı ifade edilmiştir⁷⁷⁰.

Gaius’un *Institutiones*’inin son bulunan parşömen parçaları, XII Levha’da *stipulatio* sözleşmesine dair hükümlerin de olduğunu göstermiştir. Buna göre bir *stipulatio* alacaklısı kanuna dayanarak borçlusunu *legis actio per iudicis postulationem* davasıyla takip edebilirdi. Bu sayede alacaklı *sacramentum*’u ödemekten kurtulmuş oluyordu⁷⁷¹.

XII Levha Kanunu’nun birçok hükmünde mal varlığı ikiye ayrılmıştı: *familia* ve *pecunia*. *Familia* sözcüğü Roma’da, önceleri aile babasının tüm mal varlığını veya daha olası, o mal varlığının bir kısmını karşılayacak şekilde kullanılırdı. Sonraları *familia* sözcüğü, aile babasının egemenliği altında bulunan kişiler için kullanılmıştı. Mal varlığını karşılayan bir diğer sözcük ise *pecunia* idi. İlerleyen zamanlarda parayı ifade eden bu sözcük, önceleri hayvan sürüleri için kullanılırdı. Kanunun yürürlüğe girmesinden sonraki dönemlerde, mal varlığı için yapılan *familia* ve *pecunia* şeklindeki ayırım terk edilmişti. *Familia-pecunia* ayırımının nasıl yapıldığı, *familia*’nın

⁷⁶⁹ Romanist doktrinde ağırlıklı olarak kabul edilen görüşe göre *nexum*, borç alan bir kişinin yapılan merasimli muamele ile alacaklısının egemenliği altına girmesi idi. Borçlu alacaklısının egemenliği altından ancak borcunu ödemekle çıkabilirdi. **Tahiroğlu/Erdoğan**, s.51. *Nexum* sırasında *nexum* (borçlanan kişi), kendisini alacaklısına âdeti bir rehin gibi teslim ederdi. Umur, Lügat, s.139. *Nexum*, *pleb*’lerin *patricius*’lara karşı çıktığı başlıklardan bir tanesiydi. **Tahiroğlu/Erdoğan**, s.51.

⁷⁷⁰ **Tahiroğlu/Erdoğan**, s.51.

⁷⁷¹ **Schwarz**, Çev. Rado, s.105-106.

ve *pecunia*'nın nelerden oluştuğu konusu üzerine çok sayıda varsayımda bulunulmuştur. En çok kabul gören ve Jhering, Mitteis, Bonfante ile diğer kimi romanistler tarafından da desteklenen görüşe göre, bu ayrım *res mancipi-res nec mancipi* ayrımı ile örtüşmektedir. *Res mancipi*'ler *familia*'yı, *res nec mancipi*'ler ise *pecunia*'yı oluşturmuştur. Bu fikre karşı da çıkılmış; Solazzi, Kunkel ve Visscher tarafından bahsi geçen fikir şiddetli bir şekilde eleştirilmiştir⁷⁷².

Eşyanın *res mancipi-res nec mancipi* şeklindeki ayrımı birtakım ekonomik nedenlere dayandırılmaktadır. *Res mancipi*'ler Roma'nın ilk köylüleri için en kıymetli şeylerdi. Bunlar Roma topraklarındaki tarımsal işletmeler için gerekliydi. Hâliyle tarımla uğraşan insanlar için büyük bir önem arz ediyordu. Eşyanın tabi tutulduğu bu ayrım, mülkiyetin devren iktisabında farklılıklara yol açıyordu. *Res nec mancipi* malların mülkiyetinin devri herhangi bir şekle tabi değildi ve bu tür mallar teslim işlemiyle devredilebiliyordu. Fakat *res mancipi* malların mülkiyetinin devri için belirli bir şekle tabi merasimli *mancipatio* ve *in iure cessio* işlemlerinin yapılması gerekiyordu⁷⁷³. Mülkiyetin nakline yarayan bu işlemler, XII Levha Kanunu'ndan önce de var olmakla birlikte kanunda kabul ve tespit edilmiş ve yürürlükte bırakılmıştı⁷⁷⁴.

Mancipatio'da hem mülkiyeti nakledecek olan malikin (örneğin satıcının) hem de mülkiyeti iktisap edecek olan tarafın (örneğin alıcının) hazır bulunmaları gerekiyordu. Bu iki kişinin dışında tanık sıfatıyla beş ergin Roma vatandaşının ve *libripens* adı verilen, maden teraziye tutacak olan ve yine ergin Roma vatandaşları arasından seçilen bir kişinin de mevcut olması, böylece toplamda sekiz kişinin hazır bulunması gerekmektedir. Bu işlem mülkiyeti nakledilecek şeyin yanında gerçekleşir, mülkiyeti iktisap edecek olan kişi devre konu olan şeyin üzerine elini koyarak birtakım sözler söyler, ardından elindeki maden külçesini teraziye vurur ve satıcıya verirdi. Bu sayede mülkiyet karşı tarafa geçmiş oluyordu. *Mancipatio* işlemi *res mancipi*'ler için M.S. III. yüzyıla kadar devam ettirilmişti. *Iustinianus* Hukuku'na gelindiğinde *mancipatio* işlemi yerini tamamıyla teslim işlemine bırakmıştı⁷⁷⁵.

Gaius'a göre *mancipatio* işleminde terazi ve bakır külçesinin bulunmasının nedeni, madenî paranın olmayıp bunun yerine maden külçelerinin tartılarak

⁷⁷² Schwarz, Çev. Rado, s.99-100.

⁷⁷³ Schwarz, Çev. Rado, s.100-101.

⁷⁷⁴ İpek, s.613.

⁷⁷⁵ Schwarz, Çev. Rado, s.101-102.

kullanılmasıydı. Madenin kıymeti külçelerin sayısından değil, ağırlığından gelmekteydi (*nummorum vis et potestates non in numera erat sed in pondere*). Bu nedenle ödeme işlemlerinde tartı usulü kullanılıyordu. İşlemin sağlıklı olması adına da tartı işlerinde uzmanlaşmış bir *libripens*'e ve tanıklara ihtiyaç duyuluyordu. Madenî paranın yürürlüğe sokulması ile tartı usulü bırakılmış, ödeme işlemlerinde sikkelerin sayılması yöntemine geçilmişti⁷⁷⁶. Bunun sonucu olarak *mancipatio* gerçek anlamda bir alım satım işlemi olmaktan çıkarak zaten satılmış olan malın mülkiyetini devretmeye yarayan hayalî bir işleme dönüşmüştü (*imaginary venditio*)⁷⁷⁷.

Res Mancipi malların devri için kullanılan bir diğer işlem, *magistra*⁷⁷⁸ önünde *legis actio per sacramentum in rem* dava şekli ile gerçekleştirilen *in iure cessio* idi. Bu işlemde de *mancipatio*'da olduğu gibi devredenle iktisap edenin hazır bulunmaları gerekiyor; iktisap eden davacı, devreden de davalı rolünde oluyordu. İşlem sırasında iktisap eden işleme konu olan şeyi eliyle tutarak birtakım sözler söyler, *magistra* da devredene buna karşılık bir iddiasının bulunup bulunmadığını sorardı. Devredenin “hayır” demesi ya da sessiz kalmasıyla da *magistra* işleme konu olan şeyin davacıya (iktisap edene) ait olduğunu kabul eder (*addicit*), *magistra*'nın *addictio*'suyla da mülkiyet karşı tarafa geçerdi. *In iure cessio* işleminin üç unsuru mevcuttu: davacının *vindicatio*'su (istihkak talebinde bulunması), devredenin itiraz edeceği yerde diğer tarafın istihkak talebine karşı çıkmayarak devre konu olan malı *magistra* önünde (*in iure*) terk (*cessio*) etmesi ve *magistra*'nın devre konu olan malın devralana aidiyetini tanıması⁷⁷⁹.

Res Mancipi malların mülkiyetinin devri için kullanılan dava şekillerinden *mancipatio*, *in iure cessio*'ya göre daha çok tercih ediliyordu. Çünkü *in iure cessio*'nun gerçekleşebilmesi için, *magistra*'nın huzuruna çıkmak gerekirken *mancipatio* her yerde bulunabilecek tanıkların huzurunda yapılabilirdi. Böyle olmakla birlikte kölelerin azat edilmesi (*manumissio vindicta*), aile evladının hâkimiyetten çıkarılması, evlat edinme, irtifak tesisi gibi çeşitli hukuki amaçların gerçekleştirilmesinde *in iure cessio* işlemi tercih edilirdi.⁷⁸⁰

⁷⁷⁶ Schwarz, Çev. Rado, s.102.

⁷⁷⁷ Umur, Lügat, s.130.

⁷⁷⁸ *In iure cessio*, *praetor* veya eyalet valisinin huzurunda gerçekleşen bir farazi dava şeklidir. Umur, Lügat, s.87. Sadece *praetor*'ların inhisarında olmadığı için, açıklamalarda kapsayıcı olması amacıyla *magistra* ifadesi kullanılmıştır.

⁷⁷⁹ Schwarz, Çev. Rado, s.103-104.

⁷⁸⁰ Schwarz, Çev. Rado, s.104.

XII Levha Kanunu'nda, mülkiyetin iktisap yolları arasında *usucapio* (zaman aşımı yoluyla iktisap) da sayılmıştır.⁷⁸¹ Söz konusu düzenleme şu şekildedir:

6. Tablet 3: “*Cicero (top. ,4, 23): Usus auctoritas fundi biennium est, ...ceterarum rerum omnium... annuus est usus.*”

6. Tablet 3: “Bir taşınmazın zaman aşımı ile iktisap edilme süresi iki yıl olacaktır. Diğer şeyler için zaman aşımı ile iktisap edilme süresi bir yıl olacaktır.”

Kanun, taşınmazlar için iki yıl, diğer mallar içinse bir yıl kesintisiz bir zilyetlik hâlini zaman aşımı yoluyla iktisabın gerçekleşebilmesinin şartı olarak aramıştır.

Romalılar mülkiyet hakkını, mülkiyete konu olan mal üzerinde kurulan mutlak bir egemenlik olarak kabul etmişlerdir. Yaklaşım böyle olmakla birlikte toplumun kimi ihtiyaçlarını karşılayabilmek adına, XII Levha Kanunu'ndan başlayarak mülkiyet hakkına özel hukuka dayalı birtakım sınırlamalar getirmişlerdir. Kanunda kamu yararı da dikkate alınmış, bu amaçla cesetlerin kent içine gömülmesi ve yakılmaları yasaklanmıştır⁷⁸². İlgili düzenleme aşağıdaki gibidir:

10. Tablet 1: “*Hominem mortuum in urbe ne sepelito neve urito.*”

10. Tablet 1: “Ölen biri şehir içinde gömülmesin veya yakılmasın.”

Kanunda toplum sağlığının yanı sıra toplumun ahlakı ile ilgili hükümlere de yer verilmiştir. Bu noktada ölümlerin gömülmesi hususunda getirilen düzenleme dikkat çekicidir. Ölümlerin gömülmesi sırasında lüks sayılabilecek harcamaların yapılması ve mezara altın konulması yasaklanmıştır⁷⁸³.

⁷⁸¹ Schwarz, Çev. Rado, s.104.

⁷⁸² İpek, s.613.

⁷⁸³ Tahiroğlu/Erdoğan, s.50. Ölüm, Roma'da sıradan bir olaydı. Çoğu kadın doğum sırasında hayatını kaybedebildiği gibi, bugün tedavisi mümkün olan birçok hastalıktan da insanlar o dönemde ölebiliyordu. Önemli bir Romalı vefat ettiğinde, cenazesi yıkanır ve yağlanırdı. Bu kişi bir senatör ise resmî kıyafetleri giydirildi. Ardından bedeni birkaç gün sergilenir, ziyaretçiler son kez ona saygılarını sunabilirlerdi. Cenaze gününde ölenin bedeni bir kafile eşliğinde, ölen kişiye son övgüleri içeren konuşmanın yapılacağı *Forum*'a götürülürdü. Sonrasında cenaze ya gömülür ya da yakılırdı. Cenazenin ya da küllerin kentin surları içinde kalan bölgeye gömülmesi yasak olduğundan, Roma'nın bütün mezarlıkları surların dışında yer alırdı. Bir Romalının cesedi yakılmışsa külleri aile mezarlığına götürülüp gömülmeden önce *urne* adı verilen kaplara konurdu. Bingham/Chandler/Chisholm/Harvey/Miles/Reid/Taplin, s.299.

Kanun, komşuluk hukuku açısından komşuların çıkarlarını dikkate alarak taşınmaz malikinin haklarını düzenleyen birtakım hükümler getirmiştir. Bu tarz hükümlerin sayısı fazladır ve bunun nedeni dönemin Roma toplumunun tarımsal faaliyetlerle olan ilişkisine dayandırılmaktadır. Sınır davalarının düzenlendiği (*actio finium regundorum*) kanunda⁷⁸⁴, komşuluk hukukuna ilişkin hükümler aşağıdaki gibidir:

7. Tablet 9: “a. *Ulpianus, ad ed. (D. , 43, 27, 1, 8): Lex XII tabularum efficere voluit, ut XV pedes altius rami arboris circumcidantur.* b. *Pomponius, ad Sab. (D., 43, 27, 2): Si arbor ex vicini fundo vento inclinata in tuum fundum sit, ex lege XII tabularum de adimenda ea recte agere potes.*”

7. Tablet 9: “a. Bir ağacın dalları on beş fit yüksekliğe kadar budanacaktır. b. Eğer bir ağaç komşunun çiftliğinden senin çiftliğinin üstüne rüzgâr sebebiyle devrilirse, ... ağacın kaldırılması için yasal işlemi haklı olarak yapabilirsin.”

7. Tablet 9, komşuluk hukuku açısından sınırdış arazi sahiplerine birtakım haklar sunmuştur. Buna göre bir arazi sahibi, kendi arazisine komşu olan arazide yer alan ağacın dallarının, yerden en az on beş fit⁷⁸⁵ yükseklikte olması şartıyla kendi arazisine sarkmasına katlanmakla yükümlüdür. Eğer ağacın dalları on beş fitten az bir mesafe bırakacak kadar komşu araziye sarkmışsa söz konusu arazinin sahibi, ağacın dallarının kanunda belirtilen sınırı aşan kısımlarının budanmasını isteyebilecektir⁷⁸⁶. Kanundaki bir diğer hüküm ile her evin etrafında iki buçuk ayak genişliğinde bir boşluğun bırakılması zorunluluğu getirilmiştir (Tab, VII. 2)⁷⁸⁷. Bu sayede bitişik nizam kentleşmenin önüne geçilmek istenmiştir.

7. Tablet 10: “*Plinius (nat. , 16, 5, 15): Cautum est ... Lege XII tabularum ut glandem in alienum fundum procidentem liceret colligere.*”

⁷⁸⁴ **Schwarz**, Çev. Rado, s.104.

⁷⁸⁵ İngilizce feet’ten dilimize geçen fit sözcüğü, otuz buçuk santimetreye denk gelen bir uzunluk ölçü birimidir. Bkz. (<https://sozluk.gov.tr/>), 30 Ekim 2020.

⁷⁸⁶ **Schwarz**, Çev. Rado, s.104-105.

⁷⁸⁷ **İpek**, s.613.

7. Tablet 10: “Başka birinin çiftliğine düşen meyveleri toplamak yasaldır.”

Yukarıdaki hüküm uyarınca bir arazi sahibi, kendi ağaçlarından komşu araziye düşmüş palamut tanelerini toplamak için, o araziye girebilirdi⁷⁸⁸.

Kanunda sınır anlaşmazlıklarının önüne geçebilmek adına, vatandaşlara *actio finium regundorum* adı verilen bir dava hakkı tanınmıştır (Tab. VII. 3)⁷⁸⁹. Bu dava köy arazileri ile tarlalar arasındaki sınırların düzenlenmesi işine yarıyordu. Dava sırasında yargıç; sınırları düzeltebilmek maksadıyla taraflara arazi parçalarının mülkiyetini tahsis ediyor (*adiudicatio*), taraflar arasında eşitliği sağlamak için de bu parçalar arasındaki değer farklılığından dolayı oluşabilecek eşitsizliklerin giderilmesi adına, tarafları birbirlerine karşı alacaklı veya borçlu konumuna getiriyor, borç ilişkileri tesis ediyordu⁷⁹⁰. *Actio finium regundorum* davası, günümüz hukukunda sulh hukuk mahkemelerinde görülen ortaklığın taksim suretiyle giderilmesi davasında karşılığını bulmaktadır.

XII Levha Kanunu’nda *actio finium regundorum* davası dışında, komşuluk hukuku kapsamında getirilmiş olan bir diğer dava çeşidi de *actio aquae pluviae arcendae* idi (Tab. VII. 8)⁷⁹¹. Yüksekte kalan bir arazinin sahibi, kendi toprağı üzerinde birtakım inşaat faaliyetlerinde bulunur, bunun sonucunda alt tarafta kalan taşınmazın su baskınları ile karşı karşıya kalmasına neden olursa bu kişiye karşı aşağıda kalan arazinin sahibi *actio aquae pluviae arcendae* adlı davayı açabilirdi⁷⁹². Bu daha hakkı hem yüksekte kalan taşınmazdan alçakta kalan taşınmaza suyun normalden daha bol veya şiddetli akıtılması hâlinde hem de tam tersi bir biçimde alçakta kalan taşınmazın ihtiyacı olan sudan yararlanmasına engel olunması hâlinde, menfaati zedelenen tarafa tanınırdı⁷⁹³.

Kanunda başkasına ait malzeme ile inşaat yapıldığı takdirde ortaya çıkabilecek anlaşmazlıkların çözümüne dair düzenlemeye de gidilmişti (Tab. VI. 7, 8). Getirilen düzenlemeye göre, inşaatta kullanılan malzemenin sahibi, söz konusu malzemenin

⁷⁸⁸ Erdoğmuş, Tarihi Giriş, s.43; Schwarz, Çev. Rado, s.105.

⁷⁸⁹ İpek, s.613.

⁷⁹⁰ Umur, Lügat, s.7

⁷⁹¹ İpek, s.613.

⁷⁹² Schwarz, Çev. Rado, s.105.

⁷⁹³ İpek, s.613.

kendisine verilmesini isteyemeyecekti⁷⁹⁴. Çünkü yapımı devam eden veya bitmiş olan bir binadaki malzemenin yapıdan sökülüp alınması, binaya zarar vermeden hatta binanın yıkılmasına sebep olmadan mümkün olamayacaktır. Bu da ekonomik olarak daha büyük bir zararın ortaya çıkması demektir. Kanun koyucu bu tür sonuçların ortaya çıkmasını istemediğinden, malzemenin sahibine istihkak davası açma hakkı tanımamış, fakat *actio de tigno iuncto* adı verilen bir ceza davası ile malın değerinin iki katını inşaatı yapandan talep etme olanağını tanımıştır⁷⁹⁵. Böylece hem tamamlanmış binanın bir şekilde zarar görmesinin önüne geçilmiş hem de malzemeyi haksız bir şekilde kullanan kişiyi malzemenin değerinin iki katını ödemeye mecbur bırakılmakla hükmün toplum nezdinde caydırıcı olması da sağlanmıştır. Davanın açılmasından ve malzemenin iki katı tutarındaki değer alınmasından sonra, dava konusu malzeme herhangi bir şekilde binadan ayrılrsa dahi artık malzemeye ilişkin istihkak talebi ileri sürüleliyordu⁷⁹⁶.

Başkasına ait hayvanların verdiği zararların giderilmesi hakkında hükümler de içeren XII Levha Kanunu, komşuluk hukukunu geniş bir biçimde ele almıştı. Kanunda ayrıca taşınmazlara ilişkin sınır anlaşmazlıklarının üç kişilik bir hakem heyeti tarafından çözülmesi öngörülmüştü⁷⁹⁷.

3- Kamu Hukuku Açısından Hükümlerinin Değerlendirilmesi (Etkisi ve Önemi)

Roma'da suçlar özel suçlar (*delicta privata*) ve kamu suçları (*delicta publica*) olarak iki grubu ayrılıyordu. Kamusal menfaatlerin ihlal edilmesi hâlinde devlet tarafından cezalandırılan suç tipleri oldukça azdı. Günümüzde devlet tarafından kovuşturulan suçların birçoğu, Roma'da zarar görenin kişisel intikamına ve takibine bırakılmıştı⁷⁹⁸. Suçtan zarar görenin vereceği karşılık, ilk başlarda karşı taraftan bizzat intikam almaktı. Daha sonra faile, serbestçe kararlaştırılan veya devlet tarafından belirlenen para cezasının ödenmesi suretiyle zarar görenin intikamından kurtulma olanağı getirilmişti⁷⁹⁹.

⁷⁹⁴ Schwarz, Çev. Rado, s.105.

⁷⁹⁵ Umur, Lügat, s.6.

⁷⁹⁶ Umur, Lügat, s.6.

⁷⁹⁷ Erdoğan, Tarihi Giriş, s.43.

⁷⁹⁸ İpek, s.613.

⁷⁹⁹ Wilinski, Adam, Roma Ceza Hukuku ve Ceza Usul Hukukuna Bir Kuşbakışı, Çev. Belgin Erdoğan, DÜHFD, C.1, S.1, 1983, s.329.

Bugün yargılama yetkisine sadece devlet sahiptir. Oysa Roma’da devletin yargılamaya müdahalesi, ilk olarak kamusal menfaatleri ağır bir şekilde ihlal ettiği kabul edilen suçların (*delicta publica-crimina*) kovuşturulması ile olmuştur. Özel menfaatlere aykırı kabul edilen suçların (*delicta privata*) kovuşturulmasına uzun bir süre devlet tarafından karışılmamış, suçların kovuşturulması söz konusu fiillerden zarar görenlere bırakılmıştır. Bu nedenle zarar gören ve hakları çiğnenen kişiler haklarını elde edebilmek için kendi güçlerini kullanmak zorunda kalmışlardır. Kişilerin haklarını kendi kendilerine almalarını (ihkakıhak) öngören bu düzende, haklı olan değil güçlü olan hakka sahip oluyor ya da diğer tarafı cezalandırıyordu. Hak mücadelesi sırasında çoğu zaman her iki tarafın yakınları, aileleri, aşiretleri çatışmaya karışıyor; yaralanan ve ölenlerin olması işi kan davasına çeviriyordu. Böylece ne karşılıklı intikam alma girişimlerinin ne de ardı arkası kesilmeyen kavgaların sonu geliyordu⁸⁰⁰.

Kişisel intikam alma girişimlerinin sebep olduğu sakıncalar nedeniyle devlet bir süre sonra kişiler arasındaki uyuşmazlıklara müdahale etme ihtiyacı duymuştu. Fakat bu müdahale, yerleşik örf ve âdetlerin bir anda ortadan kaldırılamaması nedeniyle yavaş yavaş olmuş ve devlet kurumlarının ve otoritesinin güçlenmesiyle orantılı olacak şekilde gerçekleşmişti. İlk aşamada devlet, suçtan zarar görenlerin cezalandırma maksadıyla karşı tarafa kullanacakları kuvveti sınırlama yoluna gitmişti. Getirilen sınırlama ile verilen zarara eşit miktarda zararın verilmesi amaçlanmıştı. Kısas denilen bu usulde; aşırı güç kullanıldığı, belirlenen zarardan fazla zarar verildiği, haksız ve ölçüsüz davranıldığı şeklinde itirazlar çoğu zaman gelmiş ve bu usul de tarafların ve yakınlarının bir kez daha çatışmalarına ve kan davalarına sebep olmuştu. Bir sonraki aşamada uyuşmazlığın tarafları anlaşıp aralarındaki ihtilafın tarafı olmayan üçüncü bir kişiye hakem olarak başvurma yoluna gitmeye başlamışlardı. Fakat bu yöntemin de neden olduğu birtakım olumsuzluklar söz konusuydu. Taraflar hakem konusunda anlaşamazlarsa yine karşılıklı kuvvete başvurmaktan başka çare kalmıyordu. Dahası tarafları hakemin verdiği karara uymaya zorlayacak bir devlet otoritesi de bulunmadığı için, taraflar zaman zaman aralarında anlaşarak seçtikleri hakemin verdiği karar uymayabiliyor ve çatışmalar tekrar meydana gelebiliyordu. Nihayetinde otoritesinin ve kurumlarının güçlenmesi neticesinde devlet, tarafların

⁸⁰⁰ Gürten, Kadir, Roma Hukukunda Crimen Kavramı, Adalet Yayınevi, 2016, s.8.

iradesine bırakmadan onları aralarında anlaşacakları bir hakeme başvurmaya ve hakemin kararlarına uymaya zorlamıştı⁸⁰¹.

Roma'da ya devletin güvenliğini doğrudan tehlikeye düşüren ya da egemen sınıfın çıkarlarına karşı olan haksızlıklar kamu suçları olarak kabul ediliyordu. Devletin başlangıç devirlerinde ceza hukuku ve yargılaması gelişmemiş olduğundan, kamu suçlarının cezalandırılmasında dinî kurallardan yararlanılıyordu⁸⁰². Roma'nın ilk hukukçularını da rahipler oluşturuyordu. *Pontifex* (sözcük anlamı köprü kuran kimse) denilen rahiplerin asıl görevi dinî törenleri idare etmek ve tarihleri değişebilen bayram günlerini belirlemektir. Bununla birlikte önceleri sadece *patricius*'lar arasından seçilen *pontifex*'lerin, XII Levha Kanunu'ndan önce de toplum ile tanrılar arasındaki ilişkileri düzenleyen *ius sacrum*'un (kutsal hukuk) yanında, bireyler arasındaki ilişkilere uygulanan hukuku da bilen kişiler oldukları düşünülmektedir. *Pontifex*'lerin yürürlükteki hukukta bu denli etkili olmalarının nedeni Romalıların anlayışında saklıydı. Romalılara göre ibadette olduğu gibi hukukta da sonuç alabilmek için gerekli sözlerin söylenmesi, törenleri yapılması gerekiyordu. Tüm bunların doğru yerde, zamanda ve usulde gerçekleştirilmesi gerekiyordu ki bunu da ancak *pontifex*'ler yapabilirlerdi. Böylece *pontifex*'ler Roma Hukuku'nun merkezindeki kişiler hâline gelmişlerdi⁸⁰³. Bu dönemde fail de *sacer*⁸⁰⁴ ise ilahların malı sayılıyor ve herkes tarafından cezalandırılma tehlikesi olmadan öldürülebiliyordu⁸⁰⁵.

XII Levha Kanunu'nda yer alan kamu suçları: kundakçılık (Tab. VIII. 10), yalan tanıklık (Tab. VIII. 23), hâkime rüşvet verme (Tab. IX. 3), ana-baba öldürme (Tab. IX. 4) ve vatana ihanettir (Tab. IX. 5)⁸⁰⁶.

8. Tablet 10: “*Gaius*, 1. IV ad XII tab. (D. ,47, 9, 9): *Qui aedes acervumve frumenti iuxta donum positum combusserit, vinctus verberatus igni necari (XII tabulis) iubetur, si modo sciens prudensque*

⁸⁰¹ Gürten, *Crimen*, s.8-10.

⁸⁰² Wilinski, Çev. Erdoğan, s.330.

⁸⁰³ Erdoğan, Tarihi Giriş, s.46.

⁸⁰⁴ Eski devirlerde ilahların kutsal hukukuna (*ius sacrum*) tecavüz etmiş günahkâr kimselere *sacer* denirdi. Bu insanlar her türlü hakkını kaybetmiş kişiler olarak görülür, hukuk dışı sayılır ve öldürülebilirlerdi. Kentin kutsal duvarlarına ve kapılarına saldıranlar ile babalarını döven aile evlatları ve eski efendisine karşı hile yapan *client*'ler, *sacer* olarak kabul edilirdi. Umur, Lügat, s.186.

⁸⁰⁵ Wilinski, Çev. Erdoğan, s.330.

⁸⁰⁶ İpek, s. 614.

id commiserit; si vero casu, id est negligentia, aut noxiam sarcire iubetur, aut si minus idoneus sit, levius castigatur.”

8. Tablet 10: “Her kim bir evi ya da bir evin yanına yerleştirilmiş olan tahıl yığınının bilinçli bir şekilde ateşe verirse bağlı ve kırbaçlanmış bir şekilde yakılarak öldürülecektir. Fakat bu eylem kazara, yani taksir sonucu olmuşsa ya zararı tazmin edecek ya da imkânı yoksa bedensel olarak daha hafif cezalandırılacaktır.”

XII Levha Kanunu’nda yangın çıkarmaya ilişkin hükümler mevcuttu. Dikkat çekici olansa kanunun yürürlüğe girdiği M.Ö. V. yüzyılda, yangın çıkarma fiili için kasıt ile taksir ayrımının yapılmış olmasıdır⁸⁰⁷. Yukarıdaki madde metninden de anlaşılacağı üzere, suçu kasten işleyen kişiye taksirle işleyen kişiye göre daha fazla ceza öngörülmüştür.

8. Tablet 23: “*Gellius (20, 1, 53): Ex XII tabulis... si nunc quoque... qui falsum testimonium dixisse convictus esset, e saxo Tarpeio deiceretur.*”

8. Tablet 23: “Her kim yalan tanıklıktan mahkûm olursa *Tarpeia* Kayası’ndan fırlatılacaktır.”

Roma’da bir kişinin *Tarpeia* Kayası’na atılması, o kişinin idam edilmesi demektir. *Tarpeium* ya da *Saxum Tarpeium* olarak da ifade edilen bu yer, *Capitolium* Tepesi’nin sarp bir yamacının altında bulunda sivri bir kayadır. Mahkûm olan birinin *Tarpeia* Kayası’na atılması usulü XII Levha Kanunu ile getirilmiş, söz konusu uygulamaya M.S. III. yüzyılın ortalarında son verilmişti⁸⁰⁸.

9. Tablet 3: “*Gellius (20, 1, 7): Duram esse legem putas, quae iudicem arbitrumve iure datum, qui o brem [iu]dic[a]ndam pecuniam accepisse convictus est, capite poenitur?*”

9. Tablet 3: “Kararını açıklamak için aldığı rüşvetten mahkûm olan hâkim ya da hakem ölüm cezasına çarptırılır.”

⁸⁰⁷ Tahiroğlu/Erdoğan, s.49.

⁸⁰⁸ Umur, Lügat, s.204.

Roma Hukuku'na göre, bir Romalı devlet adamının Roma sınırları içinde yaşayan herhangi bir kimseden ya da Roma Devleti dışındaki herhangi bir tüzel kişiden, hukuka aykırı bir şekilde her çeşit parayı kabul etmesi rüşvet (*repetundae*) olarak değerlendirilmişti⁸⁰⁹. Bir hukuk ya da ceza davasıyla ilgili karar vermek ya da karar vermekten kaçınmak için para almak da bu kapsamda değerlendiriliyordu⁸¹⁰. Roma Devleti; rüşvet davalarında oldukça etkin bir noktada bulunur, sadece taraflar için adaleti sağlamaya hedefleyen bir hakem gibi davranmaz, yargılamanın ve gerekli olduğu takdirde cezanın infazını sağlayan bir temsilci şeklinde hareket ederek toplumu rüşvet gibi bir ahlaksızlıktan ve yozlaşmadan kurtarmaya çalışırdı. Roma Hukuku'nda özellikle ilk dönemlerde devlet, birçok kez sadece taraflar arasındaki uzlaşmayı gerçekleştiren bir çeşit hakem gibi hareket etmesine rağmen, rüşvet davalarında mahkûm edilenin cezalandırılmasında bir çıkarı varmış gibi davranırdı⁸¹¹. Bu sebeple kanunda, yalan yere tanıklıkta olduğu gibi hâkimin rüşvet almasında da son derece ağır bir ceza olan ölüm cezası öngörülmüştü.

9. Tablet 4: “*Pomponius, lib. sing. enchirid. (D. ,1, 2, 23): quaestores... qui capitalibus rebus praeessent, hi appellabantur quaestores parricidii; quorum etiam meminit Lex XII Tabularum.*”

9. Tablet 4: “Cinayet müfettişleri⁸¹², cinayet davaları üzerine görevlendirilmişlerdir.”

Yukarıdaki düzenlemede adı geçen *quaestores parricidii*'ler, XII Levha Kanunu'nun yürürlüğe girdiği dönemde *parricidium* suçlarını takip eden *quaestor*'lardı⁸¹³. *Parricidium*, Roma'nın hukuk devirlerinden Eski Hukuk Devri'nde bir aile babasını öldürme suçuna verilen addı. Daha sonraları alt ve üst soyun birbirini öldürmesi ile bir azatlının efendisini öldürmesini de kapsamına alan bu suç tipinin cezası idamdı⁸¹⁴. *Quaestores parricidii*'ler öldürme eyleminin kasten işlenip işlenmediğini araştırmakla görevliydi. Bu suça ilişkin yapılan yargılamanın

⁸⁰⁹ **Türkoğlu Özdemir**, Gökçe, Roma Hukukunda Rüşveti Engellemeye Yönelik Düzenlemeler, DEÜHFD, C.9, Özel Sayı, 2007, s.1188.

⁸¹⁰ **Gürten**, Kadir, Roma'da Devlete Karşı İşlenen Bazı Suçlar ve Cezaları, ABD, C.75, S.3, 2017, s.66.

⁸¹¹ **Türkoğlu Özdemir**, Rüşveti Engellemeye Yönelik Düzenlemeler, s.1210.

⁸¹² Metnin İngilizce çevirisinde “the investigators of murder” ifadesi kullanılmıştır. Bu çalışmada İngilizceden Türkçeye çeviri yapıldığı için, çeviride İngilizce metne bağlı kalınmaya çalışılmıştır. Fakat burada cinayet müfettişlerinden kastedilen Roma'da cezası ölüm olan suçları takip eden *quaestor*'lar ve *quaestores parricidii*'lerdir. **Sandalcı**, s.57.

⁸¹³ **Umur**, Lügat, s.173.

⁸¹⁴ **Umur**, Lügat, s.150.

sonunda mahkûm olan kişinin cezası da bir çuvala konularak denize atılmaktı (*poena cullei*). Kimi tarihçiler *parricidium* suçunu işleyen ilk kişinin *Hannibal* savaşları sonunda çuval cezasına çarptırılan *Lucius Hostius* olduğunu söylerken kimileri de bu suçtan ceza alan ilk kişinin annesini öldüren *Publicius Malleolus* olduğunu ifade etmektedirler⁸¹⁵.

9. Tablet 5: “*Marcianus (D. ,48, 4, 3): Lex XII tabularum iubet eum, qui hostem concitaverit quive civem hosti tradiderit, capite puniri.*”

9. Tablet 5: “Her kim bir halk düşmanını kışkırtırsa ya da bir vatandaşı halk düşmanına karşı ele verirse o kişi ölüm cezası ile cezalandırılacaktır.”

Madde metninde vatana ihanet suçu, düşmana yardım etmek veya bir vatandaşı düşmana vermek olarak düzenlenmiş ve suçun cezası olarak idam öngörülmüştür⁸¹⁶.

Kamu suçlarına ilişkin yargılama yetkisi (*coercitio*) Krallık Dönemi’nde krala aitti. Cumhuriyet Dönemi’ne geçilmesiyle birlikte yetkilerin paylaştırılmasına paralel olarak yargılama yetkisi *imperium*’u olan *magistra*’lara tanındı⁸¹⁷. Eğer devletin ve kamunun menfaatlerinin ihlal edildiği bir durum ortaya çıkarsa şüpheli *magistra* önüne getirilir, ceza muhakemesi süreci *magistra*’nın huzurunda yürütülürdü⁸¹⁸. Yapılan yargılamanın sonunda ölüm⁸¹⁹ ya da kırbaçlanma cezasına mahkûm edilen kişiye, verilen hükmü halk meclislerine taşıma ve kararın yeniden incelenmesini talep etme imkânı da getirilmişti. *Provocatio ad populum* denilen bu hakkın kullanılmasının ardından yapılan yargılamada, *magistra* artık bir savcı, halk da son karar verici olurdu⁸²⁰. Romalılara *provocatio ad populum* hakkını tanıyan kanun M.Ö. 509 yılında çıkarılan *lex Valeria de Provocatione*⁸²¹ idi⁸²². Önceleri sadece Roma’da ve Roma’nın bir mile kadar olan çevresinde kullanılabilen bu hakkın kapsamı, sonrasında tüm

⁸¹⁵ Özbayoğlu, Erendiz, Hitit ve Roma Yasaların Adam Öldürme Suçlarına İlişkin Bir Karşılaştırma, Anadolu Araştırmaları, C.0, S.12, 1990, s.166-167.

⁸¹⁶ Schwarz, Çev. Rado, s.94.

⁸¹⁷ Türkoğlu Özdemir, Rüşveti Engellemeye Yönelik Düzenlemeler, s.1184.

⁸¹⁸ Schwarz, Çev. Rado, s.94.

⁸¹⁹ Kamu suçlarından mahkûm olanlar genellikle ölüm cezası ile cezalandırılıyorlardı. İpek, s.614.

⁸²⁰ Umur, Lügat, s.171.

⁸²¹ Çoğunlukla M.Ö. 509 yılına işaret ediliyor olsa da bu düzenlemenin tam olarak ne zaman getirildiği konusunda kesin bir şey söylemek zordur. Birçok konuda olduğu gibi *patricius*’lar *provocatio* hakkının tanınmasına da uzun bir süre direnç göstermişlerdir. Ayrıca XII Levha Kanunu döneminde böyle bir hak da söz konusu değildir. Wilinski, Çev. Erdoğan, s.330.

⁸²² Türkoğlu Özdemir, Rüşveti Engellemeye Yönelik Düzenlemeler, s.1184.

imparatorluk sınırlarını kapsayacak şekilde genişletilmişti⁸²³. *Lex Valeria de Provocatione* aynı zamanda *magistra*’ların sınırsız olan cezaî yetkilerinin belli oranda sınırlandırılmasına da hizmet etmiş⁸²⁴, kamu suçlarının değerlendirilmesinde nihai karar organı olarak halk meclislerini yetkilendirmişti⁸²⁵. Söz konusu düzenleme ses getirmiş ve bunun üzerine Yunan Tarihçi *Polibus* “bir insanın ölümüne sadece halk karar verebilir” ifadesini kullanmıştır⁸²⁶.

Kamusal menfaatleri ihlal edenler kural olarak ölümle cezalandırılıyorlardı⁸²⁷. İdam cezasının infazı farklı şekillerde olabiliyor, infaz şeklinin nasıl olacağını genellikle dinî hukuk belirliyordu. Örneğin bir kimse, başkasına ait ekinleri gece vakti imha ederse o kişinin cezası, Tanrıça *Ceres*’in kurbanı olarak uğursuz ağaç dedikleri *infelix arbor*’a asılmak idi⁸²⁸. *Parricidium*’un cezası *poena cullei*’nin de dinî bir temeli mevcuttu. Bu suçtan mahkûm olanlar yılanlar ve başka hayvanlarla birlikte deri bir çuvala konularak suda boğulmaya bırakılırdı.⁸²⁹ Suçlu bulunan kişinin önce kırbaçlanıp ardından bağlı bir şekilde yakılarak öldürülmesi veya *Tarpeia* Kayası’ndan aşağıya atılması, XII Levha Kanunu’ndaki kamu suçları için öngörülen ölüm cezasının diğer icra yöntemleriydi⁸³⁰.

XII Levha Kanunu’nda bugünkü büyüçülük ve üfürükçülüğe benzetebilecek iki suç tipi mevcuttu: *malum carmen* ve *occantatio*. Bunların *iniuria* kapsamında olduğu kabul edilmekle birlikte⁸³¹, söz konusu suçlar kamu yararına takip edilen suçlar (*delicta publica*) olarak değerlendirilirdi⁸³².

8. Tablet 1: “a. *Qui malum carmen incantassit... b. Cic. , de rep. (4, 10, 12; auq. de civit. dei, 2, 9): XII tabulae cum perpauca res capite sanxissent, in his hanc quoue sancierendā putaverunt: si quis occentavisset sive carmen condidisset, quod infamiam faceret flagitiumve alteri.*

⁸²³ Umur, Lügat, s.171.

⁸²⁴ Türkoğlu Özdemir, Rüşveti Engellemeye Yönelik Düzenlemeler, s.1184.

⁸²⁵ Schwarz, Çev. Rado, s.94.

⁸²⁶ İpek, s.614.

⁸²⁷ Wilinski, Çev. Erdoğan, s.332.

⁸²⁸ İpek, s.614.

⁸²⁹ Wilinski, Çev. Erdoğan, s.332-333.

⁸³⁰ *Occantatio* suçunun faili de dövülmek suretiyle idama mahkûm edilirdi. Umur, Lügat, s.143.

⁸³¹ *Malum carmen* ve *occantatio*’nun *iniuria* olarak kabulü XX. yüzyılda terk edilmişti. İpek, s.614.

⁸³² İpek, s.614.

8. Tablet 1: “a. Her kim kötü ezgiler söyleyerek büyü yaparsa...
b. Eğer bir kimse bir başkasının şeref ve haysiyetini kıracak ya da o kişiyi küçük düşürecek kötü sözler söyler ya da yazarsa o kişi ölüm cezasına çarptırılsın.”

Occentatio, insanların başına bir kötülük gelmesi için başvurulmuş sihir ve büyü yapma eylemiydi⁸³³. *Malum carmen incantare* ise sihirbazlık ve büyücülük yapmak için birtakım şarkı ve ilahilerin okunması, bir kimsenin sağlığının ve hayatının tehlikeye girmesi için kötü ruhların davet edilmesi, o kişiye karşı beddua edilmesi idi. XII Levha Kanunu’nda *malum carmen incantare* kapsamına giren eylemlerin cezası idamdı⁸³⁴. Bu suçların niteliği hem Roma Dönemi’nde hem de modern bilim kapsamında yapılan araştırmalar sırasında tartışılmış, önceleri söz konusu ezgilerin ve sözlerin karşıdaki kişiyi küçük düşürmeye ve lanetlemeye yönelik olduğu kabul edilmişti. Fakat bu kabul verilen cezanın ağırlığını açıklama noktasında yetersiz kalıyordu. Sonraları XII Levha’da yer alan bu hükmün, başkalarının sağlığını ve hayatını tehlikeye düşürmek amacıyla kötü ruhların çağırılması için yapılan büyülerin cezalandırılması amacıyla getirildiği kabul edilmişti. Bu tür fiillere yönelik getirilen ağır yaptırımlar, XII Levha Kanunu’nun yürürlüğe girdiği zamandan çok daha sonraki bir dönemin hukuku olan Orta Çağ Hukuku’nda da yerini almıştı. Kanunda tarladaki ürünün bozulması için yapılan dualara (*fruges excantare*) ilişkin hükümler de yer almaktaydı ve Roma köylüsünü tehdit eden bütün bu tür eylemler ölüm cezası ile cezalandırılıyordu⁸³⁵.

Roma Kent Devleti’nin güvenliğini ve çıkarlarını doğrudan doğruya tehlikeye atmayan suçların cezalandırılması ise kişilere bırakılmıştı. Takibin devlet tarafından değil, suçtan zarar gören tarafından yapıldığı bu suçlara *delictum privatum* denirdi ve bu tip suçları işleyen kimseler suçtan zarar görenin veya onun ailesinin intikamına maruz bırakılırdı. XII Levha’da *delictum privatum* kapsamına giren birçok suç tipi vardı. Kanunda bu suçlar, *iniuria* adı altında bir araya getirilen kişiye karşı tecavüz suçları ile mala karşı tecavüz suçları olmak üzere ikiye ayrılıyordu⁸³⁶.

⁸³³ Umur, Lügat, s.143.

⁸³⁴ Umur, Lügat, s.130.

⁸³⁵ Schwarz, Çev. Rado, s.94.

⁸³⁶ İpek, s.614.

8. Tablet 2, 3, 4: “(2) *Si membrum rupsit, ni cum eo pacit, talio esto.* (3) *Manu fustive si os fregit libero, CCC, si servo CL poenam subito.* (4) *Si iniuriam faxsit, viginti quinque poenae sunt.*”

8. Tablet 2, 3, 4: “(2) Eğer bir kimse başkasının uzvunu sakatlamış ise tazminat noktasında anlaşmaya varamadıkları takdirde, aynı şekilde karşılık verilsin. (3) Eğer bir kimse hür bir kişinin kemiğini elle ya da sopayla kırarsa üç yüz *as*, bir köleninkini kırarsa yüz elli *as* cezaya çarptırılsın. (4) Eğer biri bir başkasına zarar verirse (zorbalık ederse) yirmi beş *as* cezaya çarptırılsın.”

8. Tablet 2’deki hükümde taraflara uzlaşma seçeneği sunulmuş, eğer bu mümkün olmazsa kısas cezası öngörülmüştür. Bir kimsenin başkasının bir uzvunu sakatlaması, örneğin gözünü çıkarması ya da kol veya bacağı kırması, bu tür fiillerin çok ağır bir şekli olarak değerlendirilmiştir⁸³⁷. Bir kimseyi yaralamak basit *iniuria* olarak kabul edilirken bir kimsenin gözünü çıkarmak (*membrum ruptum*) ya da kolunu kırmak (*os fractum*) şeklindeki fiiller *iniuria* kapsamına alınmış ve bu tür ağır maddi tecavüz hâllerinde kısas (*talio esto*) usulü kabul edilmiştir⁸³⁸.

Kısas usulü sadece Roma Hukuku’nda değil, o dönemin var olan hukuk sistemlerinin çoğunda yer almıştır. Zarar görenin intikam hislerini tatmin etmeye yarayan bu usul, XII Levha Kanunu’nda hafifletilmiş şekliyle düzenlenmiştir. Şöyle ki bedensel zararlarda taraflar anlaşamazlarsa (*ni cum eo pacit*) kısasa başvurulur, fakat meydana gelen zararın para ile tazmini noktasında anlaşabilirlerse (örneğin bir göz için bin *as*) diyet usulü uygulanırdı⁸³⁹.

El veya sopa ile kemik kırılmışsa (*os fractum*) fail suçtan zarar görene diyetini öderdi. Suçtan zarar gören hür bir kimse ise üç yüz *as*, köle ise yüz elli *as* ödenirdi. Diğer bütün hafif maddi tecavüz hâllerinde ise suçtan zarar görene yirmi beş *as* ödenmesi gerekirdi⁸⁴⁰. *Os fractum* hâlinde kısas usulünün uygulanması hem güç hem de uygunsuz olacağından bu usul terk edilmiş ve yaptırım olarak para cezası kabul

⁸³⁷ Schwarz, Çev. Rado, s.95.

⁸³⁸ İpek, s.614.

⁸³⁹ Schwarz, Çev. Rado, s.96.

⁸⁴⁰ Tahiroğlu/Erdoğan, s.49.

edilmişti⁸⁴¹. Böylece tüm bu hâllerde kısas ve kişisel öç söz konusu olmuyor ve kanun tarafından belirlenmiş olan bir diyet suçtan zarar görene ödeniyordu⁸⁴².

XII Levha'da *iniuria* kapsamına alınmış diğer suçlar ırza geçme ve başkasının ağacını kesme idi. Irza geçme suçunun cezası yirmi beş *as*'tı⁸⁴³ ve bu suç ancak M.Ö. II. yüzyıldan itibaren bir kamu suçu olarak düzenlenip cezalandırılmıştı. Kanun başkasına ait bir ağacın kesilmesi hâlinde zarar görene *actio de arboribus*, dört ayaklı hayvanların verdiği zararlara karşı da yine zarar görene *actio de pauperi* davalarını açma hakkını tanımıştı⁸⁴⁴. *Actio de arboribus (succisis)*, *legis actio* usulü dâhilinde açılan bir ceza davası idi ve başkasına ait bir ağacı kesen kişi yirmi beş *as*'a mahkûm edilirdi. *Actio de pauperi* ise hayvanların vermiş olduğu zararların sonucunda zarar görenin sahip olduğu dava hakkıydı. Bu dava sonucunda ehli hayvanın sahibi hayvanının vermiş olduğu zararı tazmin etmeye mahkûm edilirdi. Malik hayvanını zarar görene teslim ederek de sorumluluktan kurtulabilirdi.⁸⁴⁵ İlgili düzenlemeler kanun metninde şu şekilde yer almıştı:

8. Tablet 6: “Ulpianus, l. XVIII ad ed. (D. ,9, 1, 1): *Si quadrupes pauperiem fecisse dicetur, ...lex (XII tabularum) voluit aut dari id quod nocuit, id est id animal quod noxiam commisit, aut aestimationem noxiae offeri.*”

8. Tablet 6: “Eğer dört ayaklı bir hayvanın zarar vermiş olduğu söylenirse... Ya zarar görmüş kişiye zarara sebep olanı (hayvanı) ya da zararın miktarını ver.”

8. Tablet 11: “Plinius (nat. ,17, 7): *Cautum est XII tabulis ut qui iniuria cecidisset alienas (arbores), lueret in singulas aeris XXV.*”

8. Tablet 11: “Her kim başkasının ağaçlarını haksız yere keserse her bir ağaç için yirmi beş *as* ödeyecektir.”

Kanunda düzenlenen diğer bir özel hukuk suçu hırsızlık (*furtum*) suçuydu. *Furtum*, Roma Hukuku'ndaki en eski haksız fiillerden biri olması nedeniyle XII Levha

⁸⁴¹ İpek, s.614.

⁸⁴² Schwarz, Çev. Rado, s.96.

⁸⁴³ Bir tokat için öngörülen ceza da yirmi beş *as*'tı. Schwarz, Çev. Rado, s.96. Kanun tokat ile ırza geçmenin diyeti için aynı miktarı kabul etmişti.

⁸⁴⁴ İpek, s.614.

⁸⁴⁵ Umur, Lügat, s.4-5.

Kanunu'nda ayrıntılı bir şekilde düzenlenmişti⁸⁴⁶. Kanunda *furtum*, *furtum manifestum* ve *furtum nec manifestum* olarak ikiye ayrılmış ve bu ayrım her daim korunmuştur. *Furtum manifestum* suçüstü hırsızlık hâliydi. Hırsız suçüstü yakalandığında hakkın ihlali çok açık, suçtan zarar görenin intikam hissi de ani ve şiddetli olacağından, hırsızın gece vakti yakalanması veya silahla kendini savunması hâlinde öldürülmesi hukuka uygunluk hâli olarak düzenlenmişti. Ancak bu takdirde hırsızlık suçuna maruz kalanın, hırsızı öldürmeden önce bağırarak halkı haberdar etmesi gerekirdi⁸⁴⁷.

8. Tablet 12, 13: “(12) *Si nox furtum factum sit, si im occisit, iure caesus esto.* (13) *Cic. , (pro Tullio, 21, 50): Furem hoc est praedonem et latronem, luci occidi vetant XII Tabulae, ...nisi se telo defendit, inquit; etiamsi cum telo venerit, nisi se telo eo ac repugnabit, non occides; quod si repugnat, endo plorato, hoc est conclamato, ut aliqui audiant et convenient.*”

8. Tablet 12, 13: “(12) Eğer bir hırsız gece vakti hırsızlık yaparsa malı çalınan da hırsızı öldürürse bu öldürme eylemi hukuka uygun sayılsın. (13) Gündüz vakti eğer hırsız kendini silahla savunursa malı çalınanın bağırarak suretiyle hırsızı öldürmesi hukuka uygun sayılsın.”

Romalılar suçüstü yakalanan hırsızın, hakkı ihlal edilen tarafından öldürülmesini hukuk uygun hâle getirerek hakkı ihlal edilenin öç hissinin ihkakihak yoluyla tatminini sağlamaya çalışmışlardır.⁸⁴⁸ Bunun dışında kalan durumlarda ise kişisel intikamın icrası, *magistra*'nın kontrolüne bırakılmıştır. Suçüstü yakalan hırsız önce *magistra*'nın önüne getirilerek kırbaçlanır, ardından yapılan hırsızlık sonucu hakkı ihlal edilen kimseye teslim edilirdi⁸⁴⁹. Aynı durumda hırsızlık eylemini gerçekleştiren kişi eğer bir köle ise bu sefer de *verberatio*⁸⁵⁰'dan sonra, *Tarpeia* Kayası'ndan atılırdı⁸⁵¹.

⁸⁴⁶ İpek, s.614.

⁸⁴⁷ Schwarz, Çev. Rado, s.96-97. *Gaius* D. 9, 2, 4, 1'de, etrafi bağırarak suretiyle haberdar etmenin hem yardım istemeye hem de öldürme eyleminin oluşacak aleniyetle birlikte hukuka uygunluğunun sağlanmasına hizmet edeceğini ifade etmiştir. Erdoğan, Tarihi Giriş, s.42.

⁸⁴⁸ Erdoğan, Tarihi Giriş, s.42.

⁸⁴⁹ Schwarz, Çev. Rado, s.97.

⁸⁵⁰ *Verberatio* ya da *pulsatio*; dayak atmak, itip kakmak suretiyle işlenen *iniuria* suçudur. Umur, Lügat, s.171 ve 218.

⁸⁵¹ Plessis, Paul J. Du/Ando, Clifford/Tuori, Kaius, The Oxford Handbook of Roman Law and Society, Oxford University Press, 2016, s.599.

Furtum manifestum'un cezası *poena capitalis* idi⁸⁵². *Poena capitalis* idam cezası demekti. Fakat bu cezanın her hâlde failin öldürülmesi şeklinde icra edilmesi gerekmezdi. *Caput*'un kaybedilmesi şeklinde de icrası gerçekleştirilebilirdi. *Caput*'un kaybı iki şekilde meydana gelirdi: *capitis deminutio maxima* ve *capitis deminutio media*. *Capitis deminutio maxima*'da, hak ehliyetinin şartlarından birincisi olan *status libertatis*'in (özgürlük durumu) kaybedilmesi söz konusuydu. Bu *status*'un kaybı sonucunda kişi, hak ehliyeti için gerekli diğer şartlar olan *status civitatis* (vatandaşlık durumu) ve *status familiae*'yi (aile durumu) de kendiliğinden kaybeder ve köle durumuna düşerdi. *Capitis deminutio media* veya *capitis deminutio minor*'da ise *status civitatis*'in (vatandaşlık durumu), dolaylı olarak *status familiae*'nin (aile durumu) kaybı gerçekleşirdi. Fakat bu ihtimalde kişi hür olarak kalmaya devam ederdi. Ayrıca Roma'da kadınlarınki hariç, ölüm cezaları aleni olarak icra edilirdi⁸⁵³.

8. Tablet 16: “*Si adorat furto, quod nec manifestum erit... [Duplione damnum decedito].*”

8. Tablet 16: “Eğer bir kişi hakkında suçüstü olmayan hırsızlıktan takibat yapılırsa... Hırsız zararın iki katını ödeyecektir.”

Furtum nec manifestum ise suçüstü olmayan hırsızlık hâliydi ve faile daha hafif bir ceza olan çaldığı malın değerinin iki katını ödeme cezası verildi⁸⁵⁴. Bu ceza Roma Hukuku'nun her devrinde değişmeden varlığını korumuştur⁸⁵⁵. Buna karşın suçüstü yakalanan hırsıza verilen cezalarda *praetor* beyannamesi ile değişikliğe gidilmiş, hırsıza vermiş olduğu zararın dört katını ödeyeceği şeklinde bir yükümlülük getirilmişti⁸⁵⁶.

XII Levha Kanunu'nda suçüstü hırsızlık ile suçüstü olmayan hırsızlık arasında bir ara form da düzenlenmişti. 8. Tablet 15'te yer alan hüküm şu şekildedir:

8. Tablet 15: “a. *Gaius* (3,191): *Concepti et oblati (furti) poena ex Lege XII Tabularum tripli est.* b. ...*lance et licio...*”

⁸⁵² Erdoğmuş, Tarihi Giriş, s.42.

⁸⁵³ Umur, Lügat, s.32 ve 157.

⁸⁵⁴ Tahiroğlu/Erdoğmuş, s.49.

⁸⁵⁵ İpek, s.614.

⁸⁵⁶ Schwarz, Çev. Rado, s.97.

8. Tablet 15: “a. Yeri tespit edilen ve ortaya çıkarılan hırsızlık (çalınan mallar) için ceza, zararın üç katıdır. b. ...tepsiyle ve peştamalla...”

Yukarıdaki hüküm hırsızlık suçunun oldukça ilginç bir yöntem ile soruşturulmasını düzenlemiştir. Bu hükme göre çalınan mal, *perquisitio lance et licio* yöntemiyle bulunursa suçüstü olmayan hırsızlığa suçüstü hırsızlık muamelesi yapılırdı⁸⁵⁷. Dönemin teamülüne göre, hırsızın tespiti için yapılacak olan araştırma, zabıta henüz mevcut olmadığından bizzat malı çalınan kimse tarafından gerçekleştirilirdi. Bu usul uyarınca hırsızlık suçundan zarar gören kişi, beline bir peştamal sarar ve belden yukarısı çıplak bir şekilde aradığı şeyi koymaya yarayacak bir boş tepsiyi iki elinin üstünde tutarak çalınan malının bulunduğu tahmin ettiği yere giderdi⁸⁵⁸. Yapılan aramaya karşı çıkan kişinin suçunu ikrar ettiği kabul edilirdi⁸⁵⁹. Bu usulü açıklamak için ortaya birtakım kuramlar atılmıştır. Bu kuramlardan birine göre, araştırmayı yapan kimsenin üzerinde sadece peştamal ile elleri havada olacak şekilde çalıntı malının bulunduğu şüphelendiği yere girmesinin amacı, o kişinin aradığı şeyi o yere hile ile sokmasının önüne geçmek ve tanıklara aradığı şeyin orada olduğunu kanıtlamaktır⁸⁶⁰. Aksi takdirde kötü niyetli bir kişi bir başkasını haksız yere suçlayabilir ve ceza almasına neden olabilirdi. Bu usulün daha sonraları önemini kaybettiği *Gaius*’un *Institutiones* adlı eserinden anlaşılmaktadır. *Gaius* bu yöntemi komik bulmakta, peştamal ve boş bir tepsi ile yapılacak olan araştırmanın niteliğini açıklayamamaktadır⁸⁶¹.

Yukarıda incelenen kurallar, Roma’da kesin çizgilerle ayrılmamış olan haksız fiil (*delictum*) ile suç (*crimen*) alanındaki yaptırımların geçirdiği aşamaları göstermektedir. Önce kısas uygulanmış, suçtan zarar görenin veya ailesinin, zararı verene veya ailesine aynı eylemi yapması esası kabul edilmiştir. Daha sonra ihtiyari diyete geçilmiş ve tarafların anlaşması hâlinde kısasın uygulanmasından vazgeçilmiştir. En sonunda kanuni diyet dönemine varılmış ve basit hâllerde suçtan

⁸⁵⁷ **Erdoğan**, Tarihi Giriş, s.42.

⁸⁵⁸ **Schwarz**, Çev. Rado, s.97.

⁸⁵⁹ **Erdoğan**, Tarihi Giriş, s.42.

⁸⁶⁰ **Schwarz**, Çev. Rado, s.97.

⁸⁶¹ **Erdoğan**, Tarihi Giriş, s.42.

veya haksız fiilden zarar görenin kanunda öngörülen ceza ile yetinmesi zorunlu tutulmuştur⁸⁶².

B- Leges Valeriae-Horatiae

Yaptığı yasama faaliyetleri hiçbir itirazla karşılaşmayan *Decemviri* Komisyonu'nun, varoluş amacının sona ermesinin ardından izlediği politikalar Roma'yı kargaşaya sürüklemişti. Huzurun tekrar kurulması adına komisyon lağvedildi ve *L. Valerius* ile *M. Horatius* yapılan oylama sonucunda M.Ö. 449 yılının *consul*'leri olarak göreve başladı. Yeni *consul*'lerin ilk işi toplumsal barışın sağlanmasına yönelik yasa tasarılarını teklif etmek oldu. *Pleb*'lerin isteklerini de içeren tasarılar, teklifi sunan *consul*'lerin adları ile yasalaşarak yürürlüğe girdi⁸⁶³. *Valerius-Horatius* Kanunları (*leges Valeriae-Horatiae*) olarak anılan bu kanunlar, üç kanunun bir araya gelmesi sonucunda ortaya çıktı. Bu kanunlardan birincisi, Roma vatandaşlarının *Decemviri* Komisyonu zamanında bir süreliğine kaldırılmış olan itiraz ve temyiz (*provocatio*) hakkını tekrar onlara iade ediyordu. Bu sayede vatandaşlar, *dictator* haricindeki tüm *magistra*'ların vermiş oldukları ve haksız olduğunu düşündükleri cezalara, özellikle *consul*'lerin hükmetmiş oldukları ölüm cezalarına karşı halk meclisine başvurma hakkına (*provocatio ad populum*⁸⁶⁴) kavuşmuş oluyorlardı⁸⁶⁵.

Roma'da Krallık Dönemi'nin sona ermesinin ardından hem ceza yargısı hem de *coercitio* (yasalara aykırı hareket eden vatandaşlara karşı zorlayıcı tedbirler içeren düzenleyici işlemleri tesis etme yetkisi) *imperium*'u olan *magistra*'ların görev alanına sokuldu. *Magistra*'ların ilk zamanlar sınırsız olan cezai yetkileri, Cumhuriyet Dönemi'nde yürürlüğe giren *Valerius-Horatius* Kanunları ile sınırlandırıldı. Bu kanunlar ile getirilen *provocatio ad populum* sayesinde, *imperium*'u olan bir *magistra* tarafından ölüm veya ağır para cezasına çarptırılmış bir vatandaş, halk meclisine başvurabilecekti. Adı geçen düzenleme sosyal ve siyasal bakımdan oldukça önemliydi.

⁸⁶² Tahiroğlu/Erdoğan, s.49.

⁸⁶³ Atlan, s.35.

⁸⁶⁴ Roma'da *crimina* olarak ifade edilmiş olan kamu suçlarının muhakeme süreci bir *magistra* ya da herhangi bir vatandaş tarafından başlatılabilirdi. İhbar ya da bir duyum alan *magistra*, yetkisini kullanarak yargılamayı gerçekleştirir ve cezayı verirdi (*coercitio*). Kamu suçlarının takibini herhangi bir Roma vatandaşı da yapabiliirdi. Takibi gerçekleştirmek isteyen vatandaş önce *magistra*'dan izin alır, ardından takibini yapmak istediği kişiyi suç işlemekle itham eder ve suçladığı kişinin yetkili yargı organlarına sevk edilmesini talep ederdi. Bu şekilde herhangi bir Roma vatandaşının bir kamu suçunu takip ettiği sürece de *accusatio publica* adı verilirdi. Takibin ardından gerçekleşen yargılamanın sonunda ölüm cezasına hükmolunursa bu cezaya karşı *provocatio ad populum* hakkı kullanılabilirdi. Söğütü Erişgin, s.88; Umur, Lügat, s.2.

⁸⁶⁵ Demircioğlu, s. 98.

Çünkü isyana katılmış olan *pleb*'ler için *patricius* sınıfından gelen *consul*'lerin keyfî idam kararları vermesi olasıydı ve bu kararlara karşı halk meclisine gidilebilmesi, söz konusu kararlar üzerinde bir denetim mekanizması oluşturmuştu. Ayrıca *provocatio ad populum*'dan hem *patricius*'ların hem de *pleb*'lerin yararlanabilecek olması ve verilen bir ölüm cezasına ilişkin *patricius* ve *pleb*'lerin birlikte oluşturduğu halk meclisinin nihai kararı vermesi, Roma'da yargı önünde eşitliğin sağlanmasına hizmet edecek önemli bir gelişmeydi⁸⁶⁶.

Valerius – Horatius Kanunlarının ikincisi *tribunus plebis*'lerin daha önce fiilî olarak var olan dokunulmazlığını (*sacrosanctus*), artık resmî olarak tanıyor ve dokunulmazlık hakkı olarak düzenliyordu. Ayrıca *tribunus*'ların hukuki statüsünde de değişikliğe gidiliyor ve bu düzenleme ile *tribunus*'lar Roma'nın *magistra*'ları arasına alınıyordu⁸⁶⁷.

Kanunların üçüncüsüyle de *pleb* meclisi (*concilium plebis*) resmen tanınmış ve bu mecliste alınan kararlar (*plebiscitum*) anayasal yetkiye kavuşturulmuştu. Ayrıca daha önce sadece *pleb*'leri bağlayan *plebiscitum*'ların bundan sonra tıpkı *centuria* meclisi (*comitia centuriata*) kararları (*leges*) gibi tüm Roma halkı nezdinde geçerli olması sağlanmıştı. Düzenlemeyle birlikte *plebiscitum*'lar *lex*'lerle hukuken eşit noktaya gelmiş, kanun gücüne kavuşturulmuştu. *Pleb* meclisinin aldığı kararların bütün Romalılar için geçerli olacağı yönünde yapılan yasal değişikliğin ardından, *pleb* meclisi Roma siyasetinde çok daha önemli bir noktaya ve Roma toplumu üzerinde de daha fazla söz söyleyebilir bir duruma gelmişti. Bunun üzerine *patricius*'lar da değişiklik sonra *plebiscitum*'ların oylamasında bulunarak karar alma sürecinde etkili olmak istemişlerdi. Muhtemelen M.Ö. 447 senesinden itibaren *patricius*'lar bu meclise girmeye ve oylamalarda yer almaya başlamışlardı⁸⁶⁸.

C- Pleb'lerin Patricius'larla Evlenme Hakkını Kazanması

Patricius'lar ve *pleb*'ler tek bir coğrafyada iç içe, fakat âdeta iki farklı toplum gibi varlığını sürdüren toplumsal sınıflardı. Günlük yaşamın hemen hemen her alanında aralarında derin farklılıklar bulunan bu insanların birbirleriyle karışması da Roma'da arzu edilen bir şey değildi. Bu sebeple iki sınıfın üyeleri arasında evlenme

⁸⁶⁶ Söğütlü Erişgin, s.88; Wilinski, Çev. Erdoğan, s.332-333.

⁸⁶⁷ Atlan, *tribunus plebis*'lerin daha önceleri “ihtilâl memurları” olduklarını, *Valerius – Horatius* Kanunları ile resmî *pleb* memurları hâline geldiklerini belirtmiştir. Atlan, s.36.

⁸⁶⁸ Atlan, s.35-36; Demircioğlu, s.98; Faulkner, s.68; Söğütlü Erişgin, s.81.

(conubium) yasağı söz konusuydu. Bir *pleb* ne kadar varlıklı olursa olsun bir *patricius*'la evlenemiyor, bu durum *pleb*'lerin *patricius*'larla eşit haklara sahip olması noktasında büyük bir engel oluşturuyordu. Evlilik yasağı sınıflar arasındaki eşitsizliği devam ettirdiği gibi huzursuzlukları da canlı tutuyordu. Büyük bir mücadele sonucu yasalaşan XII Levha Kanunu'nda dahi bu mesele halledilememişti. *Pleb*'lerin sosyal hayatta Roma'nın eşit yurttaşlarından biri hâline gelebilmesinin yolu bu yasağın kalkmasından geçiyordu. XII Levha Kanunu'nun yasalaşmasından kısa bir süre sonra M.Ö. 445 senesinde *pleb tribunus*'u olan *Canuleius*, söz konusu yasağın kaldırılması yönünde bir kanun teklifinde bulunmuş ve *lex Canuleia de conubio*'yu⁸⁶⁹ *comitia tributa*'dan çıkartmayı başarmıştı. Bu kanun, XII Levha Kanunu'nun *pleb*'lerle *patricius*'lar arasında sağladığı hukuksal eşitliğin, toplumsal alana da yansımaları için getirilmiş önemli yasal düzenlemelerden bir tanesiydi⁸⁷⁰.

Pleb'lerin *patricius*'larla evlenebilmelerini sağlayan ve toplumsal eşitliğin tesisine hizmet eden *lex Canuleia* ile iki sınıfın üyeleri arasındaki birleşmeler çoğalmaya başlamıştı. Bu birleşmeler sonrasında *pleb*'ler, başta siyasi haklar olmak üzere birçok noktada *patricius*'larla eşit konuma sahip olabilmeleri adına girişecekleri mücadele ortamı için uygun koşulları yakalamışlardı. Kanun *pleb*'ler için çok önemli bir kazanım olmasına rağmen, bu değişiklik sadece az sayıdaki zengin *pleb*'lere yarıyordu. Hâlâ *pleb*'lerin ezici çoğunluğu oldukça yoksuldu ve her ne kadar teorik olarak sınıflar arası evlilik mümkün hâle gelmiş olsa da bunun pratiğe yansımaları hemen olmayacaktı⁸⁷¹. Söz konusu kanun yalnız *pleb*'lere değil, *patricius*'lara da fayda sağlıyordu. Bu kanunun yasalaşmasından önce Roma'da, aslında *patricius*'larla *pleb*'ler arasında gerçekleşecek olan bir evlilik hukuk aykırılığı olarak değerlendirilmiyordu. Fakat *patricius* sınıfından olan bir erkek, *pleb* sınıfından olan

⁸⁶⁹ Roma'da yasalaşan bir kanun metninde üç kısım yer alırdı. Bunlardan ilki olan *praescriptio* adını verdikleri kısımda, kanunu teklif eden *magistra*'nın adı ve sıfatı, kanunun oylandığı günün hangi gün olduğu, oylama sonucu ilk belli olan *tribus*'un adı ve o *tribus*'ta oyunu ilk kullanan vatandaşın adı yer alırdı. Bir yerde kanunun künyesi olan bu kısım sayesinde o kanun diğerlerinden ayrılacak şekilde isimlendirilmiş olurdu. Resmî olarak böyle olmakla birlikte kanunlar genellikle teklif sahibi veya sahipleri olan *magistra*'ların adları ile anılırdı. *Lex Canuleia* da *tribunus plebis Canuleius* tarafından teklif edildiği için bu ismi almıştı. Kanunun adında hangi konuyla ilgili olduğu da kısaca belirtilebilirdi. Yine aynı kanunun tam adı *lex Canuleia de conubio*'dur ve *conubio* [*conubium*, *conubi(i)*] sözcüğü evlilik, nikâh, evlenme hakkı gibi anlamları bünyesinde barındırmaktadır. Bkz. (<https://www.latin-english.com/latin/conubio/>), 6 Nisan 2020. Kanun metninde yer alan diğer kısımlar ise *rogatio* (kanun hükümlerinin yer aldığı bölüm) ve *sancito* (yaptırımların düzenlendiği bölüm) idi. **Söğüt**, İpek Sevda, Roma Hukukunda 'Lex' Kavramı, KHÜHFD, C.1, S.1, 2013, s. 5-6.

⁸⁷⁰ **Demircioğlu**, s.100; **Küçük**, Halk Meclisleri ve Yasa Yapım Süreçleri, s.209; **Tahiroğlu/Erdoğan**, s.44.

⁸⁷¹ **Demircioğlu**, s.100.

bir kadın ile evlenirse *patricius* olma durumunu kaybediyordu. Bu nedenle söz konusu kanun bir yerde *patricius*'ların da menfaatineydi. Kanunun *pleb*'ler için diğer faydalı tarafı ise artık *pleb*'lerle *patricius*'lar arasında akrabalık münasebetleri oluşmaya başlamıştı ve bu yeni durum ilerleyen süreçteki kritik zamanlarda *pleb* liderlerin nüfuzlu *patricius* akrabaları tarafından desteklenmesini de sağlayacaktı⁸⁷². Diğer yandan iki sınıfın önemli aileleri arasındaki bu birleşmeler *optimates (nobilitas)* olarak adlandırılan yeni bir sınıfın doğmasını sağlayacaktı. Fakat bu sınıf ilerleyen aşamalarda Roma Cumhuriyeti'nin krize sürüklenmesine yol açacaktı⁸⁷³.

Toplumsal sınıflar arasındaki evlilik yasağı, yürütülen mücadeleler neticesinde Roma'da M.Ö. V. yüzyılın ortalarında kaldırıldı. Fakat dünyanın geri kalan coğrafyalarında sınıflar arası ya da ırklar arası evlilik meselelerinin çözümü her zaman Roma'daki kadar erken zamanlarda olmadı. Bu problem Roma'da günümüzden yaklaşık olarak iki bin beş yüz yıl önce hallolmasına karşın, söz konusu problemin bir benzeri olan ırklar arası evlilik yasağının Amerika Birleşik Devletleri'nde ortadan kalkması için XX. yüzyılın ikinci yarısının beklenmesi gerekmişti. Birleşik Devletler'de evlilik yasağının kalkması yönündeki yasal değişiklikler, tıpkı Roma'da olduğu gibi gerçekleştirilen hukuki mücadelelerin neticesinde hayata geçti. Nüfusunun büyük bir kısmını Avrupa kökenli beyazların oluşturduğu Amerika Birleşik Devletleri, günümüzde olduğu gibi kurulduğu ilk yıllarda da önemli oranda siyahi bir nüfusa ev sahipliği yapıyordu. İş gücünden yoğun olarak yararlanan siyahilerin, beyazlarla aralarında hem hukuk alanında hem de hayatın diğer noktalarında çok ciddi eşitsizlikler mevcuttu.

Birleşik Devletler'de beyazlarla siyahiler arasında görülen eşitsizliklerden bir tanesi, çalışmamızla da yakından bağlantılı olan ırklar arası evlilik yasağıydı. Bu yasak ABD'de, Roma'daki *patricius*'larla *pleb*'ler arasındaki evlilik yasağı gibi sert bir şekilde uygulanıyor ve böylece iki ırkın birbirine karışması engellenmeye çalışılıyordu. Aslında istenen siyahilerin beyazlarla karışmasının önüne geçerek beyaz ırkın ayrıcalıklı konumunu devam ettirmektir. Bu çalışmada üzerinde durulan eşitsizlik türü iki ırk arasındaki evlilik yasağı olmakla birlikte, Birleşik Devletler'de siyahilerin maruz kaldığı ayrımcılık evlilik konusuyla sınırlı değildi. 1898 tarihli *Plessy v. Ferguson* kararı bu konuda verilebilecek iyi bir örnek teşkil etmektedir. 19. yüzyılda

⁸⁷² Abbott, s.34.

⁸⁷³ Küçük, Roma Halkının İki Özgürlük Kalesi, s.134.

Louisiana Eyaleti'nde siyahiler ile beyazlara farklı vagon tahsis uygulaması söz konusuydu. Bu vagonlar eşit koşullara sahipti, fakat bir siyahi ile beyazın aynı vagonda seyahat etmeleri istenen bir durum değildi. Eğer bu kuralı çiğneyen olursa ihlal edenin cezalandırılmasına gidiliyordu. Davanın taraflarından Bay Plessy siyahi bir Amerikan vatandaşıydı. Kendisi mahkemeye intikal eden olayda beyazlara ait bir vagonda oturmakta direnmiş ve kanuna muhalefet ettiği için de tutuklanarak trenden indirilmiş ve yapılan yargılama sonunda para cezasına çarptırılmıştı. Bu örnek göstermektedir ki Birleşik Devletler'de o tarihlerde siyahiler hiçbir alanda olmasa da en azından seyahat noktasında bir ayrımcılığa maruz kalmaktaydılar⁸⁷⁴. Bugün ayrımcılık yasağı hukuk düzenleri tarafından üzerinde hassasiyetle durulan alanlardan bir tanesidir. Hem 1982 tarihli T.C. Anayasası'nda hem de tarafı olduğumuz İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi'nde ayrımcılık yasağını düzenleyen maddeler bulunmaktadır. İlgili hukuki düzenlemeler şu şekildedir:

T.C. Anayasası Madde 10 – “Herkes, dil, ırk, renk, cinsiyet, siyasi düşünce, felsefi inanç, din, mezhep ve benzeri sebeplerle ayırım gözetilmeksizin kanun önünde eşittir.

(Ek fıkra: 7/5/2004-5170/1 md.) Kadınlar ve erkekler eşit haklara sahiptir. Devlet, bu eşitliğin yaşama geçmesini sağlamakla yükümlüdür. (Ek cümle: 7/5/2010-5982/1 md.) Bu maksatla alınacak tedbirler eşitlik ilkesine aykırı olarak yorumlanamaz.

(Ek fıkra: 7/5/2010-5982/1 md.) Çocuklar, yaşlılar, özürlüler, harp ve vazife şehitlerinin dul ve yetimleri ile malul ve gaziler için alınacak tedbirler eşitlik ilkesine aykırı sayılmaz. Hiçbir kişiye, aileye, zümreye veya sınıfa imtiyaz tanınamaz. Devlet organları ve idare makamları bütün işlemlerinde kanun önünde eşitlik ilkesine uygun olarak hareket etmek zorundadırlar.”

Maddenin iki ayrı yerinde hem ırka hem de sınıfa net bir gönderme yapılmıştır. Birinci fıkroda, insanın olduğu her yerde ortaya çıkabilecek unsurlara tahdidi olmasından kaçınılarak değinilmiş ve bunlara bağlı herhangi bir ayırımın kanun önünde yapılamayacağı hüküm altına alınmıştır. Bu unsurlardan bir tanesi olarak ırk yasa metninde zikredilmiştir. Gerçi ırk sözcüğüne yer verilmemiş olsaydı da benzer

⁸⁷⁴ “Plessy v. Ferguson,” *Legal Information Institute*, Cornell Law School, 31 Ekim 2019 (<https://www.law.cornell.edu/supremecourt/text/163/537>).

sebepler ifadesinden bu sebeplerin sınırlı olmadığı sonucuna, ırkın da bu noktada değerlendirilebileceğine rahatlıkla ulaşılabilir. Irk sözcüğü bir de aynı maddenin üçüncü fıkrasında geçmektedir. Üçüncü fıkranın ikinci cümlesinde hiçbir sınıfa imtiyaz tanınamayacağı ifadesi yer almaktadır. Her ne kadar bugün ülkemizde Roma’da olduğu gibi sınıflar ya da günümüz Hindistan’daki gibi kast sistemi⁸⁷⁵ olmasa da liberal ekonomik düzene sahip tüm toplumlarda olduğu gibi ülkemizde de orta sınıftan ya da işçi sınıfından bahsetmek mümkündür. Güncel durum böyle olmakla birlikte yaşadığımız topraklarda ayrımcılığın başka bir şekli olan köleliğin bütün izlerinin silinmesi içinse Türkiye Cumhuriyeti’nin ilanının beklenmesi gerekmiştir⁸⁷⁶. Genç Cumhuriyet cesur bir hareket tarzıyla köleliği net bir şekilde hem hukuk hem de sosyal hayattan söküp atmış, sınıfsız bir toplum inşa etme amacıyla da halkçı bir politika yürütmüştür. Üzerinde durduğumuz yasal düzenleme de yasa koyucunun sınıfsal, ırksal ayrımlara dayanan bir düzeni istemediğini göstermektedir.

Pozitif hukukumuzu yakından ilgilendiren bir diğer yasal düzenleme de tarafı olduğumuz Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nde yer almaktadır. Sözleşme’nin 14. maddesi aşağıdaki gibidir:

⁸⁷⁵ Hindistan toplumunu katı bir sınıfsal ayrıma tutan kast sistemi, Hint dinsel inançlarını yansıtmaktadır. Bir başka ifadeyle geleneksel Hint inanç sistemi, kast sistemi olarak ifade ettiğimiz bu düzeni beslemektedir. İki bin yıldan daha eski tarihlere kadar uzanan bu düzende, her biri daha genel mesleki kümelerle bağlantılı dört tane temel kast bulunmaktadır. Bu dört kasttan, en tepede bulunan Brahmanlar’dır. Brahmanlar toplumun bilgin ve ruhsal önder olarak tanımladıkları kişilerden meydana gelen bir sınıftır. Tıpkı Roma Krallık Dönemi’ndeki rahip hukukçuların sadece *patricius*’lar arasından seçilmesi gibi bugün Hindistan’da da toplumun en üst sınıfının üyelerinin bir kısmı ruhsal önderlerdir. İkinci sırada Kriyatriyaslar gelmektedir. Yönetici ve askerlerden meydana gelen bu sınıfın altında üçüncü sırada çiftçi ve tüccarlardan oluşan Vaisyaslar bulunmaktadır. Dört kasttan sonuncusu da Shdraslar’dır ve bu kast işçiler ile esnaflardan meydana gelmektedir. Bir de bu dört kastın da altında olanlar vardır. Onlar, bütün zararlarından sakınılması gereken “dokunulmazlar” veya dalitler (sıkışmış insanlar) olarak bilinen toplumsal gruptur. Dokunulmazlar olarak ifade edilen dalitler, toplumun geri kalanını oluşturan insanların artıklarını temizlemek gibi en kötü işleri yapmaya mecbur bırakılmış kişilerdir. Bu insanlar kendi yiyeceklerini de sıklıkla dilenerek ve çöplerde arayarak edinmektedirler. Bu ayrım öyle bir noktaya varmıştır ki büyükşehirlerde o kadar olmasa bile ülkenin geleneksel bölgelerinde yüksek kasttan bir kimse dokunulmazlarla fiziksel olarak temastan bile kaçınmaktadır. Çünkü inançlarına göre tek bir dokunuş dahi bir temizlenme ritüelini gerektirmektedir. Günümüzdeki yasal düzenlemeye baktığımızda 1949 yılında çıkarılan bir kanun ile Hindistan, kastlar temelinde ayrımcılığı yasadışı ilan etmiştir. Bu değişiklik kanun koyucunun ayrımcılık yasağı getirdiğini görmekteyiz. Fakat dünyanın geri kalanında da olduğu gibi yasal değişiklikler her zaman istenildiği anda beklenen değişimi toplumda sağlamamaktadır. Bugün özellikle kırsal bölgelerde kast sistemi tüm kuvvetiyle varlığını sürdürmektedir. Ama ülkenin modern kapitalist ekonomisi büyükşehirlerde, karmaşık sosyal ilişkilerde bu sistemin uygulanmasını güçleştirmektedir. Çünkü bir iş yerinde farklı kastlardan insanlar birlikte çalışabildiği gibi, bu insanlar aynı ulaşım aracı ile de seyahat edebilmektedirler. Küreselleşme ile birlikte ülkenin her yerinde olmasa bile genel olarak kast sistemin katı etkisinin zayıfladığını ve bu eğilimin gelecekte de artarak devam edeceğini söylememiz mümkündür. **Giddens, Anthony, Sosyoloji, Kırmızı Yayınları, 2013, s.342.**

⁸⁷⁶ **Tahiroğlu, Bülent, Osmanlı İmparatorluğu’nda Kölelik, İÜHFM, C.45, S.1-4, 1981, s.674.**

“Bu Sözleşme’de tanınan hak ve özgürlüklerden yararlanma, cinsiyet, ırk, renk, dil, din, siyasal veya diğer kanaatler, ulusal veya toplumsal köken, ulusal bir azınlığa aidiyet, servet, doğum başta olmak üzere herhangi başka bir duruma dayalı hiçbir ayrımcılık gözetilmeksizin sağlanmalıdır.”

Her iki düzeleme de göstermektedir ki günümüz yasa koyucuları ırk ya da sınıf temelli ayrımcılığın önüne kesin bir şekilde geçmeye çalışmaktadırlar. 19. yüzyıl Birleşik Devletleri’nde ise ırklar arasındaki ayrımcılık mahkemenin önüne geldiğinde, mahkeme bunu Birleşik Devletler Anayasası’na aykırı bulmamıştı. Yüksek Mahkeme yaptığı yargılamanın sonunda, ayrımcılık yasağının yalnız kanun önündeki mutlak eşitlik ilkesini kapsadığını, fakat eşyanın doğası gereği renge dayalı farklılıkları ortadan kaldırmayı ya da siyasal eşitliğin ötesinde bir sosyal eşitliği amaçlayamayacağını vurgulamıştı. Mahkeme söz konusu yasağı dar yorumlamakla kalmamış, var olan durumu da hukuka uygun görmüştür. Mahkeme, farklı ırktan bireylere farklı vagonların tahsis edilmesinde olduğu gibi mekâna dair ayrımların, herhangi bir ırka yönelik aşağılamayı kendiliğinden içermeyeceğini, aksine kamu yararını sağlamaya yönelik bu tür “makul” tedbirlerin anayasaya uygun olacağını ifade etmiştir⁸⁷⁷.

Çok da uzak olmayan bir geçmişte, farklı ırktaki bireylerin aynı vagona seyahat etmeleri uygun görülmemiş, yapılan ayrımcılığın kamu yararını sağlamaya yönelik makul bir tedbir olduğu kabul edilmiştir. Burada akıllara birkaç soru gelmektedir. Bir siyahi ile bir beyazın aynı vagona seyahat etmeleri ne gibi problemlere yol açabilir? Bir probleme yol açacağı düşünülüyor ise bu ne derece büyük bir problem teşkil edecektir ki söz konusu uygulamanın kamu yararına hizmet edeceği ve bunun makul olacağı kabul edilmektedir? Aslında tarihsel süreçte hep aynı kaygının söz konusu olmuştur. Toplumsal yaşamda bir grup her daim daha ayrıcalıklı olmuş ve bu ayrıcalıklı sınıf mevcut pozisyonunu koruyabilmek adına oldukça titiz davranmıştır. Roma’da bu ayrıcalıklı sınıf *patricius*’lar iken 19. yüzyılın Birleşik Devletleri’nde beyazlardır. *Plessy v. Ferguson* davasında Yüksek Mahkeme ortaya bir makul olma kıstası koymuş, bunun da tespitinde insanların alışkanlık, görenek ve geleneklerinin yanı sıra onların huzurlarının sağlanması, kamusal barışın ve düzenin korunmasının belirleyici olduğunu ifade etmiştir. Mahkeme’ye göre, bu ayrımcılık

⁸⁷⁷ **Özenç**, Berke, Yüksek Mahkeme’nin Eşcinsel Evlilik Kararı Işığında Eşitlik, Demokrasi ve Yargısal Denetim, AÜSBFD, C.73, S.2, 2018, s.551-552.

toplumsal huzura hizmet etmektedir. Karardaki bir diğer çarpıcı nokta da Mahkeme'nin "yasama organının ırksal içgüdüleri yok etme ya da fiziki farklılıklara dayalı ayrıntıları ortadan kaldırma gücünün olmadığı ve eğer bir ırk, diğerine oranla daha aşağı bir konumdaysa Birleşik Devletler Anayasası'nın bu ırkları eşit düzeye çıkaramayacağını" ifade etmiş olmasıdır. Çünkü mahkemeye göre siyahiler ve beyazlar iki farklı gruptur ve bir eşitlik olacaksa o da kendi grupları içinde eşit muameleye tabi tutulmaları şeklinde olmalıdır. Ayrıca Mahkeme, farklı vagon tahsisi uygulamasının kaldırılması isteğini de bir sosyal politika değişikliği talebi olarak kabul edip Birleşik Devletler Anayasası'nın sadece negatif yükümlülükler öngördüğünü ve bu tür bir edimin de eyaletlere pozitif bir yükümlülük olarak anayasa tarafından dayatılamayacağını vurgulamıştır⁸⁷⁸. Yüksek Mahkeme'nin yargıçları bu kararında, o dönem Amerikan toplumunda derin yer etmiş olan ırksal farklılıklar ve bu farklılıklardan kaynaklanan ayrımcılıklar noktasında inisiyatif almaktan kaçınmıştır. Hatta kararın gerekçesi anayasal bağlamda temellendirilmiştir. *Plessy v. Ferguson* davasındaki kararın, köleliğin kalkıp kalkmaması noktasında düğümlenen Amerikan İç Savaşı'ndan sonraya denk gelmesi, söz konusu kararın bu şekilde çıkmasını da bir noktaya kadar açıklar niteliktedir.

Amerika Birleşik Devletleri'nde siyahilerin beyazlara karşı yürüttüğü eşitlik mücadelesi XX. yüzyıla da taşınmıştır. 1954 tarihli *Brown v. Board of Education* kararı, süreç içinde alınan mesafeyi göstermek adına iyi bir örnek olacaktır. Bu davada tıpkı farklı vagon uygulamasında olduğu gibi, siyahilerle beyazlar arasında farklı eğitim kurumu uygulamasının anayasaya uygunluğu incelenmiştir. Bu sefer Yüksek Mahkeme, eğitim kurumlarının maddi koşulları ve müfredatları açısından eşitliği sağlansa bile sırf ırk temelli yapılacak olan bir ayırımın bir ayrımcılık niteliği taşıdığına işaret etmiştir. Mahkeme söz konusu ayrımcı uygulamanın siyahi öğrenciler üzerinde aşağılayıcı bir etki yarattığına ve bu etkinin hukuk ile desteklenmesi ile birlikte arttığına dikkat çekmiştir⁸⁷⁹.

Yüksek Mahkeme'nin 1898 tarihli *Plessy v. Ferguson* kararı ile 1954 tarihli *Brown v. Board of Education* kararı arasındaki meseleyi ele alış tarzındaki değişim oldukça önemli ve bir o kadar da olumludur. Fakat Mahkeme'nin bu kararına karşın Birleşik Devletler'de siyahilere yönelik ayrımcı uygulamalar varlığını devam

⁸⁷⁸ Özenç, s.552.

⁸⁷⁹ Özenç, s.553.

ettirmiştir. Ayrımcılığın görüldüğü alanlardan biri de siyahilerle beyazlar arasındaki evlilik yasağıdır. İki ırk arasındaki ayrımcılığın toplumsal yaşamdaki en somut görünümünden biri olan bu yasağın Amerika Birleşik Devletleri Anayasası'na aykırı bulunması için 1967 yılına kadar beklenilmesi gerekmiştir. Söz konusu yasağın hukuki bir ihtilaf hâlini aldığı *Loving v. Virginia* davasından burada bahsetmek uygun olacaktır. 1958 yılının Haziran ayında, Virginia Eyaleti'nin iki vatandaşı olan Mildred Jeter ile Richard Loving resmî olarak Columbia Bölgesi olarak ifade edilen, Birleşik Devletler'in başkenti Washington D.C.'de, o bölgenin yasalarının tanıdığı hak doğrultusunda evlenmişlerdir. Dava konusu evliliğin taraflarından Bayan Jeter siyahi, Bay Loving ise beyazdır. Evlenmelerinden kısa bir süre sonra çift Virginia'ya geri dönmüş, County İlçesi'nde kendilerine ait bir aile konutuna yerleşmişlerdir. Ekim 1958'de Circuit Court Mahkemesi'nde büyük bir jüri, Loving çiftine Virginia'daki ırklar arası evlilik yasağını ihlal ettiği gerekçesiyle suç duyurusunda bulunmuştur. 6 Ocak 1959 tarihinde de Loving çifti, kendileri için yapılan bu suçlamayı kabul etmiş ve ardından bir yıl hapis cezasına çarptırılmışlardır. Fakat duruşmaya bakan yargıç, Loving çiftine Virginia Eyaleti'nden ayrılmalari ve Eyalette yirmi beş yıl boyunca birlikte geri dönmemeleri koşuluyla vermiş olduğu cezayı ertelemiştir⁸⁸⁰.

Yargılama sırasında davalı taraf olan Virginia Eyaleti yaptığı savunmada, eyalette geçerli olan ırklar arasındaki evlilik yasağının bir ayrımcılık oluşturmadığını, çünkü bu yasak kapsamına girecek bir evliliğin gerçekleştirilmesinin ardından siyahi olan tarafa da beyaz olan tarafa da aynı miktarda cezanın uygulandığını ifade etmiştir. Ayrıca davalı eyalet, yürüttüğü politikanın yanlışlığı ya da doğruluğu noktasında kesin bir bilimsel dayanak bulunmadığı için, Yüksek Mahkeme'nin bu politika ile ilgili bir yerindelik denetimi yapmaktan kaçınarak yasa koyucunun tercihiine saygı durması gerektiğini ileri sürmüştür. Söz konusu ihtilaf, Yüksek Mahkeme'nin önüne gelmeden önce Virginia Yüksek Temyiz Mahkemesi'nde görülmüş ve Temyiz Mahkemesi *Loving v. Virginia* davasına konu olan 1924 tarihli Irksal Bütünlük Kanunu'nu Birleşik Devletler Anayasası'na uygun bulmuştur. Antrparantez Temyiz Mahkemesi Irksal Bütünlük Kanunu'na karşı sadece rasyonel temel denetimi uygulamakla yetinmiş ve bu kanunun “yurttaşlarının ırksal bütünlüğünü korumak”, “kanın bozulmasını” ve “yurttaşların kırma üremesini” ve “ırksal onurun yok oluşunu” engellemek şeklindeki

⁸⁸⁰ “Richard Perry Loving et ux., Appellants, v. Commonwealth of Virginia,” *Legal Information Institute*, Cornell Law School, 14 Ekim 2019 (<https://www.law.cornell.edu/supremecourt/text/388/1>).

amaçlarını da Amerikan Hukuk Sistemi içinde meşru amaçlar olarak değerlendirmiştir. Yüksek Mahkeme ise kararına önce Virginia Yüksek Temyiz Mahkemesi'nin kararına atıfla başlamış ve kararında Temyiz Mahkemesi tarafından yukarıda ifade edilen amaçların meşru görülmesini, beyaz ırkın üstünlüğü (White Supremacy) anlayışının açık bir yansıması olarak değerlendirmiştir. Tartışma konusu olan Irksal Bütünlük Kanunu, beyazların diğer ırklarla evlenmesini yasaklamakta, fakat diğer ırkların kendi aralarında gerçekleştireceği evliliklere herhangi bir müdahalede bulunmamaktadır. Örneğin bir siyahinin bir Uzakdoğu ile ya da bir Amerikan yerlisi ile evliliği yasa koyucuyu rahatsız etmemiş, bu tür evlilikler yasak kapsamına alınmamıştır. Bu da göstermektedir ki amaçlanan “yurttaşların irksal bütünlüğünü” korumaktan ziyade “beyaz yurttaşların irksal bütünlüğünü” korumaktır. Bu sebeple Yüksek Mahkeme kararında, ırklar arası evlilik yasağının ayrımcılık yasağını ihlal ettiği sonucuna varmıştır⁸⁸¹.

İster Roma'daki sınıflar arası ister Amerika Birleşik Devletleri'ndeki ırklar arası evlilik yasağı olsun, mekân ve zaman fark etmeksizin muhafaza edilmek istenen daima egemen konumdaki toplumsal grupların menfaatleri olmuştur. Ayrıca hiçbir zaman mevcut tablonun hukuki açıdan zayıf durumda olanlar tarafından değiştirilmesi de arzu edilmemiştir. Roma'daki *pleb*'ler ile Amerika Birleşik Devletleri'ndeki siyahiler toplumdaki dezavantajlı grupları oluşturuyorlardı. *Pleb*'lerin *patricius*'larla evlenebilmeleri belki Roma toplumunu birdenbire değiştirmemiş, fakat homojen bir yapı gösteren aristokrat sınıfın, bu ayrıcalığını bir daha geri dönülemeyecek şekilde kaybetmesine neden olmuştur. Amerika Birleşik Devletleri'nde ise bir siyahinin değil bir beyaz ile evlenebilmesi, bir beyaz ile aynı okula gidebilmesi hatta aynı vagona seyahat edebilmesi dahi yasak olarak düzenlenmiştir. Dava konusu olan bu üç durumun dışında şüphesiz toplumsal yaşamın birçok noktasında da bu tip ayrımcılıklar görülmüştür. XX. yüzyıl Amerika'sı bu meseleleri çözmeye çalışmış, yaşanan olumlu değişiklikler neticesinde çok da ileri olmayan bir tarihte, XXI. yüzyılın başlarında ülkede siyahi bir devlet başkanı seçilebilmiştir. *Pleb*'ler ile siyahiler lehine hayata geçirilen ve hukuki eşitliği sağlamaya yönelik yapılan değişiklikler, yaşadıkları dönemlerde onlara hediye edilmemiş, yürüttükleri mücadele bu tür değişikliklerin yürürlüğe girmesini sağlamıştır.

⁸⁸¹ Özenç, s.554.

D- Lex Licinia Sextia'nın Yasalaşması

Roma'da zenginleşerek önemli kişiler hâline gelen bazı *pleb*'ler ulaştıkları bu noktayı, birtakım siyasi haklarla taçlandırmak istiyorlardı. Geride kalan yüzyılda siyasi talepleri bir ölçüde kontrol altında tutabilmek adına *consul* yetkilerine sahip askerî *tribunus*'luklar oluşturulmuştu. Fakat bu *pleb*'ler için yeterli değildi. *Patricius*'lar ile *pleb*'ler arasındaki ihtilaflar hararetini korurken Roma hem iç hem dış meselelerle boğuşmaktaydı. Galler'i topraklarından uzak tutmak, bir daha benzer bir işgalin yaşanmasının önüne geçmek, komşuları üzerinde otorite kurabilmek gibi hedefler, Roma'nın o günkü dış politikasının ana hatlarını oluşturuyordu. İçeride ise uğradığı Galler işgali neticesinde yakılıp yıkılan Roma'nın tekrar bayındır hâle getirilmesi sorunu vardı. Tüm bunlar *pleb*'lere duyulan ihtiyacın her zamankinden daha fazla olması anlamına geliyordu. Ortaya çıkan ihtiyaçlar *pleb*'lerin talepleri ile birleşince *patricius*'lar *pleb*'lerle uzlaşmak zorunda kalmışlardı. Fakat bu uzlaşma çok da kolay olmamıştı. M.Ö. 396'da iki *tribunus plebis* seçildi: *G. Licinius Stolo* ve *L. Sextius Lateranus*. Bu iki *magistra* ellerindeki tüm imkânları zorlayarak *pleb*'lerin taleplerini yıllarca yinelemiş ve *Veii* şehrini fetheden *Camillus*'un girişimleri ile taraflar aralarında mutabakata varılmasını sağlamışlardı. Nihayet M.Ö. 367 yılında adı geçen iki *magistra*, sınıfların ihtiyaçlarını karşılayacak kanun tekliflerinde bulunmuş ve bunların yasalaşmasını sağlamışlardı. Bu kanunlara *lex Licinia Sextia* (*leges Liciniae-Sextiae*) adı verilmişti⁸⁸².

Licinia Sextia Kanunları üç kısımdan oluşmaktaydı. Birinci kısım borçların hafifletilmesine ilişkin hükümleri bünyesinde barındırıyordu. Getirilen düzenlemeye göre, köylü *pleb*'lerin taleplerini karşılamak adına daha önce faiz olarak ödenmiş meblağlar anapara borcuna sayılacak, geri kalan kısım da üç yıl içinde belirli ve eşit taksitler hâlinde ve faizsiz olarak ödenecekti. Söz konusu düzenleme *pleb*'ler için son derece önemliydi. Çünkü bu sayede borcunu kapatan *pleb*'ler özgürlüklerini tekrar kazanabileceklerdi. *Lex Licinia Sextia* ile borçlar hukukuna da direkt bir müdahalede bulunulmamış oluyordu. Fakat borçlu ile alacaklı arasındaki ilişkiye yapılan müdahale *pleb*'leri son derece rahatlatmıştı. Kanunların ikinci kısmı birtakım zirai düzenlemeleri içeriyordu. Düzenlemeye göre hiç kimse beş yüz *jugerium*'dan (yaklaşık olarak yüz

⁸⁸² Atlan, s.49; Demircioğlu, s.161.

yirmi beş hektar) daha fazla devlet arazisini (*ager publicus*) işletemeyecekti⁸⁸³. Kimseye devlete ait meralarda elli taneden fazla büyükbaş, yüz taneden fazla da küçükbaş havyanı otlatma imkânı verilmeyecekti. Ayrıca bu getirilen değişikliklerle boş kalacak ya da yeni fetihlerle elde edilecek arazilerin yoksul Roma köylüsüne uygun miktarlarda (bu hususta kişi başına yedi jugerium, yaklaşık olarak yüz seksen aralık bir toprak parçası) dağıtılması öngörülmüştü. Artık kimse yüz yirmi beş hektardan daha büyük bir toprağa sahip olamayacak ve devlete ait araziler üzerinde büyük çiftlikler tesis edemeyecekti. Böylelikle küçük ve orta ölçekli çiftçinin korunması, bununla bağlantılı olarak da devletin askerî gücünün artırılması sağlanacaktı⁸⁸⁴. Tabii ikinci kanunla getirilen değişiklikler büyük ölçekli çiftçilerin kontrolündeki devlet arazilerine müdahale etmiyordu. Büyük ölçekli çiftçilere ve onların sahip oldukları çiftliklere sınırlama getiriliyor, aynı zamanda yoksul *pleb*'lere var olan ve yeni elde edilecek olan devlet arazilerinden pay alma imkânı getiriliyordu⁸⁸⁵. Özetle kanun büyük sermaye sahiplerine fazla dokunmuyor, mevcut sistemin devamını sağlama çalışıyordu. Fakat küçük ölçekli çiftçi sınıfının tamamen ortadan kaybolmasını önlemek, var olan sistemin içinde bu insanların varlığını devam ettirmesini istiyordu.

Lex Licinia Sextia'nın üçüncü kanunu *pleb*'lerin siyasi isteklerinin karşılanmasına yönelikti. Bu kanun ile geride kalan yüzyılın mirası bazı problemlerin halledilmesini amaçlayan birtakım değişiklikler yasalaşmış oluyordu. Değişikliklerin en ses getireni *pleb*'lere *consul*'lük yolunun açılmasıydı⁸⁸⁶.

⁸⁸³ Bu düzenleme zamanla uygulanamaz hâle gelmiş ve tam iki yüz otuz dört yıl sonra (M.Ö. 133) *Tiberius Gracchus*'un toprak kanunu teklifinde aynı şekilde yer almıştı. **Söğütlü Erişgin**, s.152.

⁸⁸⁴ Roma ordusu geleneksel olarak küçük toprak sahibi köylülerden oluşuyordu. **Söğütlü Erişgin**, s.151. Hâliyle toprağını işleyen çiftçi sayısı ne kadar fazla olursa orduya çağrılacak askerin temin edilmesi de o denli kolay olacaktı.

⁸⁸⁵ **Atlan**, s.49; **Demircioğlu**, s.161-162.

⁸⁸⁶ **Demircioğlu**, s.162.

VI- PATRICIUS'LARLA PLEB'LER ARASINDAKİ MÜCADELEYİ SONLANDIRAN GELİŞMELER

A- Pleb'lerin Bütün Siyasi Makamlara Gelebilmeleri

Pleb'ler iktisadi, siyasi, hukuki ve sosyal açılardan *patricius*'larla eşit noktaya gelebilmek için mücadele yürütmüşler ve sürecin sonunda tüm *magistra*'lıklara gelebilme hakkını elde etmişlerdi⁸⁸⁷. *Magistra*'lıklardan *consul*'lüğün *pleb*'lere açılması *patricius*'ların direncini kırmış, fakat sınıflar arası mücadeleyi sone erdirmeye yetmemişti. Çünkü alınan ilke kararlarına rağmen *patricius*'lar muhalefetlerini sürdürmüşler⁸⁸⁸, kimi yıllar her iki *consul*'ün kendi aralarından seçilmesini sağlamışlardır. M.Ö. 343 yılında getirilen düzenleme ile *consul*'lerden birinin mutlaka *pleb*'ler arasından seçileceği kuralı getirilmiş, bu tarihten itibaren *consul*'lerden birinin *patricius*'lar, diğerinin *pleb*'ler arasından seçilmesi fiilen mümkün olmuştur⁸⁸⁹.

Pleb'lerin *consul*'lük makamına gelebilmeleri, yürüttükleri mücadelenin devrimci ruhunun yavaş yavaş kaybolmasına neden olmuştu. Onlarda görülen bu değişim *patricius*'lardaki endişeleri azaltmış, *pleb*'leri diğer *magistra*'lıklardan uzak tutmak için yürüttükleri muhalefeti sebepsiz bırakmıştı⁸⁹⁰. Çünkü istediklerini elde eden *pleb*'ler, artık sistemle uyumlu hâle gelerek *patricius*'lar ve mevcut düzen için kaygı kaynağı olmaktan çıkmaya başlamışlardı.

M.Ö. IV. yüzyılın sonuna kadar *pleb*'ler önemli bütün makamlara gelebilme hakkını elde etmişlerdi. M.Ö. 356'da *dictator*, M.Ö. 351'de *ensor*, M.Ö. 337'de *praetor* olabilmişlerdi. M.Ö. 300'de de rahip olabilme hakkını elde etmişlerdi⁸⁹¹.

Pleb'lerin rahiplik makamına gelebilmeleri Roma'da hukukun alenileşmesine büyük katkı sağlamıştı. Şöyle ki Roma'nın en eski hukukçuları rahipler (*pontifex*'ler) idi. Onlar hukuk bilgisini kendi tekelinde tutmuşlar, yüzyıllar boyunca halkın bu bilgiye erişmesine engel olmuşlardı. XII Levha Kanunu, hukukun alenileşmesi sürecinde önemli bir aşama olmakla birlikte, rahiplerin hukuki durumu kanunun

⁸⁸⁷ Söğütlü Erişgin, s.73-74.

⁸⁸⁸ Demircioğlu, s.163.

⁸⁸⁹ Söğütlü Erişgin, s.108.

⁸⁹⁰ Demircioğlu, s.163-164.

⁸⁹¹ Demircioğlu, s.164.

yürürlüğe girmesi ile değişmemiş, bir buçuk yüzyıl kadar mevcudiyetini aynı şekilde korumuştur. Fakat *pleb*'lerin rahiplik makamına gelebilmeleri neticesinde *patricius*'ların kurduğu sistem yıkılmış, hukuk halk tarafından bilinir olmuş ve herkesin erişebileceği bir niteliğe kavuşmuştu⁸⁹². M.Ö. 300 yılında *lex Ogulnia* ile *pleb*'lere siyasi öneme de sahip *pontifex* ve *augur* rahiplik makamlarına gelebilme olanağı tanınmıştı. Değişiklikten sonra *patricius*'lar sadece kurban kralı denilen makamı kendilerinde tutabilmişlerdi⁸⁹³. M.Ö. 254 yılında da *pleb*'ler arasından ilk başrahip göreve başlamıştı⁸⁹⁴. Bu kişi *Tiberius Coruncanius*'tu. Kendisinden görüş alınırken *Coruncanius*, ilk kez cevaplarını gizli olarak değil, dinleyicilerin de bulunduğu bir ortamda vermişti. Tüm bu gelişmeler hem rahip hukuk ilminin çökmesi hem de rahip hukukçuların tekelinin kırılması sonucunu doğurmuştu⁸⁹⁵.

Sınıf mücadelesi neticesinde *pleb*'lerin elde ettikleri başarılar, onların *patricius*'larla aralarındaki farkları ortadan kaldırmış, *patricius*'ların M.Ö. 510 yılındaki devrimden beri devam eden ayrıcalıklarına son verdimişti. M.Ö. IV. yüzyılın ortalarından M.Ö. III. yüzyılın sonuna kadar devam eden yaklaşık yüz elli yıllık bir süre zarfında hem *patricius*'lardan hem de *pleb*'lerden oluşan *nobilitas* adında yeni bir sınıf yavaş yavaş olgunlaşarak merkezî idarede gücü elinde toplamayı başarmıştı. İki sınıf arasında her türlü çekişme ve anlaşmazlığın ortadan kalkması ile hem toplumsal sınıflar hem de siyasi kurumlar arasında uyum tesis edilmişti⁸⁹⁶.

B- Pleb'lerin Yeniden Mons Sacer'e Çekilmeleri

Pleb'lerin bütün siyasi makamlara gelebilme hakkını elde ettiği sıralarda, Roma dışarıya karşı bir mücadele yürütüyordu. M.Ö. IV. yüzyılın ikinci yarısında baş gösteren *Samnit* Savaşları, İtalya'nın tamamına yayılmıştı. Buna rağmen Roma'nın iç meseleleri de tamamen sona ermemişti. İki sınıf arasında huzurun tesis edilmesi amacıyla M.Ö. 347 yılında faizlerin azaltılması yönünde bir karar alındı. Fakat alınan karar *pleb*'ler için yeterli olmadı. Çünkü I. *Samnit* Savaşı'ndan sonra elde edilen ganimetlerin paylaşımı noktasında, *pleb*'ler istediklerini bulamadılar ve M.Ö. 342 yılında *Mons Sacer*'e üçüncü kez çekildiler. *Pleb*'lerin bu ayrılışı, o dönem *dictator*

⁸⁹² Schwarz, Çev. Rado, s.107-109.

⁸⁹³ Demircioğlu, s.164.

⁸⁹⁴ Umur, Tarihî Giriş ve Kaynaklar, s.42.

⁸⁹⁵ Schwarz, Çev. Rado, s.110.

⁸⁹⁶ Okandan, s.53.

olan *M. Valerius Corvus* tarafından çıkartılan bir askerî kanunla bastırıldı. Sonrasında *pleb*'lerin tepkisini azaltmak amacıyla bir kişinin bir kamu görevine on yıl içinde sadece bir kez gelebilmesi, yine bir kişinin aynı yıl içinde iki farklı kamu görevinde bulunamaması gibi yeni düzenlemeler hayata geçirildi⁸⁹⁷.

C- Leges Publiliae Philonis

I. *Samnit* Savaşı'nda Roma, *Latium*'da çıkan olaylar nedeniyle⁸⁹⁸ *Samnit*ler ile anlaşma yoluna gitti. Roma'nın vardığı bu anlaşma müttefikleri olan Latinleri rahatsız etti. Latinler, *Campanialılar* ve *Volkslar*'la ittifak kurdu⁸⁹⁹. *Samnit*ler de Roma'nın müttefiki oldu. Sonrasında taraflar Güney *Latium* ve *Campania*'da karşı karşıya geldi ve Latin ve *Campan* orduları M.Ö. 340 yılında bozguna uğradı⁹⁰⁰. Bu iç sorunlar devam ederken M.Ö. 339 yılında *dictator* olan *Publilius Philo*, çıkarttığı kanunlarla (*Leges Publiliae Philonis*) sıkıntıların üstesinden gelmeyi başardı⁹⁰¹.

Leges Publiliae Philonis'in birinci kanunu, bu kanundan elli üç yıl sonra yasalaşmış olan *Lex Hortensia* ile benzerlik göstermekteydi. Kanuna göre bir *plebiscitium*'un, *comitia centuriata*'nın onayı aranmaksızın bir *lex* hükmünde olacağı kabul edildi. Ancak yine de bunun için senatonun veya *comitia curiata*'nın onayı aranmaktaydı. Bu noktada *Lex Hortensia* daha da ileri gitti; senatonun ve *comitia curiata*'nın söz konusu onayını kaldırdı. Başka bir ifadeyle birinci kanun, bir *plebiscitium*'un artık tüm vatandaşları bağlayacağını, böylelikle *comitia centuriata*'dan geçen bir *lex*'in etkisine sahip olacağını kabul ediyordu. Fakat bu kanunda, *comitia tributa*'nın *comitia centuriata*'nın kanun çıkarabileceği konularda bir düzenleme yapıp yapamayacağına ilişkin bir şey söylenmemiştir⁹⁰². Yapılan

⁸⁹⁷ Demircioğlu, s.164-165. *Pleb*'lerin *Mons Sacer*'e çekilmeleri M.Ö. 494-342 yılları arasında olmuştur. Özer Sarıtaş, *Aedilis* Makamı, s.108. Bu tarih aralığının dışında *Mons Sacer*'e çekilme sayılmayan, fakat *pleb*'lerin kalkıştıkları bir ayaklanma daha gerçekleşmiştir. II. ve III. *Samnit* Savaşları'nın ardından savaşlarda en çok yararlık gösteren, ancak en çok zararı da gören *pleb*'ler, çektikleri sıkıntıların ve karşılaştıkları tehlikelerin karşılığını almak adına M.Ö. 287 yılında *Ianiculum* Dağı'na çekilerek dördüncü kez isyan etmişlerdir. Borçlarının tekrardan silinmesini, kendilerine arazi dağıtılmasını ve siyasi haklar verilmesini isteyen *pleb*'lerin isyanı, dönemin *dictator*'u *Hortensius*'un çıkarttığı bir kanunla bastırılmıştır. Demircioğlu, s.168-169.

⁸⁹⁸ Demircioğlu, s.123.

⁸⁹⁹ Üçer, s.23.

⁹⁰⁰ Atlan, s.57.

⁹⁰¹ Demircioğlu, s.165.

⁹⁰² Smith, William, *A Dictionary of Greek and Roman Antiquities*, Little, Brown and Company, 1859, s.696.

değişiklik *Leges Valeriae-Horatiae*'nin bu konudaki hükümlerini de tamamlayıcı nitelikteydi⁹⁰³.

İkinci kanuna göre, *patricius*'lar onaylayana ve *auctoritas*'larını verene kadar, *comitia centuriata*'da herhangi bir *rogatio* önerilemeyecekti⁹⁰⁴. O zamana kadar *comitia centuriata*'larda kabul edilen kanun tasarılarının sonradan senatonun onayından (*patrum auctoritas*) geçmesi gerekiyordu. Yapılan değişiklikle bu onay öne alınmış, senatonun etkisi formaliteye dönüşmüştü. Buna paralel olarak *comitia curiata*'lar önemsizleşmiş⁹⁰⁵, *comitia centuriata*'lar üzerindeki vetosunu kaybetmişti⁹⁰⁶.

Üçüncü kanun da iki *censor*'dan birinin mutlaka *pleb*'lerden seçilmesi gerektiğini hüküm altına almıştı⁹⁰⁷.

Niebuhr'a⁹⁰⁸ göre kanunların getiriliş amacı, *curia*'ların ve *patricius*'ların gücünü ortadan kaldırmaktı. Değişiklik *patricius*'ların büyük bir kısmının sergilediği tutuculuğa karşı çıkan senatonun onayı ile yürürlüğe girdi. *Leges Publiliae Philonis* yasalaşmadan önce büyük bir muhalefetin oluşacağı beklendiği için, o sırada *consul*'lük görevini yürüten *Ti. Aemilius*, diğer *consul* *Q. Publilius Philo*'yu *dictator* olarak tayin etti.⁹⁰⁹ Böylece en geniş yetkilere sahip olan *magistra*'nın otoritesi ile kanunlar yürürlüğe girebilecekti⁹¹⁰.

Niebuhr dördüncü bir kanunun da olduğuna inanmaktadır. Bu kanuna göre, *patricius*'larla *pleb*'ler arasında dönüşümlü olacak şekilde *pleb*'lerden de bir *praetor*

⁹⁰³ Demircioğlu, s.165.

⁹⁰⁴ Smith, 1859, s.696.

⁹⁰⁵ Demircioğlu, s.123.

⁹⁰⁶ Smith, 1859, s.696-697.

⁹⁰⁷ Smith, William, A Dictionary of Greek and Roman Antiquities, Printed for Taylor and Walton, 1842, s.808.

⁹⁰⁸ Niebuhr, 1776 ila 1831 yılları arasında yaşamış Almanların büyük tarihçisidir. Kendisi 1816 yılında, Verona Kenti'ndeki bir kilisenin kütüphanesinde incelediği bir *palimpsestus*'un alt yazılarının ünlü Romalı Hukukçu *Gaius*'un *Institutiones*'i olduğunu tespit ederek incelemelerde bulunmuştur. **Umur**, Lügat, s.139. *Palimpsestus*, üstündeki ilkyazının kazınması ya da silinmesi ile yazının yerini yeni bir metne bıraktığı parşömen kâğıttır. Bkz. *Larousse En Ligne*, Dictionnaire Français, 22 Nisan 2020 (<https://www.larousse.fr/dictionnaires/francais/palimpseste/57417>).

⁹⁰⁹ Roma'yı tehdit eden iç ve dış tehlike anlarında veya kriz zamanlarında *consul*'lerden biri diğerini *dictator* olarak atayabilirdi. **Tahiroğlu/Erdoğan**, s.8.

⁹¹⁰ Smith, 1842, s.808.

seçilmesi gerektiği hüküm altına alınmıştı⁹¹¹. Kanunların yürürlüğe girmesinden iki yıl sonra da M.Ö. 337’de *pleb* sınıfından ilk *praetor* seçilmişti⁹¹².

Leges Publiliae Philonis içerik olarak daha çok zengin *pleb*’leri mutlu etmiş, daha önce tanınmış olan siyasal haklarla ilgili eşitliği vurgulamıştı⁹¹³.

D- Appius Claudius Caecus Reformları

M.Ö. IV. yüzyılın sonlarına doğru Roma’nın iktisadi hayatında önemli gelişmeler yaşandı. Etrüsk kralları zamanında İtalya Yarımadası’nın büyük kentleri arasına giren, Galler işgalinin ardından da hızlı bir şekilde toparlanan Roma, zaman içinde Akdeniz’in önemli kentlerinden biri oldu. Yaşanan bu gelişmeler kentin sosyal yapısını da değiştirdi. Önce Etrüskler’in etkisi, ardından *Campania*’nın Roma ile birleşmesi neticesinde, Roma’da ticaret hayatı büyük bir gelişme gösterdi. Zenginleşen esnaf ve zanaatçılar, mahalle ve sokaklarda loncalar hâlinde örgütlenmeye başladı. Dış ticaretin de gelişmesiyle taşınır zengini bir kesim ortaya çıktı⁹¹⁴. Fakat Roma’nın bu yeni zenginleri devlet örgütünde uzun bir süre önemli yerlere gelemediler. Söz konusu durumları M.Ö. 312 yılında *censor* olan *Appius Claudius*’un hayata geçirdiği reformlarla değişmişti⁹¹⁵.

Patricius bir aileden gelen *Appius Claudius*, döneminin en önemli devlet adamlarından biriydi⁹¹⁶. Birçok önemli işe imzasını atan *Appius Claudius*’un hayata

⁹¹¹ Smith, 1842, s.808.

⁹¹² Aarsal, s.209.

⁹¹³ Demircioğlu, s.165.

⁹¹⁴ Ticaretin gelişmesi önceleri tek servet kaynağı olan toprak zenginliğini sarsmış, buna bağlı olarak *patricius*’ların ekonomik ve politik egemenliğini zayıflatmıştı. İş adamları, tüccarlar, armatörler, bankacılar, sarraflar, gümrük mültezimleri ve savaş malzemesi müteahhitlerinden oluşan yeni bir sosyal kesim ortaya çıkmıştı. Taşınır serveti, taşınmaz serveti ile yarışır hâle gelmişti. **Tahiroğlu**, Bülent, Roma Devleti’nin İktisadi Krizleri, İÜHFİM, C.45, S.1-4, 1981, s.681.

⁹¹⁵ Demircioğlu, s.166.

⁹¹⁶ M.Ö. III. yüzyılın başlarında Roma, sınıflar arası mücadelenin nispeten sona ermeye başladığı bir dönemi yaşıyordu. Devletin tepesindeki aristokrasi grubuna az da olsa *pleb* aileleri katılmaya başlamıştı. Bu hâkim yeni sınıfa dâhil olabilmek eskiye nazaran biraz daha kolaydı ve üst derece kamu görevlerine gelebilmek için artık büyük bir rekabet yaşanıyordu. M.Ö. 300 ile M.S. 200 yılları arasındaki beş yüz yıl boyunca görev yapan *consul*’lerin sadece küçük bir kısmı daha önce *consul*’lük yapmış kişilerin çocuklarıydı. Mücadelenin bir sonucu da eskiden olduğu gibi soylu bir aileden gelmenin başarıyı artık garanti etmiyor olmasıydı. Önemli makamlara gelen kişiler varlıklarını muhafaza edebilmek adına büyük mücadeleler veriyor, yüklü miktarda Roma’ya bağışlarda bulunuyor ve başarılarını gururla sergilemeye özen gösteriyorlardı. Bu kişilerden bir tanesi de *Appius Claudius Caecus*’tu. Onun mezar taşıdaki ifade şu şekildeydi: “*Appius Claudius Caecus*, *Gaius*’un oğlu, *censor*, iki kez *consul*, *dictator*, üç kez *interrex*, iki kez *praetor*, iki kez *aedilis curulis*, *quaestor* ve üç kez askeri *tribunus*. Samnitler’e ait pek çok kasabayı ele geçirdi ve Sabin ve Etrüskler’den oluşan bir orduyu bozguna uğrattı. Kral *Pyrrhus* ile yapılmak üzere olan bir barışı engelledi. *Censor*’luğu sırasında *Appia* yolunu açtırdı ve Roma için bir su kemeri inşa ettirdi.” Bahsedilen tüm bu makamlar, zaferler ve anıtlar büyük bir devlet

geçirdiği Roma'nın örgütlenme yapısına ilişkin reform, onun işleri arasında en önemlisiydi⁹¹⁷. O söz konusu reform ile eskinin toprak zenginliğine dayanan ve bir sonraki nesle doğum yoluyla intikal eden aristokrasisini, değişen ekonomik düzenle ortaya çıkmış taşınır zengini kesim ile birleştirilmeyi amaçlamıştı⁹¹⁸.

M.Ö. IV. yüzyılın sonlarına kadar Roma'da vatandaşlık hakkı, toprak mülkiyetine sahip olmakla ancak mümkün olabiliyordu. Yürürlükteki *Servius Tullius* Reformları'na göre halk *centuria*'lar hâlinde beş kısma ayrılmıştı. Bu yapının bir parçası olabilmek için de toprak sahibi yerleşik biri (*assiduus*) olmak gerekiyordu. Sistemin dışında kalan diğerlerinin vatandaş listelerine girmeleriye mümkün değildi. *Appius Claudius*, iktisadi değişimle taşınır servetinin ne derece önemli olduğunu gördü ve vatandaş listelerinin hazırlanması sırasında taşınmaz servetinin yanı sıra taşınır servetini de dikkate almaya başladı. Böylece *ensor* olarak vatandaş listelerini hazırlarken varlıklı *pleb*'leri ve azatlıları yer değiştirmeden taşra *tribus*'larına dağıttı ve onların meclislerde kullanacakları oyları önemli hâle getirdi⁹¹⁹.

Reform öncesinde *comitia tributa*'da *tribus*'ların çoğunluğu *patricius*'ların kontrolündeydi. *Appius Claudius*, toprağı olmayanları *tribus*'lara *patricius*'ların tekeli kırarak şekilde dağıtmanın yolunu bulmuş, bu insanları çok sayıda *tribus*'a

adaminin itibarını göstermek adına onun mezar taşına işlenmişti. Aynı zamanda *Appius Claudius Caecus*, ortaya çıkan yeni hâkim sınıfın taşıdığı öz güveni de yansıtıyordu. **Faulkner**, s. 76-77.

⁹¹⁷ *Appius Claudius*'un teşkilat reformu dışında çok sayıda icraatı da vardı. Roma'ya ilk içme suyunu (*aqua Appia*) getiren oydu. **Demircioğlu**, s.166. Bunu kendisine ait parlak bir buluş ile başarmıştı. O dönem Roma'ya içme suyu, bugün zihinlerde canlanacağı üzere su kemeri olarak ifade edilen yüksek yapılarla değil, Roma'nın yaklaşık on altı kilometre uzağındaki tepelerden, çoğunlukla yer altından giden bir kanal vasıtasıyla tedarik edilmişti. **Beard**, s.136. İçme suyunun Roma'ya getirilmesi daha önce hiçbir Grek (Eski Yunan) kentinde görülmemiş ve Roma'ya özgü bir kamu hizmetinin doğmasını sağlamıştı. *Appius Claudius*'un bir diğer önemli icraatı *Latium* ile *Campania*'yı bataklık bir arazi içinden birbirine bağlayan, bugün dahi Roma'nın büyüklüğünü simgeleyen ünlü askerî yol *Via Appia*'dır. **Demircioğlu**, s.166. Sekiz metre genişliğindeki *Via Appia*, tam beş yüz kırk kilometre uzunluğa sahiptir. **Tahiroğlu/Erdoğan**, s.54. Roma orduları için yararlı bir rota olan ve haberleşme açısından büyük kolaylıklar sağlayan bu yol, Roma'nın günümüz İtalya topraklarındaki yönetimini de vurgular nitelikte önemli bir simgedir. **Beard**, s.136. *Appius Claudius* bahsi geçen bayındırlık işlerinin dışında, hukuka yönelik çok önemli çalışmaların da hayata geçmesinde rol oynamıştı. Hukuk takvimi ile formüllerini içeren *ius Flavianum*'u yayımlaması hukuk alandaki çalışmalarından bir tanesiydi. **Demircioğlu**, s.167. *Appius Claudius*'un kâtibi, aynı zamanda da azatlılarından birinin oğlu olan *Cnaeus Flavius* tarafından M.Ö. 300 yıllarına doğru yayımlanan bu eserde Roma'nın uğurlu, uğursuz günleri (*dies fasti*, *dies nefasti*) tespit edilerek herkesin bilgisine sunulmuştu. Hazırlanan takvim sayesinde hukuk uygulamasının rahiplerin tekelinde olmasına son verilmişti. Aynı eserde Roma Usul Hukuku için son derece önem arz eden *legis actio* formülleri de düzenlenmişti. **Umur**, Lügat, s.100. Bu çalışma ile XII Levha Kanunu'nun usul hukukuna ilişkin hükümleri tamamlanmış, sıradan vatandaşlar için hukuk güvenliğinin tesisine yönelik düzenlemelerde iyileşmeler sağlanmıştır. **Demircioğlu**, s.167.

⁹¹⁸ **Demircioğlu**, s.167. *Tribus*'ların dört tanesi kent, diğerleri ise taşra *tribus*'larıydı. Roma vatandaşlığını yeni kazananlar, *ensor* tarafından taşra *tribus*'larına yerleştirilirdi. **Umur**, Lügat, s.211.

⁹¹⁹ **Demircioğlu**, s.167.

pleb'lerin oralarda sayısal kontrolü sağlayacağı şekilde paylaşmıştı. Bu girişime karşı o anda *patricius*'lar hiçbir şey yapamamışlardı⁹²⁰.

Taşra *tribus*'larının çoğu Roma'dan oldukça uzak mesafedeydi. Buralarda oturan oy kullanma hakkına sahip vatandaşlar vardı, fakat bunların pek azı Roma'daki toplantılara katılabiliyordu. Düzenleme ile birlikte toprağı olmayan, ancak taşınır servetine sahip olan ve kentte yaşayan insanların, *tribus*'lara dağıtılması ile toprağı olanlara karşı üstünlük elde etmeleri sağlanmıştı. Çünkü Roma'da oturan bu insanlar yaşadıkları yerden ayrılmadan *comitia tributa*'da oy kullanabilir hâle gelmişlerdi⁹²¹.

Appius Claudius'un teşkilat reformu uzun ömürlü olmamıştı⁹²². M.Ö. 304 yılında bütün *pleb*'lerin dört kent *tribus*'una dağıtılması sonucunda, *patricius*'ların kontrolündeki pek çok taşra *tribus*'u tekrar eski gücünü kazanmıştı⁹²³. *Pleb*'lerin sadece kent *tribus*'larına dağıtılması, onların oylarının etkisinin de azalmasına yol açmıştı. Çünkü *comitia tributa*'da her *tribus*'un bir oy hakkı vardı⁹²⁴ ve *pleb*'lerin dağıtıldığı *tribus* sayısının az olması *comitia tributa*'daki sonuçları da aynı oranda etkileyecekti. Teşkilat reformunun başarısızlığı ile Roma'nın geleneksel tarım toplumu yapısı varlığını devam ettirmeyi başarmıştı⁹²⁵.

E- Lex Hortensia

Patricius'lar ile *pleb*'ler arasında iki yüz yıldan fazla bir süre devam eden sınıf mücadelesi, M.Ö. III. yüzyılın ilk yarısında sona ermişti. Sınıf mücadelesini hukuki anlamda sona erdiren gelişme *Lex Hortensia*'nın yürürlüğe girmesiydi⁹²⁶.

İki sınıf arasındaki fark, M.Ö. III. yüzyılın ilk yarısında sadece meclislerin aldığı kararların sahip olduğu güçte kendini gösteriyordu. Bu dönemde Roma halkının tamamını temsil eden *comitia centuriata*'da alınan kararlar kanun gücüne sahipti. *Patricius*'ların zaman içinde dâhil olup *pleb*'lerle birlikte faaliyette bulunduğu *comitia tributa*'da alınan kararlar ise tanınmasına rağmen, *comitia centuriata*'da alınan kararların etki gücüne sahip değildi. *Samnit Savaşları*'nın ardından iki sınıf arasındaki

⁹²⁰ Wormser, René Albert, The Law: The Story of Lawmakers, and the Law We Have Lived By, from the Earliest Times to the Present Day, Simon and Schuster, 1949, s.103-104.

⁹²¹ Demircioğlu, s.167.

⁹²² Demircioğlu, s.168.

⁹²³ Wormser, s.104.

⁹²⁴ Umur, Lügat, s.40.

⁹²⁵ Demircioğlu, s.168.

⁹²⁶ Demircioğlu, s.169 ve 174.

bu son fark da ortadan kalktı. Fakat öncesinde M.Ö. 287 yılında *pleb*'lerin ayaklanarak *Ianiculum Dağı*'na çekilmesi gerekecekti⁹²⁷.

Pleb'lerin Roma'dan ayrılmaları kentte büyük bir karışıklığa sebep olmuş, bu karışıklık bir *pleb* olan *Q. Hortensius*'un düzeni sağlamak adına *dictator* seçilmesi sonucunu doğurmuştu. *Hortensius* kendisinden bekleneni yapmış ve Roma'daki düzeni tekrar kurmuştu. Ayrıca kabul ettirdiği bir kanun ile iki sınıf arasındaki son farkın da ortadan kalkmasını sağlamıştı. Bu kanun *Lex Hortensia* idi⁹²⁸. *Lex Hortensia*'da, mücadele sırasında daha önce yürürlüğe giren *Leges Valeriae-Horatiae* (M.Ö. 449) ile *Leges Publiliae Philonis*'in (M.Ö. 339) getirdiği yasal değişiklikler daha kapsamlı bir şekilde ele alınmış, bu kanunlarda eksik kalmış hususların tamamlanması yoluna gidilmiştir.⁹²⁹

M.Ö. 287 yılında yürürlüğe giren *Lex Hortensia* ile birlikte, *comitia tributa* tarafından alınan kararların (*plebiscitum*'lar), senatoda tartışılmasına gerek kalmaksızın ve *comitia centuriata* tarafından alınan kararlar gibi hiçbir sınırlamaya tabi olmaksızın bütün Romalılar için geçerli olacağı ve bir *lex* (kanun) gücüne kavuşacağı kabul edilmişti. Roma'nın anayasal düzenlemeleri arasında kabul edilen *Lex Hortensia* ile birlikte *patricius-pleb* mücadelesi sona ermiş, eşitlenen iki meclis eşit haklarla politik sistemde yan yana yer alarak aldığı kararlarla Roma siyasetinde etkili olmuştur⁹³⁰.

Lex Hortensia sayesinde *comitia tributa* ve *tribunus plebis* politik sistemde daha etkili bir noktaya geldi. Bunun altında yatan sebep, bahsi geçen iki meclisin çalışma usulleriydi. *Comitia tributa*'ya *tribunus plebis*'ler başkanlık ederdi ve *tribunus plebis*'lerin Roma Kenti'nden ayrılmaları yasak olduğu için, bu meclis her zaman toplanarak kararlar alabilirdi. *Comitia centuriata*'ya ise *consul*'ler başkanlık ederdi ve söz konusu meclisin toplanabilmesi, *consul*'ün Roma'da bulunarak meclise başkanlık etmesine bağlıydı. Fakat *consul*'lerin orduya kumanda etme zorunlulukları vardı ve bu sebeple sık sık Roma Kenti'nin dışına çıkmaları gerekiyordu. Bu da *comitia centuriata*'nın faaliyetlerini sekteye uğratan bir durumdu. Aynı zamanda sınıf mücadelesinin yeni nihayete erdiği yıllarda, kanun yoluyla hukuksal durumların

⁹²⁷ Atlan, s.63.

⁹²⁸ Atlan, s.63-64.

⁹²⁹ Demircioğlu, s. 169.

⁹³⁰ Söğütü Erişgin, s.82. M.Ö. 287 yılından sonra görülen mücadele *patricius*'larla *pleb*'ler arasında değil, kamu görevinde bulunan aristokratlarla *pleb*'ler arasında cereyan etmiştir. Atlan, s.64.

değişmesine yönelik hak talepleri *pleb*'lerden geliyordu ve *tribunus plebis*'lerin her zaman Roma'da bulunmaları sayesinde, *comitia tributa* kanun yapmada daha etkin bir hâle gelmişti⁹³¹.

Patricius-pleb mücadelesi *pleb*'lerin ilk meclisi olan ve *tribus*'lar dikkate alınarak *pleb*'ler tarafından kurulan *concilia plebis tributa*'nın ortaya çıkmasıyla başlamıştı. Bu girişimin amacı söz konusu meclisi bütün halkın meclisi hâline getirmektir. Tüm bu sürecin sonunda *comitia tributa*'nın⁹³² *comitia centuriata* ile eşitlenmesi, mücadelenin fitilini ateşleyen gayenin gerçekleşmesi demek oluyordu. İki sınıf arasındaki mücadelenin sona ermesi ile Roma, uzun yıllar devam etmiş olan bir iç meselesini çözmüş bulunuyordu. Neticede *patricius*'ların ayrıcalıkları ve gücü ortadan kalkmış, *pleb*'lerse devletin bütün makamlarına gelebilir olmuştu⁹³³. Soylu bir aileden gelmeye dayanan ve doğum yoluyla kazanılan aristokrasi, bundan sonra yerini zenginliğe ve kamusal hizmete dayanan ve aşağıdan yukarıya tırmanmaya olanak sağlayan yeni bir düzene bırakmıştı. Başarılı olmak için artık belli bir aileden gelmek yeterli değildi. Sınıflar arasındaki uzlaşma *pleb*'lerin Roma Cumhuriyeti için savaşmalarını sağlamış, ortaya çıkan birlik ruhu Roma'nın o dönemin bilinen dünyasını fethetmesinde önemli bir rol oynamıştı⁹³⁴.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

VII- SINIF MÜCADELESİ SONUNDA ROMA CUMHURİYETİ

Patricius'larla *pleb*'ler arasındaki sınıf mücadelesi sona ermiş, cumhuriyet rejimi son şeklini almış olsa da Roma içten içe kaynamaya devam ediyordu. İkinci Pön

⁹³¹ Söğütlü Erişgin, s.82-83.

⁹³² Sadece *pleb*'lerden oluşan *concilia plebis tributa*'nın aldığı kararların, *Leges Valeriae-Horatiae* ile meşru sayılması *patricius*'ları endişelendirmiş, *patricius*'lar burada etkili olabilmek adına söz konusu meclise girmeye ve orada oy kullanmaya başlamışlardı. Yapısı değişen *concilia plebis tributa*, M.Ö. 447 yılından itibaren *comitia tributa* adını alarak yeni bir halk meclisi hâline gelmişti. Demircioğlu, s.99.

⁹³³ Demircioğlu, s.90, 169 ve 170.

⁹³⁴ Üçer, s.21.

Savaşı'nın ardından baş gösteren kriz, yüz elli ila iki yüz yıl kadar sonra İlk İmparatorluk Dönemi'nin ortaya çıkmasına ve bir daha geri dönüşü olmayan bir dönemin başlamasına yol açacaktı. Kriz sadece devlet örgütünde görülüyor, toplumsal ve ekonomik alanlarda da kendini hissettiriyordu⁹³⁵.

Cumhuriyet İdaresi'ni sona erdiren birçok neden mevcuttu. Ekonomik yapının değişmesi, toprak dağıtımı sorununun çözilememesi, senatonun yönetimi ele geçirmesi ve halkın bu yönetim şeklini benimsemesi rejimin sonunu hazırlayan sebeplerdi. Roma'nın sürekli bir savaş hâlinde olması da cumhuriyetin demokratik yapısını sürdürmesine olanak vermiyordu. Çünkü bitmek bilmeyen savaşlar, merkezî ve tek kişi egemenliğine dayanan bir yönetimi mecbur kılıyordu. Her ne kadar *tribunus plebis*'ler ve kimi *magistra*'lar ortaya çıkan yeni duruma karşı bazı önlemler almaya çalışmışlarsa da başarılı olamamışlardı. Sonunda siyasi gücün tek elde toplanmasıyla Cumhuriyet İdaresi sona ermişti⁹³⁶.

VIII- ROMA CUMHURİYETİ'NİN SONUNU HAZIRLAYAN NEDENLER

A- Coğrafi Nedenler

Roma'yı krize sokan nedenlerin başında, yönetimini zorlaştıracak derecede topraklarının genişlemiş olması geliyordu. M.Ö. 250 senesinde İtalya Yarımadası'nın fethinin tamamlanması, sonrasında da Roma'nın Akdeniz'e yayılmaya başlaması, devlete farklı bir boyut kazandırmıştı. Pön ve Makedonya Savaşları sonucunda gelen zaferlerle topraklar büyük ölçüde genişlemiş, *civitas* şeklindeki bir yapının devamı artık olanaksız hâle gelmişti⁹³⁷. Romalılar İkinci Pön Savaşı'nda Kartacalıları yenerek büyük bir rakipten kurtulmuşlardı. O zamana kadar İtalya Yarımadası'nın dışına çıkmayıp komşularına karşı yürüttüğü başarılı siyaset ve imzaladığı anlaşmalarla varlığını sürdüren ve *civitas* şeklinde örgütlenmiş olan Roma'nın, Akdeniz Havzası'na yayılmaya başlaması mevcut şekilde idaresini imkânsız kılıyor ve onu bir imparatorluğun merkezi hâline getiriyordu. Kartacalıları yenmek onlara İspanya

⁹³⁵ Umur, Tarihî Giriş ve Kaynaklar, s.76.

⁹³⁶ Söğütlü Erişgin, s.129-130.

⁹³⁷ Söğütlü Erişgin, s.129.

yolunu açmıştı. Aynı zamanda doğudaki devletlere karşı da mücadele başlatmışlardı. Bir yüzyıl içinde Roma'nın egemenliği ana yurdu dışında; Kartaca, Afrika, İber Yarımadası, Güney Galya, İllirya,⁹³⁸ Makedonya, Akaiya⁹³⁹ ve Küçük Asya'nın bir kısmına yayılmıştı.⁹⁴⁰

B- Ekonomik Nedenler

Toprakların genişlemesi ekonomi üzerinde önemli sonuçlar doğurdu. Roma hem daha iyi hem de daha ucuza mal olan buğdayın yetiştirildiği bölgeleri egemenliği altına alınca, İtalya'da buğday tarımı terk edilerek, çok daha verimli olan hayvancılığa ve meyveciliğe doğru bir eğilim ortaya çıktı. Fakat hayata geçirilmek istenen değişim için büyük sermayeler gerekiyordu. O dönemin çiftçisi olan küçük toprak sahiplerinin ise böyle bir sermayesi yoktu⁹⁴¹. Antrparantez söz konusu çiftçiler çok uzun süren savaşlar nedeniyle topraklarını işleyecek insan gücünden de yoksun kalmışlardı⁹⁴². Ayrıca küçük ve orta hâlli çiftçiler eskiden kalma basit metotlarla topraklarını işlemeye devam ediyorlardı⁹⁴³. Bu tabloyu daha fazla sürdüremeyen çiftçiler borçlanmaya başlıyor ve bir süre sonra da topraklarını satmak zorunda kalıyorlardı⁹⁴⁴.

Küçük ölçekli çiftçilerin satmak zorunda kaldıkları topraklar ile savaşlardan elde edilen araziler⁹⁴⁵, bu savaşlar sırasında zenginleşen ailelerin eline geçiyordu. Söz

⁹³⁸ İllirya, Balkan Yarımadası'nın kuzeybatı kısmında yer alan bölgedir. *Britannica Online*, vers 98. 10 Mart 2015, Encyclopaedia Britannica, 01 Kasım 2020 (<https://www.britannica.com/place/Illyria>).

⁹³⁹ Akaiya, Korint Körfezi'nin güneyinde, Mora Yarımadası'nın kuzey kıyılarında yer alan bölgedir. *Britannica Online*, vers 98. 11 Ağustos 2018, Encyclopaedia Britannica, 01 Kasım 2020 (<https://www.britannica.com/place/Achaea>).

⁹⁴⁰ **Umur**, Tarihî Giriş, s.74-75.

⁹⁴¹ **Umur**, Tarihî Giriş, s.75.

⁹⁴² **Söğütlü Erişgin**, s.131.

⁹⁴³ **Atlan**, s.123.

⁹⁴⁴ **Söğütlü Erişgin**, s.131.

⁹⁴⁵ Romalılar yeni kazandıkları toprakların dağıtımında bir sistem geliştirmişlerdi. Ele geçirdikleri toprakların 1/3'üne el koyarak kamu malı (*ager publicus*) hâline getiriyor, 2/3'ünü ise fethettikleri bölgenin halkına bırakıyorlardı. Böylece hem devletin mülkiyetindeki topraklar genişlemiş oluyor hem de fethettikleri toprakların büyük bir kısmını yerel halka bırakarak o toprakları ilhak etmesi sonucu oluşabilecek toplumsal muhalefetin de önüne geçmiş oluyordu. Kamu malı hâline getirilen toprağın bir bölümü çeşitli parçalara ayrılarak satılıyor ve satılan araziler özel mülkiyete dönüşüyordu. Toprağın bir bölümü de *colonia* olarak ayrılıyor ve *colonus* denilen kişilere bağışlanıyordu. Bu toprakları satma hakları bulunmayan *colonus*'lar, kendilerine bağışlanan toprakların bir tür kölesi hâline geliyorlardı. **Söğütlü Erişgin**, s.131. Küçük ölçekli çiftçilerin de kamu topraklarından yararlanma hakları mevcuttu. İsteyenler devlete ürünün 1/10'unu, yemişin de 1/5'ini vererek kamu toprağından bir parça edinebiliyordu. Burada amaçlanan kırsalda yaşayan dar gelirli insanları memnun etmekti. Fakat ortaya çıkan sonuç çok farklı idi. Ekilmemiş arazileri işgal eden ve zaman aşımı yoluyla mülkiyetine geçiren zenginler, küçük ölçekli çiftçilerin ellerindeki komşu arazilere de göz dikmişlerdi. Komşu arazileri ya bedelini ödeyerek ya da zorla ellerine geçiriyorlardı. En sonunda zenginler uçsuz bucaksız toprakların sahibi olmuşlardı. Bu arazilere *latifundia*'lar deniyordu. Bir başka ifadeyle *latifundia*'lar satış yoluyla değil, özellikle kamu topraklarının işgali (*occupatio*) yoluyla oluşturuluyordu. **Tanilli**, s.396.

konusu ailelerin büyük bir kısmını senato üyeleri oluşturuyordu. Bunların sahip oldukları araziler en az yirmi beş ile altmış hektar arasında değişen ve *latifundia* (malikâne) olarak adlandırılan topraklardı. Buralarda üzüm ve zeytin yetiştiriciliği yapılıyordu. Bu toprakların sahipleri o dönemim şartlarında kapitalist bir düzen kurmuşlardı. Arazilerinde savaşlar sırasında ele geçirilen ve köle hâline getirilen savaş tutsaklarını çalıştırıyorlardı. Böylece zaferlerle sonuçlanan savaşlar, onlara hem yeni toprakları hem de kolay, ucuz ve zahmetsiz bir emekçi sınıfını sunuyordu⁹⁴⁶.

Gitgide zenginleşen büyük toprak sahipleri, kazançlarını yeni arazi ve *latifundia* alımını ayırıyorlardı. Bu yoldan elde edilen kazancı ne sanayi üretimi ile ne de ticaretle elde etmek mümkündü. Çünkü sanayi malları ancak küçük işyerlerinde üretilebiliyor ve en yakın pazarlarda satışa çıkarılabiliyordu. Ticaret konusunda da özellikle deniz ticaretinde Roma henüz başat bir noktada değildi. Doğu Akdeniz ülkelerindeki tacirlerle yarışamayan Romalılar, onların (Yunanlar, Küçük Asyalılar, Suriyeliler, Fenikeliler, Yahudiler) deneyimine, girişkenliğine ve ilişki dünyasına da sahip değillerdi. Sadece Doğu mallarının alım satımı ile yetinen Romalılar, Suriye ile İskenderiye'nin ötesine geçemiyorlardı. Ayrıca sıkıntılı ve tehlikeli olan ticareti onur verici bir iş olarak da görmüyorlardı. Fakat toprak en rahat ve güvenli gelir sağlama yöntemi idi ve giderek “soylu” bir yol olarak görülüyordu⁹⁴⁷.

Latifundia'ların sağladığı zenginlik sadece arazi elde etme, bu arazilerde ucuz köle emeğinden yararlanma ve büyük kârlar elde etme, ardında da tekrar arazi alma ya da işgal etme formülüne dayanmıyordu. *Colonus*'lar, çiftlik kiracıları, küçük ve orta ölçekli köylüler, zengin bir toprak sahibinin hem müşterisi hem de seçmeni durumundaydı. Zengin toprak sahipleri, onların oylarıyla *magistra* seçilebiliyor, *magistra*'lığın açtığı diğer kanallardan da daha büyük zenginlikler elde edebiliyorlardı⁹⁴⁸.

Ortaya çıkan kapitalist düzenle baş edemeyen küçük ölçekli çiftçiler, topraklarını elden çıkarmak ya da terk etmek zorunda kalmışlardı. Dahası bu insanların öncesinde sahibi oldukları topraklarda, köleler nedeniyle artık ücret karşılığında çalışma olanakları da kalmamıştı⁹⁴⁹. Yurtlarında daha fazla barınamayan çiftçiler,

⁹⁴⁶ Söğütlü Erişgin, s.131-132.

⁹⁴⁷ Tanilli, s.395.

⁹⁴⁸ Tanilli, s.396.

⁹⁴⁹ Söğütlü Erişgin, s.132. Roma'da işler genel olarak köleler ve azatlılar üzerinden görülüyordu. Bu sebeple bir kölenin emeği üzerinden yapılacak bir işin, hizmet sözleşmesi (iş sözleşmesi, *locatio*

Roma'ya veya Roma'nın yakın yerlerine göç etmeye başlamışlardı⁹⁵⁰. Durum o kadar kötü bir hâl almıştı ki M.Ö. I. yüzyılda Romalı yazar *Plinius*, *latifundia*'ların İtalya'yı mahvettiğini tarihe not olarak düşmüştü. Yaşanan bu süreç İtalya'nın her yerinde aynı şiddette de gerçekleşmemişti. Değişimden en çok etkilenen Güney İtalya'nın hayvancılıkla uğraşan bölgeleriydi. Dağlık bölgeler bundan pek etkilenmezken, İtalya'nın kuzeyi küçük ve orta ölçekli çiftçilerin yurdu olarak kalmaya devam etmişti⁹⁵¹.

Toprağını bırakmak zorunda köylülerin bir kısmı çiftlik kiracısı oluyor, bir kısmı da ücret karşılığında gündelikçi ya da yarıcı (*partiarrii*, *politores*) oluyordu. Tarım işçisi hâline gelen bu insanların kazançları oldukça düşüktü ve sadece mevsimlik olarak para kazanabiliyorlardı. Maruz kaldıkları bu zorluklar onları mülk sahiplerine karşı düşmanlığa itiyor ve zenginlerin sahip oldukları mallar ile diğer malların bölüşülmesi tarzındaki düşüncelerin akıllarından geçmesine sebep oluyordu⁹⁵².

Toprağını bırakmak zorunda kalan çiftçileri kentte oldukça çetin koşullar bekliyordu. Bu insanların bir kısmı duvarcı, kayıkçı, hamal ya da tayfa oluyor; bir kısmı da boyacı, temizleyici, keçeci, kunduracı dükkânı veya fırın ya da meyhane açıyor ya da küçük ölçekli ticaretle uğraşıyordu. Bu işleri yapanlar olmakla birlikte, çoğu düzenli gelir getiren bir işten yoksundu. Durumları kötü olanlar günlerini, *Forum*'da ya da pazarlarda ancak karınlarını doyurmaya yetecek cüzi bir miktar para kazanabilmek için geçiriyorlardı⁹⁵³. Gerçekleşen göçler Roma Kenti'nde işsiz,

conductio operarum) ile hür birine ücret karşılığı yaptırılması ekonomik bir yol olmuyor ve pek tercih edilmiyordu. Hâliyle Roma'da hizmet sözleşmesi hiçbir zaman önemli bir sözleşme hâline gelmemişti. Fakat özellikle *latifundia*'larda ivedi işler için özgür işçilerin (*politores*) de işe alındığı ve çalışmalarını karşılığında kendilerine ürünün 1/8'inden 1/5'ine kadar değişen miktarlarda ödemeler yapıldığı da olabiliyordu. **Erdoğan**, Roma Borçlar Hukuku, s.92; **Tahiroğlu**, Roma Borçlar Hukuku, s.237; **Tanilli**, s.397.

⁹⁵⁰ **Söğütli Erişgin**, s.132. Yaşanan göçlerle birlikte Roma'da iki farklı grup ortaya çıkmıştı. Bir yanda daha önceden çiftçilik yapmış kişilerle eskinin *pleb*'lerinin yoksul torunlarından oluşan insanlar, bir yanda da zengin büyük arazi sahipleri ile ticaretle veya faizle ödünç para vererek zenginleşmiş tüccarlar yer alıyordu. **Ventura**, s.71. Nüfus ise M.Ö. II. yüzyıldan itibaren çok hızlı bir şekilde artmaya başlamıştı. M.Ö. 169-168 yılları arasında kentin nüfusu 312.805 iken bu sayı M.Ö. 125-124 yıllarında 394.736'ya çıkmıştı. M.Ö. 70-69 yılları arasında 900.000 civarında olan nüfus ise M.Ö. 28'de 4.063.000'e, M.Ö. 8'de 4.233.000'e yükselmiş ve M.S. 14'te de 5.000.000'a yaklaşmıştı. Sadece M.Ö. 8 ila M.S. 14 arasındaki yirmi iki yıllık zaman diliminde artış 700.000'nin üzerinde olmuştu. Roma Kenti'nin milattan önceki dönemlerinin nüfusuna ilişkin daha ayrıntılı istatistikler için bkz. *California State University Northridge Online*, 26 Ocak 2010, *Greek and Roman History*, 22 Ekim 2020 (<https://www.csun.edu/~hcfl1004/romancensus.html>).

⁹⁵¹ **Tanilli**, s.397-398.

⁹⁵² **Tanilli**, s.398.

⁹⁵³ **Tanilli**, s.398.

huzursuz, kökleri olmayan kalabalıkların oluşmasına yol açmıştı. Ortaya çıkan yoksul bu insanlar yeni *pleb*'lerdi⁹⁵⁴. Diğer insanlar onları küçümsemek maksadıyla kent *pleb*'i (*plebs urbana*) olarak adlandırmışlardı⁹⁵⁵.

Üretimin neredeyse tamamında köle emeğinden yararlanılmaya başlandığı için, kent *pleb*'lerinin düzenli bir gelirinin olması mümkün değildi ve bu insanlardan ortaya özgür bir sınıf da çıkamıyordu. Çoğunun gelirleri rastlantısalı. Yine birçoğu zenginlerin sadakalarına muhtaç bir hâldeydi⁹⁵⁶. Güçlü bir orta sınıf demokratik bir cumhuriyet yönetiminin garantisi olduğundan, Roma'nın orta sınıfını oluşturan insanların yoksullaşarak proleter bir sınıf hâlini alması, Roma'nın siyasal yaşamını da derinden etkilemişti⁹⁵⁷. Karl Marx Roma proletaryasını modern toplumdaki proletaryadan ayırmış ve onları toplumun zararına yaşayan kişiler olarak görmüştür⁹⁵⁸. Çünkü Roma proletaryası kalabalık ve huzursuz bir kitleydi⁹⁵⁹; parasız ve işsiz bu insanlar her türlü fikir akımına açıktı ve onların üzerinde çeşitli siyasal oyunlar oynanabiliyordu.⁹⁶⁰ Ekonomide yaşanan bu gelişmeler Roma Cumhuriyeti'ni derinden sarsmaya başlamıştı.

C- Askerî Nedenler

Cumhuriyetin son zamanlarında ordunun yapısının değişmesi ve komutanların güçlenmesi, yönetimin içine düştüğü krizi derinleştiriyordu. Komutanların eskiye göre daha önemli kişiler hâline gelmesinde Pön Savaşları⁹⁶¹'nin etkisi büyüktü. Merkezden uzak yerlerde gerçekleşen ve geniş bir zaman dilimine yayılan Pön Savaşları'nda, askerler komutanlarına daha çok bağlanmış, cumhuriyetin askeri olduklarını ise

⁹⁵⁴ **Söğütlü Erişgin**, s.132. Yeni *pleb*'ler; durumları son derece kötüleşmiş çiftçilerden, azat edilmiş kölelerden, küçük ölçekli zanaatçılardan, perakende satıcılarından ve ücretle çalışan işçilerden oluşuyordu. **Ventura**, s.71.

⁹⁵⁵ **Tanilli**, s.398.

⁹⁵⁶ **Tanilli**, s.398.

⁹⁵⁷ **Söğütlü Erişgin**, s.132-133. Bugün de aynı durumun söz konusu olduğu söylenebilir. Gönençli ve demokratik Kuzey ve Batı Avrupa ülkeleri sahip oldukları koşulları, çoğunluğu oluşturan orta sınıfın varlığına borçludur. Gelişmemiş ülkelerde ise kaynakların ezici bir kısmı küçük bir zenginler grubunun elindedir ve geri kalan halk yoksullukla baş etmeye çalışmaktadır. Sosyal adaletsizlik sadece toplumsal gruplar arasında çatışmalara sebebiyet vermemekte, aynı zamanda mevcut rejim demokratik kurum ve kurallarla düzenlenmiş olsa da o rejimin totaliter bir kimlik kazanmasına da neden olabilmektedir.

⁹⁵⁸ **Tanilli**, s.398.

⁹⁵⁹ **Umur**, Tarihî Giriş, s.75.

⁹⁶⁰ **Söğütlü Erişgin**, s.135.

⁹⁶¹ M.Ö. 800'lü yıllarda bugünkü Tunus topraklarında Fenikeliler tarafından Kartaca adında bir kent kurulmuştu. Romalılar, Kartacalılara Fenikeli anlamına gelen *Punicus* demişler, bu sebeple de onlarla girdikleri savaşı Pön Savaşları adını vermişlerdi. **Üçer**, s.27.

unutmuşlardı⁹⁶². Komutanlar da ordularının isteklerini yerine getirmiş, askerlerine toprak bağışlamışlardı. Artık devletin ihtiyaçları ikincil kalıyordu. Roma’da orduyu komutanlara, komutanları da iktidara bağlayan bir dönüşüm yaşanmaya başlamıştı⁹⁶³. Mevcut dengelerde yaşanan bu gelişmeler sonucunda, kimi zaman askerî birlikler Roma’nın bir komutan atamasını beklemeden kendi aralarından hayatını kaybeden komutanlarının yerine bir yenisini seçiyor ya da görev süresi biten komutanlarının sürelerini uzatıyorlardı. Bu sayede komutanlar idareye ve senatoya karşı güçlü bir konum elde etmiş oluyorlardı⁹⁶⁴.

Cumhuriyetin sıkıntı içinde olduğu dönemde *Caius Marius* adlı devlet adamı, ordunun yapısında değişikliğe gitmiş ve daha sonra meydana gelecek birtakım tehlikeli olaylara zemin hazırlamıştı. Öncesinde ordu, belirli bir yaşa gelmiş kimselerin silahaltına alındığı, savaşlardan sonra bu kimselerin terhis edildiği, bu sayede orduyu oluşturan unsurların sürekli olarak değiştiği bir yapıyı sergiliyordu⁹⁶⁵. Ordunun giderleri devlet tarafından karşılanmıyor, orduda yoksullar değil, Roma’nın belli başlı ailelerinin üyeleri ile orta sınıfı oluşturan küçük toprak sahibi çiftçiler, bir başka ifadeyle seçilmişler yer alıyordu. Ordunun bir parçası olabilmek içinse az da olsa bir toprak parçasına sahip olmak gerekiyordu⁹⁶⁶. Çünkü Romalılar toprak sahibinin devlette de pay sahibi olduğuna ve bunu korumak için orduya katılması gerektiğine inanıyorlardı⁹⁶⁷.

Zaman içerisinde savaşların uzamaya başlaması, mevsimlik savaşlar yapmaya alışık olan çiftçileri zorlar olmuştu. Çiftçilerin uzun süren savaşların ardından değil yeni alınan toprakları, kendi topraklarını dahi işleyebilecek ne sermayeleri ne de güçleri vardı. Artan borçları yüzünden topraklarını satmak zorunda kalıp Roma’ya göç

⁹⁶² **Söğütlü Erişgin**, s.135. İkinci Pön Savaşı’nı takip eden süreçte komutanların siyaseten kazandıkları güç hissedilir olmuştur. Adı geçen savaşın ardından ordunun önemli komutanlarından *Scipion*, kazandığı büyük nüfuza ve halk nezdinde elde ettiği sevgiye dayanarak M.Ö. 199 yılında *ensor*’luğa kadar yükselmiş ve kısa bir süre sonra *princeps senatus* sıfatıyla senatoyu da nüfuzu altına almıştır. Dahası ünü ve nüfuzu giderek artan *Scipion*’un halk tarafından kalıcı olarak *consul* ve *dictator* seçilmesi ve **onun** idaresi altında yeni bir hükûmetin kurulması arzu edilmiştir. Fakat o yapılan bu teklifleri reddetmiş ve özellikle rakibi *Porcius Cato*’nun faaliyetlerinin de etkisiyle askerî diktatörlüğün Roma’da ortaya çıkışı bir süreliğine engellenmiştir. **Okandan**, s.83-84.

⁹⁶³ **Barrow**, Çev. Gürol, s.53.

⁹⁶⁴ **Söğütlü Erişgin**, s.140.

⁹⁶⁵ **Umur**, Tarihî Giriş, s.75.

⁹⁶⁶ **Söğütlü Erişgin**, s.140-141.

⁹⁶⁷ **Baker**, Simon, Eski Roma Bir İmparatorluğun Yükselişi ve Çöküşü, Çev. Ekin Duru, Say Yayınları, 2017, s.76-77.

eden çiftçiler, Roma'nın sadece siyasi yapısını değil, askerî yapısını⁹⁶⁸ da etkilemişlerdi⁹⁶⁹.

M.Ö. 107 yılında *Caius Marius*, Roma ordusunu yeniden yapılandırmaya yönelik bir kanun teklifinde bulundu. Buna göre ordu; evsiz fakirlerden, proleter sınıftan, azatlı kölelerden, dahası yabancılardan oluşturulmaya başlandı. Yeniden düzenlenen ve gönüllülük esasına dayanıp para karşılığı yapılmaya başlanan askerlik hizmeti ile birlikte, süreklilik arz eden askerî bir sınıf ortaya çıktı⁹⁷⁰. Ekonomik olarak zor koşullar altında yaşayan kişilerden kurulan ordu, kısa sürede paralı ordu hâlini aldı. Sürekli işleri olmadığı için orduya katılan bu insanlar, komutanlarına bağlıydılar ve zaman zaman komutanlarının iktidara gelmesine alet olabilmekteydiler⁹⁷¹.

Ordu yeniden yapılandırılırken komutanlara yönelik düzenlemelere de gidilmiştir. Buna göre komutanlar her yıl değil, iki yılda bir senato tarafından seçilecektir⁹⁷². Komutanların görev sürelerinin uzaması ve askerî birliklerin her yıl değiştirilerek yeni birliklerin oluşturulması yerine sürekli ordu esasının kabul edilmesi, senato oligarşisinin ve cumhuriyetin aleyhine olmuştur⁹⁷³. Zira para karşılığında askerlik hizmetini gören ve savaşmak dışında başkaca bir işi bulunmayan askerler, kendi çıkarları adına⁹⁷⁴ devleti ve cumhuriyeti korumak için değil, komutanlarının iktidara gelebilmeleri için uğraşır olmuşlardır. İktidara giden yol da başarılı bir komutan olmaktan geçmeye başlayınca ordu, iktidarı ele geçirmeye yarayan bir araç hâline gelmiş, sonuç olarak cumhuriyetin son zamanlarında fiilî diktatörler döneminin ve iç savaşların ortaya çıkmasına uygun bir zemin oluşmuştur⁹⁷⁵.

⁹⁶⁸ Roma'da geleneksel askerî sınıf toprak sahibi olan erkeklerden oluşuyordu. Kente göç demek, bu insanların topraklarından ayrılması, başka bir deyişle topraksız kalması demektir. Doğal olarak kente olan göçler askerî alanda da etkisini olumsuz bir şekilde hissettirdi. Toprak yoksa Roma için asker de yoktu. **Söğütlü Erişgin**, s.151.

⁹⁶⁹ **Söğütlü Erişgin**, s.141.

⁹⁷⁰ **Söğütlü Erişgin**, s.141.

⁹⁷¹ **Umur**, Tarihî Giriş, s.76.

⁹⁷² **Söğütlü Erişgin**, s.141.

⁹⁷³ **Okandan**, s.84.

⁹⁷⁴ Askerler savaş zamanları dışında bütünüyle komutanlarının ilgi ve gözetimine bağımlıydılar. Savaşlardaki başarı da daha fazla ganimet ve ödül demektir. Tüm bunlar onları başarılı bir yöneticiden ziyade başarılı bir komutana bağlı hâle getirmekteydi. **Söğütlü Erişgin**, s.142.

⁹⁷⁵ **Söğütlü Erişgin**, s.142.

D- Sınıfsal Nedenler

İtalya'nın fethinin tamamlandığı dönemde⁹⁷⁶, Roma toplumunun en üst tabakasını daha önceden olduğu gibi yine bir aristokrat sınıf oluşturunuyordu. Fakat söz konusu yeni sınıf artık sadece *patricius*'lardan meydana gelmiyordu. Dahası *lex Hortesia*'nın yürürlüğe girmesinden önce *pleb*'lere de devletin yüksek mevkilerine gelebilme hakkı tanınmıştı. Fakat uygulamada yoksul bir *pleb*'in herhangi bir kamu görevine gelebilmesi mümkün değildi. Çünkü hem bu tip görevlerin koşullarının ağırlığı hem de söz konusu görevler için getirilmiş seçim usulleri nedeniyle sadece belli başlı *pleb* ailelerinin üyeleri bu görevlere seçilebilirdi. Bu kişiler de yavaş yavaş kamuda yükselerek mevki ve çıkarları nedeniyle *patricius* ailelerinin üyeleri ile evlilikler yapmaya başlamışlardı. Ortaya çıkan yeni aristokrat sınıf eskisinden farklı bir tablo ortaya koymuş, toprak zenginliğine dayanan ve doğum yoluyla intikal eden aristokrasi yerini, babaları veya kendileri devletin çeşitli mevkilerinde bulunmuş kişilerden oluşan yeni bir sınıfa bırakmıştı. Bu sınıfa da *nobilitas*⁹⁷⁷ denilmişti⁹⁷⁸.

Nobilitas, Roma'nın önceki aristokrat sınıfının yapı değiştirmiş bir hâliydi. *Pleb*'lerin de katılmasıyla Roma aristokrasisi durağan karakterinden kurtulmuştu. Fakat herhangi bir kamusal göreve seçilebilme artık bir kanuna dayanmadığından, ortaya çıkan yeni asiller şeklen ayrıcalıklı bir katman olamamışlar ve tamamen dışarıya kapalı bir yapı sergileyememişlerdir. Savaşta veya barışta büyük yararları olan ve halkın sempatisini kazanan kimselere de bu aristokrat sınıfa girme olanağı tanınmıştır. Bu kişilere yeni adamlar anlamına gelen *homines novi*⁹⁷⁹ denilmiştir. *Homines novi*, aristokrat sınıfa katıldıktan sonra bu sınıfın alışkanlıklarına uyumuşlar ve söz konusu sınıfın en ateşli savunucuları olmuşlardır. Deneyimli, meslek bilgileri ve sorumluluk duyguları yüksek olan *homines novi*, uzun yıllar bütün enerjilerini

⁹⁷⁶ Romalılar Orta İtalya'dan başlayıp, güneye doğru ilerleyerek bütün İtalya'yı birleştirmişlerdi. M.Ö. IV. yüzyılın ikinci yarısında neredeyse bütün İtalya, Roma'nın egemenliği altına girmişti. Öncesinde yarımadada çok sayıda federasyon varken bunları tek bir çatı altında toplamayı başarabilen Roma olmuştu. Çünkü İtalya'daki kentlerin en önemlisi, toprakları en geniş, nüfusu en fazla, sosyal ve siyasal örgütlenmesi de en ileri olanı oydu. Köleliğin yerleşmesi ve zengin *pleb*'lerin kazandıkları politik güç ile Roma daha yayılcı bir politika izlemiş, elde ettiği zaferler sonucunda bütün İtalya'nın en güçlü devleti hâline gelmişti. **Tanilli**, s.371-372.

⁹⁷⁷ *Consul*'lük ve *ensor*'luk görevlerinde bulunmuş ve *patricius* ile *pleb* ailelerinin en dar çevresini oluşturmuş asiller için *nobilitas* ifadesi kullanılmıştır. Bu kişiler zamanla taşıdıkları belirli işaretler ve giydikleri kıyafetlerle toplumun geri kalanından kendilerini ayırmışlardır. Ayrıca kendileri *ius imaginum* adı altında bir hukuk meydana getirme ayrıcalığına da sahip olmuşlardır. **Demircioğlu**, s.171.

⁹⁷⁸ **Demircioğlu**, s.170-171.

⁹⁷⁹ *Nobilitas*'tan olmamasına rağmen M.Ö. 106-43 yılları arasında yaşamış olan devlet adamı ve hatip Cicero, bir *homo novus* (yeni insan) idi. **Tahiroğlu/Erdoğan**, s.20.

devlet işlerine harcamışlardır. Fakat toplumun bu yeni katmanının yozlaşmaya başlayıp devleti istismar etmesi ve kendini önceki *patricius*'lardan daha sıkı bir şekilde topluma karşı kapatması, krizlere ve iç savaşlara neden olmuştur⁹⁸⁰.

Cumhuriyetin krize girdiği bu dönemde ister *patricius*'lardan ister *pleb*'lerden olsun, iktidarı elinde bulunduranlar büyük para sahibi belli başlı kimselerdi ve devlet iktidarını çok dar bir topluluk içinde tutuyorlardı. Ayrıcalıklarını korumak için sistemdeki herhangi bir değişime karşı olan bu sınıf, elde ettiği servetini sürekli olarak geniş arazilere yatırıyor. Çünkü dönemin görenek ve kanunlarına göre şerefle bağdaştırılamayan faizcilik, ticaret ve nakliyecilik gibi işleri yapmaları mümkün değildi. Giderek daha fazla toprağa sahip olmaları da dönemin toprak endüstrisini besleyen kapitalist bir sistemin gittikçe kök salmasına sebep oluyordu. Bu sınıfın koruyucusu olan senato da kendi çıkarlarını korumaktan başka bir şeyle ilgilenmez hâldeydi⁹⁸¹.

Toprak soylularının karşısında ticaretle ilgilenen *ordo equester* adında bir şövalye sınıfı vardı. *Nobilitas* sınıfının üyeleri gibi ticaretle uğraşmaları yasak olmadığından, tek başlarına veya grup hâlinde ticaret ve nakliyecilik faaliyetlerinde bulunurlardı. Yürüttükleri ekonomik faaliyetler sayesinde büyük bir nüfuz elde etmişlerdi⁹⁸². *Nobilitas* sınıfı üyeleri paraya ihtiyaç duyduklarında *ordo equester* sınıfına başvururdu. *Ordo equester* sınıfı da özellikle eyaletlerde ticaret yapabilmek için senatonun, bir başka ifadeyle *nobilitas* sınıfının onayını gerektiren kararlara ihtiyaç duyar, onlar da bu sınıfa başvurulardı. Böylece *nobilitas* ile *ordo equester* arasında çıkar ilişkisine dayalı bir denge kurulmuştu⁹⁸³.

Nobilitas ile *ordo equester* arasında bir rekabet de söz konusuydu⁹⁸⁴. Kimi zaman *ordo equester* sınıfı kendi çıkarları için yoksul hakla birlikte hareket eder, onların desteği ile kanun çıkartmaya çalışırdı. Çünkü halk meclislerinde halkın oyu hâlâ önem taşıyordu. Ayrıca orta sınıfın ekonomik gücünü kaybederek yok olmasından sonra halk meclisleri parasız, işsiz ve her türlü fikir akımına açık vatandaşların çoğunluğu oluşturduğu yapılar hâlini almıştı⁹⁸⁵. Artık bu meclislerde kararlar, üzerinde

⁹⁸⁰ Demircioğlu, s.171.

⁹⁸¹ Umur, Tarihi Giriş ve Kaynaklar, s.78.

⁹⁸² Umur, Tarihi Giriş ve Kaynaklar, s.78-79.

⁹⁸³ Söğütlü Erişgin, s.134-135.

⁹⁸⁴ Umur, Tarihi Giriş ve Kaynaklar, s.79.

⁹⁸⁵ Sınırlarının genişlemesi ile birlikte çok sayıda Roma vatandaşı Roma Kenti'nden uzak yerlerde yaşar olmuştu. Bu durum meclislerin, özellikle genel halk meclisinin toplanmasını zorlaştırmaktaydı.

her türlü siyasi oyunların oynanabildiği halk kitlesi tarafından alınır; kim daha çok maddi destek sağlar, vaatle bulunur ya da hitabetiyle halkı etkilerse oylar ona verilir⁹⁸⁶.

Roma Cumhuriyeti'ni zaafa uğratan nedenlerden biri de kölelik kurumudur⁹⁸⁷. Köle hukuki açıdan bir kişi olarak değil, bir mal olarak kabul edilen ve özgürlüğü olmayan kimsedir⁹⁸⁸. Roma'da da kölenin kişiliği yoktur ve köle efendisinin malı olarak değerlendirilmiştir. O dönemlerde efendinin kölesi üzerinde mutlak bir hakkı olduğu kabul edilmiş ve onu herhangi bir malı gibi satabilmiş veya kiralayabilmiştir⁹⁸⁹. Fakat kölelerin hukuken kişi olarak kabul edilmemesi, toplumsal hayatta olmadıkları ya da önemsiz oldukları anlamına da gelmemekteydi. Öyle ki Roma Cumhuriyeti'nin son yıllarında kölelerin sayısı özgür kişilerin sayısından daha fazla idi⁹⁹⁰.

Kölelikle ilgili bugün insanoğlunun bilincinde yer etmiş düşünüş biçimi ile Roma'nın ilk zamanlarındaki kölelere karşı olan yaklaşım biçimi aynı değildir. İlk zamanların köleleri Roma'da eğitimcilik, avukatlık, hekimlik yapmış, ticaretle uğraşmışlardır. Hatta bu insanlar çoğu zaman ailenin bir parçası gibi kabul edilmişlerdir⁹⁹¹. Fakat onların nispeten iyi olan bu durumları süreklilik göstermemiştir. Roma'nın M.Ö. III. ve II. yüzyıllarda gerçekleştirdiği fetihler, ulusal ekonomisini derinden etkilemiş; tarım, hayvancılık, zanaat ve ticaret gibi ekonomik uğraşlar, savaşlardan elde edilen ganimet ve diğer yararların gerisinde kalmıştır. Bu yüzyılların bir türlü sonu gelmeyen savaşları da ülkenin pazarlarına sayısız esirin yığılmasına yol açmıştır. Sadece M.Ö. 167 yılında *Epeiros*'u fetheden *Paulus Aemilius*, yetmiş kentten yüz elli bin insanı köle hâline getirmiştir⁹⁹².

Roma'ya göç etmiş ve giderek yoksullaşan çiftçiler sadece oy kullanır hâle gelmişti. **Söğütlü Erişgin**, s.129. İlk İmparatorluk Dönemi'nde ise halk meclislerinin faaliyetleri sessizce ortadan kalkmıştı. *Augustus*'tan sonra halk meclisleri *magistra*'ları seçme yetkisini kaybetmişti. M.S. I. yüzyılın sonunda da yasa yapma faaliyetleri sona ermişti. **Tahiroğlu/Erdoğan**, s.26.

⁹⁸⁶ **Söğütlü Erişgin**, s.135.

⁹⁸⁷ **Söğütlü Erişgin**, s.142.

⁹⁸⁸ **Tahiroğlu**, Kölelik, s.649.

⁹⁸⁹ **Visky**, Karoly, Roma Hukukunda Kölelik ve Serbest Meslekler, Çev. Bülent Tahiroğlu, İÜHFM, C.40, S.1-4, 1974, s.689.

⁹⁹⁰ **Berki**, s.23.

⁹⁹¹ **Üçer**, s.149.

⁹⁹² **Tanilli**, s.391 ve 393. Tarihte köleliği bulan Romalılar değildi. Bu kurum ilk çağlardan başlayarak pek çok uygarlıkta görülmüştür. Sümerler, Akadlar, Eski Mısır, Hitit, Fenike, Babil, Hint uygarlıklarında ve daha birçoğunda kölelik kurumu mevcut olmuştur. İslamiyet öncesi Türklerde de savaşlarda esir edilen yabancı milletlerden kişilerin köleleştirildiği, bu kişilerin çocukları ile torunlarının da köle olarak kabul edildiği ve bu kişilerden tarlalarında çalışmak ve çobanlık etmek gibi hizmetlerin beklendiğini söylemek mümkündür. Hemen hemen her toplumda varlığı görülmüş olan bu kurumun uygulaması toplumdan topluma da farklılık göstermiştir. İslamiyet öncesi Türklerde görülen,

Romalılar için dürüstlük, adalet, manevi değerlere saygı, devlete ve aileye bağlılık son derece önemli değerlerdi⁹⁹³. Fakat özellikle M.Ö. II. yüzyıldan başlayarak zevke, eğlence ve lükse alışmışlardı. Ortaya çıkan yeni isteklerinse köleler kullanılarak giderilmesi anlayışı doğmuştu. Kölelere karşı olan önceki yaklaşım terk edilmiş, artık bir efendi zevk için kölesini vahşi hayvanlara atabilir, terk edebilir, aç ve susuz bırakabilir, dövebilir, yaralayabilir, ona eziyet edebilir hatta onu öldürebilir hâle gelmişti⁹⁹⁴. Köle sahipleri satın aldıkları kölelerinin ölmesi, kaçması ya da sakatlanması ihtimallerine karşı onlardan aşırı miktarda yararlanmaya, böylece verdikleri parayı en kısa sürede çıkarmaya çalışıyorlardı. Bu acımasız düzen özellikle tarım sektöründe çalışan kölelerin emeği üzerinden yürüyordu. Madenler, taş ocakları, tuğla hamamları, yağ imalathaneleri, değirmenler, fırınlar, seramik ve dokuma atölyeleri kölelerin çok daha ileri boyutlarda sömürüye maruz kaldıkları çalışma yerleriydi. Dövmek ve kırbaçlamak günlük cezalardan olmuştu. Eğer bir köle kaçmaya kalkışrsa kızgın demirle dağlanır, dikbaşı olanlar taş ocaklarına gönderilir ya da yer altındaki mahzenlerde zincire vurulur, bu yöntemler de işe yaramazsa çarpmıha gerilirdi⁹⁹⁵. Cumhuriyet Dönemi'nin ortalarından itibaren kölelerin durumu aşırı bir biçimde kötüleşmişti⁹⁹⁶.

köle olan birinin tarlada çalışmasının ya da çobanlık yapmasının beklendiği durumun benzeri ile Cermenlerde de karşılaşılmaktadır. Bu durumu Montesquieu köleliğin iki farklı çeşidi olması üzerinden ifade etmiştir. Düşünürü göre iki çeşit kölelik vardır: gerçek kölelik ve kişisel kölelik. Gerçek kölelikte köle toprağa bağlı durumdadır. Bu tip köleler evde çalışmaz, fakat efendilerine belli ölçüde buğday, kumaş ve hayvan verirlerdi. Yani üretimde yer alarak efendilerine menfaat sağlardı. Kölenin yükü bundan öteye gitmezdi. 1748 yılında yayımlanan Kanunların Ruhu Üzerine (De L'Esprit des Lois) adlı eserinde yazar, “bu çeşit kölelik Macaristan’da, Bohemya’da, Aşağı Almanya’nın birçok yerlerinde hâlâ vardır” ifadesini kullanmıştı. Buradan da anlaşılmaktadır ki M.S. XVIII. yüzyılın ortalarında gerçek kölelik denilen kölelik türü Orta Avrupa’da geçerliydi. İslamiyet öncesi Türklerde görülen kölelik de tıpkı Orta Avrupa’dakine benziyordu. Bir de kişisel kölelik vardı. Burada ise köle ev işleri ile ilgilenir ve kölenin efendisi ile ilişkisi daha yoğun olurdu. Her iki kölelik türünün karışımı olan, yani hem gerçek hem de kişisel köleliğin aynı anda mevcut olduğu durumlar da söz konusuydu. Tarihte bu tip köleliğin hâkim olduğu yer olarak Lakedemonya gösterilmektedir. Lakedomanya’da köleler evin dışında her işi görmek zorundaydılar. Ayrıca ev içerisindeki şartları da oldukça zordu. Köleliğin ikili ayrımında sade bir hayat süren milletlerde ev işlerini kadınlar ve çocuklar gördüğü için sadece gerçek kölelik mevcuttu. İslamiyet öncesi Türklerde ve Cermenlerde tablo bu şekildeydi. Fakat zevk ve eğlenceye düşkün milletlerde kölenin sadece tarlada çalışması ya da hayvanlarla ilgilenmesi yeterli bulunmamış, bu insanlardan ev içinde de iş görmeleri beklenmişti. Kısacası dünya tarihinde hemen hemen her toplumda rastlanan köleliğe toplumların yaklaşım tarzı birbirinden oldukça farklı olmuştu. **Cin**, Halil/Akylmaz, Gül, Türk Hukuk Tarihi, Sayram Yayınları, 2011, s.311-312; **Montesquieu**, Kanunların Ruhu Üzerine, Hiperlink Yayınları, 2014, s.246.

⁹⁹³ Akıncı, s.209.

⁹⁹⁴ Söğütlü Erişgin, s.144.

⁹⁹⁵ Tanilli, s.393-394.

⁹⁹⁶ Üçer, s.149.

M.Ö. 200 yılından başlayarak Roma’da köle isyanları önemli bir boyut kazandı. İlk isyan M.Ö. 198 yılında *Latium*’da, ikincisi M.Ö. 196’da *Etruria*’da, bir sonraki ise M.Ö. 185 yılında *Apulia*’da gerçekleşti⁹⁹⁷. Fakat bu isyanların hiçbiri başarı sağlayamamıştı. M.Ö. II. yüzyılın başlarında gerçekleşen isyanlar yerel nitelikte iken aynı yüzyılın ikinci yarısında meydana gelenler daha önce görülmemiş boyutlardaki şiddet olaylarını içinde barındırıyordu. İsyancılar tüm eyaletlere sıçramış, isyancıların direnci ise daha da artmıştı. Bu yüzyılın ikinci yarısında Sicilya’da görülen ilk isyan M.Ö. 138 yılında patlak vermiş ve yedi yıl devam etmişti. İsyanı iki yüz bin kişi katılmıştı. Kentlerde yaşayan yoksul *pleb*’lerin olaylara yaklaşımı da idareyi endişelendiriyordu. Sicilya’nın doğusunu saran olayları yerel güçler durduramamış, İtalya’dan gönderilen ordular da başarılı olamamıştı. İsyancılar yaklaşık olarak dört yıl Sicilya’nın büyük bir bölümüne egemen olmuşlar, Sicilya’nın *Henna* Kenti başkent olmak üzere kendi devletlerini kurmuşlardı⁹⁹⁸. *Orosius*, Sicilya’da baş gösteren isyanı birçok yeri ateşe veren bir fitile benzetmiş; *Diodoros* ise Sicilya’da çıkan isyanın bir benzerinin daha önce asla görülmediğini ifade etmiştir⁹⁹⁹.

Sicilya’da görülen ilk isyanın ardından yaklaşık otuz yıl sonra M.Ö. 104 yılında, üç yıl sürecek ikinci bir köle isyanı patlak vermişti¹⁰⁰⁰. Bu isyanın bastırılmasının ardından köleleri sürekli korku içinde tutmak amacıyla Sicilya’da çok sıkı tedbirlere başvuruldu. Tedbirler o kadar sıkıydı ki *Cicero*’nun yaşadığı yıllarda dahi Sicilyalı bir kölenin elini silaha dokundurmasının cezası ölümdü. Bu şartlar altında yaşamaya başlayan Sicilyalı köleler, otuz yıl sonraki *Spartacus*’ün başlattığı isyana katılamayacak hâle gelmişlerdi¹⁰⁰¹.

M.Ö. 73 yılına gelindiğinde köle isyanlarının sonuncusu ve en büyüğü, *Spartacus* adlı bir gladyatörün önderliğinde başladı¹⁰⁰². *Spartacus* kendisine katılan yaklaşık doksan bin köleyle birlikte İtalya’nın güneyindeki Roma ordularını bozguna uğrattı ve Sicilya’yı da ele geçirmek amacıyla güneye olan ilerleyişini devam ettirdi.

⁹⁹⁷ *Apulia*’da o kadar çok çoban ayaklanmıştı ki bu isyanı bastırabilmek için uzun bir süre uğraşılmıştı. Güneyin dünya ile ilişkisi kesilmiş, isyancıların üzerine birlikler gönderilmişti. İsyanın bastırılmasından sonra *Praetor Postumius* isyan eden yedi bin köleyi ölüme mahkûm etmişti. **Diakov/Kovalev** s.115.

⁹⁹⁸ **Tanilli**, s.405-407.

⁹⁹⁹ **Diakov/Kovalev** s.115.

¹⁰⁰⁰ **Tanilli**, s.408. Söz konusu isyan sırasında mahkemeler çalışmamış, kentler arasındaki iletişim kesilmiş ve kamu görevini yürüten kişiler mevcut kargaşa ortamından yararlanarak kişisel servetlerini arttırmakla meşgul olmuşlardı. **Diakov/Kovalev** s.120.

¹⁰⁰¹ **Diakov/Kovalev** s.120-121.

¹⁰⁰² **Söğütlü Erişgin**, s.144.

M.Ö. 71 yılında ise Romalı komutan *Crassus* tarafından *Lucania*'da öldürüldü¹⁰⁰³. İki yıl süren bu isyan Roma'nın hem ekonomik hem de askerî gücünü zayıflattı. İsyanın bastırılmasının ardından altı bini aşkın köle çarmıha gerildi¹⁰⁰⁴.

Köle isyanları köleliğin kaldırılmasını hedefleyen devrimci eylemler değildi. İsyan eden insanların amacı yoksulluktan kurtulmak, efendilerinin acımasız muamelelerinden kaçmak ve efendilerinden öç almaktı¹⁰⁰⁵. Girişim eksikliği ve savunmada kalma söz konusu eylemleri başarısızlıkla sonuçlandırmıştı¹⁰⁰⁶. Köle isyanları başarılı olamamış, fakat Roma Cumhuriyeti'nin sonunu hazırlayan nedenlerden biri olmuştu.

E- Hukuki ve İdari Nedenler

Roma Cumhuriyeti'ni sıkıntıya düşüren nedenlerden biri de İtalya Konfederasyonu'nu meydana getiren kent devletlerinin, Roma tarafından kendi yurttaşlarına vatandaşlık verilmesi yönündeki talepleri¹⁰⁰⁷.

Roma, İtalya Yarımadası'nda savaşlar sırasında galip geldiği devletleri ortadan kaldırmamış, halklarını yok etmeye çalışmamış, aksine onları mümkün olduğu ölçüde serbest bırakarak kendi kendilerini idare etmelerine olanak tanımıştı. Ayrıca onlar için “tabiler” ifadesinden kaçınarak bu ifade yerine onları çok daha memnun edecek müttefikler (*societas*) kavramını kullanmayı tercih etmişti¹⁰⁰⁸. Bu sayede konfederasyonu oluşturan kent devletlerinin halkları, günlük yaşamlarında Roma'nın varlığını hissetmeyerek kendilerini Romalılarla eşit görmüşler ve savaşlarda asker göndererek Roma'ya destek olmuşlardır¹⁰⁰⁹.

Genişleyen, yeni ve verimli toprakları bünyesine katan Roma, ekonomik olarak İtalya Konfederasyonu'ndaki diğer kent devletleri karşısında ayrıcalık bir noktaya gelmişti. Söz konusu kent devletleri ise bu büyümeden hiçbir yarar elde edemediği gibi savaşların da külfetini çekiyordu. Yağma, tazminat ve eyalet vergileri ile ordusunun masraflarını karşılayabilen ve eskiye göre çok daha gönençli olan Roma, vatandaşları için ayrıca bir vergi yükümlülüğü getirmiyordu. Fakat diğer kent

¹⁰⁰³ Tekin, s.214.

¹⁰⁰⁴ Söğütlü Erişgin, s.144.

¹⁰⁰⁵ Söğütlü Erişgin, s.145.

¹⁰⁰⁶ Tanilli, s.408.

¹⁰⁰⁷ Söğütlü Erişgin, s.145.

¹⁰⁰⁸ Demircioğlu, s.190.

¹⁰⁰⁹ Söğütlü Erişgin, s.145.

devletlerinde durum bu kadar iç açıcı değildi. Onlar Roma'nın askerî zaferlerinin nimetlerini göremezken savaflara katılan askerlerini donatabilmek için daha çok vergi almak zorunda kalıyorlardı¹⁰¹⁰.

Konfederasyonu oluşturan kent devletlerinin Roma'ya bağıllığı sayesinde Roma, Cumhuriyet Dönemi'nde çok sayıda krizi atlatmayı başarabilmiş, gücünü koruyarak topraklarını genişletebilmişti. Bu büyüme karşısında bozulan dengeler, diğer kent devletlerinde Roma'dan ayrı kalmaktansa Roma'ya bağlanma arzusunu ortaya çıkarmıştı. Söz konusu kent devletlerinin Roma'ya katılması ve halklarının Roma vatandaşlığını elde etmesi sayesinde, buralarda yaşayan insanlar Romalıların sahip oldukları ayrıcalıklardan yararlanabileceklerdi¹⁰¹¹.

Roma vatandaşlığını kazanabilmek için çok sayıda insan önce Latin kentlerine, oradan da Roma'ya göç ediyorlardı. Roma vatandaşlarına kendilerini köle gibi sattırıp, ardından azat edilerek vatandaşlık kazananların sayısı da hiç az değildi. Buna karşılık Roma vatandaşı olanlar da sahip oldukları ayrıcalıkları kaybetmek istemiyorlardı. Öyle ki senatörler, şövalyeler, *pleb*'ler ve geri kalan herkes, vatandaşlığın sağladığı ayrıcalıkların sadece kendilerinde kalması konusunda hemfikirdiler¹⁰¹². Bu tutum zaman içerisinde Roma'nın karşısında ona bağılı ve onun verdikleriyle yetinen birlik halkı yerine, var olan durumdan hoşnutsuz bir halk kitlesinin ortaya çıkmasına neden olmuştu¹⁰¹³.

Beklentileri karşılanmayan konfederasyon halkları, istedikleri kendilerine yasal yollarla sağlanmazsa bunları zorla almak noktasında anlaşmaya varmışlardı¹⁰¹⁴. Bahsi geçen halklara vatandaşlık hakkının tanınmasına ilişkin sorunun çözümü için girişimde bulunan ve yeni bir reform paketi hazırlamış olan *M. Livius Drusus*¹⁰¹⁵, un tam bu sırada öldürölmesi, bardağı taşıran son damla olmuştu¹⁰¹⁶. *Drusus*'un

¹⁰¹⁰ Söğütlü Erişgin, s.145.

¹⁰¹¹ Umur, Tarihî Giriş ve Kaynaklar, s.80.

¹⁰¹² Umur, Tarihî Giriş ve Kaynaklar, s.80 ve 377.

¹⁰¹³ Söğütlü Erişgin, s.146.

¹⁰¹⁴ Atlan, s.142.

¹⁰¹⁵ *M. Livius Drusus*, M.Ö. 91 yılında *tribunus plebis* seçilen Romalı devlet adamıdır. Atlan, s.142.

¹⁰¹⁶ Tekin, s.211. *Drusus*'un meclise getirdiğı kanun teklifleri önce kabul edilmiş, ardından bunların onaylanması sırasında şekli bir yanlışlık yapıldığı gerekçesiyle hükümsüz olduklarına karar verilmiştir. Atlan, s.142. Çünkü *Drusus* yargılamaya ve senatonun yeniden yapılandırılmasına ilişkin getirdiğı teklifinin içinde, İtalya'daki bütün halklara Roma vatandaşlığını tanımış ve kanunun içine toprak dağıtma ve bedava buğday verme gibi teklifleri de eklemiştir. Onun yapmaya çalıştığı *Lex Caecilia et Didia* ile yasaklanan *leges saturnae* (torba kanun) olduğu için, getirdiğı düzenlemeler senato tarafından uygun görülmeverek onaylanmamıştır. Bunun da sebebi Roma'da *leges saturnae*'nin, yani bir kanun içinde değişik ve birbiriyle ilgisiz maddelerin düzenlenmesi usulünün yasaklanmış olmasıdır. Somer,

öldürülmesi ile birlikte İtalya’da Müttefikler Savaşı (*Bellum Italicum*) olarak ifade edilen savaşın fitili ateşlenmişti¹⁰¹⁷.

Hükûmet olayın ciddiyetini ilk başlarda tam olarak anlayamamıştı. Fakat *Picenum* Bölgesi’ndeki *Asculum* Kenti’nin halkı, burada görev yapan Roma *praetor*’una ve o bölgede yaşayan Roma vatandaşlarına saldırınca sorunun ne derece ciddi olduğu anlaşılmıştı. İsyan kısa sürede hemen hemen her yere yayılmış, müttefiklerden özellikle Orta İtalya’daki *Pecunum* Bölgesi’nin halkı, *Samnitler*, *Lukanlar* ve diğer *Sabel* kavimleri isyana katılmışlardı¹⁰¹⁸. İsyana katılan müttefikler, kısa bir süre içerisinde bir konfederasyon olacak şekilde bir araya gelerek bir müttefikler devleti de kurmuşlardı¹⁰¹⁹. Kurulan bu yeni konfederasyonu oluşturan devletler, tek bir vatandaşlığın olduğunu ve onun da İtalya vatandaşlığı olduğunu belirterek Roma’ya tabi olmaktan kurtulmaya çalışmışlardı¹⁰²⁰. M.Ö. 91-88 yılları arasında cereyan eden Müttefikler Savaşı’nda müttefikler Roma’ya yenilmişler, fakat istediklerini de almışlardı¹⁰²¹.

Müttefikler Savaşı’nın ilk yılı Roma için oldukça kötü geçmişti. Roma hem kuzeyden hem de güneyden kuşatılmıştı. İsyancılar kuzeyde Roma ordusunu yenmeyi, güneyde de *Campania*’ya girmeyi başarmışlardı. Bu durum Roma’nın İkinci Pön Savaşı’ndan sonra karşılaştığı en büyük tehlike idi. Bu sebepten ötürü Roma’da, müttefiklerin halklarına Roma vatandaşlığını tevdi etme düşüncesi eskisi kadar tepki görmemeye başlamış ve M.Ö. 90 yılında ilk hukuki değişiklikler hayata geçmişti. *Lex Iulia* adı verilen kanuna göre, Roma’ya sadakatini kaybetmemiş kişilere veya silah bırakacaklara vatandaşlık hakkı tanınmıştı. İlk yasal değişiklik ile birlikte Roma’ya karşı çok sert bir tavır içine henüz girmemiş olan müttefikler, Roma’nın tarafına geçmişlerdi. M.Ö. 89 yılına gelindiğinde iki *tribunus plebis* bir kanun teklifi (*lex Plautia Papiria*) yapmış ve bu teklifte İtalya sınırları içinde ikamet eden ve altmış gün

Pervin, *Leges Saturae [v]e Lex Caecilia et Didia* (Roma Hukuku’nda Torba Kanun Yasağı), 2010 Anayasa Değişiklikleri Çerçevesinde Yargı Bağımsızlığı, Seçkin Yayıncılık, 2010, s.25-27.

¹⁰¹⁷ **Atlan**, s.142.

¹⁰¹⁸ Bu süreçte İtalya Yarımadası’nda ayrıcalıklı bir konuma sahip olan Latin kolonileri ile ekonomik olarak Roma’ya bağlı olan Grek kentleri isyana katılmamışlardı. **Atlan**, s.142.

¹⁰¹⁹ **Atlan**, s.142-143. Müttefiklerin kurduğu devlet kısa sürede örgütlenmesini tamamlamıştı. Devletin isyancıların gönderdiği temsilcilerden oluşan beş yüz kişilik bir senatosu, hükûmet görevi ifa eden iki *consul*’u ve on iki *praetor*’u vardı. Birçok yolun kesişim noktasında yer alan *Corfinium* Kenti başkent olarak ilan edilmiş ve kente *Italia* adı verilmişti. Ayrıca bağımsızlık alametlerinden biri olarak kabul edilen para basımı gerçekleştirilmiş, *Osk* ve Latince yazılar içeren gümüş sikkeleri kullanmaya başlanmıştı. **Atlan**, s.143.

¹⁰²⁰ **Söğütlü Erişgin**, s.146.

¹⁰²¹ **Tekin**, s.211.

içinde silahlarını bırakan müttefiklere, tam vatandaşlık hakkı tanınması imkânı getirilmişti. Yine M.Ö. 89 yılında Cisalpina Galya¹⁰²² halkına Latin vatandaşlığı *lex Pompeia* ile tevdi edilmişti. Tüm bu gelişmelere rağmen Müttefikler Savaşı devam etmiş, ancak isyan eden müttefiklerin yeni kurdukları devletin başkenti olan *Corfinium*'un düşmesi ile savaş önemli ölçüde sona ermişti. Savaş sonrasında İtalya'da yaşayan herkes Roma vatandaşı, Latinler'e ve müttefiklere ait kentler de vatandaş kentleri (*Municipia Civium Romanorum*) olmuştu¹⁰²³.

Müttefikler Savaşı'nın bitmesi Roma'da suların durulması için yeterli olmamıştı. Çünkü bu sefer de yasalaşan düzenlemelerin uygulanması noktasında problemler çıkıyordu. Yeni vatandaşların *tribus*'lara kaydedilmesi gerekiyor, fakat bunun nasıl gerçekleştirileceği noktasında süreç düğümleniyordu. Hükûmet yeni vatandaşların kura ile belirlenecek sekiz *tribus*'a yerleştirilmesini istiyordu. Söz konusu insanların sayısı çok, düşünülen *tribus* sayısı ise oldukça azdı. Ortalık yeni sakinleşmişken böyle bir karar tekrar sosyal huzursuzluklara sebep olabilirdi. Tam bu sırada eski bir *patricius* iken *pleb* sınıfına geçip *tribunus plebis* olan *P. Sulpicius Rufus*'un hamlesi hükûmetin planlarını alt üst etmişti. *Sulpicius Rufus* yeni vatandaşların çıkarlarını koruyacak şekilde, bu insanların otuz beş *tribus*'a yerleştirilmesini öngören kanun teklifini halk meclisinden geçirmeyi başarmıştı. Çıkan karar Roma'nın bir iç savaşa sürüklenmesine yol açacak, Cumhuriyet Dönemi'nin sorunları artarak devam edecekti¹⁰²⁴.

Roma Cumhuriyeti'nin içinden geçtiği krizin yönetsel boyutu da vardı. Roma'nın sınırları genişleyip İtalya ötesindeki topraklar cumhuriyete katılınca kent devleti idaresi ile ülkeyi yönetmek fiilî olarak imkânsız hâle gelmişti¹⁰²⁵. Başlangıçta Roma, yeni katılan toprakları bir eyaleti hâline getirmeyi istemiyordu. İlk olarak bu bölgeleri silahsızlandırmakla ve buralardan vergi almakla yetinmişti. M.Ö. 146 yılından itibaren politikasını değiştirdi¹⁰²⁶ ve eyalet hâline getirdiği toprakların

¹⁰²² Antik Roma'da İtalya'nın kuzeyi ile Apeninler ve Alpler arasındaki Kelt kabilelerinin yerleştiği bölgeye Cisalpina Galya (*Gallia Cisalpina*) denirdi. Roma, M.Ö. 224-220 yılları arasında Keltler karşısında üstünlük elde ederek kuzeydoğu sınırlarını Julian Alpleri'ne kadar genişletmişti. M.Ö. 218 yılında *Hannibal* ile girişilen mücadele sonucunda kaybedilen bu bölge, M.Ö. 42 yılında tekrar Roma'ya dâhil edilmişti. *Britannica Online*, vers 98. 02 Nisan 2018, Encyclopaedia Britannica, 28 Ekim 2020 (<https://www.britannica.com/place/Cisalpine-Gaul>).alpine-Gaul).

¹⁰²³ *Atlas*, s.143-144.

¹⁰²⁴ *Atlas*, s.145-146.

¹⁰²⁵ *Söğütlü Erişgin*, s.138.

¹⁰²⁶ *Barrow*, Çev. Gürol, s.51.

başına *imperium* yetkisi tanınan eyalet valilerini (*proconsul* veya *propraetor*¹⁰²⁷) atadı¹⁰²⁸. Eyalet valisi eyaleti yöneten tek *magistra* idi ve yetkileri oldukça genişti. Askerî, idari ve yargı işlerine bakarlar; Roma vatandaşlarına *ius civile*'yi, bölge halklarına da *ius gentium*'u uygularlardı. Eyaleti yöneten tek kişi olmaları nedeniyle konumları âdeta Krallık Dönemi'ndeki kralları hatırlatıyordu¹⁰²⁹.

Eyalet valilerinin görevlendirildikleri eyaleti nasıl yönetecekleri, senatonun bir kurulu tarafından çıkarılan beyanname ile düzenlenirdi. Bu beyannamede eyaletin sınırları, eyalette yaşayan halkın durumu, alınacak vergilerin oranları ve yerel yönetimlerin yetkileri yer alırdı¹⁰³⁰.

Roma fazla ayrıntılı yönetsel bir yükün kendi üzerinde doğmasını istememekteydi ve her şeyi eyalet valilerinin beyanname hükümlerini gözetmesine ve namus duygusuna bağlı kılmıştı. Valilerin elinde görev yaptıkları bölgeyi kötü idare etmeleri ve kendi yetkilerini genişletmeleri için sonsuz fırsat vardı¹⁰³¹. Onların otoritesini sınırlayabilecek herhangi bir siyasal güç de mevcut değildi. Roma Cumhuriyeti'nde bir denetim mekanizması olarak faaliyetlerde bulunan *tribunus plebis*'ler de eyalet valilerini denetleyemezlerdi. Çünkü onların yetkileri sadece Roma Kenti'nde ve kentin bin adım genişliğindeki bir alanda geçerliydi. Hâl böyle olunca zaman zaman eyalet valileri keyfî bir yönetim sergileyebiliyor, halka zulmedebiliyor ve istekleri kabul görmediğinde de isyan edebiliyorlardı. Dahası vergi toplamakla görevli olan *publicanus*'lar ile valiler tarafından halktan usulsüz vergi de toplanabiliyordu. Sistemin bu zaafı neticede halkta hoşnutsuzluklara sebep oluyordu¹⁰³².

Eyaletlerin sömürü düzenine varacak ölçüde kötü yönetilmeye başlaması üzerine, Roma Cumhuriyeti birtakım tedbirler alma yoluna gitmişti. Valilerin

¹⁰²⁷ Eyaletlerin idaresi için başlarda Roma tarafından özel *praetor*'lar atanmıştır. Roma'nın ilk eyaletleri olan Sicilya ve Sardunya (M.Ö. 227) ile Kartaca ve İspanya'da (M.Ö. 197) uygulanan usul bu olmuştur. Daha sonra *Sulla* Dönemi'nde yapılan düzenlemeyle birlikte eyaletler için yeni bir usul getirilmiş ve buraların başına Roma'da *consul*'lük ya da *praetor*'luk yapmış kimselerin, görevlerinin sonunda bir sene ile sınırlı olacak şekilde getirilmesine başlanmıştır. *Consul* veya *praetor*'lara bu görev, önceleri halk meclislerinin daha sonra senatonun aldığı kararı ile verilmiştir. Eyalet valilerine verilen *proconsul* ya da *propraetor* adı daha önce Roma'da bulundukları makama göre belirlenmiş, eğer eyaletler için yeteri kadar *consul* veya *praetor* yoksa bir senato üyesinin de eyalet valiliği makamına atanması mümkün olmuştur. **Umur**, Tarihî Giriş ve Kaynaklar, s.70-71.

¹⁰²⁸ **Söğütlü Erişgin**, s.138.

¹⁰²⁹ **Umur**, Tarihî Giriş ve Kaynaklar, s.71.

¹⁰³⁰ **Söğütlü Erişgin**, s.138.

¹⁰³¹ **Barrow**, Çev. Gürol, s.52.

¹⁰³² **Söğütlü Erişgin**, s.139.

görevlerini kötüye kullanmalarının önüne geçebilmek için, halktan haksız olarak alınan paraların iadesini sağlamak amacıyla *leges repetundarium* adlı kanunlar yürürlüğe konulmuştu. Bu kanunlarla birlikte eyalet halkına, kendilerine kötü muamele eden Romalı yöneticileri şikâyet etme hakkı tanınmış ve söz konusu yöneticilerin yargılanması için Roma’da özel bir mahkeme oluşturulmuştur¹⁰³³.

IX- SINIF MÜCADELESİ GÖLGESİNDE GRACCHUS KARDEŞLER VE TOPRAK REFORMU

Roma’da toplumsal problemlerin yaşandığı sırada meydana gelen en önemli gelişmelerden bir tanesi *Gracchus* Kardeşlerin toprak reformu girişimleriydi. Ne yazık ki hayata geçirilmeye çalışılan iki girişim de başarısızlıkla sonuçlanmış ve Roma’nın iç karışıklıklarla kavrulduğu bir dönemde toplumsal barışın tesisine yönelik bir şans değerlendirelememişti. Girişimlerin sonu hazin olmakla birlikte, yapılmaya çalışılanlar hem Roma hem de dünya tarihinde birtakım ilkleri bünyesinde barındırıyordu.

Gracchus’lar Roma’nın asil ve köklü aileleri arasında yer almaktaydı. Bahsedilen kardeşlerden daha ses getiren ve Roma’da büyük gerilimlere yol açan *Tiberius Sempronius Gracchus*’tu. Kendisi *Hannibal*’ı yenen ünlü komutan *Scipio Africanus*’un torunu ve senatonun babası olarak adlandırılan *Appius Claudius Pulcher*’in de damadıydı¹⁰³⁴. Her iki taraftan da sahip olduğu bu özellikler onu Roma’nın saygın yurttaşlarından biri yapmak için fazlasıyla yeterliydi. Fakat bugün kendisinin bu çalışmada yer almasının nedeni, daha önce denenmemiş bir şeyi hayata geçirmeye çalışmış olmasıydı.

Roma’nın *Pax Romana*¹⁰³⁵ dönemi dışında hemen hemen her döneminde siyasi sorunları mevcuttu. Fakat cumhuriyetin son iki yüz yılı bu sorunlara ek olarak çok

¹⁰³³ Söğütlü Erişgin, s.139.

¹⁰³⁴ Üçer, s.33.

¹⁰³⁵ İçte ve dışta yaşanan büyük karışıklıklar ve mücadeleler sonucunda kurulmuş olan *Principatus* (İlk İmparatorluk) Dönemi’nin ilk iki yüzyılı *Pax Romana* (Roma Barışı) olarak adlandırılmaktadır. İmparatorluğun geniş sınırları içerisinde bu dönemde ciddi bir karışıklık çıkmamış, barış ve huzur ortamı hâkim olmuştur. Roma Uygarlığı, Helen Kültüründen de beslenerek o dönemin dünyasının merkezi olarak görülen Akdeniz Havzasına ve komşu coğrafyalara yayılmıştır. *Pax Romana*, Milâdı izleyen yaklaşık iki yüz yıla denk gelmektedir ve bu dönem insanlık tarihinin en parlak devri olarak kabul edilmektedir. *Pax Romana* boyunca eyaletler güvenlik içindedir, dengeli bir merkezî otorite söz

ciddi sosyal sıkıntılara da ev sahipliği yapmıştı. Başka bir ifade ile Cumhuriyet Dönemi'nin son yüz elli ila iki yüz yılı oldukça sancılı geçmişti. Siyasi sorunların dışında, Roma'nın uzun bir süredir içten içe işleyen krizi M.Ö. 133 yılında *Tiberius Sempronius Gracchus*'un *tribunus plebis* seçilmesiyle patlak vermişti¹⁰³⁶. Ne *tribunus plebis*'lik makamı yeni ihdas edilmişti ne de *Tiberius Gracchus* bu makama seçilen ilk kişiydi. Fakat o bu makama gelmiş en ses getiren kişi olacak ve yapmak istediği değişiklikler Roma'nın dinamiklerini alt üst edecekti.

Tiberius Gracchus ileri görüşlü ve cumhuriyete gönülden bağlı bir Romalıydı. Ülkenin içinde bulunduğu huzursuzluğu önceden görmüş, bu atmosferin cumhuriyet için sıkıntı yaratacağını hissetmiş ve erkenden tedbir almak istemişti. Tarihçi *Plutarkhos*'un ifadelerine göre o dönem Roma'da kırsal kesim neredeyse boşalmıştı. Çiftçi ve çoban kalmamış, tarımsal üretim de çoğunlukla köle iş gücünün emeğine bırakılmış ve tarım alanları sadece soyluların gelir elde ettiği yerlere dönüşmüştü¹⁰³⁷. Daha çok tarım arazisinin işlenmesi ya da tarımsal üretimin eskiye oranlara daha da artması, artık Romalı çiftçiler için bir anlam ifade etmiyordu. Çünkü elde edilen zenginlikler küçük bir grubun kontrolüne geçmişti.

Roma'nın egemenliği altına aldığı yerlerdeki arazilerin bir bölümünü kiraya vermesi, bir bölümünün işgal edilmesine izin vermesi, üretimin zenginlerin eline geçmesi, orta sınıfı oluşturan küçük toprak sahibi köylülerin yerlerinden edilmeleri ve bu insanların Roma Kenti'ne göç etmeleri, kentte yoksul ve işsiz bir sınıfın oluşmasına yol açmıştı. Kente göç edenler yeni geldikleri bu yerde proleter statüsüne indirgenmişti¹⁰³⁸. İnsanlar aç, bıkkın ve ümitsizdi. Dahası ne mülklerini kaybeden köylüler ne de Roma'nın kenar mahallelerinde yaşayanlar askere gitmek istiyorlardı.

konusudur, imparatorluğun büyüklüğüne oranla küçük bir ordu sadece sınırların güvenliğini sağlamaktadır, nihayetinde Romalılar inşa ettikleri güçlü hukuk sistemleri ile sınırları içinde barış ve huzuru tesis etmişlerdir. **Tahiroğlu/Erdoğan**, s.27. Her iki dünya savaşı sırasında da büyük acılar yaşamış, fakat sonrasında kalıcı bir barış ortamı kurmayı hedeflemiş Avrupa Devletleri'nin bugün oluşturmuş oldukları Avrupa Birliği, çokça eleştirilere maruz kalmakla birlikte günümüzdeki *Pax Romana* dönemine benzetilebilir. Trans Avrupa ağlarının yapımından, adalet, güvenlik ve özgürlüğün tesisine, çevrenin korunmasından, sosyal ve ekonomik politikaların geliştirilmesine kadar bugüne dek ekonomik bütünleşmeler içinde bünyesinde barındırdığı birtakım özellikleri ile en başarılı olanı Avrupa Birliği'dir. **Pazarıcı**, Hüseyin, Uluslararası Hukuk, Turhan Kitabevi, 2019, s. 207-208; **Öncel**, Muâlla/**Kumrulu**, Ahmet/**Çağan**, Nami/**Göker**, Cenker, Vergi Hukuku, Turhan Kitabevi, 2019, s.73. Bu Birlik, *Pax Romana* 'yı zihinlerde canlandırabilmek adına günümüzden verilebilecek iyi bir örnektir.

¹⁰³⁶ **Umur**, Tarihî Giriş ve Kaynaklar, s.81.

¹⁰³⁷ **Üçer**, s.34.

¹⁰³⁸ **Söğütü Erişgin**, s.150-151.

Çünkü savaşın tüm getirisi senatonun ve küçük bir grubun eline geçiyor, adil bir paylaşım yapılmıyordu¹⁰³⁹.

İyi bir asker olan ve Kartaca zaferine adını yazdıran *Tiberius Gracchus*'un asıl amacı, bir süre sonra devletin asker bulmada yaşayacağı güçlüğü bertaraf etmek ve halk arasında yaygınlaşan memnuniyetsizliği gidermekti¹⁰⁴⁰. *Tiberius Gracchus*'un da aralarında bulunduğu bir grup asil, çözüm olarak *pleb* temsilciliği (*tribunus plebis*) makamının harekete geçirilmesiyle mevcut tablonun değişebileceği kanaatini taşımaktaydı. Eğer bu makam, getiriliş amacına uygun olarak *pleb* sınıfının menfaatlerini koruyacak şekilde tekrar siyasi mücadeleye sokulabilirse topraklarını kaybeden çiftçi sınıfının lehine reform hareketlerine girişilebilirdi¹⁰⁴¹. Bahsi geçen kişiler harekete geçtiler ve yürüttükleri siyasi propaganda ile *Tiberius Gracchus*'un M.Ö. 133 senesinde *tribunus plebis* seçilmesini sağladılar. O da zaman kaybetmedi ve göreve gelir gelmez bir toprak kanunu (*lex agraria*) teklifinde bulundu¹⁰⁴². İnsanlık tarihinin en eski toprak kanunu olarak değerlendirilen bu kanunun özünde, topraklarından mahrum kalmış çiftçilerin kendilerine ayrılan kamu topraklarına yerleştirilmeleri, bu sayede yoksullaşan halkı toprak sahibi yapma düşüncesi yatıyordu¹⁰⁴³. Böylece bu insanlar tekrar üretime katılacak ve sosyal adaletin sağlanmasında önemli ölçüde yol alınmış olacaktı. Yapılan kanun teklifine göre:

- Hiçbir Romalı beş yüz *jugerum*'dan daha fazla devlet arazisinden yararlanamayacaktı.
- Eğer bir arazi sahibinin en az iki oğlu varsa oğullarından her birine ayrı ayrı beş yüz *jugerum*, toplamda ise bin *jugerum* arazi tahsis edilecek, fakat bir aileye tahsis edilecek olan devlet arazisi miktarı hiçbir şekilde bin *jugerum*'u aşamayacaktı.
- Devlet arazileri arasında zenginlerin tasarrufunda olan ve yukarıdaki sınırları da aşan arazilere devlet tarafından el konulacaktı.
- Belirtilen sınırları aşan ve tasarruflarında olup ellerinden alınan arazilere zenginler eğer ıslah amacıyla masraf yapmışlarsa bu masraflarına karşılık olarak devlet tarafından bir miktar tazminat ödenecekti.

¹⁰³⁹ Üçer, s.34.

¹⁰⁴⁰ Üçer, s.34.

¹⁰⁴¹ Söğütlü Erişgin, s.151.

¹⁰⁴² Umur, Tarihî Giriş ve Kaynaklar, s.81.

¹⁰⁴³ Söğütlü Erişgin, s.152.

- Tarımla uğraşmak isteyen topraksız ya da az miktarda toprağı bulunan vatandaşlara, durumlarını iyileştirmek için devlet arazilerinden yeni topraklar tahsis edilecekti. Tahsis edilecek toprak parçasının büyüklüğü hiçbir şekilde otuz *jugerum*'u (yaklaşık olarak yedi buçuk hektarı) aşmayacaktı.

Yukarıdaki hükümler çerçevesinde vatandaşlar arasında kamu topraklarının dağıtımı gerçekleştirilecekti. Fakat bu mülkiyetinin onlara devri anlamına gelmiyordu. Arazinin mülkiyeti devlette kalacak, vatandaşlar lehine ise intifa hakkı tesis edilecekti. İntifa hakkına sahip olan vatandaşların araziye satma ya da herhangi bir şekilde devretme gibi bir yetkileri de olmayacaktı. Sadece işletme hakkı ve işletme ücreti babadan oğula geçebilecekti. Arazi dağıtılan vatandaşlara sahip olacakları intifa hakkına karşılık olarak devlete her sene belli bir miktar vergi ödeme yükümlülüğü getirilecekti. Son olarak söz konusu kanunu uygulamak üzere üç kişilik bir komisyon kurulacak ve komisyonu oluşturanlara geniş yetkiler tanınacaktı. Öyle ki hangi toprakların iade edileceğini süratle ve yerinde belirleyebilmek adına komisyona yasal önlemler alma yetkisi de verilecek ve komisyonun verdiği kararlara karşı veto hakkı kullanılamayacaktı¹⁰⁴⁴.

Tiberius'un sunduğı kanun teklifi özel mülkiyete konu olan malları kapsamıyordu¹⁰⁴⁵. Bu teklif sadece İkinci Pön Savaşı'ndan sonra kazanılmış ve özellikle Roma'ya karşı sadakatsiz tavırlar içinde olan müttefiklerden zorla alınarak kamu mülkü hâline getirilmiş olan toprakları kapsıyordu¹⁰⁴⁶. Fakat büyük toprak sahipleri getirilen kanun teklifine karşı ciddi bir direniş göstermişlerdi. Çünkü kamu topraklarını kira bedeli dahi ödemedi kendi mülkleriymiş gibi kullanıyorlardı¹⁰⁴⁷. Hayata geçirilmek istenen toprak reformunun ileride kendi servetlerine de sıçrayacağı ve halk hareketlerini tetikleyeceğinin endişesini taşıyorlardı¹⁰⁴⁸. Bu endişe onları teklife baştan karşı çıkmaya sevk etmişti.

Kanun teklifi halkta ise heyecan yaratmıştı. Özellikle küçük toprak sahibi olan ve mevcut sistemde ezilen köylüler, teklifin yasalaşması amacıyla oy kullanmak üzere

¹⁰⁴⁴ Söğütlü Erişgin, s.152-153.

¹⁰⁴⁵ Söğütlü Erişgin, s.153.

¹⁰⁴⁶ Üçer, s.34.

¹⁰⁴⁷ Söğütlü Erişgin, s.153.

¹⁰⁴⁸ Üçer, s.34.

Roma'ya gitmişlerdi¹⁰⁴⁹. Halkın desteğini gören asiller ise teklifin hayata geçmesini engellemek için, Roma'nın o yılki diğer *tribinus plebis*'i olan *M. Octavius*'u yanlarına çekmişlerdi. *M. Octavius*'un veto yetkisini¹⁰⁵⁰ kullanması ile kanun teklifinin oylanması seçeneği ortadan kalkmış ve o yıl teklifin meclise tekrar getirilebilmesi mümkün olmaktan çıkmıştı. *Tiberius*'un önünde iki seçenek bulunmaktaydı: Ya kanunu çıkartmaktan vazgeçecekti ya da yeni bir yol arayacaktı. Pes etmeyen *Tiberius*, teklifini veto eden *M. Octavius*'un görevinden uzaklaştırılmasını öngören yeni bir teklifi meclise sundu¹⁰⁵¹. Halkın bu denli yararına olacak bir teklifi veto eden bir kimsenin, halkın temsilcisi olamayacağını belirterek görevdaşının görevden alınmasına yönelik bir girişimde bulundu¹⁰⁵². Meclisi meydana getiren otuz beş *tribus*'un tamamının *Tiberius*'un isteği yönünde oy kullanması ile *M. Octavius* görevinden uzaklaştırıldı ve yerine tartışmalı kanun teklifine sıcak bakan bir ismin gelmesiyle birlikte o kanun yürürlüğe girdi¹⁰⁵³.

Tiberius'un, *M. Octavius*'un görevinden uzaklaştırılmasına yönelik girişimi cumhuriyet sistemine uygun değildi. Çünkü Roma Cumhuriyeti'nde herhangi bir *magistra*'lığa seçilen bir kişi, bir yıl boyunca görevinin başında kalır şayet istenmeyen bir işe imzasını atarsa ancak görev süresi sona erdikten sonra o kişinin sorumluluğu doğardı¹⁰⁵⁴. Ayrıca *Tiberius*'un bu hareketi, *tribunus plebis*'lerin görevlerini gereği gibi yerine getirebilmeleri için onlara tanınmış olan dokunulmazlığın ihlal edilmesine de yol açmıştı¹⁰⁵⁵.

Teklifin yasalaşmasının ardından *Tiberius Gracchus*, *Gaius Gracchus* ve *Tiberius*'un kayınpederi *Appius Claudius Pulcher*'den oluşan üçlü komisyon görevine başladı. Çalışmalar sonucu oluşturulan yeni çiftliklerle ilgili ilk sorun, toprak sahibi yapılan vatandaşların bunları işletmek için gerekli paraya sahip olmamalarıydı. Bunun üzerine *Tiberius*, ihtiyaç duyulan parayı temin etmek için o sırada hayatını kaybeden ve krallığını Roma'ya bırakan III. *Attalos*'un mirasının değerlendirilmesi yönünde

¹⁰⁴⁹ Söğütlü Erişgin, s.153.

¹⁰⁵⁰ Aynı *magistra*'lığı paylaşan *magistra*'lardan birinin, diğeri tarafından yapılmak istenen işi veto yetkisini kullanarak durdurmasına *intercessio* denirdi. *Magistra*'ların sayısının birden fazla olmasının asıl sebebi de *intercessio* vasıtasıyla birbirlerini kontrol etmelerini sağlamak idi. **Umur**, Lügat, s.89.

¹⁰⁵¹ **Atlan**, s.127.

¹⁰⁵² Söğütlü Erişgin, s.153-154.

¹⁰⁵³ **Atlan**, s.127-128.

¹⁰⁵⁴ **Atlan**, s.128.

¹⁰⁵⁵ Söğütlü Erişgin, s.154.

yeni bir kanun teklifinde bulundu¹⁰⁵⁶. Teklif, kralın hazinesinin kendilerine toprak dağıtılan yoksul çiftçilerin çiftliklerini donatabilmeleri için kullanılmasını öngörmekteydi¹⁰⁵⁷. Bu kanun teklifi de Roma'nın teamüllerine uygun değildi. Zira dış meseleler hakkında karar almak ve devlet hazinesini idare etmek senatonun görev alanına girmektedir. Bu kanunun yürürlüğe girmesinden sonra *Tiberius*'a getirilen eleştiriler artmış, Roma'da tek başına egemenlik kurmak istediği söylenmeye başlamıştı¹⁰⁵⁸.

Tiberius bir sonraki dönem için M.Ö. 132 yılında tekrar *tribunus plebis*'lik makamına talip oldu¹⁰⁵⁹. Eğer seçilirse birtakım yeni reformları hayata geçireceğini söylüyordu. Müttefiklerin elindeki fazla toprakların geri alınması, var olan mahkemelerin yapısının değiştirilmesi vaatleri arasında yer almaktaydı. Fakat Roma Cumhuriyeti'nde aynı *magistra*'lığa arka arkaya seçilebilmek mümkün değildi. Bunun için belli bir sürenin geçmesi gerekiyordu ki bu da *Tiberius*'un durumunu güçleştiriyordu¹⁰⁶⁰.

Roma'da *tribunus plebis* seçimleri yaz aylarında yapıldı. Hasat zamanı olan bu aylarda *Tiberius*'un destekçileri olan çiftçilerin büyük bir kısmı mahsullerini toplamak üzere Roma'dan ayrılmış, kentte kalanlar arasında ise *Tiberius*'a karşı daha yoğun bir muhalefet oluşmaya başlamıştı. Seçimlerin ilk günü mecliste bir karar alınamamıştı. İkinci güne gelindiğinde ise olayların seyri değişmişti. Halk meclisi *Capitol*'da, senato da *Fides Mabe*'de toplanmıştı. Her iki mecliste de karşılıklı tartışmalar yaşanmaktaydı. Gerginliğin yüksek olduğu o anlarda *Tiberius*'un bir hareketi yanlış anlaşılmış, senatoda ayaklanma çıkmış ve *Pontifex Maximus Publius Cornelius Scipio Nasica*'nın başını çektiği *Tiberius*'a muhalif bir grup, *Tiberius* ile taraftarlarına saldırmıştı. Önce *Tiberius*'un etrafındaki destekçileri birer birer katledilmiş, kaçmaya çalışan *Tiberius* da daha sonra yakalanarak öldürülmüştü¹⁰⁶¹.

¹⁰⁵⁶ **Atlan**, s.128.

¹⁰⁵⁷ **Söğütü Erişgin**, s.154.

¹⁰⁵⁸ **Atlan**, s.128.

¹⁰⁵⁹ *Censor* dışındaki tüm *magistra*'ların görev süresi Cumhuriyet Dönemi'nde bir yıldır. *Pleb*'lerin sözcüsü sıfatıyla görevlerini icra eden *tribunus plebis*'leri seçmeye yetkili organ *Pleb* Meclisi (*concilia plebis*) idi ve her yıl bu meclis iki *tribunus* seçerdi. **Tahiroğlu/Erdoğan**, s.6 ve 10.

¹⁰⁶⁰ **Atlan**, s.128.

¹⁰⁶¹ **Atlan**, s.129. *Tiberius*'un öldürülmesinden önce onun hakkında krallığa heves ettiği şeklinde söylenti çıkarılmış, ardından *Tiberius* memleket düşmanı ilan edilmişti. **Umur**, Tarihî Giriş ve Kaynaklar, s.81.

Tiberius Gracchus'un yapmaya çalıştıkları, Romalı asillerin de bir yerde menfaatineydi. Çünkü onlar cumhuriyetin varlıklı insanlarıydı ve *Tiberius*'un girişimleri asillerin ayrıcalıklı bir konumda olduğu cumhuriyetin sağlıklı bir şekilde varlığını sürdürmesine hizmet edecekti. Onun girişimleri asillerin düşündüğü gibi siyasal ve ekonomik yapıyı değiştirmeyi amaçlamıyor, sosyal yapıda da büyük değişiklikler vaat etmiyordu. O iyi bir cumhuriyetçiydi ve cumhuriyetin devamı için sosyal huzursuzlukların çözülmesi gerektiğine inanıyordu. Yapmaya çalıştığı şeyler ekonomik ve sosyal yapıyı sarsacak türden değildi. Çünkü ne zenginlere ne de onların özel mülkiyetindeki varlıklara dokunuluyordu. Yapılmak istenen şey, kamu topraklarını yoksullaşan ve üretimden uzak kalan çiftçilerin lehine değerlendirmek, bu sayede orta sınıfı tekrar canlandırmaktı.

Roma kurulduğu andan sona erdiği ana kadar siyasi çekişmeleri hep deneyimlemişti. Ama *Tiberius Gracchus*'un öldürülmesi, Roma Cumhuriyeti'nde ilk kez siyasal bir çatışmanın kan dökülerek sonlanması ve *tribunus plebis*'in kutsal dokunulmazlık hakkının ihlal edilmesi demekti¹⁰⁶². *Tribunus plebis*'in sahip olduğu yetkiler diğer *magistra*'larından farklı olarak emretmeye değil, menetmeye ilişkindi. Doğası gereği bu yetkiler geniş bir tasarruf alanı sağlıyordu. Böyle olunca da bir *pleb* temsilcisini korumak için gerekli olan kuvvetin, diğer kamu görevini yürütenler için gerekli olandan farklı ve daha güçlü olması gerekiyordu. *Pleb* temsilcileri *pleb* sınıfının yemin etmesi ile dokunulmazlık (*sacrosanctitas*)¹⁰⁶³ zırhına kavuşuyorlardı. Dokunulmazlık sayesinde bu kişiler devlet içinde kutsal kimseler hâline gelmişlerdi. Onlara görevlerini ifa ederken herhangi bir engelleyici girişim yöneltilemez hatta kötü gözle bile bakılamazdı. Öyle ki bir *tribunus plebis*'e hakaret eden birisi derhâl öldürülebilirdi¹⁰⁶⁴.

Tiberius ve arkadaşlarının öldürülmesi ise hukukta yeni bir düzenlemeye yol açtı. Senato bu acı hadise üzerine *senatus consultum ultimum* olarak adlandırılan bir karara imza attı¹⁰⁶⁵. Bu karara göre, rejimi tehdit eden tehlikeli zamanlarda

¹⁰⁶² Söğütü Erişgin, s.155.

¹⁰⁶³ *Sacrosanctitas* veya *sacrosanctus*, *pleb* temsilcilerinin dokunulmazlıklarını ifade etmek için kullanılan ifadelerdir. Aynı kavramlar Roma'nın Hristiyanlığı kabul etmesinden sonra kilise ve onun kurumları için de kullanılmıştır. *Umur*, Lügat, s.187.

¹⁰⁶⁴ Demircioğlu, s. 92-93.

¹⁰⁶⁵ Bahsi geçen karar, o seneki *Consul Mucius Scaevola*'nın *Tiberius*'a karşı koyması sonucunda çıkarılmış ve bu kararın ardından mı *Tiberius* öldürülmüş, yoksa *Tiberius*'un ölümü kararın çıkarılmasından hemen sonra mı olmuş, bugün için bu konu hâlâ açıklığa kavuşmamıştır. *Umur*, Tarihi Giriş ve Kaynaklar, s.82.

consul'lerden birine *dictator* olma hakkı tanındı¹⁰⁶⁶ ve o kişinin bütün yetkileri bünyesinde toplamasına imkân verildi¹⁰⁶⁷. Bir yerde bu karar âdetâ bir olağanüstü hâl ilanına gelmekteydi. Çünkü kararlar birlikte bütün kanunların askıya alınması söz konusuydu. Cumhuriyet Dönemi'nde böyle bir yola ilk kez başvurulmuş, fakat sonrasında bahsi geçen bu karar sıklıkla alınmıştı. Bu karara dayanılarak özel mahkemeler kurulmuş ve *Tiberius*'un destekçileri o mahkemelerde yapılan yargılamalar sonucunda mahkûm edilmişti¹⁰⁶⁸. *Senatus consultum ultimum* kararı olağanüstü durumlar için başvurulacak bir yol olarak getirilmiş olsa da sistem artık bir *magistra*'nın senato kararı ile bütün devlet örgütünün üzerine çıkmasına olanak sağlamıştı. Cumhuriyet rejiminin ruhuna uymayan bu karar, sonrasında olağanüstü *magistra*'ların ortaya çıkmasına ve bu makamlardaki kişilerin cumhuriyet rejimini değiştirmelerine neden olmuştu¹⁰⁶⁹.

Tiberius Gracchus'un ölümünün ardından gelen on yıl nispeten dinginliğin görüldüğü bir dönemdi¹⁰⁷⁰. Sadece ilk yıl sokak savaşları yaşanmış¹⁰⁷¹, fakat geri kalan zaman diliminde önemli bir olay görülmemişti. Olayların fitilini ateşleyen toprak kanunu birkaç ufak değişikliklerle yürürlükte kalmayı sürdürmüştü de kanunun uygulanmasına devam edilememişti¹⁰⁷².

Toprak reformu çalışmalarının toplumsal tansiyonu arttırdığı bu dönemde, vatandaşlık hakkı ile ilgili sorunlar da ortaya çıkmıştı. O sıralarda İtalya Yarımadası'nda vatandaşlık hakkını almak için ayaklanan kentler vardı. Bu ayaklanmalara karşı senatonun takındığı sert tavır reform taraftarlarının tekrar harekete geçmesini sağlamıştı. Bu insanlar umut olarak kendi aralarından en güçlüsü

¹⁰⁶⁶ **Söğütü Erişgin**, s.155.

¹⁰⁶⁷ **Umur**, Tarihî Giriş ve Kaynaklar, s.82.

¹⁰⁶⁸ **Söğütü Erişgin**, s.155.

¹⁰⁶⁹ **Umur**, Tarihî Giriş ve Kaynaklar, s.82.

¹⁰⁷⁰ **Umur**, Tarihî Giriş ve Kaynaklar, s.82.

¹⁰⁷¹ **Üçer**, s.35.

¹⁰⁷² **Umur**, Tarihî Giriş ve Kaynaklar, s.82. Bu kısmı, sonraki olayları daha iyi anlayabilmek açısından biraz daha açıklamaya çalışmak yerinde olacaktır. *Tiberius* hayatını kaybetmiştir, fakat bu durumdan ilk etapta ne toprak kanunu ne de toprakların dağıtımı için görevlendirilmiş olan komisyon etkilenmiştir. Komisyona *Tiberius*'un yerine *Gaius Gracchus*'un kayınpederi ve diğer reform taraftarları alınmıştır. Faaliyetleri sonucunda kamuya ait topraklar üzerinde çok sayıda köylüler tarafından işletilen çiftlikler kurulmuştur. Öyle ki M.Ö. 130'da üç yüz on sekiz bin olan vatandaş sayısı toprak reformu neticesinde, beş yıl içerisinde üç yüz doksan dört bine çıkmıştır. Fakat Roma'nın müttefikleri ile müttefiklerine ait topraklar noktasında yaşadığı sorunlar ve *Tiberius*'un ölümüne ses çıkarmayan eniştesi *P. Cornelius Scipio Aemilianus*'un komisyonun adli yetkilerini alıp *consul*'lere vermesi sonucunda toprakların dağıtımı işi yapılamaz hâle gelmişti. Sonrasında reform yanlıları ile karşıtları arasındaki çatışmalar da devam etmişti. **Atlan**, s.129.

ve aynı zamanda *Tiberius Gracchus*'un kardeşi olan *Gaius Sempronius Gracchus*'u *pleb tribuns*'luğuna getirmişlerdi¹⁰⁷³. *Gaius Gracchus*, ağabeyi *Tiberius Gracchus*'un hayata geçirmek noktasında tam anlamıyla başarılı olamadığı reform programını daha kapsamlı ve etkili bir şekilde ele aldı. Bakıldığı zaman *Tiberius Gracchus*'un yapmayı çalıştıklarının sadece toplumsal yönü vardı. Onun isyan veya devrime benzetilen hareketlere girişirken hedeflediği, toprak reformunu tam olarak uygulamaya koymak idi. Fakat *Gaius*, ağabeyinin başına gelenlerden dersler çıkarmıştı. Reformunun başarıya ulaşabilmesi için siyasi engellerin de hallolması gerektiğinin farkındaydı. Bu sebeple siyasi alanda birçok ıslahata girişmiş ve senatonun oligarşisini yıkmaya çalışmıştı¹⁰⁷⁴.

Gaius ağabeyi *Tiberius Gracchus*'a göre daha iyi bir hatip, daha sevilen bir liderdi. Reformlar noktasında ise daha yaratıcı çözümler getirebiliyordu. *Gaius* ağabeyinin başına gelenleri yaşamamak için, işe Roma'da kendisini destekleyecek sağlam bir kitle oluşturmaya çalışarak başladı¹⁰⁷⁵. M.Ö. 123 yılında *tribuns plebis* seçildi, çıkardığı özel bir kanun ile tekrar *tribuns* seçilebilmesinin önünü açtı, sonraki sene de aynı göreve gelebildi¹⁰⁷⁶. Kendisinin bu seneler içinde meclisten peş peşe geçirdiği yasalar, neredeyse bir devrim niteliği gösteriyordu¹⁰⁷⁷.

Gaius Gracchus göreve başlar başlamaz ilk iş olarak toprak dağıtımını meselesini ele almış ve bu meseleyle ilgilenecek olan komisyona¹⁰⁷⁸ hukuki yetkilerinin tekrar verilmesini sağlamıştı. İleride yeniden seçilebilmesini sağlayacak halk desteğini almak için de halka yönelik siyaset geliştirmeye başlamıştı¹⁰⁷⁹. Bu

¹⁰⁷³ **Atlan**, s.130.

¹⁰⁷⁴ **Umur**, Tarihî Giriş ve Kaynaklar, s.82.

¹⁰⁷⁵ **Üçer**, s.35.

¹⁰⁷⁶ Aynı girişimde ağabeyi de bulunmuştu, fakat o başarılı olamamıştı. Söylemleri ve faaliyetleri büyük bir tepki de alan *Tiberius* sürekli bir öldürülme korkusu içine düşmüştü. Görev süresi sona erdiğinde yargılanması söz konusu olabileceğinden, bu durumdan kurtulmanın tek yolunun görevde kalması gerektiği kanaatine varmıştı. Yapması gereken şey tekrar seçilmektir. Fakat Roma'da teamül gereği aynı görev için iki yıl üst üste aday olunamazdı. Onun bu girişimi senatoda büyük rahatsızlık yaratmış, göreve tekrar gelmeye çalışması kral olmaya duyduğu heves olarak addedilmişti. *Tiberius* tekrar seçilmek bir yana, Senatör *Nasica* ve onun galeyana getirdiği kitle tarafından öldürülmüştü. **Baker**, Çev. Duru, s.94-97.

¹⁰⁷⁷ **Atlan**, s.130.

¹⁰⁷⁸ *Tiberius Gracchus*'un ölümünden sonra halk, *Tiberius* kanunlarının uygulanmasını istemekteydi. Çünkü bu kanunlar yürürlükteydi, fakat uygulanma imkânına sahip değildi. *Gaius Gracchus* göreve başlayınca kendisine halk meclisince geniş yetkiler tanıdı. Meclis tarafından üç kişilik bir komisyon oluşturuldu. Komisyonun başına da *Gaius Gracchus* getirildi. Bütün *magistra*'lar ve senato, kanunların uygulanması amacıyla ve bu sınırlar dâhilinde komisyonun emri altına girdi. **Söğütlü Erişgin**, s.155-156.

¹⁰⁷⁹ **Umur**, Tarihî Giriş ve Kaynaklar, s.83.

amaçla bir tahıl kanunu (*lex frumentia*) çıkartmıştı. Kanuna göre Roma halkına piyasa fiyatından daha düşük bir fiyattan buğday dağıtılacaktı. Fakat bu durum Roma geleneklerine aykırıydı. Zira devlet, serbest piyasaya sadece kıtlık zamanlarında müdahale edebilirdi. Ancak tahıl kanununun uygulanmasına hemen geçilmişti. Halka dağıtılacak buğdayın depolanması için büyük tahıl ambarları inşa edilmiş, her taraftan Roma'ya çıkan yollar da tamir edilmişti. Bu işleri gerçekleştirebilmek için ihtiyaç duyulan para ise birkaç yıl önce eyalet hâline getirilmiş olan eski Bergama Krallığı ile ilgili çıkartılan kanun sayesinde temin edilmişti. Kanuna göre eyaletin vergileri tekrar düzenlenmiş, bu yolla bütün vergiler ve gümrükler, geniş topraklar ve maden ocakları yeniden ve daha fazla gelir elde etmek amacıyla iltizama verilmişti. Böylece *publican*'lara¹⁰⁸⁰ yeni iş sahaları açılmıştı. İstihdam yaratılmasının yanı sıra atlı sınıfının da desteği alınmaya çalışılıyordu. Atlı sınıfını asıl yanına çekmesi yeni çıkartılan hâkimler kanunu ile olmuştu. Bu kanun ile bütün mahkemeleri meydana getiren jüri üyeleri ile özellikle hâkimler artık senato sınıfından değil atlı sınıfı arasından seçilecekti. Böylelikle atlı sınıfı senato karşısında güçlenmiş oluyordu¹⁰⁸¹. Bu adım senato oligarşisini yıkmak için atılan adımlardan bir tanesiydi.

Gaius Gracchus arkasındaki halk desteğini arttırmak için başka siyasi hamlelerde de bulundu. Ordu komutanlarının sahip oldukları ceza verme yetkilerinin azaltılması, siyasi suçlardan dolayı verilen cezalar için halk meclislerine başvurma olanağını sağlayan *plebiscitum*'un çıkartılması, vergi alma sisteminde değişikliğe gidilerek senatonun elindeki yetkinin alınıp *populus*'a¹⁰⁸² devredilmesi, kamu suçlarının yargılanmasında hâkimlik görevi icra edebilen senato üyelerinden bu yetkinin alınarak şövalyelere verilmesi onun hayata geçirdiği düzenlemelerdi¹⁰⁸³.

¹⁰⁸⁰ *Publican* ya da *publicani*, genellikle şövalyeler sınıfı olan *equites*'ten çıkan, cemiyetler hâlinde bir araya gelen ve vergi toplama işi üzerlerinde olan kimselerdi. Bu kişiler Pön Savaşları'ndan sonra çok zengin olup büyük bir nüfuz kazanmışlardı. Sahip oldukları yetkiye dayanarak vergi vermeyen vatandaşların mallarına da el koyarlardı (*pignoris capio*). Cumhuriyet Dönemi'nde bu derece önemlilerken İmparatorluk Dönemi ile birlikte yavaş yavaş önemlerini kaybetmişler, M.S. 5. yüzyıldan itibaren de tamamen ortadan kalkmışlardı. *Umur*, Lügat, s.171.

¹⁰⁸¹ *Atlan*, s.131.

¹⁰⁸² *Populus*, kent devletinde ortak çıkarı sağlamak için hukuken teşkilatlanmış vatandaş topluluğudur. *Populus*'u meydana getiren kişilerin devlet hayatına katılması ve bunu bir teşkilat içinde yapmaları gerekmektedir. Bu özelliklere sahip olmayan kişiler *populus*'un bir parçası değildirler. *Umur*, Lügat, s.158.

¹⁰⁸³ *Umur*, Tarihî Giriş ve Kaynaklar, s.83.

O dönem ekonomik sıkıntılar yaşayan orta ve alt sınıf halk kendi içinde *assidui*¹⁰⁸⁴ ve *proletarii*¹⁰⁸⁵ olarak ayrılıyordu. *Gaius*'un amacı reform çalışmaları sonucunda küçük ölçekli çiftçiler için toprak, toprağı olmayanlar içinse iş ve ucuza ekmek sağlamaktı¹⁰⁸⁶. Ağabeyinin başına gelenleri gördükten sonra senatoyu zayıflatmak için sadece bu insanların desteğini almasının yeterli olmayacağını farkındaydı. *Gaius* daha fazla destekçi bulmalıydı, fakat bu destekçilerin bir kısmı tam da karşısına aldığı aristokratlardan olmalıydı. O dönemin soylu sınıfı ise üç gruba bölünmüştü: senatörler, *equens*'ler ve *decurion*'lar. *Gaius* bu üç gruptan *equens*'leri yanına çekebileceğini düşündü ve reform sürecine onlara yönelik birtakım vaatleri de ekledi. *Equens*'ler subay, müteahhit, köle tüccarı ya da tefeciydiler. Belli bir servetleri vardı, fakat icra ettikleri bu meslekler onlara senatonun kapılarını açmıyordu. Orduya teçhizat sağlamak, devlete ait madenleri işletmek ya da vergileri toplamak¹⁰⁸⁷ gibi kamusal işleri yürüten *equens*'ler, Roma'da en üst mevkilere gelebilmek için sadece servetin yeterli olmadığını iyi birer örneğiydiler¹⁰⁸⁸.

Gaius senatonun elindeki gücü diğer sınıflara paylaştırıp toplumun en alt tabakasını oluşturan *assidui* ve *proletarii*'lere yönelik politikalar geliştirirken, bir yandan da denizaşırı bölgelerde *colonia*'lar kurarak Roma vatandaşlığını söz konusu bölgelere de götürmek istiyordu. Böylece oy çevresini genişletebilecekti. Onun bu ideali, eskinin kent devleti sistemini muhafaza etmek isteyen geleneksel yapıyı ne kadar aşan bir düşünce yapısına sahip olduğunun kanıtıydı. Dahası görevinin ikinci yılında Roma vatandaşlığını bütün Latinler'e¹⁰⁸⁹ de yaymak istiyordu. Kurguladığı formül şu şekildeydi: tüm İtalya Yarımadası'na Latin vatandaşlığı, tüm Latinler'e de Roma vatandaşlığı. Bunun sonucunda tüm İtalya Yarımadası halklarına Roma vatandaşlığı hakkı verilmiş olacaktı. Tıpkı yeni kolonilerin tesis edilmesi gibi, Roma vatandaşlığının tüm İtalya'ya yayılması fikri de o dönem için oldukça devrimci bir

¹⁰⁸⁴ Roma'da küçük çiftçiler için *assidui* ifadesi kullanılmaktaydı. Üçer, s.35.

¹⁰⁸⁵ *Proletarii* veya *proletarius*, mal varlığı bulunmayan kimseler için kullanılan ifadedir. Eski dönemlerde küçük de olsa bir taşınmaza sahip olmadıkları için, bu gruptaki insanlar *centuria* yapılanmasında herhangi bir sınıfa kaydedilmemişti. Bir başka ifadeyle nüfusun en fakir kesimi idi. Umur, Lügat, s.169.

¹⁰⁸⁶ Üçer, s.35.

¹⁰⁸⁷ Bu kişiler vergileri toplama noktasında zorbalığa varan uygulamalara imza atıyorlardı. Öyle ki Hz. İsa *publicani*'lere emredilenden fazla vergi toplamamaları yönünde tavsiyede bulunmuştu. Üçer, s.35.

¹⁰⁸⁸ Üçer, s.35.

¹⁰⁸⁹ Roma ordusunun yaklaşık üçte ikisi Latinler'den ve müttefiklerden meydana geliyordu. Askeri başarılarında belkemiğı olan söz konusu iki grup, ganimetten yararlanma noktasında bu kadar belirleyici olamıyordu. Savaş sonrası elde edilen zenginliklerden ve kamu ihalelerinden aslan payını Roma vatandaşları alıyordu ve yönetim makamlarına da sadece onlar gelebiliyorlardı. Üçer, s.35.

düşünce olarak değerlendiriliyordu. *Gaius Gracchus* bu hedefini gerçekleştirebilseydi, Roma vatandaşlığına sahip insan sayısı o döneme kadar görülmemiş rakamlara ulaşacak ve bu da devletin yapısını kökten değiştirecekti. Artık o zamana kadar gelmiş geleneksel kent devleti yapısından bahsedilemeyecekti. Bu girişim sadece senatonun değil, şövalyelerin ve halkın dahi tepkisiyle karşılaşmıştı. Çünkü Roma’da vatandaş olmak büyük ayrıcalıktı ve ister zengin ister fakir, vatandaşlık hakkına sahip olan herkes bu ayrıcalığı ellerinde tutmak istiyordu¹⁰⁹⁰.

Oluşan hoşnutsuzluk o dönemin diğer *tribunus plebis*’i olan *Drusus*’u kilit isim hâline getirmişti. Senato, *Drusus*’u yanına çekmiş ve oy hakkının genişletilmesi anlamına gelecek olan Latinler’e ve tüm İtalya halklarına vatandaşlık verilmesi teklifini *Drusus* ‘un *intercessio*’su sayesinde engellemişti. Dahası *Drusus*, yeni toprak sahibi olanlardan alınan vergilerin kaldırılması, yeni kolonilerin oluşturulması gibi geniş kitleleri hoşnut edecek girişimlerde bulunmuş, *Gaius*’un destekçilerini de yanına çekmişti. Toplum nezdindeki popülaritesi azalan *Gaius*, M.Ö. 121 yılında üçüncü kez aynı göreve gelmek istediğinde yeterli desteği bulamamış ve seçimleri kaybetmişti. *Gaius*’un *tribunus*’luğu sona erdikten sonra, muhalifleri hemen onun çıkardığı kanunların iptali için çalışmalara başlamıştı. *Gaius Gracchus* ve destekçilerinin bu tip girişimlere karşı çıkmaları da senato tarafından devlete karşı bir isyan teşebbüsü olarak sayılmıştı. Bu sıralarda yaşanan bir başka olay da senatodaki panik havasını perçinlemişti. Seçimleri kaybetmesinin ardından ağabeyinin yaşadığı akıbeti yaşamaktan korkan *Gaius* ve taraftarları silahlanıp *Aventius* Tepesi’ne sığınmışlardı. Hem yukarıda ifade edilen karşı çıkışları hem silahlanmaları gerekçesiyle senato, M.Ö. 121 yılında birtakım karışıklıkları öne sürerek bir *senatus consultum ultimum* çıkarmış, karışıklıkları gidermesi için iktidarı dönemin consul’ü *L. Opimius*’a devretmiştir. *Dictator*’luk yetkisini alan *Opimius*, *Gaius*’u cumhuriyeti tehdit ettiği gerekçesiyle yargılamış, yargılama sırasında *Gaius Gracchus*’un destekçileri tarafından isyan çıkarılınca da isyanı bastırmak için *Aventius*’a saldırmış ve *Gaius*’un cephesini dağıtmıştır. *Gaius*, *Tiber* Nehri üzerinden kaçmaya teşebbüs ettiği sırada öldürülmüş, destekçileri de ya aynı kaderi paylaşmış¹⁰⁹¹ ya da hapse atılmışlardır¹⁰⁹².

¹⁰⁹⁰ **Umur**, Tarihî Giriş ve Kaynaklar, s.83-84.

¹⁰⁹¹ *Opimius*, isyan sonucunda *Gaius*’un üç bin kadar destekçisini mahkûm ettirmiştir. **Umur**, Tarihî Giriş ve Kaynaklar, s. 84.

¹⁰⁹² **Atlan**, s.132-133; **Söğütlü Erişgin**, s.157-158; **Umur**, Tarihî Giriş ve Kaynaklar, s.84; **Üçer**, s. 36.

Gracchus Kardeşlerin vermiş olduğu mücadele birçok şeyin değişmesini sağlamıştı. En başta *pleb* kesiminin menfaatlerini korumak için ihdas edilmiş olan *tribunus plebis*'lik tekrar önem kazanmış ve bu makama gelen kişilerde halkın menfaatlerini korumak gerektiği fikri yeniden ortaya çıkmıştı. Mücadeleyi başlatan *Tiberius*'tu ve ilk kez asil bir aileden gelen bir Romalı asillere politik alanda bu denli karşı çıkmıştı¹⁰⁹³. Geliştirdiği politika Cumhuriyet Dönemi Roma Anayasası'nı zorlamıştı. Diğer yandan halk politize olmuş ve o güne kadar politik bir güç olarak hiç istifade edilmeyen halktaki potansiyel gün yüzüne çıkmıştı¹⁰⁹⁴. Tabii yaşanan süreç birçok olumsuz sonucu da ortaya koymuştu. Her şeyden önce senato halktan ve *tribunus plebis*'lerden çekinmeye başlamış ve onları engellemek için sık sık *senatus consultum ultimum*'lar çıkarmıştı. Bu yola sıklıkla başvurulması senatoya karşı duyulan güveni azaltmış, oluşan boşluğu savaşlarda elde ettikleri başarılarla halkın sevgi ve saygısını kazanan ordu komutanları doldurmaya ve siyasi alanda etkin bir konuma gelmeye başlamışlardı¹⁰⁹⁵.

Siyasi arenada önemli güce kavuşmuş komutanlardan en bilineni de Sezar'dı. Sezar, *Tiberius Gracchus* gibi yumuşak huylu birisi değildi¹⁰⁹⁶. Önemli yetkileri bünyesinde barındıran *Gaius Gracchus*'tan farklı olarak da bir orduya sahipti¹⁰⁹⁷. Kontrolündeki ordu sayesinde kafasındaki programı hayata geçirebilecekti. Bu noktada Sezar halkın bünyesinde barındırdığı gücün farkına vardı. Titiz, soğukkanlı ve acımasız bir zihniyetle öncellerinden farklı olarak halkı sadece senatodaki tutucu kanadı yenmek için kullanmadı. O, cumhuriyet rejimine ruhunu veren halkı, bu rejimin yasal düzenine tamamen aykırı bir güce kavuşmak için de kullanmıştı. Kafasındaki *Gracchus* Kardeşlerinki gibi toprak reformu ve bununla ilgili konular değildi. Kendisi Roma'nın tek hâkimi olmak istiyordu ve halktan da bu amacına ulaşmak için istifade edecekti¹⁰⁹⁸. Sonuç olarak *Gracchus* Kardeşlerin reform girişimleri başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Bir süreliğine de olsa bu süreç bittiğinde kârlı çıkan senato olmuştu. Çiftçi sınıfı tümüyle yok edilmiş, Roma'nın yüzleşmek zorunda kaldığı büyük sosyal ve siyasal sorunlar ise çözümsüz kalmıştı¹⁰⁹⁹. *Gracchus* Kardeşlerin idealleri uğruna

¹⁰⁹³ Söğütlü Erişgin, s.159

¹⁰⁹⁴ Baker, Çev. Duru, s. 99.

¹⁰⁹⁵ Söğütlü Erişgin, s.159

¹⁰⁹⁶ Baker, Çev. Duru, s. 99.

¹⁰⁹⁷ Umur, Tarihî Giriş ve Kaynaklar, s.83.

¹⁰⁹⁸ Baker, Çev. Duru, s. 99-100.

¹⁰⁹⁹ İplikçioglu, s.87.

ödedikleri bedel Roma tarihinin en trajik hadiselerinden biriydi. Ne Roma’da ne de tarihte idealleri ve muhalif tavırları sebebiyle öldürülenler sadece onlardı. Fakat ikisi de geldikleri sınıfı karşılarına alarak halk için politikalar geliştirmişlerdi. Cumhuriyete gönülden bağlı bu iki genç, dönemin Roma’sında huzurlu bir hayat sürebilecekken rejimin karşı karşıya kaldığı sıkıntıları görmüş ve bu sıkıntıların hallolması için inisiyatif almışlardı. Hedeflediklerini hayata geçirememişlerdi, fakat onların hareketlendirdiği Roma toplumu bir daha eskisi gibi olmayacaktı. O tarihten sonra Roma’daki karşılıklar daha da artmış ve uzun süre devam etmişti. Ta ki cumhuriyet rejimi yıkılıp yerine tamamen farklı bir siyasal düzen gelene kadar.

X- CUMHURİYET DÖNEMİ’NİN SONA ERMESİ

Gracchus Kardeşlerin öldürülmesinin ardından Roma’da iktidarı tekrar senato ele geçirmişti. Senato, cumhuriyeti sıkıntıya sokan sorunların hiçbirini çözemediği gibi, *Gracchus*’lar döneminde hayata geçirilen tüm kazanımlar noktasında da geriye gidişi başlatmıştı¹¹⁰⁰. Bu sırada paralı ordu sistemi getirilmiş ve ordular iktidar mücadelelerinde acımasızca kullanılır olmuştu. Asillerin kendi içinde iktidar mücadelesine düşmesi, bu uğurda her türlü silaha ve kanlı metoda başvurması, senatonun halk nezdinden kaybettiği güven ve yaşanan iç savaş, Roma’yı karmakarışık bir duruma sokmuştu. Mevcut koşullar bütün bu olumsuz tabloyu ortadan kaldıracak, tüm yetkileri bünyesinde toplamış, güçlü bir lidere davetiye çıkarıyordu. Bir önceki başlıkta da bahsedildiği gibi, yaşanan bu sıkıntılı süreçte ordu komutanları arasından siyasi sahada en büyük gücü elde eden Sezar olmuştu. Sezar Roma’nın tek hâkimi olmak ve Helen benzeri bir askerî diktatörlük kurarak devleti karışıklıklardan kurtarmak istiyordu¹¹⁰¹. M.Ö. 49-44 yılları arasında kendisi dört kez *consul* ve *dictator* seçildi ve nihayetinde M.Ö. 44 yılında ömür boyu *dictator* sıfatına sahip oldu. Gelişmeler cumhuriyet rejimine bağlı senatörleri endişelendiriyordu. O yılın Mart ayında aralarında Sezar’ın evlatlığı olan *Brutus*’un da olduğu cumhuriyet rejimine son derece bağlı bir grup, Sezar’ı senato binasının içinde suikast sonucu öldürdü. Suikastı gerçekleştirenlerin amacı Roma’ya hâkim olan zorbalığa son vermek ve rejimi

¹¹⁰⁰ **Umur**, Tarihî Giriş ve Kaynaklar, s.84.

¹¹⁰¹ **Tahiroğlu/Erdoğan**, s.21.

kurtararak cumhuriyet ruhunu tekrar tesis etmekte. Cumhuriyetçiler mevcut yapı ile bu büyük imparatorluğun artık yönetilemeyeceği gerçeğini görememekteydiler. Bu sebeple Sezar'ın öldürülmesi cumhuriyeti kurtarmak için yeterli gelmemiştir¹¹⁰².

Sezar'a yapılan suikast Roma'yı tekrar kanlı bir iç savaşa sürükledi. Cumhuriyetin kurumları sınırları oldukça genişlemiş bir devlete cevap veremez hâle geldi. Cumhuriyetçiler ise değişen koşulları anlamak bir yana, kabul etmeye dahi oldukça uzaktılar. Bu noktada sahneye Sezar'ın yeğeni ve evlatlığı olan *Octavius* çıktı ve devletin idaresini ele aldı¹¹⁰³. *Octavius* akıllı bir komutan ve siyasetçiydi. İktidarı sırasında cumhuriyet rejimi ile monarşi arasında bir yerde, kişisel otoritesine halel getirmeyen, aynı anda geleneksel kamu hukuku organlarını da koruyan yeni bir siyasal sistemi hayata geçirdi. Yeni sistemde cumhuriyet organlarının hiçbirine dokunulmamış, fakat azar azar bu organların içi boşaltılmış ve cumhuriyet tek bir kişinin otoritesine teslim edilmişti¹¹⁰⁴. Yeni kurulan düzen ne bölgesel bir ulusal güç, ne bir mutlak monarşi, ne bir halk diktatörlüğü, ne de bir totaliter rejimdi¹¹⁰⁵. Fakat daha önceki cumhuriyet idaresinin ve ruhunun yok olduğu artık çok açıktı. Adı konmasa da Roma'da sistem değişmiş ve yine adı konmasa da Roma'nın ilk imparatoru olan *Octavius*'un başa gelmesiyle cumhuriyet rejimi tarih sahnesinden tamamen silinmişti¹¹⁰⁶.

SONUÇ

Hukuk tarihi, yürürlükteki hukuk kurallarının var olduğu toplumun dinamiklerinden bağımsız olarak ortaya çıkmadığını; aksine bu kuralların uygulandığı ülkedeki toplumun sosyal yapısının, kültürünün, o ülkedeki politik rejimin ve ekonomik modelin bir sonucu olduğunu göstermektedir. Aralarındaki bu bağ nedeniyle yürürlüğe giren hukuk kuralları, aynı zamanda var olduğu toplumun bir

¹¹⁰² Üçer, s.43-44.

¹¹⁰³ Üçer, s.44.

¹¹⁰⁴ Söğütlü Erişgin, s.181-182.

¹¹⁰⁵ Le Roux, Patrick, Roma İmparatorluğu, Çev. İsmail Yerguz, Dost Kitabevi Yayınları, 2017, s.9.

¹¹⁰⁶ Üçer, s.46. M.Ö. 19 yılında *Octavius*, kendisine “kutsal” veya “saygın” anlamlarına gelen “*Augustus*” adını vermiştir. Üçer, s.45. Karışıklık olmaması adına çalışmada, onun sadece *Octavius* adı tercih edilmiştir.

yansımasıdır. Bu sebeple hem günümüzde geçerli olan hem de geçmişte uygulanmış olan hukuku anlamaya çalışırken onu var eden koşullarla birlikte değerlendirmek yerinde olacaktır¹¹⁰⁷.

Hukuk kuralları ile o kuralların var olduğu toplumun arasındaki bağın bir benzeri, yürürlükteki hukukun ondan önceki hukuk düzeninin bir devamı olduğu noktasında da kendini göstermektedir. Tüm hukuk sistemleri ve eğilimleri, ne kadar devrimci bir karaktere sahip olursa olsun, önceki hukuk sistemlerinin gelişiminden ve değişiminden ibarettir¹¹⁰⁸. Ulusal hukuk tarihimiz ifade edilmeye çalışılan bu durum için iyi bir örnektir. Günümüzden yaklaşık iki yüz yıl kadar önce Osmanlı Devleti, gerisinde kaldığı Avrupa Devletleri'ni yakalayabilmek için, Tanzimat Dönemi olarak adlandırılan bir modernleşme dönemine geçmiştir. Fikir özgürlüğünün çok sınırlı olduğu bu dönemde ilk kez “hukukun ne olduğu ve nasıl olması gerektiği” soruları sorulmaya başlanmış, gelişen ve değişen topluma ve zamanın ihtiyaçlarına uygun yönetim biçimi konusunda tartışmalar yaşanmıştır. Batı'nın hukuksal düşünüş tarzı, kavram ve kurumları Osmanlı Devleti'ne giriş yapmış ve bu sayede önceden beri var olan hukuk düzenlemelerini, sisteme yavaş yavaş dâhil olmaya başlayan yenileriyle karşılaştırılabilir olanağı ortaya çıkmıştır. Daha önce tartışılmamış konular ve ortaya atılmamış fikirler, Osmanlı Toplumunda çok zayıf da olsa yayılma olanağı bulmuş ve ülkenin hukuksal ve politik gelişmesini ciddi bir şekilde etkilemiştir. Dahası söz konusu değişim Osmanlı'da kadın-erkek eşitliğinden demokratik bir toplumun meydana getirilmesine kadar birçok ilerici ideaya karşı özlemi de uyandırmıştır. Tanzimat Dönemi ile başlayan bu özlem ve toplumsal dinamiklerde yaşanan değişim artarak devam etmiş ve Türkiye Cumhuriyeti'nin ilanından sonra hayata geçirilen Türk Hukuk Devrimi ile XIX. yüzyılın ortalarında başlayan modernleşme süreci başarılı bir şekilde tamamlanmıştır. Osmanlı Devleti'nde var olan hukuk düzeni ile Türkiye Cumhuriyeti'nin hukuk düzeni birbirinden çok farklı olsa da özünde birinin diğerinin devamı olduğu ve Çağdaş Türk Hukukunun aniden ortaya çıkmayıp belli bir ilerlemenin sonucu olduğu ortadadır¹¹⁰⁹.

Üzerinde durulan iki olgu, yürürlükteki hukuk kurallarının var olduğu toplumun dinamiklerinin bir sonucu olması ve bu kuralların ortaya çıkışından önceki

¹¹⁰⁷ Tahiroğlu/Erdoğan, s.XVI.

¹¹⁰⁸ Tahiroğlu/Erdoğan, s.XIV.

¹¹⁰⁹ Üçok/Mumcu/Bozkurt, s.319 ve 322.

sürecin bir devamı olması göstermektedir ki hukukun hem bugününü hem de geçmişini anlamak, onu var eden sosyal koşulların incelenmesinden geçmektedir. Bu neden sonuç ilişkisi Roma Hukuku için de geçerlidir. Roma Hukuku, başta Kıta Avrupası Devletleri olmak üzere Avrupa Anakarası dışında olup Kıta Avrupası Hukuk Sistemini benimsemiş olan ülkelerin¹¹¹⁰ özel hukuk sistemlerini derinden etkilemiştir. Roma Hukuku'nun etkileri günümüzde özellikle özel hukuk alanında kendini göstermişse de bu hukuku sadece özel hukuk üzerinden anlamaya çalışmak, onu var eden koşulları sağlıklı bir şekilde ortaya koyamama riskini de beraberinde getirecektir.

Yürütülen bu çalışmanın önemli bir kısmını oluşturan XII Levha Kanunu, Roma Hukuku'nun anlaşılabilmesi açısından oldukça önemlidir. Bu kanun Roma'nın özel hukuk – kamu hukuku ayrımının kaynağıdır ve söz konusunu kanunun içinde sadece özel hukukla ilgili düzenlemeler de yoktur. Kanun siyasi ve hukuki olmak üzere iki amaca hizmet etmiştir. Siyasi amaç, *patricius*'larla *pleb*'ler arasındaki hukuki eşitliği sağlayarak siyasi, toplumsal ve iktisadi çatışmayı sona erdirmektir. Hukuki amaç ise daha önce yazılı hâlde bulunmayan örf ve âdet hukukunu yazı hâle getirerek bu hukukun herkes tarafından bilinmesini sağlamak ve bu yolla hukuk güvenliğini kurmaya çalışmaktır. Aslında XII Levha Kanunu, birbiriyle mücadele içinde olan iki sınıf arasındaki gerilimi ortadan kaldırmak amacıyla hayata geçirilmiş yasal bir düzenlemeydi¹¹¹¹.

Roma'da iktidarı elinde tutanlar bir anda hukuk güvenliğinin ne kadar önemli olduğunun ve daha adil bir Roma için, sınıflar arasındaki hukuki eşitliğin sağlanması gerektiğinin düşüncesine ulaşmamışlardı. Onları tarihin en önemli kodifikasyon çalışmalarından birini yapmaya iten hatta mecbur bırakan şey, o dönemin toplumsal dinamikleriydi. XII Levha Kanunu'nun yürürlüğe girmesinin yanı sıra, *pleb*'lere *magistra*'lık yolunun açılması ve zaman içinde *pleb*'lerin bütün siyasi makamlara gelebilmesi, *pleb* meclisinde alınan kararların anayasal yetkiye kavuşması, *pleb*'lerin *patricius*'larla evlenme hakkını elde etmesi ve ekonomik koşullarının iyileştirilmesine

¹¹¹⁰ Bünyesinde Cermen Hukuku da barındıran Roma Hukuku kökenli Kıta Avrupası Hukuk Sistemi günümüzde tüm dünyaya yayılmıştır. Bu hukuk sistemi Eski Roma İmparatorluğu'nun sınırlarını tamamen aşmış ve anavatanı olan Avrupa topraklarının dışında, özellikle Güney Amerika'nın tamamında, Afrika'nın büyük bir kısmında hatta Japonya, Endonezya gibi uzak coğrafyalarda etkisini göstermiştir. Öyle ki günümüzde Common Law – İngiliz Hukukunun bir parçası olan Birleşik Krallık ile Kanada'nın sırasıyla İskoçya ve Quebec topraklarında uygulanan hukukta dahi Roma – Cermen Hukukunun etkileri mevcuttur ve buralarda uygulanan hukuk karma bir niteliğe sahiptir. **Tahiroğlu/Erdoğan, s.XV.**

¹¹¹¹ İpek, s.612 ve 614.

yönelik birtakım değişikliklerin hayata geçirilmesi, *Comitia Tributa*'nın *Comitia Centuria* ile kanunen eşit hâle gelmesi gibi çok sayıda hukuki düzenleme, *pleb*'lerin *patricius*'lara karşı yürüttüğü toplumsal mücadelenin sonucunda elde ettiği kazanımlardı. Hayatın her alanında *pleb* emeğine ihtiyaç duyan ve yürüttükleri mücadele sonucunda *pleb*'ler üzerinde sürdürülebilir bir şekilde egemenlik kuramayan *patricius*'lar, ilerleyen süreçte *pleb*'lerin taleplerini karşılamak zorunda kalmışlardı. Bir başka ifadeyle *pleb*'ler lehine getirilen tüm hukuki düzenlemeler, onların yürüttükleri mücadele sonucunda hayata geçirilmişti.

Roma'daki toplumsal sınıflar arasındaki mücadele ile bu mücadele sonucunda elde edilen siyasi ve hukuki kazanımlar arasındaki ilişki, XIX. yüzyılda yaşamış ünlü Alman Hukukçu Rudolf von Jhering'in (1818 – 1892) hukuk için ortaya koymuş olduğu değerlendirmeleri örnekler niteliktedir. Jhering'e göre hukuk, kendi kendine ve yavaş yavaş gelişen bir şey değildir. Aksine o bir mücadelenin sonunda gelişmekte ve onun uğruna daima iç ve dış mücadeleler gerçekleştirilmektedir. Ona göre hukuk, çeşitli toplumsal grupların mücadelesi, sosyal ve ekonomik etkenlerin sonucunda meydana getirilmiş kuralların bir toplamıdır. Jhering oluşturulan hukuk ile farklı çıkarları olan grup veya sınıflar arasında bir süreliğine sosyal bir dengenin kurulduğunu, bu dengenin bozulması hâlinde dengenin yeniden sağlanması adına tekrar bir mücadelenin olacağını ve bu mücadele sonucunda kanunların değiştirilerek yeni bir dengenin oluşturulacağını ifade etmektedir.¹¹¹² Jhering'in bu düşünceleri, âdeta Roma'da yaşanan toplumsal sınıf mücadelesinin özeti gibidir. Yürütülen çalışma boyunca üzerinde durulan tüm siyasi ve hukuki değişiklikler kendiliğinden değil, *patricius*'larla *pleb*'ler arasındaki mücadelenin sonucunda uygulamaya sokulmuştur. Bu değişikliklerin gerçekleşebilmesi için *pleb*'ler *patricius*'lara karşı yaklaşık olarak iki yüz yıl süren bir mücadele vermiştir. Çıkarları farklı olan bu iki sınıf arasında zaman zaman sosyal denge kurulmuşsa da bir süre sonra bu dengenin bozulması ile tekrar bir mücadele içine girmişler ve çoğunlukla *pleb*'ler lehine hayata geçirilen siyasi ve hukuki düzenlemelerle yeni bir denge hâli kurulmaya çalışılmıştır.

Jhering'in bir önceki paragrafta bahsedilen düşüncelerinin günümüzde de geçerliliğini koruduğunu söylemek mümkündür. Bugün genel olarak hukuki anlamda toplumsal sınıflar söz konusu değildir. Fakat çıkarları farklı olan çeşitli toplumsal

¹¹¹² Üçok/Mumcu/Bozkurt, s.299-300.

gruplar vardır. Özel sektör çalışanları, kamu görevlileri, öğrenciler, çeşitli amaçlar uğruna (cinsiyet eşitliğinin sağlanması, çevrenin korunması veya ekonomik çıkarların artırılması gibi) bir araya gelmiş sivil toplum örgütleri vb. günümüzün mevcut toplumsal gruplarıdır. Dahası tüm bu gruplardan bağımsız olarak bir ülkenin vatandaşları, kendilerini yakın hissettikleri siyasi partilerin çevresinde toplanarak o partilerin çalışmalarına katılmakla ya da o siyasi partilere sadece oy vermekle dahi yaşadıkları toplumda bir gruplaşmayı meydana getirmektedirler. Farklı siyasi ideolojiler de toplum nezdinde karşılık buldukları ölçüde ülke siyasetinde belirleyici olmaya çalışmaktadırlar. Örneğin bugün demokratik bir ülkede iki ana siyasal akımın olduğunu ve bunlardan birinin çalışma hayatında liberal politikalara, diğerininse sosyal politikalara daha ağırlık vermek istediğini düşünelim. Bu siyasal akımlardan birinin hedeflerini gerçekleştirebilmesi için, toplumda diğerinden daha fazla destek görmesi, mecliste çoğunluğa sahip olması ya da çoğunluğa sahip olamıyorsa da kurulacak hükûmetin büyük ortağı olması gerekmektedir. Böylece yürütme erkini elde eden bu siyasal akım verdiği sözleri yerine getirebilecek, hedeflediği politikaları yürürlüğe koyabilecektir. Bu ise ancak seçmenlerden alacağı destek sayesinde mümkün olabilecektir. Daha fazla destekçi bulabilmek için de rakibi olan siyasal akıma karşı mücadele vermesi gerekecektir. Bir yerde bu durum sadece söz konusu siyasal akımların değil, onları destekleyen seçmenlerin de birbirlerine karşı yürütmüş oldukları bir mücadeledir. Siyasi partiler burada bir sonuç olup farklı ideolojileri destekleyen toplumsal gruplar arasındaki rekabetin görünen bir yüzüdürler. Yapılan seçimler sonucunda hangi siyasal akım öne çıkarsa onun ekonomi politikaları yürürlüğe sokulacak ve getirilen değişiklikler karşı siyasal akımın yürütme erkini elde etmesine kadar devam edecektir. Jhering'in bu konuya ilişkin düşünceleri burada ekonomi politikaları üzerinden ifade edilmeye çalışılmışsa da bu durumu eğitimden, sosyal politikalara, çevrenin korunmasından ülkenin siyasal rejimine kadar birçok alana uyarlamak mümkündür. Bir ülkenin genel siyasetini o ülkedeki toplumsal gruplar arasındaki mücadele ve bu mücadele sonucunda oluşan denge belirlemektedir.

İnsanlık tarihinde her zaman farklı toplumsal gruplar veya sınıflarlar var olup bunlar form değiştirseler dahi gelecekte de varlıklarını koruyacaklardır. Değişmeyen bu durum ister istemez söz konusu gruplar arasında mücadeleyi de beraberinde getirecek ve o ülkenin genel siyasetine ilişkin her ayrıntıyı şekillendirecektir. Günümüzün sadece hukukunu değil, genel toplumsal düzenini iyi bir şekilde

anlayabilmenin yolu da bu gerçeklikten geçmektedir. Romalılar hukuktan politikaya kadar birçok alanda işlerin aslında nasıl ilerlediğine ilişkin çok şey söylemiş ve her şeyin bir mücadele sonucu gerçekleştiğini ortaya koymuşlardır. Ayrıca Romalılar herhangi bir hakkın kendiliğinden gelmeyeceğini, bu hakkın verilen mücadele sonucu kazanılan zaferle elde edilebileceğini de göstermişlerdir.

KAYNAKÇA

ABBOTT, Frank Frost; A History and Description of Roman Political Institutions, Ginn & Co., Boston and London 1901.

AKAD, Mehmet/**VURAL DİNÇKOL**, Bihterin; Genel Kamu Hukuku, 6. Baskı, Der Yayınları, İstanbul 2011.

AKINCI, Şahin; Roma Hukuku Dersleri, 9. Baskı, Sayram Yayınları, Konya 2016.

AKMAN, Şefik Taylan; “Roma Antikitesinde Sosyal Politik Ekonomik Değişimlerin Hukuksal Yapı ve Kamu Düzeni Üzerindeki Etkileri”, HÜHFD, C.2, S.2, 2012, s.89-107.

ARSAL, Sadri Maksudi; Umumî Hukuk Tarihi, 3. Baskı, İstanbul Üniversitesi Yayınları İstanbul Matbaacılık, İstanbul 1948.

ARSLAN, Ramazan/**YILMAZ**, Ejder/**TAŞPINAR AYVAZ**, Sema/**HANAĞASI**, Emel; Medenî Usul Hukuku, 5. Baskı, Yetkin Yayınları, Ankara 2019.

AŞKİT, Çağatay; “Auspicium et Imperium: Roma Cumhuriyet Döneminde İç Siyaset ve Kehanet”, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2011.

ATLAN, Sabahat; Roma Tarihi’nin Ana Hatları, I. Kısım, 2. Baskı, AKDITYK Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2018.

AYİTER, Kudret; Roma Hukuku Dersleri, Aile Hukuku, 2. Baskı, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları Üniversite Basımevi, Ankara 1963.

BAKER, Simon; Eski Roma Bir İmparatorluğun Yükselişi ve Çöküşü, Çev. Ekin Duru, 4. Baskı, Say Yayınları, İstanbul 2017.

BARKER, Thomas Childe; Aryan Civilization: Its Religious Origin and Its Progress, with an Account of the Religion, Laws, and Institutions, of Greece and Rome, Parker., London 1871.

BARROW, Reginald Haynes; Romalılar, Çev. Ender Gürol, 3. Baskı, İz Yayıncılık, İstanbul 2018.

BEARD, Mary; SPQR: Antik Roma Tarihi, Çev. İrem Sağlamer, Pegasus Yayınları, İstanbul 2018.

BERKİ, Şakir; Roma Hukuku, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara 1949.

BINGHAM, Jane/**CHANDLER**, Fiona/**CHISHOLM**, Jane/**HARVEY**, Gill/**MILES**, Lisa/**REID**, Struan/**TAPLIN**, Sam; Antik Dünya Ansiklopedisi, Çev. Zeynep Tür, Tübitak Popüler Bilim Yayınları, Ankara 2010.

BOTSFORD, George Willis; Roman Assemblies from Their Origin to the End of the Republic, Macmillan Co., New York 1909.

CİN, Halil/**AKYILMAZ**, Gül; Türk Hukuk Tarihi, 4. Baskı, Sayram Yayınları, Konya 2011.

CLARK, Edwin Charles; History of Roman Private Law, Biblo and Tannen., New York 1965.

DECLAREUIL, Joseph/**PARKER**, Edward Adams; Rome the Law-Giver, A.A. Knopf., New York 1926.

DEMİRCİOĞLU, Halil; Roma Tarihi, I. Cilt, I. Kısım, 7. Baskı, AKDTYK Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2019.

DEW, Thomas; Digest of the Laws, Customs, Manners, and Institutions of the Ancient and Modern Nations, D. Appleton., New York 1865.

DIAKOV, Vladimir Nikolaevich/**KOVALEV**, Sergey Ivanovich; İlkçağ Tarihi, II. Cilt, Çev. Özdemir İnce, 4. Baskı, Yordam Kitap, İstanbul 2019.

DI MARZO, Salvatore; Roma Hukuku, Çev. Ziya Umur, 2. Baskı, İstanbul Üniversitesi Yayınları Sulhi Garan Matbaası, İstanbul 1959.

ELIOT, Samuel; Liberty of Rome: A History. With an Historical Account of the Liberty of Ancient Nations, G.P. Putnam, R. Bentley., London 1849.

ERDOĞMUŞ, Belgin; Roma Borçlar Hukuku Dersleri, 4. Baskı, Der Yayınları, İstanbul 2011.

ERDOĞMUŞ, Belgin; Roma Hukuku, Tarihi Giriş-Hukuk Tarihi-Genel Kavramlar, Filiz Kitabevi, İstanbul 1995. (Tarihi Giriş.)

FAULKNER, Neil; Roma: Kartalların İmparatorluğu, Çev. Çağdaş Sümer, 2. Baskı, Yordam Kitap, İstanbul 2017.

GIDDENS, Anthony; Sosyoloji, Kırmızı Yayınları, İstanbul 2013.

GÜRTEN, Kadir; “Roma’da Devlete Karşı İşlenen Bazı Suçlar ve Cezaları”, ABD, C.75, S.3, 2017, s.53-79.

GÜRTEN, Kadir; Roma Hukukunda Crimen Kavramı, Adalet Yayınevi, Ankara 2016. (*Crimen*.)

GÜNVEREN, Güzide Burcu; “Roma Hukukunda Kullanım Ödüncü (Ariyet) Sözleşmesi (Commodatum)”, HÜHFD, C.9, S.2, 2019, s.311-363.

HART, Albert Bushnell; Introduction to the Study of Federal Government, Ginn & Co., Boston 1891.

HONIG, Richard; Roma Hukuku, Çev. Şemseddin Talip, 2. Baskı, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları Fakülteler Matbaası, İstanbul 1938.

İPEK, Nurcan; “XII Levha Kanunu”, Argumentum, Y.3, S.34, 1993, s.609-616.

İPLİKÇİOĞLU, Bülent; Helen ve Roma Tarihinin Anahatları, 3. Baskı, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2015.

JOHNSON, Allan Chester/**COLEMAN-NORTON**, Paul Robinson/**BOURNE**, Frank Card; Ancient Roman Statutes, University of Texas Press, Austin 1961.

JONES, Arnold Hugh Martin; Studies in Roman Government and Law, Praeger., New York 1960.

KAYAK, Sevgi; “Roma Hukukunda Aile Kurumu”, HÜHFD, C.8, S.2, 2018, s.249-302.

KARADENİZ ÇELEBİCAN, Özcan; Roma Hukuku, 18. Baskı, Turhan Kitabevi Yayınları, Ankara 2019.

KARAGÖZ, Havva; Hukuk Kuralı (Regula Iuris) Kavramı, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul 2010.

KURU, Baki/**ARSLAN**, Ramazan/**YILMAZ**, Ejder; Medenî Usul Hukuku Ders Kitabı, 25. Baskı, Yetkin Yayınları, Ankara 2014.

KÜÇÜK, Eşref; “Eski Roma’da Cumhuriyet Dönemi Halk Meclisleri ve Yasa Yapım Süreçleri”, HÜHFD, C.7, S.1, 2017, s.199-214. (Halk Meclisleri ve Yasa Yapım Süreçleri.)

KÜÇÜK, Eşref; “Roma Halkının İki Özgürlük Kalesi: ‘Provocatio ad populum’ ve ‘Tribunus plebis’”, HÜHFD, C.5, S.1, 2015, s.127-142. (Roma Halkının İki Özgürlük Kalesi.)

LE ROUX, Patrick; Roma İmparatorluğu, Çev. İsmail Yerguz, 3. Baskı, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara 2017.

LINTOTT, Andrew; The Constitution of the Roman Republic, Clarendon Press, Oxford 1999.

LIVIOUS, Titius; Roma Tarihi, Kitap III-IV, Çev. Sabahat Şenbark, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 1997.

MITCHELL, Stephen; Geç Roma İmparatorluğu Tarihi, Çev. Turhan Kaçar, AKDITYK Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2020.

MONIER, Raymond; Petit Vocabulaire de Droit Romain, Les Éditions Domat-Montchrestien, Paris 1942.

MONTESQUIEU; Kanunların Ruhu Üzerine, 2. Baskı, Hiperlink Yayınları, İstanbul 2014.

NICHOLAS, Barry; An Introduction to Roman Law, Oxford University Press, New York 2010.

OĞUZOĞLU, Hüseyin Cahit; Roma Hukuku, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları Yeni Desen Matbaası, Ankara 1959.

OKANDAN, Recai Galip; Roma Âmme Hukuku, İstanbul Üniversitesi Yayınları Kenan Matbaası, İstanbul 1944.

ÖNCEL, Muâlla/**KUMRULU**, Ahmet/**ÇAĞAN**, Nami/**GÖKER**, Cenker; Vergi Hukuku, 28. Baskı, Turhan Kitabevi, Ankara 2019.

ÖZBAYOĞLU, Erendiz; “Hitit ve Roma Yasaların Adam Öldürme Suçlarına İlişkin Bir Karşılaştırma”, Anadolu Araştırmaları, C.0, S.12, 1990, s. 157-170.

ÖZENÇ, Berke; “Yüksek Mahkeme’nin Eşcinsel Evlilik Kararı Işığında Eşitlik, Demokrasi ve Yargısal Denetim, AÜSBFD, C.73, S.2, 2018, s.545-575.

ÖZER, Duygu; “Roma Hukuku’nda Kralın Seçilme Usulü”, YÜHFD, C.XIV, S.2, 2017, s.305-321.

ÖZER SARITAŞ, Duygu; “Roma Cumhuriyet Döneminde Aedilis Makamı: Kuruluş, Hukuki Statü ve Yetkiler”, YÜHFD, C.16, S.2, 2019, s.107-125. (*Aedilis* Makamı.)

ÖZER SARITAŞ, Duygu; Cumhuriyet Dönemi Roma Vergi Sistemi, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul 2012. (Vergi Sistemi.)

PAZARCI, Hüseyin; Uluslararası Hukuk, 18. Baskı, Turhan Kitabevi, Ankara 2019.

PEKCANITEZ, Hakan/**ATALAY**, Oğuz/**ÖZEKES**, Muhammet; Medenî Usûl Hukuku Ders Kitabı, 7. Baskı, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul 2019.

PLESSIS, Paul J. Du/**ANDO**, Clifford/**TUORI**, Kaius; The Oxford Handbook of Roman Law and Society, Oxford University Press, Oxford 2016.

PHILLIPSON, Coleman; International Law and Custom of Ancient Greece and Rome, Macmillan and Co., London 1911.

ROBINSON, Olivia; Blasphemy and Sacrilege in Roman Law, Irish Jurist, 1973.

SANDALCI, Sema; “On İki Levha Yasaları”, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1993.

SCHWARZ, Andreas Bertalan; Roma Hukuku Dersleri, I. Cilt, Çev. Türkân Rado, 2. Baskı, İstanbul Üniversitesi Yayınları Kenan Matbaası, İstanbul 1945.

SHERMAN, Charles Phineas; Modernness of Roman Military Law, Illinois Law Review, 1918-1919.

SMITH, William; A Dictionary of Greek and Roman Antiquities, Little, Brown and Company, Boston 1859.

SMITH, William; A Dictionary of Greek and Roman Antiquities, Printed for Taylor and Walton, London 1842.

SOMER, Pervin; “Leges Saturae [v]e Lex Caecilia et Didia (Roma Hukuku’nda Torba Kanun Yasağı)”, 2010 Anayasa Değişiklikleri Çerçevesinde Yargı Bağımsızlığı, Seçkin Yayıncılık, Ankara 2010, s.23-31.

SÖĞÜT, İpek Sevda; “Roma Hukukunda ‘Lex’ Kavramı”, KHÜHFD, C.1, S.1, 2013, s.63-75.

SÖĞÜT, İpek Sevda; “Roma Halk Meclisleri (Comitia’lar) ve Faaliyet Tarzları, Prof. Dr. Mehmet Akad’a Armağan, Der Yayınları, İstanbul 2012, s.799-831.

SÖĞÜTLÜ ERİŞGİN, Özlem; Roma Kamu Hukukuna Giriş, Seçkin Yayıncılık, Ankara 2017.

TAHAN ORHAN, Duygu; Roma Hukukunda Manus Kurumu, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul 2018.

TAHAN ORHAN, Duygu; Roma Hukukunda Sportif Faaliyetlerden Kaynaklanan Hukuki Sorumluluk ve Türk Hukukuna Yansımaları, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul 2019.

TAHİROĞLU, Bülent; “Osmanlı İmparatorluğunda Kölelik”, İÜHFM, C.45, S.1-4, 1981, s.649-676. (Kölelik.)

TAHİROĞLU, Bülent; “Roma Devleti’nin İktisadi Krizleri”, İÜHFM, C.45, S.1-4, 1981, s.677-706.

TAHİROĞLU, Bülent; Roma Borçlar Hukuku, Der Yayınları, İstanbul 2014. (Borçlar Hukuku.)

TAHİROĞLU, Bülent/**ERDOĞMUŞ**, Belgin; Roma Hukuku Dersleri, 13. Baskı, Der Yayınları, İstanbul 2019.

TAHİROĞLU, Bülent/**ERDOĞMUŞ**, Belgin; Roma Hukuku Meseleleri, Der Yayınları, İstanbul 2010.

TAMER, Diler; Roma Hukuku, I. Cilt, Legal Yayıncılık, İstanbul 2020.

TANİLLİ, Server; Yüzyılların Gerçeği ve Mirası, I. Cilt, 3. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2017.

TAYLOR, Thomas Marris; Constitutional and Political History of Rome, from the Earliest Times to the Reign of Domitian, Methuen & Co., London 1899.

TEKİN, Oğuz; Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş, 12. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2018.

TÜRKOĞLU, Halide Gökçe; “Roma Cumhuriyet ve İlk İmparatorluk Dönemlerinin İdari Yapısı”, DEÜHFD, C.11, S.2, 2009, s.251-289. (İdari Yapı.)

TÜRKOĞLU, Halide Gökçe; Roma Hukukunda Suç ve Ceza, 2. Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara 2017.

TÜRKOĞLU ÖZDEMİR, Gökçe; “Roma Hukukunda Rüşveti Engellemeye Yönelik Düzenlemeler”, DEÜHFD, C.9, Özel Sayı, 2007, s. 1179-1213. (Rüşveti Engellemeye Yönelik Düzenlemeler.)

UMUR, Ziya; Roma Hukuku Lügatı, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları Fakülteler Matbaası, İstanbul 1975. (Lügat.)

UMUR, Ziya; Roma Hukuku, Tarihî Giriş, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları Fakülteler Matbaası, İstanbul 1965. (Tarihî Giriş.)

UMUR, Ziya; Roma Hukuku, Tarihî Giriş-Kaynaklar-Umumî Mefhumlar-Hakların Himayesi, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları Fakülteler Matbaası, İstanbul 1982. (Tarihî Giriş ve Kaynaklar.)

ÜÇER, Mehmet; Roma Hukuku, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul 2018.

ÜÇOK, Coşkun/**MUMCU**, Ahmet/**BOZKURT**, Gülnihal; Türk Hukuk Tarihi, 19. Baskı, Turhan Kitabevi Yayınları, Ankara 2017.

VENTURA, Mişon; Roma Hukuku, I. Cilt, Ahmet İhsan Matbaası, İstanbul 1934.

VISKY, Karoly; “Roma Hukukunda Kölelik ve Serbest Meslekler”, Çev. Bülent Tahiroğlu, İÜHFM, C.40, S.1-4, 1974, s.689-700.

WILINSKI, Adam; “Roma Ceza Hukuku ve Ceza Usul Hukukuna Bir Kuşbakışı”, Çev. Belgin Erdoğmuş, DÜHFD, C.1, S.1, 1983, s. 329-335.

WORMSER, René Albert; *The Law: The Story of Lawmakers, and the Law We Have Lived By, from the Earliest Times to the Present Day*, Simon and Schuster, New York 1949.

DİĞER KAYNAKLAR

“**Richard Perry Loving et ux., Appellants, v. Commonwealth of Virginia.**” *Legal Information Institute*. Cornell Law School. 14 Ekim 2019 (<https://www.law.cornell.edu/supremecourt/text/388/1>).

“**Plessy v. Ferguson.**” *Legal Information Institute*. Cornell Law School. 31 Ekim 2019 (<https://www.law.cornell.edu/supremecourt/text/163/537>).

Ancient History Online. 9 Şubat 2013, Ancient History Encyclopaedia, 25 Nisan 2020 (<https://www.ancient.eu/hoplite/>).

Britannica Online. Vers 98. 24 Temmuz 2014, Encyclopaedia Britannica, 3 Eylül 2020 (<https://www.britannica.com/place/Transalpine-Gaul>).

Britannica Online. Vers 98. 10 Mart 2015, Encyclopaedia Britannica, 01 Kasım 2020 (<https://www.britannica.com/place/Illyria>).

Britannica Online. Vers 98. 02 Nisan 2018, Encyclopaedia Britannica, 28 Ekim 2020 (<https://www.britannica.com/place/Cisalpine-Gaul>).

Britannica Online. Vers 98. 11 Ağustos 2018, Encyclopaedia Britannica, 01 Kasım 2020 (<https://www.britannica.com/place/Achaea>).

Britannica Online. Vers 98. 6 Mart 2019, Encyclopaedia Britannica, 9 Haziran 2020 (<https://www.britannica.com/topic/Saturn-god>).

Britannica Online. Vers 00. 13 Mayıs 2020, Encyclopaedia Britannica, 26 Mart 2020 (<https://www.britannica.com/biography/Charles-prince-of-Wales>).

California State University Northridge Online. 26 Ocak 2010, *Greek and Roman History*, 22 Ekim 2020 (<https://www.csun.edu/~hcfl004/romancensus.html>).

GÖZLER, Kemal. Türk Anayasa Hukuku Sitesi, 15 Mayıs 2004, Bursa Ekin Kitabevi Yayınları, 10 Mayıs 2020 (<http://www.anayasa.gen.tr/uniter-bilesik.htm>).

Identifiants et Référentiels pour l'enseignement supérieur et le recherche (IdRef) En Ligne. 22 Ekim 2010, *Centre national de la recherche scientifique (France)*, 03 Eylül 2020 (<https://www.idref.fr/034428755#>).

İstanbul Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler Odası Mali Sözlük. 19 Nisan 2011, İstanbul Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler Odası, 09 Eylül 2020 (<http://malisozluk.istanbulsmmmmodasi.org.tr/Content/Default.htm?t=/Entry/EntryList/3346>).

Larousse En Ligne. Dictionnaire Français, 22 Nisan 2020 (<https://www.larousse.fr/dictionnaires/francais/palimpseste/57417>).

Oxford Research Encyclopedias Online. Mart 2016, *Oxford Classical Dictionary*, 03 Eylül 2020 (<https://oxfordre.com/classics/view/10.1093/acrefore/9780199381135.001.0001/acrefore-9780199381135-e-4651>).

Sakarya Üniversitesi Diaspora Araştırmaları Merkezi. 22 Eylül 2020, (<http://diam.sakarya.edu.tr/tr/icerik/10661/41760/isvicre>).

The Avalon Project. Vers 08. Yale Law School, 20 Mart 2020, (https://avalon.law.yale.edu/ancient/twelve_tables.asp)

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı. 22 Eylül 2020, (<http://www.mfa.gov.tr/isvicrenin-siyasi-gorunumu.tr.mfa>).

University of Notre Dame Online. 25 Nisan 2016, *Latin Wordlist and Grammar Aid*, 04 Eylül 2020 (<http://archives.nd.edu/cgi-bin/lookit.pl?latin=arx>).

(<https://www.latin-english.com/latin/conubio/>).

(<https://www.latinitium.com/latin-dictionaries?t=lsn39399>).

(<https://sozluk.gov.tr/>).

(<http://www.dildernegi.org.tr/>).

(<https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/5.3.743.pdf>).

